Niels Ole Bunch Bertelsen

Et barnemord i Thy

-en kriminalhistorie fra 1700-tallet

Forlaget Knakken

'…da Hun giorde den onde Gierning paa sit Barn tog hun det paa Skiødet, og giorde Ulykken derpaa…'

Et barnemord i Thy

- en kriminalhistorie fra 1700-tallet

af
Niels Ole Bunch Bertelsen

Forlaget Knakken

Niels Ole Bunch Bertelsen:
Et barnemord i Thy
- en kriminalhistorie
fra 1700-tallet

Forlaget Knakken,
c/o Lokalhistorisk Arkiv for
Thisted Kommune, J.P. Jacobsens Hus, 7700 Thisted
Udgivet 2013.

www.knakken.dk
e-mail: orpo@thisted.dk

ISBN nr. 978-87-88797-29-9
EAN nr. 9788788797299

Indhold

Onsdag den 26. juli 1758	5
Tragediens hovedpersoner	7
Vorring, Nors sogn	9
Naboer og familie	11
Begravelsen	14
Før Herredstinget	14
Herredstingets første møde	17
Elses 'vildelse' udvikler sig	20
Hvad fejlede Else?	23
Herredstingets andet møde	24
Herredstingets tredje møde	27
Efter Herredstingets dom	30
Sognepræsten i Nors og Tved	32
Herredsfogden	34
Landstinget	37
Efter Landstingets dom	41
Højesteret	43
Højesterets dom forkyndes	51
Efter dommen	53
Forvaring og skriftemål	61
Den nye sognepræst	66
Fra aftale til kongeligt reskript	68
Klageskrivelse og reaktion	74
Underdanig erklæring!	75
Sidste kapitel	78
Hvad der sidenhen skete	82
Bilag	84
Fra Chr. V's Danske Lov	190
Forordninger	192
Uddrag af Kirkeritualet af 1685	194
Persongalleri	200
Kronologisk oversigt	207
Kildefortegnelse	219
Efterskrift	221

Justitsprotokol for Hillerslev-Hundborg Herreder 1748 - 1762. Folie 716.

Onsdag den 26. juli 1758

Det er højsommer. Onsdag den 26. juli. Året er 1758. Skibstedgaard i Vorring. Else står ved vinduet i stuehuset. Hun mærker den sommervarme luft blande sig med gårdens velkendte lugte af møg, mælk og hø og føler plagsomt det lange sorte kjoleliv klistre sig til huden. Så stille der er. Fluernes summen. Fra et sted udenfor brøler en ko. Lyden af vognen, der rumlede hen over den pikkede gårdsplads, da Christen kørte efter tørv, er længst forsvunden. Men hans øjne. Else vender sig og vinduets lysende firkant følger hende, da hun indtager stuens mørke. Nu kommer vuggen til syne. Hun går hen til barnet. Det sover. Sover endelig. Elses spinkle krop bevæger sig igen hen til vinduet. Hendes blik flakker hen over den tomme gårdsplads. Hun ser en stump mark bag laden. Fjernt svinger den lille Maren en tøjrkølle. Men hvor er Thomas. Thomas er her heller ikke. Åh nej, han gik jo i engen med ungkreaturerne. Ej heller Anne. Eller nogen af de andre. Men barnet er her jo. Drengen. Omsider er hun alene med barnet. Hun går igen hen til vuggen. Løfter det sovende barn op. En lille lyd kommer ud af dets mund. Så lægger hun det ned igen. Han sover videre. Nu er stemmerne her igen. Som skrigende fugle flakser de gennem stuen. Sætter sig på hylden med bogen. Sætter sig oven på bogen. Bogen. Kalder. Åh, den varme. Else går ud i køkkenet. Ser intet, men hånden finder selv kniven…

Måske er det sådan, det er foregået, minutterne før 31-årige Else Larsdatter onsdag den 26. juli 1758 hen på eftermiddagen skar halsen over på sin spæde, førstefødte søn Lars. Præcist hvordan Else har haft det, ved vi ikke, men vi ved, at hun minutter efter, at hun har ombragt sit 4 måneder gamle barn, løber over til nabogården 'Vislyng' til sin nabo Karen Christensdatter Vangsgaard, der selv har et spædbarn, den 6 måneder gamle Peder, og fortæller *'…ganske munter og frisk i sindet'*, hvad hun har gjort. Vi ved også, at før hun i følge med Karen Christensdatter når tilbage til Skibstedgaard, må tjenestepigen Maren være blevet færdig med at flytte køerne foran gården, er gået ind og har som den første fundet det myrdede barn. Det og mange andre detaljer kender vi til, fordi adskillige dokumenter fra den efterfølgende retssag er bevaret, og fordi en stor detaljerigdom heri bringer os tæt på dramaet omkring tragedien. Gennem disse detaljer er det muligt ikke blot at komme ganske tæt på forhold og følelser i en bondefamilie i krise, på dens husstand og dens omgivende venner og slægtninge i 1700-tallets Danmark. Det er også muligt, efterhånden som retssagen skrider frem, at følge det juridiske system på den tid. Endelig giver dokumenterne os en indsigt i de kulturelle strømninger, der på tidspunktet for sagen prægede Danmark. Som en sidegevinst for sprogelskere: et vidunderligt gammelt dansk.

I det følgende vil historien blive fortalt, sådan som dokumenterne har afsløret den for os, og vil således trin for trin afsløre, hvad der skete i dramaet. Dokumenterne selv vil blive præsenteret i den kronologiske rækkefølge, hvori de opstod, i bogens bilag. Her bringes de uforkortet, uden rettelser af eventuelle skrivefejl, og uden andre redigeringer end eventuelt et kvalificeret gæt på de i [..] manglende ord og bogstaver, som tidens tand har ædt. 1700-tallets juridiske sprog og skriverens fejlskrivninger flere steder kan imidlertid gøre læsning af en så gammel tekst til en vanskelig sag. Derfor bringes der for de fleste dokumenters vedkommende, sideløbende med den originale tekst, som er trykt med blåfarvet og kursiveret skrift på bilagssidernes første spalte, et forsøg på en letlæselig, nudansk version af teksten på sidernes anden spalte.

Der er foretaget en omfattende eftersøgning af oplysninger om de personer, som optræder i sagen. Disse oplysninger bringes i alfabetisk orden i 'Personregister'.

Mange steder er der i teksten referencer til Christian den Femtes Danske Lov, til forskellige forordninger og til Kirkeritualet af 1685. Uddrag fra disse er derfor bragt i en fyldigere udgave end de brudstykker, der citeres i teksten. Se kapitlerne bagest i bogen.

For de læsere, der ønsker mere overskuelighed, end læsningen umiddelbart kan give, henvises der til kapitlet 'Kronologisk oversigt.'

*

Da Elses mand Christen den skæbnesvangre juli-onsdag ved aftenstid kommer hjem med sine tørv, finder han alle, gårdens folk og tilkomne naboer i fortvivlende oprør. Og selv kastes han ud i svære, følelsesmæssige prøvelser.

Er det gået op for ham i al sin gru, hvad der er sket, da han ser forsamlingen foran stuehuset, eller har han fået beskeden bragt af Thomas, som er løbet ud til ham og har fortalt den skrækkelige historie. Det sidste er vel det sandsynligste. I hvert fald må vi tro, at han er blevet modtaget af en skare af medfølende naboer og familiemedlemmer.

Om aftenen opsøger han sognepræsten i Nors, den 55-årige Hans Christian Johansen Begtrup, som han har kendt hele sit liv, og som han allerede tidligere har talt med om Elses tilstand, og denne byder ham at begive sig til Thisted for her at oplyse herredsfoged Lübecher om det passerede. Christen gør, som præsten pålægger ham og begiver sig straks til Thisted, hvor han om natten *'...imellem 1 à 2 Slet'* får vækket herredsfogden og berrettet om den skrækkelige hændelse, og næste dag, torsdag den 27. juli, indfinder herredsfogden og *'...tvende velagtbare dannemænd'* nemlig de to nabogårdmænd Jens Frøekiær og Anders Hare sig på Skibstedgaard, hvor de foretager ligsyn af den dræbte Lars.

Peter Lübecher, kommerceråd, herredsfoged og -skriver, samt byfoged og -skriver og dermed den lokale politimester, dommer og øverste lokale embedsmand, må formodes at være vant til lidt af hvert, også hvad angår kriminelle sager. Men det tragiske barnemord ser ud til at røre ham mere end sædvanligt. Han skriver i følgebrevet [1] til ligsynsrapporten til sin foresatte, Frederik Hauch, der fra sit gods Højriis på Mors varetager sit amtmandsembede, at *'... den bedrøvelige Tildende.. blev.. mig i Nat imellem 1 à 2 Slet ... refereret af den Paagieldende og i den Tilfælde priisværdige BondeMand'.* Og viser os her i det allerførste af en række dokumenter fra hans hånd sit imødekommende sindelag overfor fæstebonden Christen Poulsen Bunch. Eller overfor bondestanden som sådan? Måske kan vi læse hans udsagn således: "Bønderne kan godt nok beskyldes for mange udannede og frastødende, - bondske - forhold, men her har vi i hvert tilfælde at gøre med en prisværdig bonde, der i påkommende tilfælde straks retter henvendelse til myndighederne". I det følgende skal vi se, at Peter Lübechers forholden sig til sagen og især til de problemer, som den skaber for Christen, vedvarende er forstående og indfølende i en grad, som, i betragtning af den store standsforskel, der er mellem den magtfulde embedsmand i Thisted og den meget middelmådige fæstebonde i Vorring, må betegnes som bemærkelsesværdig.

Indfølende og medlidende er også hans forhold til Else, *'...den stakkels forvildede og elendige Qvinde',* som han straks lader sætte under *'...bevogtning af 2de Persohner Natt og dag, paa det hun ey skal ombringe sig selv'.*

I selve ligsynsrapporten [2] beskrives de faktiske forhold, som møder de tre synsmænd: *'...og blev da bem^te Barn optaget af Vuggen, hvorudi det Død befandtes, og ved Eftersiun blev befunden, at Struben under Hagen var overskaaret',* hvorefter et foreløbigt forhør af Else sker.

I rapporten hører vi også, hvad der er gået forud, nemlig at Else *'... en lang tiid, og siden hun giorde Barsel, ja i hændes BarselSeng var paakommet Fristelse, Bedrøvelse og sværmodige Tanker, som i Førstningen udfaldt dertil, ligesom hun ey kunde selv være i Verden eller forestaae noget i samme og detsaarsage ey fandt nogen Roe eller Hviile i Sindet men idelig tragtede og pønsede paa, hvorledes hun kunde ombringe sig selv, og komme fra Verden',* hvilket naturligvis har været en foruroligende oplevelse for resten af den lille husstand, der kun bestod af Christen, Else, den nyfødte Lars, tjenestedrengen Thomas og tjenestepigen Maren.

Så foruroliget har de været, at de *'...ingen sinde Natt eller Dag turde lade hænde være eene uden Tilsiun og Opagt',* hvorfor familie og naboer mobiliseres. Det omfattende tilsyn med Else varer ved i omkring tre måneder *'... indtil ohngefehr for en 3 Uger siden, da det loed*

[1] Bilag1

[2] Bilag2

sig til Siune, ligesom de fortvivlede Tanker vare forsvundene', og nu ophører det. Dels kan det konstateres, at hun igen opfører sig normalt, dels påpeger hun selv, at opsynet med hende i sig selv er en forværrende omstændighed. Alle ånder lettet op. Indtil om eftermiddagen den 26. juli.

Tragediens hovedpersoner

Tragediens absolutte hovedpersoner er, bortset fra selve offeret, det knap fire måneder gamle drengebarn Lars, Else Larsdatter Hauch eller Houch, der også bliver kaldt Lauritzdatter eller Laursdatter og hendes mand Christen Poulsen Bunch.

Else

Else er 31 år og født i 1727 på Skibstedgaard i Vorring, der er en lille samling gårde øst for landsbyen Nors i Thy. Se kortet side 10 og 13.

I 1742 konfirmeres hun i Nors under navnet *'Else i Schibstedgaard'.* Else er datter af Lars Larsen Hauch og Maren Pedersdatter, fra den store gård Skaarupgaard i Vester Vandet. Hendes mor dør som 66-årig i 1747. Da er Else 20 år gammel.

Som 30-årig indgår hun den 30. juni 1757 ægteskab med den to år yngre Christen Poulsen Bunch, og året efter, den 2. april 1758, føder hun sin førstefødte, en dreng, som den 5. april i Nors Kirke døbes og navngives Lars. Samme dag og fra samme kirke begraves en anden Lars, - hendes far. Der er altså begravelse og dåb - sorrig og glæde – man kunne sige død og opstandelse på en og samme dag på Skibstedgaard her kort tid efter påske 1758, og mon ikke det netop er dette tema, som præsten, Hans Christian Johansen Begtrup, prædiker over ved den dobbelte kirkelige handling. En handling, som Else ikke kan have overværet, da hun endnu ikke, så tidligt efter sin barsel, har været introduceret i kirken. Hun er efter den tids tradition 'uren' og har måttet opholde sig på Skibstedgaard, mens de kirkelige ritualer fandt sted. Men det har sikkert ikke gjort situationen nemmere for hende. Vi ved, at de modsatrettede følelser river og flår i Else, og der er grund til at tro, at det, der sker denne dag, er af væsentlig betydning for de senere tragiske hændelser. Sådan ser det ud i sognepræstens næsten ulæselige kirkebogsnotat:

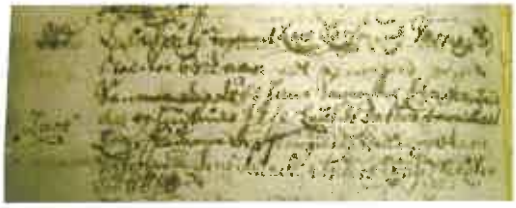

d. 5. Aprilij begravet Lars Larsen udj Vorring udj sit alders 67de aar. Samme dag døbt hans Svigersøns Christen Bunches og hustrues Else Laurids Datters barn kaldet Lars. Faderne Jep Ferregaards Koene og Maren Vestergaard, Jens Bunch, Anders Lynge, Christen Todbøll.
(Nors kirkebog)

Vi ved selvsagt ikke noget om, hvordan Else har set ud. Der findes ingen billeder hverken af hende eller af Christen. Et par udtalelser fra de fundne dokumenter giver os dog et fingerpeg. Således beretter sognepræsten i et af sine dokumenter [1], at '*...hun i sine unge Aar har været sygelig og skrøbelig efter Hændes Faders egen Beretning for mig'.* Denne beskrivelse gentages et par andre steder. Andet ved vi ikke.

Elses nærmeste familie er ikke stor. Som nævnt er begge forældre nu døde, og Else er eneste barn af moderens andet ægteskab. Men fra moderens første ægteskab er der tre halvsøskende: den 46-årige Anne, gift med

[1] Bilag 6

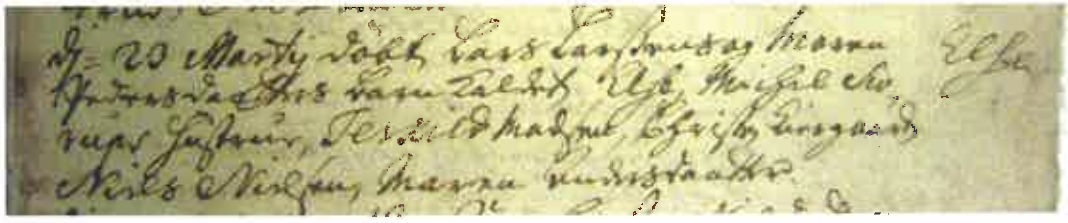

Elses dåb, således som den er gengivet i Nors Kirkebog: d. 23 Martij døbt Lars Larsens og Maren Pedersdaatters barn kaldet Else, Michel Scorups Hustrue, Terkild Madsen, Christen Kiergaard. Niels Nielsen, Maren Andersdaatter.

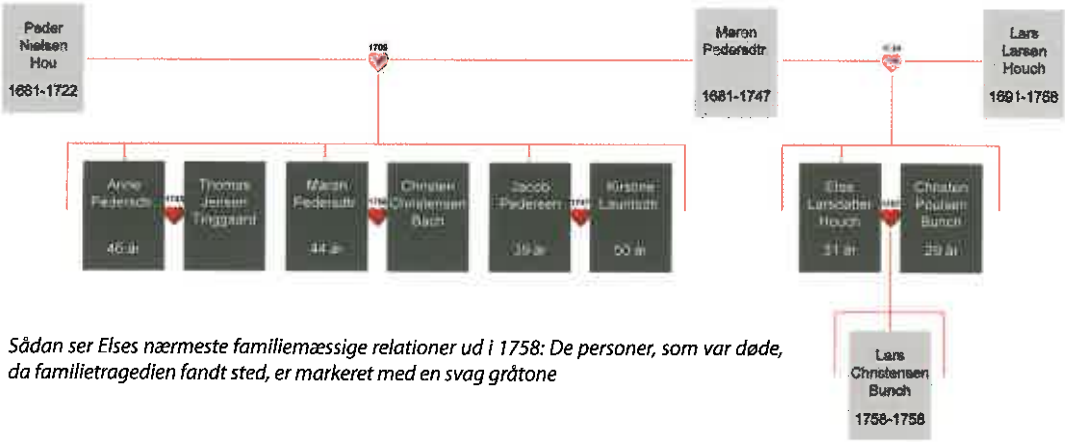

Sådan ser Elses nærmeste familiemæssige relationer ud i 1758: De personer, som var døde, da familietragedien fandt sted, er markeret med en svag gråtone

Thomas Jensen Tinggård og bosiddende i Sjørring sogn, den 44-årige Maren, der den 5. juli har indgået ægteskab med Christen Christensen Bach fra Hinding i Nors og den 39-årige Jacob, der er gift og bosiddende i Kanstrup i Hillerslev sogn. Mens det således er sparsomt med nærtbeslægtede søskende, så har Else en mængde fætre og kusiner, børn af hendes mostre og morbrødre. Mange af disse fætre og kusiner eller deres ægtefæller bliver en del af den retssag, der følger efter Elses forbrydelse.

Christen

Christen er født i 1728 som søn af Poul Jensen Bunch og Maren Christensdatter i Hinding i Nors, formentlig på det sted, som i dag bærer navnet 'Salshus'. Den 28. november døbes han i Nors Kirke.

14 år gammel mister han sin 47-årige mor og to år senere, efter at være konfirmeret i 1745, sin meget ældre far på 78. Sandsynligvis overtager Christens ældre og eneste bror Jens ved den lejlighed driften af gården i Hinding, mens Christen, ved vi, har fået tjeneste et andet, ukendt sted, – før han i 1757 i forbindelse med sit giftermål med Else Larsdatter bliver bosiddende på Skibstedgaard. Da er han 29 år. Se kirkebogsnotatet herunder.

d 30 Juny copuleret Christen Poulsøn Bonck og Else Larsdaatter Hauch. (Nors kirkebog)

Ved giftermålet eller måske året efter, da svigerfaderen Lars Larsen dør, bliver Christen gårdmand, fæstebonde på Skibstedgaard, da han overtager svigerfaderens fæste på gården, hvis ejer var Anders Christensen Skielsgaard fra gården Skielsgaard i Tved, nabosognet.

Christen har i 1758 en ret stor søskendeflok: en halvsøster, fem søstre og den allerede nævnte bror. Af disse nævnes flere i retssagen, og som det kan ses af kirkebogen, er Christens

d 28 Nov: døbt Poul Bunches og Maren Christen Daatters barn i Hinding kaldet Christen gl. Christen Bierregaards Hust. bar det. Suscep: Christen Christens Bierregd, Søren Bierregd Anders frandsen Inger Pouls Daatter og Maren Laurids Daatter. (Nors kirkebog)

bror Jens fadder, da Else og Christens lille Lars døbes. Christen kommer altså fra Hinding, men han har også familie i Tved, hvorfra hans far, Poul Jensen Bunch i sin tid flyttede, da han slog sig ned i Hinding. Fra Tved kommer således kusinen Anne Pedersdatter Bunch, der nævnes i den kommende retssag. Se illustrationen af Christens nærmeste familiemæssige relationer som de så ud i 1758.

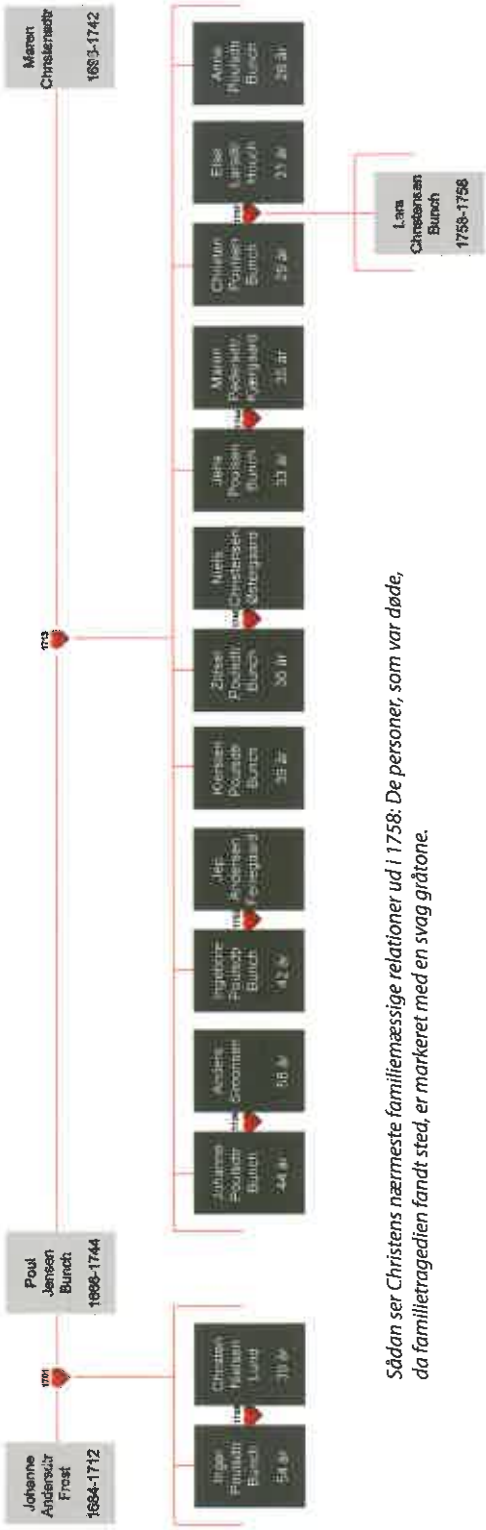

Sådan ser Christens nærmeste familiemæssige relationer ud i 1758: De personer, som var døde, da familietragedien fandt sted, er markeret med en svag gråtone.

Vorring, Nors sogn

Skibstedgaard lå i landsbyen Vorring, en samlig gårde og huse omkring vejen, der fra Thisted førte nordpå og netop ved Vorring delte sig og herfra førte til henholdsvis Tved og Vigsø. I dag ligger Vorring som en håndfuld spredte bygninger, der kun øjnes i et øjeblik, når man fra Thisted med retning mod Hanstholm passerer på omfartsvejen, der går uden om Nors. Sammen med kirkebyen Nors og landsbyen Hinding vest for kirkebyen udgør Vorring Nors Sogn. Hvordan har her set ud i midten af 1700-tallet?

Formentlig ikke meget anderledes end i 1802, da præsten Knud Aagaard udgav sin 'Physisk, oeconomisk og topographisk Beskrivelse over Thye beliggende i Thisted Amt, Aalborg Stift'. Her skriver han side 156-157:

'...Nors Sogn grendser til Tved, Hillerslev og Skinnerup Sogne og mod Vesten til Havet. Dets Jordbund, for saa vidt den ej er ødelagt af Sandflugten, er en meget god Muldjord. Men Flyvesandet, som er strøget tet norden om Hinding, har deels ødelagt, deels blandet med Sand, en Deel af denne Byes Mark. Ogsaa sønden om Nors Søe har Flyvesandet strakt sig i en Strimmel forbi Søegaard, Diggaard og Skaarup. Hvidleren findes næsten overalt, omtrent i ½ Alens Dybde, især viser Kalk- og Kridtstenene sig ved Nors Søe. Men mod Vesten ved Diggaard graves 20 Alen igiennem Sand, førend man naaer til Kalken; paa dette Sted haves den meste Besværlighed med Vand, da en Brønd ikke giver Vand i mindre Dybde end 70 Alen. Til Rugsæd er Hinding Byes Marker meest tienlige; men i Almindelighed kan alle Kornarter saaes paa dette Sogns Markjorder. Hartkornets Areal er forskielligt; men der gives de Gaarde, som have 14-15 Tdr. Sædeland til 1 Tdr. Hartkorn. Nors Sogn bliver ret eet iblandt

Udsnit af forarbejderne til Videnskabernes Selskabs kort fra 1789.

de gode og velhavende Sogne i Thye. Skodtørv mangler det ganske, men Fladtørv kan bierges i Klitten. Denne Sognet tilhørende Klitte, strækker sig en Miil mod Vesten lige til Havet, uden at have nogen Beboer. Sognets Hartkorn er 161 Tdr. Deri leve 511 Personer og 97 Familier, som for det meste ere Selvejere. Stederne henføres til 3 Byer: a) Nors Bye med 22 Gaarde og 20 Huse, hvortil foruden Præstegaarden paa 13 Tdr. 5 Skpr. regnes Søegaard paa 21 Tdr. Diggaard paa 5 Tdr og Øster Skaarup paa 5 Tdr. 3 Skpr. Hartkorn, som er Deelt imellem 2 Beboere. b) Nedre-Mellem- og Øster Hinding Bye med 10 Gaarde og 14 Huse hvoriblant Hindinggaard og Ørgaard. c) Vorring Bye med 11 Gaarde og 7 Huse, hvoriblandt Vorringgaard, Douhule, Aasberggaard og Skibstedgaard, der alle ere paa 1½ indtil 3½ Tde. Hartkorn. Den største Gaard i Sognet er Søegaard, der nu er en tiendefrie Sædegaard, deelt imellem 2 Bønder; men tilforn har været en Herregaard. – I dette Sogn ligger Nors Søe, en temmelig stor og paa Giedder, Aborrer, Helt og Flirer fiskerig Søe. Mærkeligt er det, at denne Søe nu intet synligt Udløb har. Men upaatvivleligen har den før Sandflugten udgydet sig i Havet, hvortil man og i Klitterne skal have fundet Spor, formodentlig er ved Aaens Tilstopning Vandet opstemmet til større Højde, thi nu staaer det op paa Nors Kirkegaards Dige. Underjordisk Udløb i Havet maae sikkert denne Søe have, da Vandet efter det første Vandskyl i faae Dage falder til sit sædvanlige Maal.'

Interessant er det at se, at Nors sø dengang strakte sig helt op til Kirkegårdsdiget, og at høre om de omfattende skader forårsaget af sandflugten. For at forestille os landskabet her i 1758 må vi desuden forsøge at fjerne billedet af de store klitplantager, som i dag er så fremtrædende. Knud Aagaard skriver (s 75): '*...Skove mangler Thye ganske og aldeles*'. Først efter at Christian den Syvende i 1792 udstedte sin 'Forordning, angaaende Sandflugtens Dæmpning i Danmark', ja faktisk først omkring midten af 1800-tallet, begyndte man at kunne se den tilplantning, som i dag har resulteret i ek-

sistensen af Vilsbøl og Tved klitplantager, der i dag omkranser store dele af Nors Sø. Landskabet har på de ikke dyrkede arealer været bart og sparsomt, sådan som det den dag i dag kan ses fra Ørgaard og vesterud over Vildtreservatet, der var det sted, hvorfra Aagaard beretter, at '...*Fladtørv kan bierges*'.

Knud Aagaard skriver i 1802, at der i Vorring er 11 gårde og 7 huse. Det tal er sikkert stort set det samme, som det var i 1758. En mandtalsliste [1], som præsten i 1760 udarbejdede 'Over Nors og Tved sogners Familie og Folckeskat' angiver 12 familier og gårde i Vorring, og den samme godt halve snes gårde ses opført i Vorring på matrikelkortet fra 1787. Blandt denne lille samling gårde placerer Skibstedgaard sig som en af de mindre med en hartkornsstørrelse på kun 2-7-3-0.

Vi har at gøre med et traditionelt landbrugssamfund på Christen og Elses tid i det meste af Danmark, og Nors Sogn har ikke adskilt sig særligt fra resten af landets sogne. Landbruget har været det næsten enerådende erhverv, og landbrug har der i mindre omfang helt sikkert også været i de huse, hvis hartkorn ikke har været så stort, at det kunne berettige til betegnelsen 'gård'. Præsten, degnen, smeden, tømreren, skrædderen, og hvem der ellers har haft hovederhverv udenfor landbruget, har i større eller mindre grad haft landbruget som bierhverv.

Naboer og familie

Der er ingen tvivl om, at familie og naboskaberne i de små landsbyer i 1700-tallet indeholdt praktiske og sociale kvaliteter af stor betydning for beboerne. I et vist omfang utvivlsomt så betydningsfuldt, at der har været tale om gensidig afhængighed; et forhold hvis fordele såvel som ulemper med hjerteskærende tydelighed viser sig i retssagen mod Else Larsdatter. Nærhed har jo, som det er velkendt, sine begrænsninger. Gavmildhed og hjælpsomhed kan tørre ud som hestepærer på en solvarm gårdsplads, og velvilje erstattes af modvilje.

[1] Landsarkivet for Nørrejylland, Dueholm-Ørum-Vestervig Amter. Inkomne breve fra andre end kollegierne 1747-1793, B-001A-47.

Historien om Else Larsdatter og tragedien på Skibstedgård er i den henseende ingen undtagelse, og vi skal i det følgende blive vidner til, hvordan Elses og Christens *'venner og frænder'* kommer til at svinge mellem yderpunkter af den største og mest beundringsværdige opofrelse og den mest smålige påholdenhed – eller hvad det nu er, der sker, efterhånden som beretningen skrider frem.

For det unge, nyetablerede gårdmandspar på Skibstedgaard og måske især for Else er den allervigtigste naboforbindelse sikkert **Anders Christensen Vislynge** og **Karen Christensdatter Vangsgaard**, som samtidig er nærmeste nabo og beboere på gården 'Vislyng', der fra Skibstedgaard kunne ses ligge ganske tæt på, på den anden side af vejen fra og til Thisted. Netop her langs vejen er der et areal, som på matrikelkortet kaldes *'Fællets Leergrav'*, hvor sognets beboere frit har kunnet hente ler til de lerklinede bindingsværksbygninger, som størsteparten af gårdene har bestået af. Hen over dette område må Else og Karen være gået, når de har besøgt hinanden. I dag er der endnu spor efter lergraven i form af en lavning tæt på rundkørslen.

51-årige Anders og 41-årige Karen er noget ældre end Christen og Else og har i 1758, kun to måneder før Elses barsel, fået det sidste af deres seks børn, sønnen Peder. Af de øvrige børn, Anne på 14, Karen på 12, Ane på 9, Christen på 7 og Dorthe på 4 år, kan man formode, at de to ældste er tjenestepiger et sted i eller udenfor sognet. Desuden har Anders en datter på 16 år, Maren, fra et tidligere ægteskab.

At de to familier er nærtstående, får man en bekræftelse på gennem oplysninger om, at Elses far, Lars Larsen, tidligere gårdmand på Skibstedgaard, er fadder til såvel Maren fra Anders' første ægteskab som til Anders og Karens fire første børn. Ja, til barn nummer tre, Ane, som fødes i 1749, optegnes blandt fadderne *'Lars Larsen og hans daatter'*. Denne datter kan meget vel være Else. Og da det sidste barn, Peder, fødes to måneder før Elses barsel, er Christen fra Skibstedgaard en af fadderne. De mange fadderskabsrelationer taler deres tydelige sprog om det nære venskab mellem beboerne på de to nabogårde.

Karen er med sine seks fødsler en erfaren

mor, og det og det nære naboskab er givetvis baggrunden for den rolle, hun kommer til at spille i Elses og Christens liv.

En anden nabofamilie, som kommer til at spille en vigtig rolle i Elses og Christens liv, på kort såvel som på langt sigt, er **Jens Pedersen Frøekiær** og **Maren Christensdatter Vestergaard**. De er gårdmandspar på Vorrings næststørste gård. De to jævnaldrende ægtefæller på 54 år har sammen børnene Christen på 25, Peder på 23, Karen Marie på 21, Maren på 20, Søren på 18, Anders på 15 og Dorthe på 13 år. Fra et tidligere ægteskab har Jens desuden yderligere tre børn: Maren, der døde i 1733 som 5-årig, Ane på 28 og Giertrud på 26 år.

Jens Frøekiær er en agtet og respekteret bonde i det lille samfund. Han er den ene af *'...de 2de Velagtbahre Dannemænd'*, der fungerer som ligsynsmænd sammen med herredsfogden dagen efter drabet på den lille Lars. Hans kone Maren er en af de naboer, som straks begiver sig hen til Skibstedgaard, efter at nyheden om den skrækkelige hændelse sidst på eftermiddagen om onsdagen den 26. juli er nået ud blandt beboerne i Vorring.

Lidt nord for Jens Frøekiærs gård lå en gård, hvor endnu en vigtig nabofamilie boede. Det drejer sig om 44-årige **Anders Christensen Hare** og hans 36-årige kone **Maren Larsdatter Vestergaard**, søster til Christen Nors Vestergaard, der omtales senere. I 1758 har de børnene Karen på 11, Maren på 9, Inger Marie på 6 og Mette Marie på 4 år.

Det ældste barn, Karen, kommer til at spille en særdeles vigtig rolle i Christen Poulsen Bunchs liv; derom vil der blive fortalt senere. Ved det næstældste barn Marens dåb står igen blandt fadderne *'...Lars Larsen og hans daatter Else'.*

Anders Christensen Hare er også en af de fremtrædende bønder i Vorring. Ikke alene er han ligesom Jens Frøekiær ligsynsmand ved ligsynsforretningen over den dræbte Lars. Han har også fra 1747 haft det respekterede hverv at være sognepræstens medhjælper. I kirkebogen blev der ved den lejlighed skrevet: *'...d. 17 Sept: aflagde Anders Christensen Hare af Vording sin Eed som Præstens Medhiælper at være ham troe og underdanig, som Guds og Kongens Lov udkræver'.*

Endnu en tæt relation finder vi hos **Jens Olesen** og hans kone, Christens kusine **Anne Pedersdatter**, der bor et ikke kendt sted i Vorring. Allerede i 1744, da de fik deres første barn Sidsel Kirstine, var Elses far Lars Larsen en af fadderne, og senere, i henholdsvis 1748 og 1754, var han igen fadder ved dåben af døtrene Maren og Anne Kirstine. Tredje juledag 1757, er det Christen som er fadder ved Jens og Annes datter Magrethes dåb. Christen og Else har da været gift i et halvt år, og hun er gravid med deres første barn.

Den måske nærmeststående person i Elses og Christens familier er Christens søster **Anne Bunch**. Muligvis bor hun på det sted i Hinding, hvor hun er født, hos sin bror Jens, hvilket sandsynliggøres af, at hun er ugift og i Herredstingets stævning benævnes som *'... Anne Bunche ibid'*, hvilket refererer til Hinding. Hvis denne formodning holder stik, bor hun på det sted i Hinding, som i dag kaldes 'Salshus'.

Af andre familiemedlemmer skal nævnes 57-årige **Anders Simonsen** og 43-årige **Johanne Poulsdatter**, Christens søster, der bor i Nors. Hos sig har de formentlig deres 15-årige datter Maren. Johanne, der er 13 år ældre end Christen, er den ældste af hans helsøskende. Han var således kun seks år, da hun blev gift med Anders Simonsen. Johanne er en af dem, der fortæller, at de begav sig til Skibstedgaard, så snart de havde hørt om den tragiske begivenhed.

Elses nærmeste familierelation er **Maren Pedersdatter**, hendes 44-årige halvsøster og hendes mand **Christen Christensen Bach** i Neder Hinding. Parret er netop blevet gift. Det skete onsdag den 5. juli 1758. Om Maren ved vi, at hun er en svagelig person, sådan som også Else beskrives. De to kommer i Elses liv til at spille en rolle, som hun nok ikke havde forestillet sig.

Et sted i Vorring bor **Inger Poulsdatter**

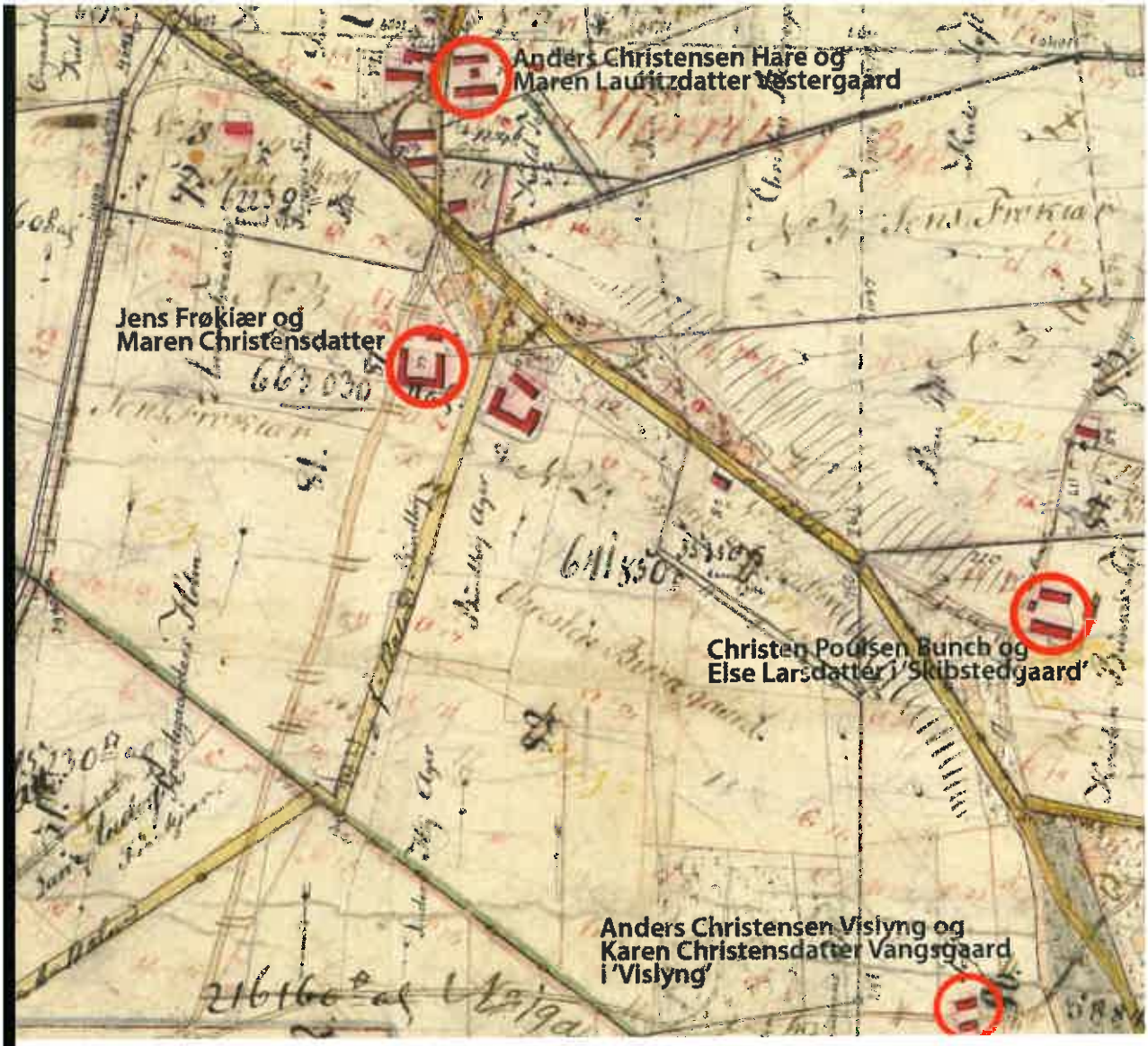

Kortet her er en detalje af Matrikelstyrelsens Original 1 Kort, opmålt 1787. Indsat på kortet er noteret, hvor Christen og Else og deres nærmeste naboer boede. Samlingen af gårde i kortets nordre del er landsbyen Vorring, i hvis udkant Skibstedgaard ligger. Hovedlandsbyen Nors med kirke og præstegaard er beliggende omkring 1 kilometer vest for Skibstedgaard

Bunch, Christens 53-årige halvsøster, og hendes mand, den 38-årige **Christen Nielsen Lund**. Ægteskabet med Christen er Ingers tredje. Hendes første ægteskab var i 1730 med Ole Christensen, der døde som kun 24-årig. Hendes andet var med Christen Knudsen Christensen, der også døde ung, som blot 41-årig i 1747. I dette ægteskab er der to børn, den 19-årige Ole og den 16-årige Johanne. Også Inger Pousdatter hører til den gruppe af naboer, som straks begav sig til Skibstedgaard, da de hørte om tragedien.

34-årige **Kirsten Larsdatter Vestergaard** bor i Nors og er ugift søster til Christen Nors Vestergaard og Maren Larsdatter Vestergaard. Hun nævnes, ligesom sin bror Christen, blandt dem, der ofte kom hos Christen og Else.

Der er imidlertid endnu to personer i Elses og Christens tilværelse, som ikke må glem-

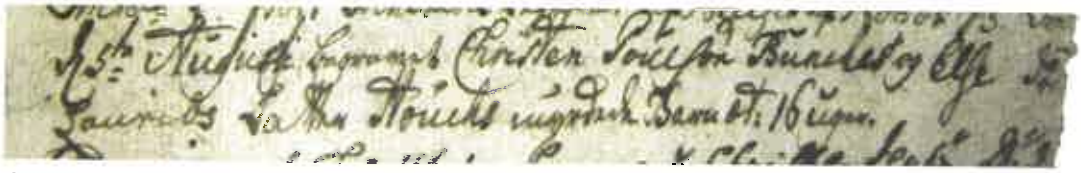

d 5te Augusti begravet Christen Poulsen Bunches og Else Laurids Datter Houchs myrdede Barn æt: 16 uger død.

mes, tjenestepigen **Maren Andersdatter Vestergaard** og tjenestedrengen **Thomas Thomassen.** Hvem var de egentlig?

Om drengen Thomas er der ikke meget at fortælle. Hans identitet har det ikke været muligt at finde i hverken Nors eller Tved sogne. Hvad vi ved om ham er, at han på trods af sin unge alder - han benævnes jo som 'dreng' - allerede er gammel i gårde, idet han her i sommeren 1758 har været fæstet i næsten to år. Han er formentlig omkring 16 år gammel, da han ved sin senere afhøring må forsikre Herredstinget om, at han er konfirmeret.

Med tjenestepigen Maren Andersdatter forholder det sig på nogenlunde samme måde. Hun er dog ny i tjenesten på Skibstedgaard. Er først blevet fæstet som tjenestepige 14 dage efter Elses nedkomst, men da der ikke ved det kommende Herredsting drages tvivl om hendes ret til at afsige vidneeden, må vi tro, at hun er ældre end Thomas.

Begravelsen

I sit følgebrev til ligsynsrapporten skriver herredsfoged Lübecher til amtmand Frederik Hauch den 27. juli, *'...i Henseende til Barnet, da Haaber jeg, at Deres Velbaarnhed finder ikke noget striidigt, at det jo efter Omstændighederne kand vorde begraven.'* Vi må tro, at amtmanden har svaret positivt på denne anmodning, og at alle de herover nævnte personer er mødt op, først på Skibstedgaard for at indtage den traditionelle frokost forud for begravelsen, eller hvis de usædvanlige omstændigheder og Elses tilstand ikke har gjort frokosten mulig, da i Nors Kirke lørdag den 5. august, for her ti dage efter den lille Lars' død at være med til hans begravelse. Har Else været med i kirken? Det ved vi ikke, men hvis hun har, har hun været genstand for alles blikke. I det skjulte har de afluret hende hendes opførsel, og hendes spinkle, sortklædte skikkelse har forundret dem for dens besynderligt apatiske ligegyldighed over det, som finder sted. Har Christen været med? Bestemt. Og været dybt præget af sorgen over det mistede barn, vanæret over den måde, hvorpå tabet er sket og foruroliget over det, han nu ved skal ske tre dage senere: rettergang for Herredstinget i Thisted.

Sådan må vi tro, det har været. Nors kirke med et kirkerum næsten fyldt af medfølende naboer og familiemedlemmer. Den nye unge degn, Christen Biering, har med kraftfuld stemme sunget for og med tankerne fyldt af bekymring for den stakkels mor og nu morder måske istemt nr. 274 i 'Den forordnede KirkePsalmebog', hvor der i fjerde vers står:

Styrk mig Herre! ved dine Saar saa rød'
Udi min sidste Angest og Nød,
Din blodige Sved mig vederkvæg,
Mine Synders Last neddæmp og læg.

Og Hr. Begtrup, sognepræsten, har holdt sin ligprædiken og med sin enorme krop i den kæmpestore og kulsorte præstekjole fået den lille bitte kiste til at synes endnu mindre. Og efter begravelsen er han gået over i præstegården, har fundet gåsefjer og blæk frem og for en gangs skyld haft held til at prente et letlæseligt notat i kirkebogen. Se illustrationen herover.

Før Herredstinget

Det er allerede blevet nævnt, at herredsfogden sender et brev med ligsynsrapporten til amtmanden, og med denne henvendelse igangsættes retsmaskineriet, hvor herredsfogdens rolle er at fungere som dommer på Herredstinget, mens amtmandens er den at træffe beslutning om tiltale og den at beskikke ankla-

ger og forsvarer. Efter domsafsigelsen skal han desuden tage stilling til appel og til eksekvering af en eventuel dom. Amtmanden er altså herredsfogdens foresatte, men i øvrigt søgte man at holde de to embeders kompetenceforhold adskilt.

Selv om det altså er amtmanden, som beskikker anklageren 'actor' og forsvareren 'defensor', så gør herredsfoged Lübecher sig anstrengelser for at komme med forslag til de to hverv, hvilket ser ud til at volde problemer. Han skriver til amtmanden, at han '*...veed ey paa nærværende Tiid, hvo dertil kand foreslaaes og blive tilstæde og authoriseres; thi Sr Steenild er som paa Flugt at reyse herfra, men Fuldmægtig Peder Hammer paa nogen Tiid reyst fra Provintsen og Sr Knud Hee Langt borte; Derfor jeg Underdanig beder Deres Velbaarnhed ville behage At Ordinere det fornødne, og tillægge anmodning til bemte Steenild for første at Proseqvere Sagen som Actor, og Sr Mogens Møller, som Forsvar, om hand kand blive tilstæde; thi ellers skal min Ældste Søn Johannes Lübecher gierne udrette hvad han formaaer, paa det Justicen ey skal liide Ophold*' [1].

Herredsfogdens tilbud om at hans søn Johannes kan træde til som vikar i sagen, kan synes mærkværdig, men er sikkert et eksempel på at sønnen, som det var almindeligt, går i sin fars fodspor. På et senere tidspunkt vil vi komme til at se, at Johannes på anden vis hjælper sin far i herredsfogedembedet, og vi ved, at Peter Lübecher selv er ud af en herredsfogedfamilie, hvor han givetvis på samme måde har fået sin første oplæring.

Der bliver imidlertid ikke brug for at lade den 20-årige søn agere vikar, for to dage senere, den 29. juli, beskikker amtmanden actoren, anklageren, i den kommende sag. På trods af herredsfogdens bekymrede notat om, at '*... Sr Knud Hee befinder sig Langt borte*', så bliver det ham, og som det kan ses af beskikkelsesbrevet [2], kompenserer amtmanden for Knud Hees transport fra 'Østergård' i Serup, hvor han bor, til Thisted, hvor Herredstinget sættes, ved at tildele ham fri befordring: '*...Hos Hr Kammer Raad og Amtsforvalter Fog haver han at anholde om anviisning til frie Befordring skab ved fore faldene Reyser udi bemte Sag*'.

Også en anden beskikkelse finder sted den 29. juli, nemlig bekikkelsen af en defensor, forsvarer for Else Larsdatter. Ganske vist finder man hverken i herredstingsprotokollen eller i andre arkivalier nogen forsvarsbeskikkelse, men af herredstingsreferatet [3] ses det, at en sådan finder sted, idet, som der står: '*...Seign. Mogens Christian Møller af Nyeskiøbing ... af høj Øvrighed beskikket Forsvar og Defensor... var mødt for Retten og først fremviiste Hands af Høy Øvrighed tillagde Ordre og Constitution, som forsvar for Bemte Else Larsdaatter under Dato 29de Julii sidstafvigte*'. Altså den forsvarer, som herredsfoged Lübecher i sit følgebrev opfordrer amtmanden til at beskikke.

Næste skridt i sagsforløbet er herredsfogdens stævning [4], hvori han '*...giør vitterlig*', at Knud Hee, den beskikkede actor, af amtmanden er blevet beordret til at påtale '*...den misgierning som Christen Poulsen Bunches Hustroe Else Larsdaatter, ... den 26de Julii sidst mod aften paa sit spæde Barn Laurs Christensen beganget haver*', hvorfor herredsfogden indkalder til '*...Hillerslef-Hundborg-Herreds Ting Thiiersdagen den 8de augt: førstkommende*'.

Foruden '*...Else Larsdaatter med Værge og Forsvar, Vidner og alle Slags lovtilladelige Beviiser* ' indkaldes '*...Den i Huuset værende TienestePige Maren Andersdaatter Westergaard og Drengen Thomas Thomasen*', samt en række af Christens og Elses familiemedlemmer; nemlig de personer, som formodes at kunne give detaljerede beretninger om Elses adfærd i forbindelse med tragedien. Fra Elses familie er det '*Christen Christensen ...Bach... og Huustroe Maren Pedersdaatter i Hinding*', Elses svoger og 44-årige halvsøster, der som nævnt er blevet gift for mindre end en måned siden. Fra Christens familie er det tre af hans søstre: Den ugifte '*Anne Bunche*', 25 år og ligeledes bosiddende i Hinding, '*Johanne Poulsdaatter i Nors*', 43 år og gift med Anders Simonsen og '*Inger Poulsdaatter i Wording*', 53 år og gift med Christen Lund. Foruden disse familiemedlemmer indstævnes nabokonerne '*...Anders Hares Huustroe Maren*

[1] Bilag 1
[2] Bilag 3
[3] Bilag 5
[4] Bilag 4

Larsdaatter i Wording, Jens Frøekiærs Huustroe Maren Christensdaatter ibid:, Anders Christensens Huustroe i Wislønge og Kirsten Laursdaatter Wæstergaard i Nors'. Herudover indstævnes *'...de ved det døde Barn medhafte Siunsvidner: Jens Frøekiær af Wording og Anders Hare ibid'.* Ikke indstævnet, men *'...ankyndiget',* bliver desuden de to præster i sognet, sognepræsten H.C.J.Begtrup og hans kapellan Mathias Jensen *'...om De maatte viide noget hvormed De Sagen til Oplysning behagelig kunde tiene'.* Endelig *'...forkyndes og dette Stævnemaal meerbemte Else Larsdaatters Mand Christen Poulsen Bunche, for alt ovenskreven at paahøre, og ellers ... i Følge de fremførende Vidner og Sagens Beskaffenhed'* at modtage en eventuel dom. Christen kan altså risikere at blive erklæret for medansvarlig for den alvorlige forbrydelse, som hans kone har begået.

I slutningen af stævningen ser man, hvordan det effektive embedsstyre sikrer sig, at alle involverede personer får besked, idet der her er indført et underskrevet afsnit, som alene er en forsikring for rettidig aflevering af stævningen til de involverede personer.

Nu følger de egentlige retsmøder, begyndende ved underretten Hillerslev-Hundborg Herredsting. I alt tre møder bliver det til ved denne ret, før sagen kan føres til doms.

Herredstinget samles hver tirsdag. For Else Larsdatters vedkommende må hun således møde op på tinget tirsdag den 8. august, tirsdag den 15. august og sidste gang tirsdag den 29. august.

Vi kender ingen detaljer om transporten af Else og hendes mand Christen fra Skibstedgaard til rådhuset i Thisted, hvor Herredstingets retsmøder blev afholdt, men den er jo sket i en hestetrukket vogn og utvivlsomt sammen med de to vagtpersoner, som herredsfogden rekvirerede efter ligsynet, og i hvert fald til det første møde tillige sammen med drengen Thomas og pigen Maren.

Vuggende og stødende mod hinanden på vognen har de fulgt den temmelig trafikerede vej, der forbandt købstaden Thisted med det nordvestligste Thys landingspladser for skudehandelen i Klitmøller og Hansted. Straks de har forladt Skibstedgaard, er de kommet ud i ubebyggede, agerklædte områder, og lige syd for Nors by er de på Vendbjerg Bakke passeret østen om Møllen, hvorfra de skovfattige arealer har gjort det muligt at se næsten til Thisted. Herfra er de fortsat sydpå forbi stedet Læk med den gamle langdysse med det mærkelige navn Troms Kirke [1], og snart har de kunnet se Skinnerup Kirke ligge et stykke inde på højre hånd. Lidt senere har de kunnet ane de smalle agre på begge sider af vejen ved indkørslen til Thisted, hvor de snart efter er kørt ind gennem Nørre Bom for enden af Nørregade.

Her har de måttet gøre holdt og forsikre bomstedets konsumptionsbetjent, at de ikke medbragte varer, der skulle fortoldes og sælges i Thisted. De er fortsat ind mellem Nørregades gårde, hvor de efter al sandsynlighed har ladet vogn og heste opstalde i Elses fætter købmand Christen Schaarups købmandsgård, der lå som den næstsidste bebyggelse med fire huse omkransende en gårdsplads på vejens østre side før Nørregades udmunding i 'Lille Torvet', det nuværende Nytorv.

Er de mon budt indenfor hos Elses 30-årige fætter Christen og hans mor, der nu er enke? Sandsynligvis, - og har han fulgt med dem til retsmødet i Herredstinget? Højst sandsynligt, når man tænker på hans rolle i det forløb, der følger. De er så fulgtes ad ind over Lille Torv, er fortsat over 'Lille Træbro', der her fører over åen, og har passeret over 'Mellem Torv' og den gade, som i dag kaldes Torvegade for at ende ved Store Torv og rådhuset, hvor Herredstinget, som sagt, havde sæde.

Beklemte har de følt sig, ingen tvivl om det. Måske sønderknuste ved anelsen om det, der skulle ske. Else har måske været for syg til at kunne fornemme den overvældende magt, som her i det lille tinghus, beliggende som en lus mellem to negle mellem herredsfoged Lübechers og amtsforvalter Fogs teglhængte gårde, bliver rædselsvækkende klar. Vi ved, at hun blot få dage tidligere, omkring den 4. august, har forsøgt sig med endnu et selvmordsforsøg. Det ved vi fra et af vidneudsagnene på de retsmøder, der nu følger, hvor naboen Jens Olesen fortæller, at kort tid efter at sagen var blevet stævnet var han på besøg på Skibstedgaard og der oplevede *'...at hun vilde*

[1] Historisk Årbog for Thy, Torsten Balle, 1951

På en detalje af Torsten Balles model af Thisted anno 1761 ses her Elses og Christens rute fra Nørre Bom ved den gule tværmarkering yderst i Nørregade og ind gennem Thisted markeret med stiplet gult. De røde bygninger viser hvilke bygninger, der var 'teglhængte'. Resten var dækket af stråtag. Modellen viser tydeligt det umiskendelige landsbypræg med små agre mellem stråtækte huse, som byen har trods sin købstadsstatus. Modellen venligst udlånt af Thisted Museum.

have qualt sig selv, efter all anseende og Tykke, deels ved at indputte i hændes Mund og hals, store stkr Brød, og trykke efter med Fingerne og haanden, deels med sammenruldet Halm, som hun paa Lige Maade vilde need siunke, hvilke Begge Deele ikke kunde gaae Hænde an, formedelst Vagtens skyld, som med Magt uddrev saadant af hændes Mund og Struube saa Blodet fulgte efter'.

Foran rådhuset har der sikkert allerede, da de ankommer her tidligt på formiddagen denne tirsdag i august, samlet sig en hel lille gruppe af kendte personer; naboer, venner og familiemedlemmer, som sammen med dem er blevet stævnet *'...deres Sandheds vidne at aflægge, og paa Spørsmaale svare'*, som de fik det oplæst, da stævningen forleden blev dem forkyndt.

De har nok, beklemte ved situationen, kvinderne i en og mændene i en anden gruppe, hilst på hinanden, og Karen, nabokonen i Vislyng, har stået med armene om Else og forsøgt at indgyde hende mod. Kapellanen fra Nors, Matthias Jensen, har i sin præstekjole stået lidt for sig selv og forsøgt at leve op til sin status som myndighedsperson. Så er Peter Lübecher kommet gående ovre fra sin store gård norden for rådhuset sammen med de to fremmede prokuratorer. Underdanigt har gruppen af bønder med huen i hånd givet plads for de magtfulde, fornemt klædte og paryksmykkede herrer, der først af alle går ind i bygningen. Så er det blevet betydet dem at gå indenfor. Langsomt er det lille retslokale blevet fyldt.

Herredstingets første møde [1]

I den gamle tingbog, tæt beskrevet med det referat, som rettens skriver førte med pen og blæk sideløbende med mødets afvikling, læser vi om sagens allerførste retsmøde:

'...Tiirsdagen den 8de Aug 1758 blev Retten satt og Betieningen vare Tinghørere, Peder Skindrup, Anders Deinbol, Christen [Ves]løs, Frands Møller, Erik Gregersen, Mikkel Alstrup, Poul Simonsen alle af Thisted, og Peder Sørensen Landboe af Thinstrup Sogn'.

De otte tinghørere, som nævnes i begyndelsen af hvert herredstingsreferat, var personer, der som offentligt ombud havde det hverv at være en garant for, hvad der var foregået på tinget. I sagen mod Else Larsdatter går fem af de otte personer igen på de tre retsmøder, der afholdes, men i øvrigt har de ingen aktiv rolle i processen.

Det har derimod såvel actor som defensor, prokuratorerne Knud Hee og Mogens Møller. Knud Hee er kommet rejsende fra Østergaard i Serup på Thyholm, og Mogens Møller har måttet tage turen fra Nykøbing over Mors, er blevet

[1] Bilag 5

færget over ved Vildsund og er derfra blevet kørt til Thisted.

Som noget af det første, der sker på tinget, oplæses amtmand Hauchs beskikkelsesbrev [1] til Knud Hee, hvori ordren om '*...at fuldføre Sagen imod bemte Kvinde til snarest og muuelig Endskab*' gives, og derefter oplæses rettens stævning [2]. Så opråbes de i stævningen nævnte personer, som alle er tilstede '*...undtagen Christen Christensens Hustrue Maren Poulsdaatter i Hinding, som Hændes Mand der var nærværende foregav og berettede ikke i dag at kunde møde formedelst Svaghed og Skrøbelighed*'. Maren Poulsdatter er Elses halvsøster, som skriveren her i skyndingen er kommet til at give et fejlagtigt efternavn; det rigtige er Pedersdatter. Fejlen skal være ham tilgivet. Hans opgave, at følge processen og få den bogført, mens den foregår, kan synes næsten uoverkommelig, og han laver da også her sin første fejl. Det bliver ikke den sidste. Forglemmelser og fejlskrivninger findes spredt i hele tingbogen, og ind imellem har han jo haft problemer med en pen, der klatter eller kradser papirsiden op, så bogstaverne bliver forvanskede. Når man dertil føjer, at tidens tand har ædt sig ind på især den yderste kant af papirets sider, må man være tilfreds med, at dokumenterne i det hele taget er bevaret i en stand, så det har været muligt at rekonstruere indholdet.

Derefter overbringer den '*...forrige Sognefoged i Nors Sogn Jens Olesen af Wording*', de erklæringer [3], som præsterne i Nors har forfærdiget, og endelig anmoder actor om, at ligsynsrapporten [4] over det dræbte barn må oplæses og protokolleres.

Efter disse indledende procedurer får actor ordet, og han begynder, som naturligt er, med at anmode om, at '*...den paagiældende Else Lauritzdaatter maatte for Retten stedes uden Baand og Fængsel og giøre sin Forklaring om bemt og for stævnte onde Gierning efter Siunets Medfør paa Hændes spæde Barn*'.

Else bliver derefter afhørt af dommeren, herredsfoged Peter Lübecher '*...og da gav til Giensvar saaledes:*

...Baade for Gud og Mennisken Bekiender Hun, at hun d 26de Julii sidst afvigte aflivede Hændes spæde Barn Lars Christensen, da næsten 17 Uger gl: med en kniv med hvilken Hun overskar Hans Strube og hvilket skeede paa den Tiid om Eftermiddagen da Hændes Mand var udkiørt efter Tørv, drengen i marken og Pigen udgaaet at flytte Creaturene. Paa Rettens videre tilspørgende svarede Else Larsdaatter at hun veed alldeles ingen aarsag, Anleedning eller Tildragelse til denne onde Gierning uden at det faldt Hænde saaledes ind, og som hun meener er en fødsel af et bekymmerlig og sværmodige Tanke hænde overkom paa hændes BarselSeng, da hun ofte pønsede [at] ombringe sig selv hvortil hun dog da ligesaa Lidet som til [...] Gerning veed eller viste anleedning uden at Hun blev saare bedrøvet i Sindet og Satan fristede og forstokkede Hænde at Lyde Formaninger Tugt og Underviisning af Guds Ord; Saa at hun endog ey aleene havde skye og frygt for at Læse i en gudelig Bog, men endog satte den ud; Hun siuntes, der var ikke længere Tiid for Hænde at blive i verden men hvorfor hun havde faaet de Tanker eller aarsagen dertil, det veed Hun ikke og siden hun saaledes blev anfægtet, og faldt i Vildelse og fortvivlelse haver hun ingen sinde haft Roe eller Hviile i Sindet at fuldføre den onde Gierning, som end tilsidst udfaldte paa Hændes Barn omendskiøndt Hun for nogle faa Uger siden anstillede sig for hændes Mand og Venner, som det var blevet bedre med Hænde og aleene at Hun derved kunde blive Qvit for den over hænde holdte Tilsiun og Opagtning. Og altsaa veed hun ikke nogen egentlig vis Dag eller tiid paa hvilken Hun har været frie for Fristelsen, men higet og stundet efter at faae Hændes forsæt fuldbyrdet og ikke bekymret sig om Hændes Liv før [...], da Hun dog vel veed, at Hun nu ingen Naade kand faae – Hun Beretter ydermeere, at da Hun giorde den onde Gierning paa sit Barn tog hun det paa Skiødet, og giorde Ulykken derpaa, men begyndte det og ofte at vilde giøre det, men blev hindret paa saadan Maade, som Hun dog ikke veed, indtil det om sider skeede; Hvorefter hun igien lagde det blodige Barn i Vuggen og udløb til hendes Grande og Nabo Anders Wislynges Koene, og berettede Hænde Gierningen at være skeet.'

[1] Bilag 3
[2] Bilag 4
[3] Bilag 6 og 7
[4] Bilag 2

Efter dommerens indledende forhør får actor ordet og fortsætter afhøringen med at spørge *'...den for Retten staaende Malevensant [1] Else Larsdatter om hun tilstaaer ved saa syndig forøvet Gierning paa hændes kiære spæde Barn at have fortient at miste Livet? Hvorpaa hendes Svar faldt saaledes: Ja, efter mange Forestillinger'.*

Om Hun i den Tiid Hun var saaledes besværet med ond Forsætt kunne giøre nogen Gierning i sit Huus, skye Ild og Vand og passe paa sit Huus som tilforn, eller om hun ganske havde slaaet sig fra at forrette noget? Dertil svarede Else Larsdaatter at til enhver Gierning faldt hændes ganske Lyst Bort.

Om hun ikke overlagde med sig selv, hvorledes hun skulde blive fri og entlediget fra den Opsiun hændes Mand og Venner førte ved Hænde, at hun kunde faae Rum til at fuldføre sit onde Forsæt? Else Larsdaatter svarede hertil, Ja det giorde hun.

Om hun havde prøvet saadan Gierning enten imod sig selv eller andre, der kunde give Hændes Mand og Venner Anleedning at tage hænde i tilbørlig Opsiun? Else Larsdaatter svarede at hun nogle gange har været i Færd med at ville hænge sig selv, hvilket foraarsagede den over hænde holdte Opsiun'.

Som det kan ses, er Elses tilståelse af det grumme mord betingelsesløs, og efter hendes udtalelser om sin mangel på forståelse for, hvad det er, der har fået hende til at handle, som hun gjorde, fortsætter retshandlingen med at dommeren *'...fremkaldte Tieneste Pigen Maren Andersdaatter Westergaard, for hvem, som og de øvrige Vidner Dommeren oplæste Forklaringen paa Vidnernes Eed og derefter formanede hænde og dennem at vidne Sandhed efter Lovens Tilhold'.*

Vi kan jo ikke vide, hvordan edsaflæggelsen i denne sag har fundet sted i detaljer – og dog: Danske Lov, der sammen med diverse kongelige forordninger er retsgrundlaget for rettergangen, giver vigtige retningslinjer. I denne lovs 1. bogs 13. kapitels 8. artikel (1-13-8) står der. *'Dommeren skal fremkalde dennem, som Vidne skulle bære, og de skulle svære med oprakte Fingre, at de vilde sige Sandhed, og intet deraf dølge'.* Og det er netop, hvad der sker. I referatet står der, at *'...Dommeren oplæste Forklaringen paa Vidnernes Eed og derefter formanede ...at vidne Sandhed efter Lovens Tilhold'.*

Den edsforklaring, som dommeren oplæser for vidnerne, finder vi i den sidste del af Danske Lov. Her hedder det:

'...Ved den første Finger, som er Tommelfingeren, forstaais Gud Fader, ved Pægefingeren Gud Søn, ved den tredje Gud den Hellig Aand. De andre to smaa Fingre bøjer Hand need i Haanden; Den eene betyder Menniskens ypperlig Siel, som ligger skylt udi Mennisken; Den femte og minste Finger betyder Legemet, ligesom det der er lidet og ringe at agte imod Sielen. Ved den gandske Haand betydis een eeniste ævig og almægtig Gud og Skaber, som haver skabt Mennisken og alle Creature i Himmelen og paa Jorden'.

Hele edsformaningen kan læses i kapitlet 'Fra Chr. V's Danske Lov', og er, læst i sin helhed, et fremragende eksempel på den styring af de enkelte, uoplyste undersåtter, som det enevældige regime brugte, i dag ville man fristes til at sige 'misbrugte', kristendommen til. Man ser for sig gruppen af vadmelsklædte bønder stående, duknakkede og med vigende blikke foran dommeren, fra hvis mund der flyder strenge ord om at blive *'...straffet ævindelig udj Helvede'*, om Jesu *'...kostelige blodige Sveed og Uskyldige bittre Pine'* og om at løgnagtige vidner vil blive sendt *'... Helvedis Bødel i Vold'.*

I Danske Lov 1-13-18 findes desuden en bestemmelse om, at man for at kunne aflægge ed, skulle være over 15 år, en bestemmelse, der efter 1736, hvor konfirmationen blev indført, blev knyttet sammen med denne, så man nu sagde, at man skulle være konfirmeret for at kunne aflægge ed. Dette er, som tidligere nævnt, et fingerpeg om, hvor gamle tjenestepigen Maren og tjenestedrengen Thomas er.

Netop de to, der må betegnes som hovedvidner, kaldes nu frem for retten, og efter at de har afgivet forklaring på de spørgsmål, som actor og defensor stiller, afhøres *'...de øvrige indstævnte Vidnes Persohner under et ... dog enhver for sig at forklare hvor vidt sin Vidne kand være eenig, eller differere fra en andens'*, hvilket må forstås således, at de som gruppe fremkal-

[1] Ordet 'Malevensant', der forekommer senere som 'malivenant', er sikkert en substantivering af det engelske (opr. fra fransk) 'malevolent', der betyder ondsindet.

des til vidneskranken og her, om nødvendigt hver for sig, må svare på de spørgsmål, som gruppen stilles.

Afhøringerne af Maren, Thomas og de personer, som er nævnt i stævningen [1] fortsætter det første Herredsting ud, hvilket vil sige tirsdag den 8. august, og de tages op på det følgende Herredsting den 15. august, denne dag suppleret med landsbyfællerne *'...Jens Olesen og Hustroe, Anders Christensen i Wisløngе og Niels Lund i Worring'.* Alle personer, som Christen nævnte, da han af anklageren blev spurgt, *'...om Han kunde angive eller navngive nogen, som ydermeere Kunde oplyse denne Sags Omstændigheder'.*

I bilag 5 og 8, som dækker Herredstingets to første retsmøder, kan alle de spørgsmål, som actor og defensor stiller vidnerne og disses efterfølgende svar, læses i detaljer, hvilket særligt interesserede læsere opfordres til. Det fyldige referat fra disse to Herredsting giver en fin mulighed for at følge, hvad der skete med Else på Skibstedgaard fra hun føder sin lille dreng den 2. april, til hun den 26. juli dræber ham. Dette skal derfor ved hjælp af blandt andet citater fra vidnernes svar fortælles i det følgende kapitel.

Imidlertid slutter det første Herredsting med at dommeren *'...Lod Else Larsdaatter igien imodtage af de med Hænde til Tinget indfulgte Bevogtere Christen Thøgersen og Niels Jepsen, begge af Nors, som Hænde forsigtigen hiembringer og overleverer til de 2de Persohner som efter Touren hænde til Opagt og Ansvar skal modtage, og hvilket haver at betyde, at De med Hænde omgaaes Christelig og fornuftig paa den eene Side, og paa den anden Siide bruger all Forsigtighed og god Tilsiun, at Malivenanten ikke faaer leylighed enten at undkomme, eller omkomme sig eller andre'.*

Der er grund til at bemærke den omhu, hvormed dommer Lübecher sørger for Elses bevogtelse. Ud over de to nævnte er der altså to andre, der hjemme på Skibstedgaard på skift skal passe på hende, og disse to indskærpes det, hvordan de i en balance mellem fornuft og forsigtighed bedst muligt varetager deres opgave.

Som sagt finder det første Herredstings retsmøde sted den 8. august, og det næste afholdes den følgende uge. Imidlertid finder der allerede den 9. og den 10. august, altså i dagene umiddelbart efter det første møde endnu en retshandling sted. Det drejer sig om en såkaldt sekvestrationsforretning, hvilket vil sige en beslaglæggelse af Else Larsdatters boeslod, hendes personlige formue. Beslaglæggelsen nævnes overhovedet ikke i retsreferaterne, men er fundet nævnt i den regning [2], som prokurator Knud Hee fremsender til amtmanden mere end et år efter Herredstingets møder, og hvori det hedder: *'... d: 7de aug: reyste til Thisted, d: 8de ditto Indkaldte Sagen, d: 9de og 10de var med Rettens Middel ved seqvestrationsforretningen over Delinqventindens Boetz-Lod, maatte saa opholde mig i Thisted, for ey at besværge Bønderne med befordringskab i deris trange Høst til d: 15nd'.*

Beslaglæggelsen er vel en ren rutinemæssig foranstaltning, som retten iværksætter, og må jo formodes at være gjort, fordi det allerede her efter det første retsmøde må være klart, at forseelsen er så alvorlig, at det ikke vil kunne undgås, at der sker indgreb i Elses formue. Desværre nævnes der ikke noget om forretningens resultat.

Elses 'vildelse' udvikler sig

Med udgangspunkt i de vidneudsagn, der fremsættes på de to første Herredsting, skal det her berettes, hvordan Elses tilstand udvikler sig efter hendes barselsperiode.

For at kunne leve sig ind i det forløb, kan det være væsentligt at være opmærksom på, at Else siden *'...sine unge Aar... har ... været sygelig og skrøbelig'*, sådan som pastor Begtrup beskriver det i sin erklæring [3], en egenskab, som hun i øvrigt deler med sin halvsøster Maren, der jo netop af den grund ikke er til stede på det første Herredsting.

En anden omstændighed, som må påkalde sig opmærksomhed, er det mærkværdige, ja måske endda uheldssvangre sammentræf, der, som tidligere fortalt, indtræffer, ved at El-

[1] Bilag 4

[2] Bilag 39

[3] Bilag 6

ses far, den gamle og ifølge andre kilder agtværdige fæstebonde Lars Larsen [1], dør om ikke på selv samme dag som Elses nedkomst, så i hvert fald så tæt på barnefødslen, at der forrettes barnedåb og begravelse samme dag, to kirkelige handlinger, som Else ikke kan deltage i, da hun som nyligt barslende betragtes som uren.

Vi ved fra vidneudsagnene, at det mærkelige sammentræf har været en rystelse for Else, idet hun '*... efter hun var kommen i Barsel Seng, og hendes Sl. fader skulle Begraves, beklagde sig ... over, hvorledes han kunde komme til at ligge i begravelse næst ved hendes Sl. fader*'. Den 'han', der 'kunne komme til at ligge i begravelse', er givetvis den lille nyfødte, som den barselssvage Else begynder at bekymre sig om, og det viser sig, at bekymring i al almindelighed i Elses hjerne efterhånden antager så voldsomme dimensioner, at det bliver sygeligt. Tjenestedrengen Thomas fortæller, '*...at hun havde sorg og Bekymring for det daglige Brød, som den der ikke eyede noget at leve af*', og pigen Maren udtrykker det med '*...at Else Larsdaatter siuntes, som hun havde ikke nok at Leve af; saa Vidnet efter sin Skiønsomhed holdt for i førstningen, at saadanne Indskydelse var kommen af en Gierrigheds aand endskiønt Vidnet ikke veed, at Else Larsdaatter og Mand Christen Poulsen havde nogen savn af hvadsom hører til den tiimelige Næring*'. Bekymringen strækker sig efterhånden ud over egne forhold, idet hun '*...nogen tiid derefter, da Vidnerne kunde fornemme, at hun var i den sletteste tilstand, ... bejamrede sig, at hun icke vidste, hvorfra det skulde komme, som hændes halv Søsters forestaaende brøllup vilde beløbe sig*'.

Og der går ikke mange dage, før bekymringen over '*...det dagl. brød, som hun dog af Gud var forleent*' slår over i langt alvorligere foreteelser. Der bliver nu tale om, at '*...naar saadan hændes Tungsindighed paakom hænde, var hun i Bedrøvelse og sad og nikkede med Hovedet*'. Niels Lund, der er gift med Christens halvsøster Inger, fortæller, '*...at hun var blevet skiør i Hovedet eller havde en slags meen paa sin Forstand hvilket han mærkede deraf, at hun løb og var ræd for Folk*', og Jens Olesen, gift med Christens kusine Anne Pedersdatter, beretter '*...at noget efter bemte Else Larsdaatter af Griller og Tungsindighed var bleven angreebet, kom Vidnet ofte ind i hændes Huus, og fornam, at hun var tungsindig bluefærdig at tale med, og naar hun talte med Folk, kom hændes Giensvar saa stille, at man næppe kunde høre det*'.

Omtrent tre uger efter fødslen sker der en alvorlig forværring i Elses tilstand, idet hun da forsøger at kvæle sit barn. Episoden berettes af tjenestepigen Maren, som på det tidspunkt har været ansat på Skibstedgaard i kun 14 dage. Formentlig er Maren blevet fæstet som tjenestepige netop for at hjælpe til, mens Else er barslende, og man kan forestille sig hendes forfærdelse over hændelsen, som hun dog såre nøgternt beretter om, da hun i retten fortæller, at hun '*...ey ... fornam noget af hændes Daarlighed og onde Opførsel førend 14 dage efter at Vidnet var kommet i Tieneste, da Else Larsdaatter vilde have qwalt Barnet, ... og tilspurgte hende, hvad der gav hænde Anleedning til saa syndig og skammelig en Forsætt hvorpaa Else Larsdaatter svarede Det vidste hun slet intet, det forekom hænde saaledes at hun skulde giøre det*'.

Den alvorlige forværring af Elses tilstand får Christen til at handle. Han foranlediger, at der nu bliver opsyn med hans syge kone døgnet igennem. Hvordan detaljerne omkring opsynet har været, ved vi ikke præcist, men Christen fortæller senere [2], at han '*...deels ved mig Selv, mine egne Huusfolk, Venners og Naboers Hielp har ladet hænde tilsee og opagte, saa at intet Ondt er vederfahret hænde eller Barnet, saa længe nogen af os mærkede nogen Uroelighed hos hænde*'.

Christens 25-årige søster Anne, der her i sommeren 1758 endnu er ugift, har sikkert været en stor hjælp i forbindelse med det iværksatte opsyn. Hun fortæller, at hun '*... har været hos Else Larsdtr i hendes bedrøvels tilstand, og har befunden hende hverken af Guds Ord eller Menneskers formaning at kunde trøstes eller ret vilde lade sig trøste, Derimod med det Vidnet Nat og Dag har været hos hende fornam at hun i den tiid vilde have qvælet sig self med et tørklæde som hun havde om*

[1] Bilag 51, som ganske vist må betegnes som meget tendentiøst.

[2] Bilag 9

sit hals, og fæstet i Senge baandet i Sengen'.

Omkring seks uger efter fødslen bliver Else, som det var sædvane, introduceret i kirken. Den gamle skik, der her omkring midten af 1700-tallet var i aftagen, men altså stadigvæk følges i Nors, betød at Else, fulgt af et par af sognets kvinder, ved en gudstjeneste blev modtaget af sognepræsten i kirkedøren og efter en lille introduktionstale blev fulgt ind i kirken og her optaget i menigheden igen, nu som ren. Man tænker umiddelbart, at dette ritual må have været ubærligt for den syge Else at gennemgå, men mærkværdigvis beskriver '*...Jens frøkiers Maren Christensdatter og Anders Christensen Vislønges hustrue Karen Christensdatter samt Anne bunche*', at Else ved introduktionen havde '*...deels beteet sig for Præsten sømmel: og skickel:, og deels i Kirken stille*'. Og Anne føjer til '*...at hun var hos Else Larsdaatter, den samme dag, som hun havde holdt Hændes Kirkegang, og hverken da eller ved afskeeds Tiimen om aftenen fornam noget andet hos Else Larsdaatter, end det, som got var*'.

Fremgangen holder imidlertid kun kort, for '*...den næstpaa følgende dag kom Manden til Vidnet*', hvilket vil sige, at Christen opsøger sin søster Anne, '*...og beklagede sin ulykkelige Skiæbne at have indfundet sig paa nye, hvorover og Vidnet forføyede sig til Else Larsdaatter imod Senge Tiid, og forblev hos Hænde Natten over, og kunde nok fornemme at hun var tungsindig og bekymmerlig, som tilforn*'.

Tilsyneladende svinger Elses tilstand fra den dybeste elendighed med selvmordstanker og selvmordsforsøg til almindeligt tungsind. Læs her, hvordan situationen tog sig ud for Anne Pedersdatter, Jens Olesens kone, der dagen før Sct. Hans markedsdag kom til Skibstedgaard for et kort besøg. Hun fortæller, at hun hverken hørte noget '*... vilt eller Ufornuftig af hænde, som ved Indkomsten var aleene i Huuset, og derpaa toeg Else Larsdaatter Barnet af Vuggen, som begyndte at græde, hvorfor Vidnet* ...det vil sige Anne Pedersdatter ...*toeg samme for at tysste det ved Vidnet, men da barnet derved og vilde tie toeg Moderen det igien, lagde det paa sit skiød paa Maven, og beklagede sig at hun ey kunde give det at die, og at hun ej kunde være saa god imod det som hun gierne ynskede*'.

I slutningen af juni måned, den 26., små tre måneder efter fødslen, er Elses tilstand så elendig, at Christen opsøger sognepræsten Hans Chr. Begtrup, '*...sildig om aftenen*' fortæller præsten [1]. Der findes ingen nærmere beskrivelse af mødet, men man kan tænke sig, at Christen har skullet tage sig sammen, før han tog skridtet til at henvende sig til sognets øverste myndighed med sit tilsyneladende håbløse problem, og at han næppe har beskrevet problemets betydelige omfang særlig detaljeret. I hvert fald refererer sognepræsten kortfattet, at Christen har fortalt ham, at '*...hans Koene undertiiden var saa sær*', hvilket måske meget godt beskriver mødet mellem de to. Men måske opfatter Begtrup, at Christen underspiller situationen, for to dage senere aflægger han et besøg på Skibstedgaard. Om det besøg fortæller han, at '*...Da jeg kom til hænde, og vilde tale med hænde om Gud og hans Ord vilde hun ey svare mig et Ord, men hun var for mig til Siune som bange for mig*'. Det ser ikke ud til, at sognepræsten har foretaget sig yderligere, men sognets kapellan, Matthias Jensen beretter i sin udtalelse [2], som blev fremlagt på Herredstinget den 8. august, at '*...For nogen tiid siden, hvilken jeg icke just ved Dato kand erindre, blev det fortalt, at hun var syg, hvorpaa jeg, skiønt det ey blev forlangt af nogen, besøgte hænde adskillige Gange, da hun alle tiider talte baade fornuftig og christelig med mig, een Gang undtagen, da hun icke vilde tale noget. Den 5te og 6te Julii sidstafvigte, som var de sidste Gange jeg talte med hænde, var hun gandske kiøn at tale med*'.

Kapellanens sidste sætning falder meget præcist sammen med, at der omkring den 5. juli sker en betydelig bedring i Elses tilstand. En bedring, der set i lyset af det, som senere skete, naturligt nok optager alle vidnerne meget.

Tjenestepigen Maren fortæller, at hun, '*... ohngefehr 3 Uger forhen*', altså tre uger før mordet blev begået, '*...endog paa den dag*', hvilket vil sige på morddagen '*...fornam da ikke andet hos Else Larsdaatter end Forbedring og skikkelighed, og at opagte de ting hun skulde, i Huuset og ... i 3 Uger veed Vidnet ikke, at Else Larsdaatter*

[1] Bilag 6

[2] Bilag 7

enten Med Ord eller Gierning gav noget tilkiende hvorefter de skulde have ydermeere Frygtt at hun skulde giøre nogen Ulykke enten paa hændes Barn eller andre'.

Og drengen Thomas fortæller om ugerne umiddelbart før mordet, at *'...Else Larsdaatter siuntes at have forvundet hændes Tanker og onde Forsætt, og i lang tiid kunde de ikke skiønne hun skadede noget, eller vilde giøre noget ondt paa sig selv, hændes Barn, eller andre, og Vidnet kunde ikke formærke det ringeste til Ondskab, eller ondt Forsæt af ord, teign eller Gierning fra hænde, da han fik sit Middags Mad den dag da hun hen paa Eftermiddagen giorde den onde Gierning, hvilken hændes gode Tilstand var meere end 2 Uger forhen, og saaledes havde ingen noget Frygt eller Bekymring for hænde'.*

Også naboerne mærker den store bedring i Elses tilstand. Anne fortæller, *'...at en 3 Uger før den ulykkelige Gierning skeede, var hun hos Else Larsdtr: og da ey kunde fornemme nogen Vildfarelse hos hænde, eller at hun var misfornøyet over det timelige, og derfor tog Vidnet en glædelig afskeed fra hænde'.*

Nabokonen Karen i Vislyng *'...besøgte hænde og 1 pr gange fra den tiid af at reigne, og befandt hænde begge gange vel, og i sin huusgierning, den eene gang ved Hør at oplokke'.*

De øvrige vidner *'...haver og forberørte tiid besøgt Else Larsdaatter, nogle 10 a 12 dage før Gierningen skeede; og andre før, og kand med Sandhed bevidne, at de da glædede sig over den Forandring der var blevet med hænde til det Beste, og aldrig tænkt, at den saasnart skulle have Udfaldet til Sorg og Bedrøvelse'.*

Det må have været en kolossal lettelse for især Christen, at Else får det bedre, og under påvirkning af Else selv lader han opsynet med hende ophøre.

Som vi ved, får det katastrofal betydning.

Hvad fejlede Else?

Hvis en psykiater i dag læser denne beretning om Else og hendes alvorlige tilstand, er der ingen tvivl om, at han hurtigt vil stille diagnosen 'fødselspsykose', og han ville sikkert også føje til, at Elses psykose var af den type, som havde et tydeligt skizofrent islæt.

På hjemmesiden Sundhed.dk's opslag om fødselspsykose kan man læse, at en fødselspsykose typisk opstår kort tid efter fødselen, som oftest indenfor seks uger. Elses dårligdom viste sig *'... noget efter at hun havde giordt Barsel'.*

Opslaget siger desuden, at psykosen også kan vise sig som en meget svær forsænkning af stemningslejet, altså en svær depression. Det kan opleves som tristhed, håbløshed og end- og tab af evnen til at føle noget. Else fortæller selv om sin barselstid, at *'...et bekymmerlig og sværmodige Tanke hænde overkom paa hændes BarselSeng, da hun ofte pønsede paa at ombringe sig selv'*, hvilket også passer godt med opslagets bemærkninger om, at selvmordsimpulser ikke er usædvanlige, og at aggressive impulser rettet mod barnet forekommer.

Det nævnes også, at kvinden ofte vil være ude af stand til at kunne amme pga. sin psykiske tilstand, et problem, der er påtrængende for Else, der *'...beklagede sig at hun ey kunde give det at die'*, sådan som det på det andet Herredsting blev beskrevet af Christens kusine Anne Pedersdatter, da hun en dag var på besøg på Skibstedgaard.

Endelig kan det fra opslaget citeres, at nogle gange vil symptomer, som stærk uro, opstemthed, mærkelige forestillinger, der ikke har hold i virkeligheden (vrangforestillinger) og hallucinationer dominere, hvilket passer med Elses udsagn om, at *'...Satan fristede og forstokkede Hænde at Lyde Formaninger Tugt og Underviisning af Guds Ord; Saa at hun endog ey aleene havde skye og frygt for at Læse i en gudelig Bog, men endog satte den ud'.*

Der er altså adskillige tegn på, at Else led af en alvorlig fødselspsykose.

Havde man på Elses tid sans for det? Nej, hverken sans eller viden. Vi befinder os i en tid, hvor indsigten i psykiske lidelser og deres årsager er særdeles begrænset. Ikke at man ikke kendte til dem. Hver eneste landsby har haft sine eksempler på folk, der blev vanvittige eller 'rasende', som var en af de betegnelser, man brugte om sindssyge personer. Og der var næppe mange, der i 1758 ikke havde en eller anden erindring om de grumme forhold, som 'rasende' personer måtte gennemleve. Også i Nors var de synlige. I Historisk Årbog for Thisted Amt, 1939, finder vi således en artikel, der på baggrund af en protokol i Nors-Tveds Sognear-

kiv beskriver, hvordan der i 1757, altså samme år, som Christen og Else blev gift, i Tved sogn var 3 personer og i Nors sogn 4 personer, som på grund af fattigdom måtte forsørges ved at gå på omgang til et nærmere bestemt antal gårde. Om en af disse hedder det, at '*...Inger Gasberg, der er taabelig omgaar sin sædvanlige Tuur i Sognet - til 48 forskellige hus og gårdmænd - at nyde sin Kost, som hun forhen har nydt i mange Aar*'. Fra protokollen ved vi desuden, at de fattige nogle steder blev afvist, og der skal ikke megen fantasi til at forestille sig sceneriet, når en sådan '*taabelig*', klædt i '*ralter og klude*', som det også beskrives, sikkert snavset, ildelugtende og med sære fagter og ord indfandt sig til gårdfolkenes umiskendelige utilfredshed og blev jaget af gårde. Sendte de gårdhunden efter dem? Og hvorhen kunne de forføje sig?

Netop spørgsmålet om Else Larsdatter er 'rasende' eller ej bliver et kardinalpunkt i Herredstingets behandling af sagen mod hende.

Herredstingets andet møde [1]

På Herredstingets andet møde i sagen mod Else, en uge senere, den 15. august, er der som tidligere nævnt indkaldt fire personer, alle naboer, som Christen på det første Herredsting '*...formeente Ret kunde give noget omstændeligere til Oplysning i denne Sag End de fleeste Vidner i dag, siden de meget jævnlig ere indkomne i hans huus, baade naar hans Kones Vee og velstands dage har været*'.

De fire nye vidner får stillet stort set samme spørgsmål som de tidligere, men deres vidneudsagn bringer ikke væsentligt nyt for dagen.

Efter vidneafhøringen fremlægges en, af sognepræsten i Nors, udfærdiget erklæring [2], der supplerer de oplysninger, som hans tidligere erklæring indeholdt, og efter at det er konstateret, at der nu ikke behøves '*...fleere Requisita til Doms Actsigt, end fremkommet og passeret er*', skrider retten til de to prokuratorers '*irettesættelser*' og '*påstande*', det vi i dag ville kalde procederingen.

Her kredser de to prokuratorer, sådan som de også har gjort det under vidneafhøringerne, naturligt nok omkring årsagerne til Elses grumme forbrydelse.

Selv sagde hun, som det allerede er refereret, at det var på grund af udbruddet '*...af et bekymmerlig og sværmodige Tanke (der) hænde overkom paa hændes BarselSeng*'.

Tjenestepigen Maren sagde i sit vidneudsagn, '*...at hun havde sære Ord og et tungt Sind*', naboen Christen Nielsen Lund fortalte, '*... at hun var blevet skiør i Hovedet eller havde en slags meen paa sin Forstand*', Jens Olesen, at '*... Hund var forvildet i Hændes Hoved*', og samlet forsøgte gruppen af naboer at præcisere eller nuancere deres beskrivelse af Else og sagde, at '*...Rasende var hun ikke, eller falden i saadan Raseri, som ganske betager Folk fornuften*'. Dertil kom, at stort set alle vidnerne fortalte om Elses dybe tungsind, og mange berettede om hendes tilbagevendende forsøg på at tage livet af sig selv, indtil hendes næsten mirakuløse tilbagevenden til en tilsyneladende normal adfærd omkring tre uger før forbrydelsen.

Hvad der især interesserer prokuratorer og dommer er imidlertid om '*...hun kunde agtes for et rasende og ufornuftig Menniske*'. Et sted udtrykkes det med spørgsmålet, om Else Larsdatter '*...er anfægtet med Vildelse, og rasende Griller?*'

Begrebet 'rasende' og 'vildelse' kan på nudansk gengives som 'vanvittig', 'sindssyg' eller 'psykisk syg'. I datidens forståelse af begrebet indebærer det desuden, at en 'rasende' person var til fare for sine omgivelser, og når det er så vigtigt at få udredt, om Else er 'rasende' eller er gerådet i 'vildelse', er det fordi der i Danske Lov er en artikel, der giver anvisning på, hvordan retten bør forholde sig, hvis det er tilfældet. Det drejer sig om Danske Lov 6-6-17, hvor der står:

'*Skeer Drab af nogen i Vildelse og Raserj, da bør hand ej paa livet at straffis, men af sin Formue, som hand haver, eller kand derefter bekomme, give til den Dødis Arvinger fuld Mandebod trende atten Lod Sølv*'.

Der har altså helt fra 1683, hvor Danske Lov træder i kraft, og sandsynligvis også før den tid, været en retspraksis, der ligesom i dag, tog hensyn til det begreb, som vi i dag kalder for utilregnelighed i gerningsøjeblikket.

Hvis Else Larsdatter har været 'rasende' el-

[1] Bilag 8

[2] Bilag 10

ler i 'vildelse' i gerningsøjeblikket, så bør hun altså '*...ej paa Livet at straffes*'. Hvis hun derimod ikke kan anses for at have været 'rasende', så forholder det sig ganske anderledes, og en dødsstraf vil næppe kunne undgås.

I sin påstand fremfører anklageren, prokurator Knud Hee, hvad man kunne vente, nemlig at det '*...icke (er) bevidnet at hun har været uden Forstand og Samling*'. I sin argumentation for dette synspunkt fremfører han, at Else Larsdatter uopfordret, utvungent og '*...med god Forstand og Samling*' har tilstået forbrydelsen, at hun ganske vist har været '*...Sværmodig i Sindet*', men at det udelukkende har været forårsaget af en ubegrundet bekymring for det daglige udkomme. Den ubegrundede bekymring har hun dyrket i en sådan grad, at hun er '*...veget fra Gud*', hvilket har '*...ladet Satan faae Rum...til ...Fristelse*'. Med andre ord: Else har været Satans redskab. Han mener derfor, at hun må '*...udstaae den straff, som allernaadigste forordning af 1749 d: 7 febr dicterer og befaler*'.

Forsvareren, prokurator Mogens Møller derimod fremfører, at '*...omendskiøndt det er desværre I alt forsandt, at Else Larsdaatter haver dræbt sit Barn, saa er det derhos og en Uimodsigelig Sandhed, at sligt er skeet udj Vildelse og følgelig i Raserie*'. Han siger, at sagen fremviser så mange beviser på, at det er således, det forholder sig, og han anser det for unødvendigt at opliste de mange beviser, '*...siden han var forsiekret om, at den Velædle og Velviise Dommer nok som en retsindig observerer alle ting til Rettens fremme*'.

Han anmoder derfor om mildhed i henhold til den ovenfor nævnte artikel 6-6-17 i Danske Lov.

Ved at læse den forordning, som anklageren Knud Hee ønsker anvendt, vil man kunne se, at Hees brug af ordet 'allernaadigste', på ingen måde svarer til indholdet i forordningen, men alene er et udtryk for embedsmandens underdanige forhold til den enevældige kongemagts regelsæt. Ifølge forordningen skal en person, der uden grund eller årsag myrder en uskyldig, det være sig en voksen eller et barn, da skal en sådan person '*...uden ald Naade, sig selv til velfortient Straf, og andre Ligesindede til Skræk og Afskye, af Skarpretteren knibes med gloende Tænger, først uden for det Huus eller ved det Stæd, hvor Mordet er begaaet, siden, om det er i en Kiøbstæd, paa alle Byens Torve eller offentlige Stæder, og om det er paa Landet, da trende Gange imellem GierningsStædet og Retterstædet, og allersidst paa Retterstædet; Dernest skal den Skyldiges høire Haand levende afhugges med en Øxe, hvorpaa Legemet af Natmandens Folk skal henføres og legges paa Stejle, og Hovedet tillige med Haanden fæstes paa en Stage oven over Legemet*' [1].

Parterne står derfor ikke alene med diametralt modsatte synspunkter hvad angår grunden til Else Larsdatters tragiske forbrydelse, de kræver og forventer også ekstremt forskellig strafudmåling.

Før Herredstinget kan afslutte dagens retshandling, sker der imidlertid endnu et par ting. Først indleverer Christen et indlæg i sagen. Et indlæg, der er underskrevet '*...med egen haand*', hvilket fortæller os noget om Christens skrivefærdigheder: han er i stand til at underskrive et dokument, men har, som størstedelen af bondestanden, sikkert ikke været i stand til at formulere længere skrivelser. Præsten eller degnen har måttet træde til.

Indlægget er ikke kommenteret i retsreferatet. Det er blot nævnt, at det er blevet protokolleret. Indlægget er imidlertid af stor betydning dels for forståelsen af Christens situation og dels for det udfald, retssagen vil få for hans vedkommende. For selv om han med nutidige øjne ikke er medansvarlig for Elses forbrydelse, så er dette synspunkt slet ikke indlysende i 1758. At det forholder sig sådan, at Christen har grund til at være nervøs for, at han kan inddrages i skylden for sit barns død, kan man se af de bemærkninger, som actor, Knud Hee fremfører i sin 'irettesættelse'. Her undlader han ganske vist ikke at nævne, at Christen '*... som en Ekte Mand i Medgang og Modg. Har staaet bemte sin Huustroe bie*', at han med venners og naboers hjælp har ladet hende bevogte, og at han har opført sig, som man kan forvente sig af en kærlig ægtemand. Han forklarer endvidere, at

[1] Hele forordningen kan læses i kapitlet 'Forordninger'

den nådige Gud fik det til at gå så godt, at Christen kunne lægge husførelse og barn tilbage i Elses varetægt, og at Christen derfor ikke fandt grund til at berette for øvrigheden, hvordan det havde været fat med hans kone. Men, føjer Knud Hee så til, *'...siden Udfaldet af alt dette er bleven saa slet, at her er et myrdet Barn, en Arresteret og dødskyldig qvinde,'* så anmoder han om, at dommeren vil beslutte, hvordan retten skal forholde sig til Christen.

Christen har givetvis været klar over den risiko for medskyld, der truer ham, og han har taget sine forholdsregler. Formentlig har han henvendt sig til sognepræsten Hans Christian Begtrup eller til sognedegnen Christen Bierring, og en af dem har på hans vegne skrevet retsindlægget, der nærmest må betragtes som et bønskrift. Hele dokumentet bringes herunder i en nudansk version [1], og her ser man, hvordan Christen dels trygler om, at hans kone Else på trods af den forfærdelige forbrydelse, som hun har begået, dog må blive *'Christmildelig behandlet,'* men derudover handler det tydeligvis også om, at Christen er bange for, hvilke konsekvenser Elses handling kan få for ham selv. Sådan må det lange afsnit, der handler om, hvor omsorgsfuldt han har sørget for overvågningen af Else, og de omstændelige forklaringer af, hvorfor han ikke noget før har henvendt sig til øvrigheden, sikkert tolkes.

Velædle og velbyrdige hr. kommerceråd Lübecher, gunstige dommer!

Den sorg, som er overgået mig elendige mand ved at miste mit så kære barn og se min hustru, som jeg endnu som før elsker inderligt og hjerteligt, forfulgt som en forbryder, er så stor, at jeg ikke er i stand til at udtrykke det, men i stedet tænker, at min dybe sorg og elendighed fremkalder ømhed og medlidenhed hos alle oprigtige og kristelige mennesker i en grad, så jeg ikke kan tro, at noget kristent menneske kan være så ond, at han vil styrte mig ud i yderligere elendighed. Skønt det kan snart være mig lige meget, hvordan det fremover går mig, når jeg berøves al min lyst og glæde her i livet. –

Om min kære hustrus tilstand og skæbne tør jeg ikke længere spå, men må overlade hende til Guds barmhjertighed og til den velvise hr. dommers retfærdige og medlidende overvejelser om hendes tungsindige og af Den Ondes fristelser forvildede tilstand, som man klart får kendskab til af vidnernes udsagn. Derfor håber og beder jeg ydmygt om, at hun må blive behandlet mildest muligt og med kristen medlidenhed.

Jeg forventer på samme måde at være fritaget for al mistanke og tiltale i denne sørgelige sag af dem, som dels af mit kærlige samliv med min hustru dels af de førte vidners forklaring føler sig overbevist om, at jeg på alle mulige måder har forsøgt at undgå den indtrufne ulykke, idet jeg dels med kærlig tålmodighed har stræbt efter at vende og bortlede min hustrus tanker fra hendes tvivlende og urolige spekulationer, og dels ved at jeg selv, ved hjælp fra folkene i min husstand, venner og naboer, har ladet hende være under opsyn og tilsyn, så der ikke skete hende eller barnet noget ondt, så længe vi mærkede, at hun var urolig.

Vel kunne en modstander indvende, at jeg burde have søgt øvrighedens hjælp til bevogtning af hende, men sådan en hjælp ville jo ikke have kunnet vare længere end til det tidspunkt, hvor man skønnede, at hendes uro var forsvundet. For det er jo ufornuftigt at bevogte folk, når de i lang tid ikke udviser vanvid eller forvildelse, sådan som det ifølge vidnernes ensstemmende udsagn vedvarende forholdt sig med min hustru Else Larsdatter i de sidste 3 uger før forbrydelsen skete.

Hertil kan desuden føjes, at jeg som en kærlig ægtefælle, efter ringe evne vurderede, at hun snarere ville lade sig overtale og berolige ved det vedvarende samvær og ved samtale med mig, andre gode venner og bekendte end ved, at hun ofte skulle være omgivet af fremmede og ukendte mennesker, der på grund af den ulejlighed, der var påført dem, muligvis ind imellem ville have behandlet hende hårdt, ind imellem ufornuftigt, hvorved hendes urolige sind blot ville blive endnu mere uroligt.

Jeg glædede mig hjerteligt, dog uden grund, i de 3 uger før vort barns død, over at min enfoldige plan ved Guds nåde var lykkedes så godt, at jeg nu både dag og nat mærkede, for sådan vurderede både jeg og andre det, at den tidligere uro var forsvundet, så jeg nu igen i min kære hustru havde en ubekymret, fornøjet, kærlig, fornuftig, arbejdsom ægtefælle, og jeg kunne umuligt af

[1] Den originale version kan ses i bilag 9

nogen ting slutte, at hun den 26. juli, da jeg og mine folk som sædvanligt var i arbejde, og hun altså, der uforudsigeligt var blevet alene med barnet en kort stund, så pludseligt ville forandre min store glæde til så dyb en hjertesorg, at jeg ikke kan berette mere men må afbryde og bede ethvert retsindigt og fornuftigt menneske om at bemærke og overveje denne min sandfærdige forklaring, som jeg beder om må blive læst op for retten og tilført sagen. Og derefter beder jeg om, at min kære hustru må blive kristmildeligt behandlet og at jeg som uskyldig må blive fuldstændig frikendt.

Forblivende velædle og velbårne hr. kommerceråd, gunstige hr. dommers underdanige tjener, Christen Poulsen Bunch, Skibstedgaard den 15. august 1758 –

Det andet, der finder sted, før Herredstinget kan afslutte sin anden samling om sagen, er en sidste afhøring af Else, som dommer og herredsfoged Lübecher føler sig foranlediget til at gennemføre. Her gentager han en del af de spørgsmål, som Else tidligere har fået stillet; spørgsmål, som hun besvarer på helt samme måde som tidligere, og *'...Allerslutteligst'* spørger han hende, *'...om hun nu har hierte til at antage den i saa lang tiid af hænde forkastede Guds Naade og Barmhiertighed?'* Hvortil hun svarer, *'...At Ingen Naade eller forladelse fra Gud var for hænde'.*

Det kategoriske svar, får herredsfogden til at stille et opfølgende spørgsmål, og han spørger, om hun da ikke tror, at *'...Jesu Blod kand reense og toe hænde fra hændes grove Synd og Synder, saavel som det er udgydt for alt Verdens Synder, naar hun som en Bodfærdig Synderinde indflyer til Guds Barmhiertighed i Bod og Troe?'* Og Else svarer: *'...hun troede icke, at kunde faae Naade eller Vederfares Barmhiertighed'.*

Ordvekslingen mellem de to, mellem dommeren og delinquenten, som man kaldte den anklagede, afføder dette notat i referatet: *'...ifølge det sidste Svar, som er endnu det allerværste kunde Dommeren icke befatte sig videre med denne arme forvildede qvinde Else Larsdaatter, men optoeg Sagen til Doms til i dag 14 dage d: 29 hujus'.*

Elses vedholdende afvisning af at kunne tro på Guds barmhjertighed og nåde skal vise sig at blive et vigtigt element i retssagens videre forløb, og næste og sidste Herredsting med domsafsigelse fastsættes, som citatet siger, til den 29. august. De implicerede personer, i særdeleshed Else og Christen, må altså i 14 dage vente på en dom i bevidstheden om, at den kan falde ud til to så forskellige resultater som enten *'...ej paa livet at straffis'* eller *'...af Skarpretteren knibes med gloende Tænger ..., høire Haand levende afhugges... hvorpaa Legemet af Natmandens Folk skal henføres og legges paa Stejle'.*

Dagens retshandling afsluttes med, at dommeren pålægger de to vagtmænd, som fortsat følger Else, at de, når Else i god behold er bragt hjem til Skibstedgaard, skal opsøge såvel sognepræsten som kapellanen og fortælle dem om den *'...Vantroe og bedrøvelige tilstand, som Else Larsdaatter har været og er udj'.* Det skal de gøre, for at de kan udføre det, som *'... i hans Kongl: Majts 2. Bogs 7. Cap: 7. Art: er meldet og befalet'.*

Danske Lovs 2-7-7, som der her refereres til, siger blandt andet: *'Præsterne skulle ofte besøge Misdædere, som for deris Misgierninger paa deris Liv side i Fængsel, at de kunde undervise dennem til deris Synders Vederkiendelse og Guds Naadis Tilflugt, at de retteligen kunde bereedis til Nadverens Sacramentis Annammelse...'.*

Herredstingets tredje møde [1]

For tredje gang må Else, Christen og sikkert med dem de vagtfolk, som herredsfogden har sat til at sørge for Elses varetagelse, køre til Herredsting i Thisted for den 29. august at modtage dommen. På de tre uger, som er gået, siden det første retsmøde, er det blevet høst, og de kan betragte travlheden på markerne overalt på turen. Christen sikkert med bekymring for det indgreb, som al denne køren til og fra Thisted og alle de sindsoprivende hændelser har i forhold til høsten hjemme på Skibstedgaard.

Herredstinget er nu udvidet med 8 meddomsmænd, alle velanskrevne mænd, der forud for retsmødet har været samlet *'...hos Dommeren til Overlæg, hvorledes Dommen paa en Christelig og Retfærdig Maade kand forfattes og afsiges'.* De 8 meddomsmænds tilstedevæ-

[1] Bilag 11

relse markerer sagens alvor. De er indkaldt på baggrund af Danske Lov 1- 5-19, der siger, at '*...Når nogen Misdædere skal dømmes fra sit liv, eller nogen fra sin ære, ... da skal Fogden tage til sig de otte beste Tingmænd og ... dømme til, eller fra,...*'.

Retshandlingen indledes med, at dommeren omhyggeligt spørger anklager, forsvarer og '*...endog de paagieldende Selv*', om de har yderligere kommentarer til sagens fulde opklaring, '*...paa det alting efter hans Majts. allernaadigste hensigt og udgivne Forordning kand vorde opfyldet*'. [1]

Efter at det omstændeligt er bogført, at ingen har yderligere oplysninger at fremføre, noterer dommeren sig, at han til sin store tilfredshed kan konstatere, at '*...de Guds Mænd og Siæle-Hyrder i Hillerslef Herred har, siden seeniste Opsættelse, besøgt Else Larsdaatter, og formanet hænde til Omvendelse, Fortrydelse over hændes Synd, og Indflyelse til Guds Naade*'. Desværre må han konstatere, at præsternes ihærdighed ikke har ændret noget som helst, da '*...hun endog til denne dag er vedblevet i hændes Vantroe og fortviflelse om Guds Naade og Synds Forladelse*'. Alligevel tager han endnu en gang før domfældelsen Elses manglende tro på Guds barmhjertighed og nåde op. Han stiller hende for sidste gang det afsluttende spørgsmål fra det andet Herredsting, ja af referatet fremgår det, at han endog sørger for, at det bliver '*...oplæst, betydet og foreholdet*' hende, og Else '*...svarede ... reent ud: Ney, hun kunde ey troe, at hun ved Jesu Blood og Forsoning kunde faae Naade*'.

Det kan synes mærkeligt, at Else Larsdatter får stillet dette sidste spørgsmål umiddelbart før domsafsigelsen. Dommer og meddomsmænd [2] har jo allerede været samlet for ved hjælp af alle sagens akter at sammenfatte domspræmisserne og dommen [3]. Vil den dom, der nu venter, være afhængig af hendes svar? Næppe.

Men hvad er så årsagen til dommerens spørgsmål? Sikkert den kendsgerning at vi befinder os i en tid, hvor alle væsentlige samfundsfunktioner, ja alle livets forhold så at sige, og herunder også retssystemet er vævet uløseligt sammen med en kristen, luthersk livsforståelse. Vi har gennem det omstændelige forløb i Herredstinget med de mange afhøringer kunnet se, at den kristne tro er en selvfølgelig del af alles tilværelse. Herredsfogden siger i sin henvendelse [4] til amtmanden: '*...Ja give Gud! at jeg i denne Casu og for mig heel betænkelige Sag kunde giøre, og ramme det, hvorved Guds Ære og Retfærdighed kunde befordres!*' Else selv beklager i sin første afhøring på Herredstinget, at '*...Satan fristede og forstokkede Hænde at Lyde Formaninger Tugt og Underviisning af Guds Ord*'. Tjenestedrengen Thomas fortæller, '*...at Else Larsdatter og hændes Mand levede Christelig fornøyelig og vel*', og gruppen af naboer udtaler som grund til Elses forbrydelse, at det handler om '*...Satans Styrkelse og Guds Aands forkastelse*'. For dem alle, høj som lav, embedsmand som bonde, har den kristne tro været en inkorporeret del af deres liv, og det er sikkert i den forståelse, vi skal se Peter Lübechers nu for tredje gang [5] gentagne opfordring til Else om '*...Indflyelse til Guds Naade*'. Helt bibelsk i øvrigt – jævnfør historien om apostelen Peter, der tre gange forsagede Jesus!

De har ikke troet deres egne øren - dommer, tinghørere og meddomsmænd. Og retsskriveren - vi kan se ham for os, hovedrystende over at møde skæbner så fornuftstridige - skriver:

'*...Efter saadane Omstændigheder*', - underforstået de absurde omstændigheder, som Elses vedvarende fastholden skaber '*...bleve de til i dag udmeldte MeddomsMænd, som alle vare tilstæde, og havde paahørt ej aleene, hvad i dag er passeret, men endog af Protocollen oplyset saavel i Dommerens eget Huus som her for Retten Indholden af Delinqventindens egen Bekiendelse og de førte Vidners Forklaring, fremkaldede, og tillige med Dommeren staaende for Retten afsagde følgende Dom*'.

Førend dommen bliver afsagt, må Else, Christen og de øvrige tilstedeværende imidlertid høre på, at Peter Lübecher oplæser præmis-

[1] Dvs. Forordning af 21. maj 1751, se kapitlet 'Forordninger'.

[2] Navnene på de otte meddomsmænd kan ses i bilag 8.

[3] Bilag 13

[4] Bilag 1

[5] Første gang ved ligsynet, bilag 5. Anden gang ved herredstinget den 8. august, bilag 8. Tredje gang ved herredstinget den 15. august, bilag 9.

serne. Omstændelige, filosofiske, kringlede og svært forståelige har de været for hovedparten af de ulærde bønder. For retsapparatets ansvarlige har de været en verbal retfærdiggørelse af deres afgørelse, og ingen tvivl om, at de har følt ansvaret som en tung byrde.

Præmisserne begynder med en konstatering af, at de, '*...som øver Syndens forgifttige Gierninger*', og at de, som '*...er under Forvildelse og rasende imod Guds Ord*', ikke kan regnes for andet end at være bortgået fra den kristelige tro og rette forstand, hvilket, siges det, er åbenbart og tydeligt for alle, der har den omtalte kristelige tro og rette forstand.

Videre lyder det, at det er i strid med lov og ret, at dem, der begår sådanne handlinger, skal betragtes på samme måde som dem, der er berøvet deres sanser og ikke ved, hvad de gør, '*...vilde icke at skye ild eller vand, bidde, stinge, slaa og handle ilde med sig selv og andre og ey lader sig styre*', - sådanne personer, som lovens 1. bogs 19. kapitels 7. artikel [1] allernådigst tillader at fængsle, og som 6. bogs 6. kapitels 17. og 21. artikel [2] formilder straffen for.

Dommeren fastslår altså i sin knudrede indledning, at Else så tydeligt har vist, at hun har fjernet sig fra den rette kristne tro, men at dette ikke i sig selv er tilstrækkeligt til at erklære hende for 'rasende', for utilregnelig i gerningsøjeblikket.

Men, siges det så, der findes nogle, som har et melankolsk væsen, og blandt dem en del, der har det sådan på grund af begærlighed efter verdslig rigdom, og som efter tilskyndelse fra den onde ånd forløser sig ved overgreb på sig selv eller ved overgreb på en anden. Sådanne personer kan ikke betragtes som vanvittige, gale eller forvirrede, og sådan forholder det sig med Else Larsdatter. Derfor '*...eragtes det, at hun af saadan Melancholie og Tungsindighed ved Guds Aands Forskydelse og gierrigheds Aands Indbydelse og Modtagelse har fattet den Resolution, at ombringe sig selv eller sit Barn, i Tanke, at hun paa hvilken Maade det endog skeede, naaede sit ugudelige øyemeed og Maal*'.

Elses sygelige bekymring for det daglige brød er altså af sådan et omfang, siges det, at netop dén er årsag til hendes ønske om at ombringe sig selv eller sit barn.

En skærpende omstændighed er, at hun har foregivet at være blevet omvendt og kommet på andre tanker, hvilket tyder på, at hun har været fornuftig, idet en vanvittig eller gal person ikke på en sådan måde ville kunne finde på at at bedrage naboer og godtfolk i almindelighed og en kær ægtefælle, venner og sjælesørgere i særdeleshed. De tre uger, hvor hun havde det godt, tilskrives '*...Guds synderlige Naade og Paamindelser, som bankede paa Hændes Hierte*'. Til trods herfor lod hun '*...dog Satan blive Mæster, som besatte Hændes Hierte og rakte Hænde dræbeKniven, med hvilken hun den 26de Julii overskar Struben paa sit uskyldige Barn*', og ikke nok med det, '*...Da denne udædiske Gierning var forøvet, dølgede hun den Icke, men med en slags Glæde og Fornøyelse tilkiennegav den strax for hændes Naboerske*'.

Præmisserne mener også at kunne forklare det bemærkelsesværdige skifte i Elses sindsstemning fra det tilsyneladende upåvirkede lige efter mordet og til det dybt tungsindige, som her under retssagen er så alt for tydeligt. De siger nemlig, at for at hun '*...icke skulde faae Rum til, ved alvorlig Omvendelse at blive ædrue af Satans Stricker*', så '*...styrtede han hænde som en tumlende af et Extremo i et andet, fra at agte Synden Lidet og let, til at ansee den saa stoer, at den ey kunde forlades hænde*'. Satan har altså spillet en væsentlig rolle i tragedien.

Ved gennemlæsning af præmisserne løber dommerens og meddomsmændenes problemer med at finde en forklaring på Elses ellers uforklarlige mord på sit barn som en undertone gennem hele teksten. De ender da også med at sige, at '*...Gud alleene best kiender og veed rettelig hvorledes og hvoraf hændes ynkelige Tilstand udi og efter hændes BarselSeng kand*

[1] Danske Lov 1-19-7: Findis nogen rasende, eller galind, da maa, hvem der vil, hannem binde, og føre hannem til Tinge, og tilbyde hans Frænder hannem, og de ere pligtige at forvare hannem, saa fremt de have Middel dertil; Hvis ikke, da bør Øvrigheden at sette hannem i Forvaring.

[2] Danske Lov 6-6-17: Skeer Drab af nogen i Vildelse og Raserj, da bør hand ej paa livet at straffis, men af sin Formue, som hand haver, eller kand derefter bekomme, give til den Dødis Arvinger fuld Mandebod trende atten Lod Sølv.

Danske Lov 6-6-21: Den som sig selv ombringer, have sin Hovedlod forbrut til sit Herskab, og maa ej begravis enten i Kirken eller paa Kirkegaard, med mindre hand giør det i Sygdom og Raserj.

have tildraget sig', og om problemerne med at forklare, hvordan melankoli og begærlighed kan føre til mord, siger de, at *'...for Medicis ..er.. saadan en Tilfælde vel icke ubekiendt'.* Her ser vi i denne tragiske historie for første gang tydeligt nævnt, at der også i en 1700-talshjerne kan spores en fornemmelse for, at Elses tilstand kan have været patologisk [1]. Og at der bestemt er formildende omstændigheder i sagen får vi udtrykt i præmissernes konklusion, der siger, at *'...skiønt Delingqventinden Else Larsdaatter icke kand ansees som galen og rasende, saa dog har hun formedelst sin vedholdende Sværmodighed og Fristerens uafladelige Anløb været betaget alvorlig Eftertanke om sin Forehavende og en forøvende misgiernings Afskyelighed, saa hun paa den eene Side icke kand fra Livs Straff frietages, siden der efter Rettfærdigheds Lov bør bødes Liv for Liv, men paa den anden Side i Betragtning af hændes Sinds Uroelighed, ... kand icke handles med hænde efter yderste Strenghed'.*

Efter disse omstændelige og vanskeligt begribelige præmisser kan så endelig dommen afsiges. I justitsprotokollens kancellisprog lyder det:

'...thi eragtede Dommeren og Meddomsmænd, at bemte Else Larsdaatter efter Omvendelse og Gudelig Forberedelse bør bøde Liv for Liv og henrettes med Sværdet, men hændes Legeme tilligemed hovedet at antvordes hændes venner, at lade begrave i Kirke Gaarden; Og sker henrettelsen paa beqvem Stæd i Nors Sogns Fællig, som dertil udviises'.

Hvordan har de reageret. Else. Christen. Naboer. Slægt og venner. Har der undsluppet dem et gisp, da *'...henrettes med Sværdet...'* lød fra Peter Lübechers læber? Har Christens læber bævet? Har nabokonen Karens hænder krummet sig i fortvivlelse? Mon ikke *'...henrettes med Sværdet...'* har ekkoet i de flestes hjerne *'...henrettes med Sværdet...henrettes med Sværdet...'*, og den efterfølgende strøm af ord fra dommerens mund har fortonet sig som i en hvisken i salen i det lille rådhus: *'...Saa bør og af hændes halve HovedLod, saavidt tilstrække kand de til hændes Forfølgelse og afstraffelse anvendte eller anvendende beviislige Omkaastninger udreedes, og om noget derfra overskyder, da at være Deres Kongl Majst Hiemfalden, siden Manden boer paa uprivilegeret Jord; men hvis bemte halve hovedLod ey tilstrækker, da hos den høye Øvrighed at ansøge om det Øvrige fra DelinquentCassen assigneret'.*

Men Christen vågner vel op et øjeblik efter, da det lyder: *'...Angelangende Hændes Mand Christen Poulsen Bunke...'*. Og han tænker vel: "Ja, hvad er der med mig?" og ledes måske tilbage til en slags nærvær og hører: *'...Angelangende Hændes Mand Christen Poulsen Bunke, da udviiser hændes egne Bekiendelser og de førte Vidners Forklaring, at han har ey alleene mod hænde været en kiærlig ægteFælle og Mand i almindelighed, men og i særdeleshed, da han blev underrettet om hændes Vildfarelse og onde Forsæt, hand og som en Christen Mand har gaaet hænde til Haande, og ved Folk og Venner ladet have Tilsiun, at hun ey skulle giøre noget Ondt, i haab, at hun fra hændes onde Tanker skulle afvige, og saaledes continueret, indtil ingen tvivl kunde være, at hun jo var i god Tilstand, som og paa 3de Ugers Tiid, ja den sidste Dag, paa hvilken hun giorde den onde Gierning, var til Syne; Og at saadan udvortes Forbedring virkelig har været, erfahres og deraf, at de Velærværdige saavel SognePræst som Medtiener har desaarsage ingen Anmeldelse om hændes slette eller befrygtelige Tilstand indgivet; Thi bliver denne saa hart saarede, som bedrøvede Mand uskyldig anseet, og fra all Straff eller Bøde undtaget'.*

Efter Herredstingets dom

Som det kan ses i det referat [2], der beretter om reaktionen på domsafsigelsen, så viser anklageren Knud Hee sig streng for ikke at sige ubarmhjertig. For det første udtrykker han ønske om at *'...fornemme hos Delinqventen Else Larsdaatter'* og hendes forsvarer, om hun, *'... med denne Respective Rettens saa milde Dom, ... var fornøyet'*, for så vil han sørge for, at den indsendes til majestæten til konfirmering. For det andet foreslår han, at *'...Else Larsdaatter, som en dødskyldig og nu til døden hendømt De-*

[1] I bilag 17 nævnes det, at der måske er tale om *'... en Arve Sygdom'*, og i bilag 22 nævner hendes forsvarer, at hun *'...er paakommen ... Sygdom'*

[2] Bilag 14

linqvent bør med Arrest, Jern og baand i Tinghuuset indsettes, og icke, ... længer under saa mild og kiærlig Vagt blive opagtet'.

I sin argumentation for den sidstnævnte strenge fængslingsform undlader han ikke et forsøg på at smigre sig til et resultat ved at nævne, at den *'...retsindige Dommer, ... selv med saa gudelig Intention har søgt, at føre denne Synder fra Vantroe til Troe, men icke har kundet udrette det ringeste,... da Delinqventen Else Larsdaatter endnu i denne time modstaaer og foragter Guds kiærlige Naades tilbydelse i hændes og all Verdens Frelser'.*

De to forslag er sikkert en følge af, at han på sin vis har tabt sagen. Ganske vist er det endt med en dødsdom, men ikke med den strenge, såkaldt kvalificerede dødsdom, der foreskrives i Forordningen af 7. februar 1749, og som han havde plæderet for. Den der, som tidligere nævnt, ville have indebåret, at Else Larsdatter skulle knibes med gloende jern fem gange på vejen til retterstedet, have hånd og hoved hugget af med økse, krop og hoved sat på hjul og stejle og senere hen gravet ned på retterstedet, hvilket i den tids forestillinger tilførte den domfældte tab af salighed og en sikker nedstigning til Helvede, og samtidig efterlod den dømtes familie i en samfundsmæssig udstødt position. I lyset af dette kan Else Larsdatters dødsdom nok betragtes som mild. Hun skal henrettes med sværd, siges det, og ikke med økse, hvilket var en langt mere nedværdigende form for henrettelse, og hvad der var endnu vigtigere, så ville hun med den afsagte dom få lov til at blive begravet på kirkegården [1].

I modsætning til Knud Hee anmoder forsvareren Mogens Møller om, at dommen *'...saa Snart mueligt, ske kand, indkommer til Hans Majts allernaadigste Resolution og fornemmede Formildelse'*. Og med hensyn til den måde, hvorpå der bør tages vare på Else Larsdatter, indtil majestæten har besluttet sig, så beder og håber Møller, at dommeren vil tage hensyn til Elses *'...Fortvivlede tilstand'* og ikke følge anklagerens ønske om fængsling *'...i Jern'* , idet hun så *'...i Møllers Tanke kunde snarere forverres i hændes fortviflelse, end forbedres'.* Han beder derfor om, at hun må *'...som hidintil, være under bevogtning udj hændes eget huus'.* Som et stærkt argument for sit forslag fremfører han, at hjemme i Nors vil Else kunne opsøges af præsterne, der her langt bedre, end hvis hun sad fængslet i tinghuset i Thisted, ja faktisk *'...tilig og sildig'* vil kunne opsøge hende for at *'...føre hænde fra Fortvivlelse og til tilliid til Guds Naade og Barmhiertighed'.*

Peter Lübechers, dommerens holdning er sammenfaldende med Møllers, og dommen indsendes til *'...Ampternes Øvrighed',* hvilket vil sige til amtmand Frederik Hauch, der befordrer sagen videre til Landstinget. Der ankes altså til en højere instans. Og med hensyn til Elses forvaring, indtil Landsretten har talt, så udtaler dommer Lübecher, at han har *'...fornøyet sig'* over at se, at der i Nors befinder sig mange kristelige og kærlige folk, der *'...haver baaret Medynk over den Usle og forvildede Kone',* så de i en slags vagtordning på skift har passet på hende. Han håber, at *'...bemlte SogneFolks Godhed og kiærlige Omhue fremdeles continuerer'*, så præsterne i Nors får lejlighed til at sørge for *'...hændes Siæls Frelse'.* Derfor overgiver han Else til de to vagtmænd, der bragte hende til dette det sidste Herredsting og beder dem bringe hende tilbage til Skibstedgaard på samme måde, som det skete efter det andet Herredsting. Med omhu redegør han for, at Else ikke betragtes som de *'...liderlige og løsagtige qvinder, der med god Forstand ombringer deres egne Børn',* eller som dem, der uden *'...sværmodighed, tungsindighed eller forvildelse i Hovedet'* myrder deres børn. Altså kan man ikke behandle hende, sådan som Knud Hee foreslår. Måske er han en smule betænkelig ved, om de gode naboer i Vorring kan fastholdes i deres opofrende vagthjælp, men, siger han, sålænge de *'...uden Modsigelse eller fortrydelse'* vil varetage bevogtningen, så er der vel ingen, der kan bebrejdes denne ordning, især, føjer han til, da *'...DelinqventCatsen spares fra Udgift paa hændes Forpflegning og tilsiun'.* Selv om der ikke kan tvivles på Lübechers medfølelse for Else, så er dette, at delinqventkassen spares for

[1] I 'Betydningen for strafferetten' (Højesteret 1661-1991, bd.2 s.66) skriver Tage Holmboe: "Dette (henrettelse med sværd og begravelse på kirkegården) var den mildelse form for dødsstraf; den betragtedes nærmest som en benådning, og anvendtes også som formildelse for strengere forskyldt dødsstraf, f.eks. hvor der kunne være grundet tvivl om domfældtes fulde tilregnelighed".

en udgift, sikkert ikke nogen uvæsentlig detalje, og notatet kan nok til en vis grad tolkes som adresseret til hans foresatte, amtmanden, hvis opmærksomhed således diskret rettes mod, hvordan der her er valgt en for øvrigheden besparende foranstaltning. Det pålægges dog Christen, at såfremt der skulle komme indvendinger fra de implicerede i vagtordningen, så bør han *'...straxen at anmelde..det..for Amptenrens Høy-Respective Øvrighed'.*

Sognepræsten i Nors og Tved

De to gejstlige personer i sognet spiller, som allerede nævnt, en væsentlig rolle i sagen. Som henholdsvis sognepræst og kapellan er de ikke blot kirkens tjenere i kristelig forstand. De er også det enevældige kongedømmes forvaltere af en række opgaver i den forstand, at de forventes at udøve en moraliserende og en opdragende påvirkning af sognets beboere. Ud over de egentlige kirkelige handlinger med gudstjenester, dåb, vielser, begravelser, skriftemål og nadver havde de således tilsyn med skolevæsen, fattigvæsen og med jordemødrene. De skulle udstede attester og skudsmål, forfærdige mandtalslister og fortegnelser, opkræve ekstraskatter og tilse, at kirkegangspligten, som blev lovbestemt i 1735, overholdtes. Desuden påhvilede der dem en i høj grad folkeopdragende funktion, der blev opfyldt gennem katekisationen af sognets unge efter gudstjenesten og efter 1736 gennem konfirmationen, der havde karakter af en eksamen, som de unge nødvendigvis måtte bestå for at kunne fungere på normal vis i et lokalsamfund. Ved konfirmationen indviedes man til voksenlivet med den første altergang, og uden altergang kunne man ikke få den skudsmålsbog, der var nødvendig for at kunne søge arbejde udenfor sognet. Uden altergang kunne man heller ikke blive gift, og som det er beskrevet tidligere, kunne man heller ikke aflægge ed ved Herredstinget eller andre retsinstanser. Præsterne er simpelthen det lokale samfunds vigtigste åndelige og verdslige personer.

Begtrup har været sognepræst i Nors og Tved sogne siden 1733. Ved ankomsten i sognet skrives der i kirkebogen: *'Ao 1733 d 16 oct er Hr Hans Christian Johansøn Begtrup kaldet til Nors og Tved Meenigheder, kom til kaldet St. Thomas dag samme aar og blef jndsat 4de Søndag i Advent, da han forhen hafde været sognePræst for Hvidbjerg, Ørum og Lodberg Meenigheder i Hassing Herred fra hans Kaldsbrefs dato 24 Febr: 1730 jndtil d. 16 oct: 1733'.*

Han er altså ankommet til sognet, da Else var 6 år og Christen var 5 år gammel. Han har således kendt dem stort set hele deres liv. Han har konfirmeret dem begge, han har begravet deres forældre, han har viet dem og døbt og begravet deres lille, ombragte søn Lars. Han har givetvis kendt begges familier godt.

Der findes ingen billeder af sagens vigtigste personer. Vi må altså forestille os, hvordan de sikkert arbejdsslidte bønder fra Nors har set ud. Men pastor Begtrup har vi en, ganske vist kortfattet, men malende beskrivelse af. Som den eneste person har vi derfor mulighed

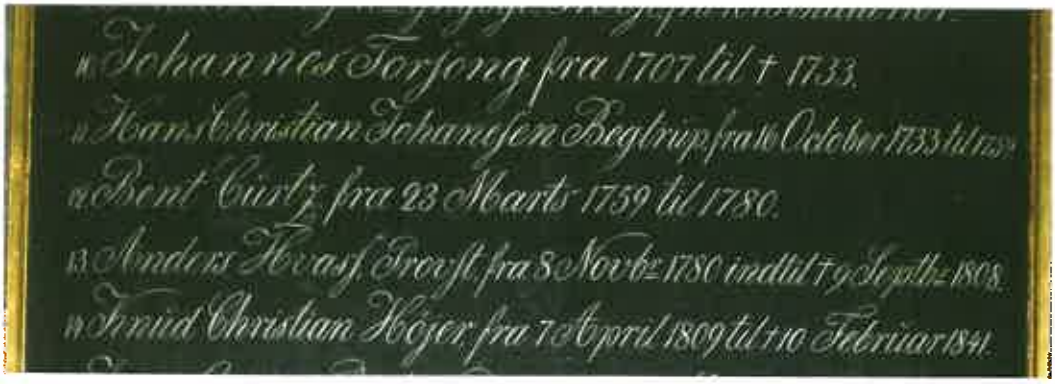

Udsnit af præstetavlen i Nors Kirke. Måske er der fejl i listen, idet S.V.Wiberg i sin præstehistorie anfører, at præsten forud for H.C.J.Begtrup var Conrad Nielsen Hildebrandt (død 1733) og før ham Johan Johansen Thorson (død 1722). Tidspunkterne for de to sidstnævntes dødsfald i Nors kan verificeres af kirkebogen.

for, med en vis grad af sandsynlighed, at forestille os, hvordan hans fremtoning har været. I S.V.Wibergs 'Almindelig dansk Præstehistorie', står der om ham: *'...han kiørte med 4 Heste for tilsogns, da han var saa ualmindelig svær, og der ved Tved fandtes dybe Moradser'.* Hr. Begtrup er en i flere betydninger stor mand i sognet.

Han er desuden lærd. Er således nævnt i Jens Worm, 'Forsøg til et Lexicon over danske, norske og islandske Lærde Mænd,...'. Her ser man, at han var forfatter af skrifterne 'Daglig TankeSpeil', 'Christendommens evangeliske Forsmag' og 'TakkePsalmer og Bønner for Hillerslev Herred, sparet fra FæDød'.

Begtrup er altså lærd, han er sognets højeste embedsmand, han er stor på flere måder. Måske vil nutidige øjne finde ham for selvhøjtidelig, en egenskab, der kan være grunden til, at han i sin første attest til Herredstinget meddeler tinget, at han ikke ser sig i stand til at *'...gaae fra mit foro competente og vidne for en verslig Rett',* medmindre biskoppen skriftligt *'...eller Hr. Commerce Raaden kand foreviise mig Kongl: Forordninger og Rescripter',* der udtrykkeligt beordrer ham til det. Det volder altså problemer for Begtrup at nedværdige sig til at træde frem for en verdslig ret, så i stedet for selv at aflevere sin attest lader han den overbringe af den tidligere sognefoged Jens Olesen, som det blev nævnt i kapitlet om Herredstingets første retsmøde. Men pastor Begtrup burde måske alligevel have nedværdiget sig til at træde frem for en verdslig ret. Dels ser Knud Hee, actor, sig nemlig nødsaget til, under henvisning til Forordning af 21. maj 1751 [1], den følgende søndag at give ham et påbud om at udfærdige en ny attest - den første er nemlig ikke fyldestgørende i forhold til den nævnte forordning -, dels har sognepræstens udeblivelse i Herredstinget været så påfaldende, at Knud Hee i sin afsluttende procedering på det andet Herredsting føler sig foranlediget til at sige, at han kunne have ønsket sig, at *'...hændes SiæleSørgere ... havde indfundet sig her ved Retten, for, under saadan en Act at komme den vildfarende og fortviflede Else Larsdtr til hielp og tryst af Guds Ord og hans overflødige Naade mod Synden, hvilket havde været anstændig og en høyfornøden Sag'.*

En anden sag kunne tyde på, at han heller ikke har været særlig omsorgsfuld med sin øvrige embedsførelse, idet hans efterfølger Bent Curtz i forbindelse med indsendelse af en mandtalsliste [2] bliver oplyst om, at de lister, som Begtrup havde udfærdiget, *'...de vare ey for 9 aar forfattede paa tilbørlig Maade'.*

Heller ikke i de visitatsindberetninger [3], som eksisterer fra biskop Brorsons hånd, får han det allerbedste skudsmål. I 1740 skriver han, at Begtrup prædikede *'legalisk',* altså ifølge gældende bestemmelser, men så heller ikke mere, og biskoppen føjer derefter til, at præsten *'lever nu skikkelig efter gjorte Formaning'.* Retfærdigvis skal det dog nævnes, at Begtrup ved senere visitatser får ros for både at leve og lære vel.

Begtrup er i de bevægede dage i juli-august 1758 enkemand. Hans i Thisted fødte kone, Kirstine Birgitte Jacobsdatter Ohnsorg, er i februar død efter 28 års, så vidt vides, barnløst ægteskab, og selv har han ikke langt igen, idet han dør i januar 1759. Inden da når han dog at gifte sig med den kun 20-årige Cathrine Thomasdatter Praëm, hvis far var præst i Hjardemaal. I kirkebogen skrives der ved hans død: *'Den 11 January Begravet vores elskelige Sognepræst Welærværdige og Høylærde Hr. Hans Christian Johansen Begtrup, som udj 28 aar i alt, nemlig 3 aar i Hvidbjerg og 25 aar her i Nors havde været en aarvaagen Guds Vogtere paa Zions hellige Bierg, og død i sin alders 55de aar'.*

Som det er fortalt i det foregående, inddrages Begtrup og kapellanen Matthias Jensen på flere måder i tragedien omkring Else. Begtrup blev på et tidligt tidspunkt kontaktet af Christen, hvorefter både han og kapellanen aflagde sygebesøg på Skibstedgaard. Da Else begik det tragiske mord var det Begtrup, som Chri-

[1] Forordningen af 21. maj 1751 spiller uden tvivl en vigtig rolle i Herredstingets procesførelse. Den er et konkret eksempel på et af flere forsøg på at stramme op på retssikkerheden. I forordningens tekst, står der, at om en delinquent *'...bør i almindelighed hans Fødested, Alder, Haandtering og hvis videre hans Person betreffer, af Kirkebogen og ellers i andre Maader lovlig oplyses og bevises'.*

[2] Landsarkivet for Nørrejylland, Dueholm-Ørum-Vestervig amter / Indkomne brev fra andre end kollegierne 1760-1761, følgebrev til mandtalsliste, B001A-47

[3] Historisk Årbog for Thy 1920, Chr. Petresch Christensen, 'Visitatsindberetninger.'

sten først henvendte sig til. Under retssagen har begge præster måttet udfærdige attester, samtidig med at besøgene på Skibstedgaard er blevet forøget til daglige besøg, og nu efter at dommen er blevet afsagt, påhviler der dem endnu en opgave, nemlig at forberede den dømte til henrettelsen sådan som det omstændeligt er beskrevet i Kirkeritualet.

En sådan 'beredelse' forestiller vi os umiddelbart som en omsorg for den dømte, hvad den utvivlsomt også var, men faktisk var den også udtryk for en bestræbelse på at beskytte øvrigheden. Tanken bag er den, at hvis Else Larsdatter ikke tager imod Guds uendelige nåde ved at angre sin forbrydelse, så vil hun ved henrettelsen vandre lige lukt i Helvede. Men hvis hun angrer, fortryder og beder om Guds nåde, så vil hun blive frelst. Det voldsomme ansvar for en synders fortabelse kunne altså føres tilbage på den øvrighed, som havde følt sig forpligtet eller tvunget til at udstede en dødsdom. Kirkeritualets forskrifter om beredelse til døden kunne, hvis det lykkedes at få synderen til at opnå '*...en sand og retskaffen anger og ruelse over deres begåede misgerninger*', befri øvrigheden for et tungt ansvar, og det er sikkert i den forståelse, at herredsfogden efter dommen udtrykker håb om, at '*...det Respective Præsteskab*' nu vil sørge for '*...hændes Siæls Frelse*'.

Er det mon lykkedes for de to præster i Nors at nå ind til Else Larsdatter i en grad, så de har kunnet føle, at de havde befordret hendes sjæls frelse? Har de mon, i modsætning til aktørerne i Herredstinget, kunnet tolke Else Larsdatters vægren ved at tro på, at Guds nåde også kunne udstrækkes til hende, som andet end at Else Larsdatter ikke vil angre sin forbrydelse?

Vi ved ikke, om norspræsterne har kunnet gennemskue denne svært gennemskuelige problematik: at Else Larsdatter ubetvivleligt angrer, og samtidig mangler enhver tro på Guds tilgivelse, men vi kan af referaterne se, at hendes udtalelser får det til at se ud, som om hun hårdnakket nægter at angre.

Hans Christian Johansen Begtrups signatur

Herredsfogden

Om herredsfoged Peter Lübecher, der varetager dommerembedet i denne sag, ved vi, at han kommer fra en embedsmandsfamilie, idet hans far, Buchard Lübecher (1667 – 1722), i Peters drenge- og ungdomsår bosiddende i Mønsted, var herredsfoged i Fjends-Nørlyng Herreder fra 1705 og til sin død som 55-årig i 1722. Ved den lejlighed nævnes det, at Buchard Lübecher efterlader sig fire umyndige børn, Hendrik, Peter, Marie Katrine og Katrine Helvig. Peter må altså i 1722 have været under 25 år, som var myndighedsalderen. Formentlig er han født omkring århundredskiftet.

Vi ved intet om Peter Lübechers opvækst og eventuelle uddannelse. Men da han i så udpræget grad, ligesom sin bror Hendrik, følger i sin fars fodspor og kommer til at sidde som såvel byfoged som herredsfoged, er det vel ikke usandsynligt, at han er student fra Viborg Latinskole og i et eller andet omfang er juridisk uddannet, selv om det i midten af 1700-tallet ikke var nogen selvfølge, at de personer, som tog vare på underretterne, var særligt uddannede. Rent faktisk forholdt det sig således, at den danske retspleje omkring 1730 var i en så elendig forfatning, at den enevældige konge Christian den Sjette så sig tvunget til at udstede 'Forordning af 23.12.1736' hvorefter ingen skulle kunne søge ansættelse i retsvæsenets tjeneste uden at være eksamineret. Den, som bestod denne eksamen, skulle endvidere med sit håndslag forpligte sig til aldrig at vige fra ret og retfærdighed. Men naturligvis kunne en sådan forordning ikke ændre retsplejens tilstand fra den ene dag til den anden. Der blev derfor oprettet en juridisk eksamen for 'ustuderede', særligt med henblik på at ændre forholdene i underretterne, først og fremmest i by- og herredsretterne, og i årene efter 1736 blev der gjort god brug af disse 'danske jurister', som de blev kaldt, for at markere deres manglende latinske kundskaber. Peter Lübecher blev imidlertid aldrig 'dansk jurist'. I en gennemgang af de omkring 600 eksaminerede danske jurister, som blev uddannet fra 1736 og til 1760 er han ikke nævnt. Derimod er hans bror Hendrik fundet eksamineret den 7. september 1739.

Første gang, vi støder på Peter Lübecher i

Billedet herover er en detalje af en model af Thisted by, år 1761, lavet af Torsten Balle efter de angivelser, man finder i brandtaxationen fra samme år. Som man kan se, er en stor del af husene her omkring Store Torv 'teglhængte' (markeret med rød farve), som det udtrykkes i taxationen, men af de 327 huse i Thisted, som modellen omfatter, er der faktisk kun 28 'teglhængte'. Det er ikke et tilfælde, at man på Store Torv finder så mange af disse kostbare bygninger, for det er her, købstadens absolut førende personer finder det mest passende, og praktisk må man tro, at bo. Lige nord for rådhuset, der også var tinghus finder man herredsfoged Peter Lübechers bolig, gården med nummeret 14. På den anden side torvet, i nummer 147 boede amtsforvalter Fog og øst for torvet, i nummer 31, havde sognepræsten sin residens.
Med gult er markeret det nuværende 'gamle' rådhus og arrest's omtrentlige beliggenhed. (Modellen venligst udlånt af Thisted Museum).

Thisted, er i 1729, hvor han nævnes som amtsfuldmægtig, altså administrativ medarbejder hos amtmanden. I 1734 får han bevilling på at være prokurator for alle over- og underretter i Danmark og Norge, Højesteret undtaget, og to år senere får han ved kongelig resolution forpagtningen af konsumptionen i Thisted for årene 1737, 1738 og 1739. Den 10. december 1738 bliver han i Thisted Kirke gift med Ane Margrethe Blomberg. I 1739 fødes deres ældste søn Johannes Jørgen. Samme år bliver Peter Lübecher landfiskal [1] i Ålborg Stift. I 1742 bliver han byfoged i Thisted og herredsfoged i Hillerslev-Hundborg herreder og måske samtidig desuden by- og herredsskriver sammesteds; i hvert fald benævnes han som sådan allerede i 1744. I 1743 fødes det andet barn, sønnen Johan Ludvig. Fra 1746 benævnes han kommerceråd. I 1754 mister han sin kone Anne Margrethe Blomberg, og tre år senere, den 13. december 1757 gifter han sig igen, nu med Anne Eleonora Jensdatter. Året efter fødes hans og parrets eneste datter, Anne Kirstine. Ægteskabet med Anne Eleonora bliver ikke langt, for d. 31.marts 1763 dør Peter Lübecher Han begraves den 22. april fra Thisted Kirke.

Om Peter Lübecher ved vi ud over oven-

[1] Embedsmand under generalfiskalen, der skulle undersøge og rejse sag mod kongelige embedsmænd i tilfælde af embedsmisbrug samt rejse tiltale i sager om majestæts- og statsforbrydelser.

stående faktuelle oplysninger, at han sin tid i Thisted beboede en gård, som lå allerførst i Vestergade, på et tidspunkt benævnt som Vestergade nr. 1. Gårdens *'...Forhuus med en Qvist paa, Teiglhængt, 15 Fag, og ellers ikkuns 1 loft høy'*, som der står i brandtaxationen fra 1761, kunne endnu beses til midt i 1900-tallet. Nu ligger der et pengeinstitut. På Peter Lübechers tid har han kun haft få skridt at gå fra sin gård til rådhuset, når han skulle forestå Herredstingets møder her, som det kan ses på modellen af det centrale Thisted side 35. I øvrigt fortæller den nævnte brandtaksation, at Peter Lübecher var ejer af ikke mindre end 5 ejendomme forskellige steder i Thisted.

Lux Lyb 487

Carmina Hafn. 1775. 4. Edit. secunda & auctior Hafn. & Lipsiæ. 1784. 4.

Eugenia Eugenetes, vi Legis d. XV. Jan. 1776. Hafn. 4. Er et latinsk Poema.

Index tabularum picturarum & calamorum, quæ longevos repræsentant. Hafniæ. 1783. 4.

LYBECKER (Johannes Ludovicus.) — født i Thisted forst S. 640. i Aaret 1743, hans Fader var Peter Lybecker, Commerceraad, Byefoged og Byeskriver sammesteds, samt Herredsfoged og Herredsskriver i Hillerslev og Hundborg Herreder, som døde 1763. i Mart., hans Moder Anne Margrete Blumenberg døde 1754 i October. Udi sine yngre Aar blev han vexelviis oplært i de boglige Kunster og den udøvende Lovkyndighed, til hvilket sidste fandtes god Leilighed i hans Faders Huus, saavel formedelst Faderens vidtudstrakte Indsigt og usædvanlige Gaver til at lære andre, som og ved de forefaldende Embeds Forretninger. Derefter begyndte han, tog Examen Philosophicum og Juridicum, men blev i Aaret 1762 kaldt tilbage fra Kiøbenhavn af sin Fader for i hans Ærinder at gaae ham til Haande i Embeds Forretninger, hvilket og skedde indtil Faderens Død ligesom han og nogle et Aar derefter, dels i Vecanom, dels siden, var constituert til at forrette Embederne. Han havde da og giort sig Haab om at succedere i samme, hvilket Faderen selv for hans Død alvorligst havde antaget; men da dette Haab slog feil, begyndte han tillige at legge sig efter de Oeconomiske og Cameralske Videnskaber, giorde til den Ende adskillige Reiser i Kiøbenhavn for nøie at lære at kiende samme tillige med deres Ærtbeder og Mangler, ved det frie Landbo og enkelte Egnes Sammenligning i hvilke Undersøgninger i den følgende Tid

Ob 4 af

Siden, hvor Peter Lübechers søn, Johan Ludvig, omtales i Jens Worms Leksikon, der bærer den omstændelige titel: 'Forsøg til et Lexicon over danske, norske og islandske lærde Mænd, som ved trykte Skrifter have giort sig bekendte, saavel som andre ustuderede, som noget have skrevet, hvorudi deres Fødsel, betydeligste Levnets Omstændigheder og Død ved Aarstal kortelig erindres, og deres Skrifter, saavidt mueligt, fuldstændig anføres af Jens Worm, Professor Philosophiæ ved Kiøbenhavns Universitet, og Rector ved den latinske Skole i Aarhus. Helsingøer 1771'.

Peter Lübechers sønner nævnes et par gange i sagen mod Else Larsdatter. Første gang i følgeskrivelsen til ligsynsrapporten til amtmand Hauch. Her foreslår Peter Lübecher, at hans ældste søn Johannes Jørgen, der på det tidspunkt er 19 år, kommer til at bistå ved rettergangen. Tilbuddet bliver imidlertid ikke til noget. Anden gang er året efter, da Peter Lübecher ved Højesterets domsforkyndelse bruger sin yngste søn, Johan Ludvig, som givetvis allerede da har haft juridiske ambitioner, som han senere kommer til at føre ud i livet. Johan Ludvig får endnu en rolle i historien om Else Larsdatter, idet han efter sin fars død, i 1763 kommer til at varetage en auktion, hvor Skibstedgaard bliver solgt. Desuden kommer han på en finurlig måde til at spille en rolle i beskrivelsen af Peter Lübecher, som vi ellers ikke kender nogen nedskreven karakteristik af. Johan Ludvig bliver nemlig siden hen en kendt amtmand og nationaløkonomisk forfatter, hvilket foranlediger, at han omtales i Jens Worms 'Forsøg på et Lexicon over ...lærde Mænd', og her står der blandt andet om ham - og om Peter Lübecher:

'...Lybecker (Johannes Ludovicus) – født i Thisted først i Aaret 1743, hans Fader var Peter Lybecker, Commerceraad, Byefoged og Byeskriver sammesteds, samt Herredsfoged og Herredsskriver i Hillerslev og Hundborg Herreder, som døde 1763 i Marts, hans Moder Anne Margrete Blumenberg døde 1754 i Octobr. Udi sine yngre Aar blev han vexelviis oplært i de boglige Kunster og den udøvende Lovkyndighed, til hvilket sidste fandtes god Leilighed i hans Faders Huus, saavel formedelst Faderens vidtudstrakte Indsigt og usædvanlige Gaver til at lære andre, som og ved de forefaldende Embeds Forretninger'.

Det kan altså se ud, som om Peter Lübecher har oplært sin søn på helt samme måde, som han selv er blevet oplært, ved at lade ham *'udøve Lovkyndighed'* hjemme, når lejlighed gaves.

I Peter Lübechers varetagelse af sagen omkring Else Larsdatter er der et særligt personligt forhold, som måske, måske ikke, har spillet en rolle; et forhold, der har med hans anden kone, Anne Eleonora Jensdatter at gøre. Hun var datter af Købmand Jens Ericsen og Kirsten

Olufsdatter Langgaard, som var dén Kirsten, der i sin barndom var stærkt involveret i den såkaldte Besættelseshistorie. Denne historie er der berettet meget om andre steder, så her skal kun kort fortælles, med citater fra 'Kort og sandfærdig Beretning om den vidtudraabte Besættelse udi Thisted', at Kirsten efter '*... nogle Tegn ... ligesom en liden Anstød af den faldende Syge*' som 9-årig i 1696 kommer under behandling af præsten, magister Oluf Bjørn i Thisted og her formentlig lærer at efterligne Maren Spillemands, - en anden af flere til magister Oluf Bjørn henviste kvinder - som en hysterisk og af djævelen besat person. Efterfølgende bliver Kirsten i sagens lange forløb genopdraget hos provst Reenberg i Ålborg. En højesteretsafgørelse slutter besættelsessagen.

For magister Oluf Bjørn ender sagen på forsmædelig vis: '*... Mag. Oluf Bjørn, som befandtes udi mange Maader at have forgrebet sig imod kongl. Majestæts Regjering, Lov og Ritual, ikke forholdet sig udi denne Besættelses Handel, som en retsindig Præstemand egnede og anstod, skulde andre til Eksempel og sig selv til Straf have forbrudt hans Kald, præstelig Embede og Boes Lod, afføres hans præstelige Dragt og indsættes udi Fængsel hans Livs Tid*'.

Kendelsen lød for Maren Spillemands: '*...At Maren Spillemands for den Ugudelighed og Galskab, som hun efter egen frivillig Bekjendelse og andre Bevis havde forøvet, skulde stryges til Kagen og indsættes udi Forvaring til Arbejde hendes Livs Tid*'.

For Kirsten Olufsdatters vedkommende ender besættelseshistorien med, at hun fjernes fra sit hjem og anbringes under opsyn og optugtelse hos sin moster på Mors.

Der er vel ingen tvivl om, at denne sag har sat sine kraftige præg på Kirstens tilværelse, og at hun har båret på mindelserne om den resten af livet.

Som 20-årig bliver Kirsten gift med skipper Lars Jacobsen i Thisted og får i ægteskabet 5 børn. Efter mandens død gifter hun sig igen, denne gang med nævnte Købmand Jens Ericsen, og her bliver Anne Eleonore født som det tredje og sidste barn, det barn som altså i slutningen af 1757 gifter sig med Peter Lübecher.

Det er rent gætteri, men mon ikke Peter Lübecher af sin kone Anne Eleonore har fået beretningen om hendes mor, hvis barndom var så stærkt præget af besættelseshistorien. En historie, der for Kirsten, nu Peter Lübechers i 1746 afdøde svigermor, begyndte som en djævelsk besættelse, men som endte ikke blot med normalisering, men med et højst agtværdigt livsforløb først som skipperkone og senere som købmandskone i Thisted. Mon ikke det også er sandsynligt, at denne historie af og til er tonet frem i Peter Lübechers erindring i den tid, han førte Herredstingets sag mod Else Larsdatter, en sag der fandt sted blot ¾ år efter Peter Lübechers giftermål med Anne Eleonora; og måske har den befordret den empati, som klart viser sig i Peter Lübechers håndtering af retsforløbet. Første gang da han straks efter ligsynet skriver til amtmand Hauch: '*... Imidlertiid er den stakkels forvildede og elendige Qvinde efter min Foranstaltning under bevogtning af 2de Persohner Natt og dag, paa det hun ey skal ombringe sig selv...*', senere ved at han i retsforløbet fravælger actors forslag om at '*... Else Larsdaatter, som en dødskyldig og nu til døden hendømt Delinqvent bør med Arrest, Jern og baand i Tinghuuset indsettes*', men måske viser empatien sig allertydeligst ved, at han efter Herredstingets domfældelse i oktober 1759 retter en henvendelse til landsdommerne, der mere end antyder anfægtelser over den dom, som han har været med til at afsige. Herom i det følgende.

Herredsfoged Peter Lübechers signatur

Landstinget

Herredstingets dom faldt tirsdag den 29. august, og Else bringes hjem til Skibstedgaard i uforandret dårlig tilstand. Overvågningen af hende fortsætter, og vi kan forestille os, hvordan september måned har slæbt sig afsted i venten på næste skridt i retsforløbet. Det kommer den 30. september, da Landstingets stæv-

ning [1] bliver forkyndt: der indkaldes til retsmøde den 16. oktober i Landstinget i Viborg.

Når det så sikkert kan siges, at Elses tilstand fortsat er dårlig, skyldes det, at Christen den 5. oktober lader en attest udfærdige. Attesten [2] fremlægges senere på Landstinget, hvor den bruges som dokumentation for de vanskeligheder, der er i forbindelse med at få Else transporteret til Viborg i hendes elendige tilstand. I attesten beskrives det, hvordan Else '*...endnu befindes i den slette Tilstand og af samme svage Helbred, som hun efter hændes BarselSeng og derpaa fulgte Mord paa sit spæde Barn har været bestædet udi*', og det berettes, at hun nu er så svag, '*... at hun meestensdeels maa holde Sengen*'.

Mens det sker, sendes Herredstingets retsnotater til Viborg til brug for processen i Landstinget. Samtidig retter Peter Lübecher, som nævnt ovenfor, henvendelse [3] til landsdommerne, en henvendelse, der er langt mere end en følgeskrivelse. I henvendelsen, der sendes '*...Paa egne og Meddoms Mænds Vegne*', siger han, at de '*...icke med god Samvittighed have kundet dømme anderleedes end dømt er*', men fortsætter så med at gøre klart, at hvis der havde været et sted, '*...hvorudi hun kunde sickerlig blive forvaret*', og '*...ey skulle faae Adgang, Leilighed eller Redskaber til at giøre Ulycke enten paa sig self eller andre*', så kunne de lige så vel have idømt hende en mildere straf, til forvaring på livstid.

Ordvalget i henvendelsen tyder i virkeligheden på, at han, uden at nævne det direkte, opfordrer landstingsdommerne til at følge Danske Lov 1-19-7, hvor der står: '*Findis nogen rasende, eller galind, da maa, hvem der vil, hannem binde, og føre hannem til Tinge, og tilbyde hans Frænder hannem, og de ere pligtige at forvare hannem, saa fremt de have Middel dertil; Hvis ikke, da bør Øvrigheden at sette hannem i Forvaring*', en lovparagraf, der på nudansk ville lyde nogenlunde således: 'Hvis en person findes sindssyg eller vanvittig, da må enhver pågribe ham og føre ham til tinget og dér overlade ham til hans slægtninge, som derefter er forpligtede på at huse ham, hvis de har mulighed for det. Hvis ikke, da bør øvrigheden sætte ham i forvaring'.

Hvis læseren mener at have set denne lovartikel nævnt tidligere i historien, er det rigtigt. Under Herredstingets gennemgang af præmisserne for herredstingsdommen blev det nævnt, at Else netop ikke kunne anses for at være så 'rasende', at hun kunne dømmes efter den. Nu ser det ud til, at Peter Lübecher skifter mening. I henvendelsen udtrykker han om Elses tilstand, at '*...vel er hun icke at ansee som et gandske rasende og afsindig Menneske*', men når et menneske, skriver han, ikke er i stand til at vurdere, hvad der er bedst for dets eget liv, så er det '*...forvildet udi de rette Sandser*'. Til sidst beskæftiger han sig med Elses tungsind og fortvivlelse, og siger, at han og meddomsmændene '*...slutter den Aarsag, at det er en Arve Sygdom og Svaghed efter de exempler, som i den familie er forefaldet, og Vedkommende har undseet sig for, at beviise*'. Han gør det altså klart for landsdommerne, at det meget vel kan være en sygdom i Elses familie, som har været årsag til hendes forbrydelse.

Peter Lübechers skrivelse er gennemsyret af tvivl om, om herredstingsdommen har været den rette, og det er vel ikke utænkeligt, at han ved at udtrykke denne tvivl forsøger at påvirke den næste og højere instans i retsforløbet.

Interessant er det, at han bringer muligheden for, at der kan være tale om et sygdomsbillede, ind i vurderingen af Elses tilstand. Ikke kun fordi vi med vor nutidige viden ved, at sådan hænger det rent faktisk sammen, men også fordi han nævner, at det er en sag, som '*...Vedkommende har undseet sig for, at beviise*'. 'Vedkommende' må så være identisk med Herredsrettens forsvarer, som altså har forsømt at argumentere for, at Else kunne være ramt af en sygdom. Men med den bemærkning risikerer herredsfogden i virkeligheden at rette kritik mod sig selv. Som dommer i sagen er også han omfattet af den forordning, der blot 7 år tidligere blev udstedt for at stramme op omkring delinqventsager - Forordning

[1] Bilag 15

[2] Bilag 16

[3] Bilag 17

af 21. maj 1751 [1]. Heri hedder det, at *'...især bør ... efterforskes alt, hvad der tiener til at gotgiøre Misgierningens Grader og Grovhed,...'* med henblik på *'...Straffens Skierpelse eller Forlindring'*, og sygdomssporet er jo ikke blevet forfulgt, hverken af forsvarer eller af dommer.

Peter Lübecher skal imidlertid ikke klandres for denne undladelsessynd, men nærmere roses for det forsøg, han med sin henvendelse gør for eventuelt at mildne Landstingets afgørelse i forhold til Herredstingets.

Processen ved Landstinget kommer til at tage lang tid. Ikke på grund af selve retshandlingen, men på grund af force majeur kan man vel sige. Forløbet her i Viborg ved Landstinget bliver således også en beretning om de praktiske vanskeligheder, som sygdom, vej- og selv vejrforhold kunne forårsage på en tid, hvor forholdsvis beskedne afstande gjorde det umuligt at planlægge i detaljer.

Ved det første landstingsmøde [2] den 16. oktober konstateres det, at *'...Delingtinden er Syg og Sengeliggende, at hun ej kand møde, at have Sagen agered'*, og det besluttes derfor at udsætte sagen til næste Landsting den 8. november.

Da Landstinget sættes denne dag [3], må man imidlertid konstatere *'...at Delingtinden endnu icke var kommen her til Byen'*, og det besluttes at udsætte sagen til næste morgen tidlig *'...om hun icke forinden maatte ankomme'*. Det hjælper dog ikke, for Else Larsdatter er næste morgen stadigvæk ikke ankommet [4], og hendes forsvarer, prokurator Hans Severin Rafn udtaler, at *'...hand iche Endnu hafde erholdet mindste kundskab om aarsagen til hindes udeblivelse'*. Han mener dog, at udeblivelsen *'...maatte være arrivered formedelst Hindes Sinds og Legems svaghed'*, og fremlægger så den attest [5], som Christen, hendes mand, fik udfærdiget den 5. oktober. Herefter udsættes sagen endnu en gang, til den 6. december, især, som det siges, *'...da det af acten erfahres, at Publicum iche besværges med Delinqventindens bevogtelse og underholdning'*. Igen et eksempel på vigtigheden ved at spare på de offentlige udgifter. Delinqventkassen er ikke velforsynet med midler.

Endelig, den 6. december, kan så Landstinget sættes [6], *'...hvor da var tilstede Delinqventinden Else Lauridsdaatt. tillige med hendes beskickede forsvar Pr Rafn'*. Uheldigvis er anklageren, Jørgen Rasch Bergen, nu udeblevet, formentlig, som forsvareren siger, fordi *'...det i gaar udfalden vandskelige vinter veyerlig, haver forhindret ham udi hans komme her til byen'*, og han anmoder om, at man endnu en gang, for fjerde gang, udsætter sagen til næste dag, *'...da actor formodentlig ufeilbarlig inden dend tiid arriverer her til byen'*.

Det gør han, men først den 8. december. Med halvanden måneds forsinkelse, sættes Landstinget med alle involverede tilstede, og sagen behandles [7].

Mærkværdigvis bliver Else overhovedet ikke afhørt, så tingets mange udsættelser kunne måske have været undgået, selv om det vel er rimeligt, at en så alvorlig sag, som den vi her er vidne til, bliver pådømt med den anklagedes tilstedeværelse. Som man kan se af referatet fra Landstingets femte retsmøde om sagen, så behandles den udelukkende på baggrund af et mere end 100 sider stort referat fra Herredstingets sagsbehandling.

Anklageren, prokurator Bergen, tilslutter sig her på Landstinget i et og alt Herredstingets anklager, og uden at fremføre selvstændige argumenter slutter han sin gennemgang med den påstand, *'...at Else Lauridsdotter maae vorde tildømt at liide efter Forordningen af 7 febr: 1749'*, og lidt upassende, kan det synes, tilføjer han en bøn om, at han *'...ved denne høje Rættes Domb maae vorde tillagt kost og tæring, imedens denne Sag har vedvaret, samt befordring og dessens bekostning her til landstinget'* [8].

Forsvareren, prokurator Rafn, derimod, refereres for at gøre adskillige indsigelser. Han siger i sit forsvar:

[1] Den samme forordning, som pastor Begtrup fik påpeget, da han ikke havde attesteret forholdene omkring Elses liv tilstrækkeligt.

[2] Bilag 18

[3] Bilag 19

[4] Bilag 20

[5] Bilag 16

[6] Bilag 21

[7] Bilag 22

[8] Hele prokurator Bergens regning kan ses i bilag 24.

-at det af herredstingsreferatet fremgår, at adskillige vagter har været sat til at passe på Else fra hendes dårligdom begyndte, men at *'...dog er ingen Forklaring udi acten ... at finde, at samme holdte vagt nogen sinde for Rætten har været fremkaldet'* for at beskrive Elses opførsel nærmere,

-at Else *'...stedse har opført sig stille, christelig skickelig',*

-at det er bevist, at det er en sygdom i barselsperioden, som har forårsaget *'...den Vildelse i hvilken hun har Continueret',*

-at man burde have fortsat med bevogtningen af hende, når man nu én gang havde erfaret, at en god periode blev afløst af en dårlig, sådan som det skete efter hendes introduktion i kirken,

-og endelig fremfører han, at Else selv mange gange har sagt, at *'...hun havde giordt gierningen, fordie hun vilde miste sit lif',* hvilket *'...er meere end beviis nok, paa hendes Vildelse og kiede til at leve'.*

Han mener derfor på ingen måde, at *'...dette elendige ynkværdige forvildede Menniske'* bør dømmes *'...til Strafs lidelse efter actors paastand',* og han fremfører derfor den påstand, at Else bør dømmes *'...efter lovens 6te Bogs. 6te Cap. 17 art.'*, og at hun for fremtiden bør *'...af hendes Mand og Venner, tilbørligen at giemmes og forvares'.* Den sidste passus refererer uden tvivl, uden at det nævnes direkte, igen til Danske Lov 1-19-7, som er den artikel, som Herredstingets dommerkollegium afviste at bruge, da de afsagde dom.

Der er altså, her før Landstinget dømmer, helt den samme situation som forud for Herredstingets dom. Anklageren påstår dom efter Forordning af 7. februar 1749 og forsvareren efter Danske Lov 6-6-17 og 1-19-7. Og dermed indstilles sagen til Landstingets dom [1], som afsiges den følgende dag.

Landstingsdommeren, den aldrende Arnoldus Christian Dyssel, der i øvrigt har en fortid i Thisted, tager ikke hensyn til forsvarerens argumenter. Han lægger vægt på, at Else efter drabet *'...uden Mindste anfægtelse'* og *'...Med en slags friemodighed'* fortalte om det passerede til sin naboerske, at hun havde *'...Bekymring for livets Næring',* hvilket hun ikke havde grund til, og endelig ser han det på ingen måde bevist, at hun skulle være rasende og forvildet, da hun undertiden *'...Viiste sig fornuftig og heel huusgeraadig'.* Han konkluderer derfor, at hun *'...af vælberaad hue og villie saaleedes har Myrdet og aflivet sit eget Barn',* og derfor kender han for ret, at *'...Else Lauridsdaatter for slig hændes forøfvede u-Menniskelig og u-tilladelige gierning sig selv til vedbørlig afstraffelse og andre ligesinde til afskye Bør Bøde Lif for Lif'.* Som Herredstinget finder dog også Landstinget formildende omstændigheder, og han idømmer Else den 'milde' dødsdom *'...udi hænseende til de under Sagen til deels oplyste skrøbeligheder og omstændigheder'.* Det betyder, at henrettelsen af Else skal ske *'...med Sværdet og hendes afdøde lægem at overlades til hændes vænners foranstaltede simple begravelse udi kierckegaarden og Jords paakastelse'.*

Landstinget stadfæster altså i et og alt Herredstingets dom. Den eneste vedføjelse er, at det siges, at *'...Skarprætterren Nyder 10 Rixdlr'* for eksekutionen, at Elses formue overgår til hendes mand og at den jord, som hun eventuelt er ejer af, skal tilfalde Hans Majestæt Kongen.

Landstinget og Herredstinget er altså enige. Else Larsdatter skal dræbes, fordi hun selv har dræbt. Med Landstingets formulering skal hun, som nævnt herover, *'...Bøde Lif for Lif'* for sin umenneskelige og utilladelige gerning, det, der med Herredstingets formulering hed, at *'...hun ... icke kand fra Livs Straff frietages, siden der efter Rettfærdigheds Lov bør bødes Liv for Liv'.*

Den 'Retfærdigheds Lov', som der hentydes til, er Moseloven, hvis indflydelse på enevældens retssystem er ganske betydelig. Vi ser det blandt andet i det forhold, at Danske Lov, der var grundstenen i det juridiske system, lader Moselovens ti bud være det forlæg, hvorover lovens 6. bog – 'Om Misgierninger' – er opbygget. Der er ikke tvivl om, som det også tidligere er påpeget, at alle befolkningsgrupper, lav som høj, især i århundredets første halvdel var overbevist om Guds allestedsnærværende indflydelse og magt, og denne overbevisning gav sig blandt andet til kende i Danske Lovs 6-2-2, der taler om *'Guds fortørnelse'.* Der har

[1] Bilag 23

heller ikke været den mindste tvivl om, hos den tids befolkning og ikke mindst dens lovgivere og den enevældige konge, at Gud ville hævne sig grumt på landet som sådan, hvis Hans love, som foreskrevet i Det gamle Testamentes Mosebøger ikke blev overholdt, som det blandt andet er udtrykt i 5. mosebog kap. 19 vers 21: *'Du må ikke vise skånsel: liv for liv, øje for øje, tand for tand, fod for fod'.*

Efter domsafsigelsen, der finder sted lørdag den 9. december, sker alt som i et ekko fra Herredstingets behandling af sagen. Retten spørger, om Else er tilfreds med dommen, og der spørges ydermere, om hun ønsker den indstævnet for Højesteret. Og Else svarer, som hun svarede i Herredstinget fire måneder tidligere, *'...at hun med Dommen var fornøyet'.* Og hendes forsvarer, nu blot Landstingets forsvarer, prokurator Rafn, anser det for betænkeligt, i betragning af Elses tilstand, at lægge for megen vægt på hendes udtalelser, og beder derfor om, at rette vedkommende *'...besørger Sagen for allernaadigst højeste Ret indstefnet og paakiendt, før nogen Excecution maa hende foretages'.*

Den originale landstingsdom, som tidens tand har sat sit umiskendelige præg på.

Efter Landstingets dom

Kort efter domsafsigelsen i Landstinget, måske samme dag, må Christen og Else have begivet sig hjemover fra Viborg til Vorring. Har de mon fulgtes med de to vagtpersoner? Har de selv måttet sørge for transporten? Og hvor har de været indkvarteret under opholdet i Viborg? Om dette ved vi forsvindende lidt. Eneste oplysning finder man i de beklagelser, som Christen fire måneder senere fremfører [1] om *'...Reiser og bekostninger til hiem og Landstinget i den haarde vinters tiid onde veye og andre slette og sørgelige omstændigheder',* og heri er der jo ikke mange oplysninger at hente, men vel tilstrækkeligt til at vi kan forestille os turen siddende på den hestetrukne vogn i snefog og kulde, der gik til marv og ben fra Viborg over Skive til Sallingsund, hvor den første færgeoverfart fandt sted, derefter over Mors til Vildsund, hvor den anden færgeoverfart bragte de rejsende til Thy og endelig den sidste tur over Thisted til Vorring. En tur, der ikke har kunnet gennemføres på én dag.

Og hjemme i Vorring har de så kunnet fortsætte deres, uden tvivl kaotiske, forestillinger om, hvad der nu skulle ske. De har skullet berette for naboer og familie om den stadfæstelse af dødsdommen, som Landstinget foretog, og de har skullet tage imod medlidende blikke og måbende og handlingslammet tavshed, men sikkert også trøstende omsorg. Karen i Vislyng er sikkert med uldsjalet hyldet tæt om sig skrået over lergraven og har nok en gang lagt sine arme omkring Else og uden at sige noget fortalt, at hun var der. Christens søster Anne er kommet, og nabogårdenes koner har aflagt besøg, og senere, andre steder, har de snakket om Else og hendes mærkværdige vildelse, og de er igen og igen vendt tilbage til den skrækkelige dag i juli 1758 og det, de oplevede på gårdspladsen foran stuehuset i Skibstedgaard, og Maren Christensdatter har sikkert endnu engang fortalt om Elses absurde svar, da hun

[1] Bilag 29

– Maren – hin julieftermiddag i forfærdelse spurgte Else: *"Hvi har du giort saadant imod dit kiære Barn?"*, og Else *'...uden ringeste følelse til Fortrydelse'*, men med vanviddet lysende ud af øjnene havde svaret: *"Ja det maa Du nok siige"*.

De har, Christen og Else, skullet leve med bevidstheden om, at de var samtaleemne i hver en gård og hvert et hus i sognet og længere væk. Ikke et eneste menneske i Nors og omliggende sogne har kunnet undgå at høre nyheden. "No hår di bestemt jen gång mier, te Else fræ Skibstegoer ska å mæ hinne lyw" har det lydt med den lokale vestjyske dialekt, når nyheden om Landstingsdommen spredte sig.

En kort overgang har samtaleemnet i Nors og omegn måske ændret karakter fra det dybt alvorlige og hjerteskærende problem omkring den syge Else og hendes to dødsdomme, idet Hans Christian Johansen Begtrup, sognepræst i Nors og Tved siden 1733, dør en af de første dage i januar 1759, kun en måned efter at Christen og Else er vendt hjem fra Viborg. Hvor afholdt Begtrup har været, ved vi ikke noget om, men vi ved, som tidligere fortalt, at han var overmåde overvægtig, at han havde været enkemand i et år, og at han i begyndelsen af januar måned 1759 var blevet gift med den kun 20-årige præstedatter fra Hjardemål, Anna Catharina Thomasdatter Präm. Ægteskabet kommer til at vare en uges tid, så dør præsten. Hvad indbyggerne i Nors har sagt om hans giftermål og så hurtige død, kan vi jo heller ikke vide, men det er svært at forestille sig, at der ikke har været en del klukken og ind imellem grovkornede spøgefuldheder om en ung piges og en gammel, overvægtig præsts hvedebrødsdage, der førte til brudgommens død.

Men tilbage til Christens og Elses situation. De har jo kendt til prokurator Rafns ønske om at rette *'...Vedkommende besørger Sagen for allernaadigst højeste Ret indstefnet og paakiendt'*, og derfor må vi gå ud fra, at i hvert fald Christen har været spændt på udfaldet af det ønske. Hvad Elses tilstand har tilladt hende at tænke, kan vi kun gisne om.

'Rette vedkommende' er amtmand Hauch, hvis embedsforpligtelse det er at besørge sagen befordret videre. Det sker kort efter årsskiftet, den 13. januar 1759, da han henvender sig til Danske Kancelli. I henvendelsen [1], der ledsages af de to domme, Herredstingets og Landstingets, skriver han, at selv om Landstingets forsvarer har været af den mening, *'...at bemelte Dom for deres Kongelig Majts høyeste rætt burde indstævnes og paakiendes'*, så indstiller han alligevel dommen til *'...Kongelig Mayestets allerhøyeste Confirmation'*, eftersom Else Larsdatter havde svaret, at hun var *'...fornøyet'* med dommen.

Man kunne af henvendelsen måske tro, at amtmand Hauch er interesseret i, at Else Larsdatters henrettelse bliver eksekveret hurtigst muligt; han havde måske ikke behøvet at anføre, at hun *'...selv har svaret, med dommen at være fornøyet'*. En bemærkning der nærmest ligner en argumentation for en hurtig henrettelse. Men man skal nok være varsom med den slags slutninger. Amtmanden er uden tvivl en af enevoldskongens loyale embedsmænd, og hans henvendelse kan vel lige så vel ses som et forsøg på med energi at arbejde for embedsværkets effektivitet. Desuden ville et forsøg på at få dommen haste-eksekveret her efter landstingsdommen være i modstrid med et kun halvandet år gammelt kongeligt reskript af 22. april 1758, et reskript, som det er svært at forestille sig skulle være amtmanden ubekendt. Efter sin indstilling af dommen til konfirmation, så tilføjer han da også i henvendelsen et muligt alternativ, nemlig *'...en Actor og Defensor til at indstevne denne sag for deres Kongel: Mayts høyeste Rætt'*.

Tre uger senere, den 7. februar, kommer Kancelliets svar [2].

Er der mon i svaret en kongelig løftet pegefinger til amtmanden? Det bærer i hvert fald et stærkt indtryk af, at kongen har været personligt involveret i det, selv om det må være Kancelliets embedsmænd, der har udformet det. I sin ordlyd er det en befaling fra kongen selv med direkte adresse til amtmanden om, hvorledes han *'haver sig at rette'*. Og ligger der i det indskudte ord *'Elskelig'*, som ses i brevets sidste halvdel, at Frederik den Femte personligt har taget hånd om, hvem der skal forsvare Else Larsdatter? Døm selv. Her følger det:

[1] Bilag 25

[2] Bilag 26

FREDERIK DEN FEMTE
af Guds Naade, Konge til Danmark og Norge, de Venders og Gothers, Hertug udi Slesvig, Holsten, Stormarn og Dytmarsken, Greve udi Oldenborg og Delmenhorste.

Vor Gunst tilforn! I anledning af Din til Os indkomne allerunderdanigst Memorial med derhos fulgte Hiem- og Landstings Domme som tilfinder Delinquentinden Else Laurs Daatter af Wording Bye udi de Dig allernaadigst anbetroede Amter, formedelst det af hende på hendes eget Barn begangne Mord, at miste sit Hoved med Sværd og Legemet at begraves i Kierkegaarden, med videre, give Vi Dig hermed tilkiende, at Vi, under denne Dags Dato, allernaadigst have befalet, at samme Sag skal for Vores for indeværende Aar berammede almindelige Høyeste-Ret, som den 1te Martii først kommende tager sin Begyndelse, indstævnes, og der, efter Stevningens lovlige Forkyndelse for vedkommende, iblandt de første Sager, til viidere Paakiendelse, foretages; Til hvilken Ende Vi ligeleedes, under denne Dags Dato, allernaadigst have befalet Procurator Johan Joachim Anchersen Sagen imod bemelte Delinquentinde Else Laurs Datter, og Procurator, Os Elskelig Ober Auditeur Andreas Bruun den for hende, uden nogen Betaling, efter Loven, forsvarligen for Vores Høyeste-Ret at udføre; derefter Du Dig allerunderdanigst haver at rette, og vedkommende sligt, til Efterretning, at tilkiendegive; Befalendes Dig Gud; skrevet paa Vort Slot Christiansborg udi Vores Kongelig Recidentz-stad Kiøbenhafn dend 7de Februarii – Anno 1759.

Efter Hans Kongelig Mayts allernaadigste Ordre og Befaling

Holstein

Højesteret

Sagen indstævnes altså for Højesteret. Det er desværre begrænset, hvad der findes af arkivalier fra Højesterets behandling. Det skyldes, at Christiansborg, hvor Højesteret havde sæde, den 26. februar 1794 brændte. Alle domsbøger og alle stævningsbøger fra tiden efter 1699 gik tabt, og det betyder, at den nøjagtigt refererede og totale beskrivelse af sagen med stævninger, tidligere domme, som vi heldigvis har fra anden side, partsindlæg og dom er forsvundet. Men til alt held er de voteringsprotokoller, hvori de enkelte højesteretsdommeres votering er noteret, bevaret. Det betyder, at vi trods mangelen på de vigtigste protokollater fra Højesteret dog har væsentlige oplysninger om udfaldet af Højesterets behandling af Else Larsdatters sag.

Else var ikke selv tilstede i Højesteret de dage i marts måned 1759, da hendes sag var for. I hvert fald er der ikke dokumenter, der beskriver hendes tilstedeværelse. Det var muligt at føre højesteretssagerne alene ved tilstedeværelsen af den udpegede actor og den tilsvarende defensor. Måske har landstingsdommer Dyssell været med.

Men hvis Else Larsdatter havde været tilstede, så ville hun for alvor have spærret øjnene op for det skue af magt og pragt, som en højesteretsproces var omgivet af. Alene salen, hvor Højesteret havde sæde, i det vi i dag benævner Christian den Sjettes Christiansborg, ville have været overvældende. Rådhuset i Thisted, hvor herredstingsprocessen fandt sted, og domhuset i Viborg, hvor landstingsdommen blev udstedt, måtte, hvor magtfuldt de to steder end har forekommet en simpel bondekone som Else Larsdatter, have været for intet at regne i sammenligning med enevoldskongens enorme og respektindgydende slot.

I pragtværket 'Hafnia Hodierna', skrevet af Laurids de Thura og udgivet i 1748, er der en malende beskrivelse af forholdene omkring Højesteret. Da beskrivelsen kun er en halv snes år gammel på den tid, da Else Larsdatters sag kommer for Højesteret, kan den regnes for samtidig. Og selv om teksten overalt er en overmåde underdanig og i mange henseender alt for overstrømmende, direkte og indirekte smiger af enevoldskongen og hans hovedstad, så kan de faktuelle beskrivelser tages for pålydende. Bogen er fyldt med fremragende kobberstik, hvoraf ét er vist på side 45 – prospektet af Christian den Sjettes Christiansborg.

'Hafnia Hodierna' er skrevet på tre sprog: dansk, fransk og tysk. De tre beskrivelser er opstillet synoptisk på bogens sider. Herunder

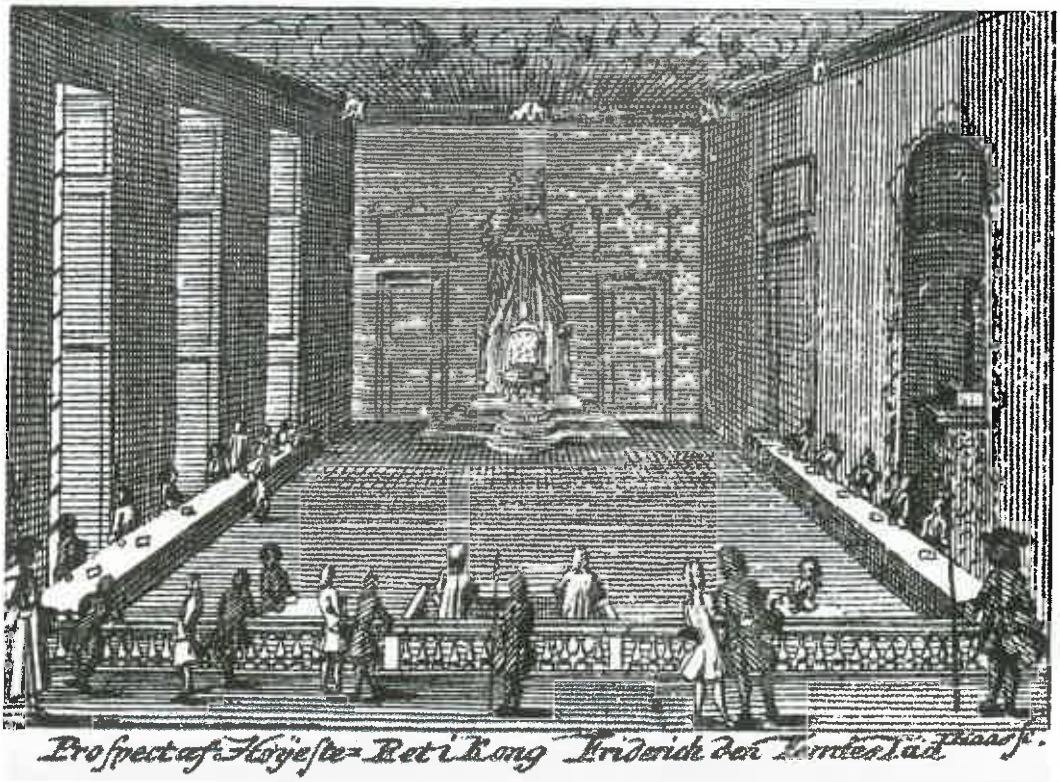

Højesteretssalen i Christian den Sjettes Christiansborg. Stik i C.P.Rothes Samling af kgl. Reskripter (1754). Her Efter 'Højesteret 1661-1961'.

følger den danske beskrivelse af forholdene i Højesteret.

'I den Kongelige Etage seer man blant andet den store Sal, hvor Landets høyeste Ret holdes; En Ret som billig fører Navn af den Høyeste, deels formedelst den Majestet, hvormed den holdes, deels og fordi den virkelig er den allerøverste i Landet, hvorfra ey til nogen høyere kand appelleres, thi dens Domme ere uomstødelige. Salen er stor og særdeeles anseelig, og skiønt den endnu ikke har naaet den Prydelse, som dertil er bestemt, kand den dog, i den Stand den er nu, svare til den høye Forretning, hvortil den bruges. I sær betragter man derudi Maleriet under Loftet, som med OlieFarve paa Gypsen er malet, og det fortreffelige Stuccator Arbeide, hvormed Maleriet er omgivet; Hvorudi iblant andet forestilles tive af de Danske Konger og Lovgivere, indtil Høysalig Kong CHRISTIAN den Sjette incl., som har sit Sted paa den høyre Side af den Kongelige Throne. Denne Throne er den samme, som Høystbemeldte Konge betiente Sig af ved sin Salving. Siden mig her gives Anledning til at tale om den høyeste Ret, vil jeg kortelig give den curieuse Læsere et Begreb om denne Rets Majestet og andre Omstændigheder.

Denne Ret er allerførst stiftet og anordnet af Kong FRIDERICH den Tredje, efter at Souveraineteten var bleven indført, og er dens Instrux ved Trykken publiceret Aar 1661 den 14 Februarii; Men dens nyeste Instrux er udgiven af Høysalig Kong CHRISTIAN den Sjette den 23 Februarii 1731. Af den første Instrux sees, at til høyeste Rets Assessores blev beskikket et vist Antal Personer, hvoraf den halve Deel skulde være Adelig, og den anden halve:Deel af Borgerstanden, hvilket dog siden ikke saa nøye er bleven i Agt taget, thi de fleste Assessores have undertiden været adelige, undertiden borgerlige Personer. I samme Instrux var og anordnet, at Retten aarlig, otte Dage efter Pinsedagene, skulde tage sin Begyndelse, saa og, at den skulde holdes paa Kjøbenhavns Slot, i Steden for at de gamle Herredage holdtes nu i een, nu i en anden Provintz.

Nu omstunder begynder høyeste Ret aarlig

Christian den Sjettes Christiansborg, hvor Højesteret havde sæde i 1759. Stik i 'Hafnia Hodierne - 1748, s. 46'

i Martii Maaned, paa den Dag nemlig, som det behager Hans Majestet dertil at beramme, som gemeenlig bliver den første Torsdag i bemeldte Maaned.

Søndagen tilforn, førend Retten i følgende Uge skal tage sin Begyndelse, bliver om Eftermiddagen ved 4 Slet paa de fornemste Pladser og i de største Gader udraabt og bekiendtgiort, hvad Dag Retten skal begyndes, hvilken Forkyndelse skeer ved tvende Kongelige Hof Fourerer til Hest, klædde i fuld Herolds Dragt, bærende hver sin Herolds Stav, ledsagede af de Kongelige Hof Trompetere og Pauker ligeledes til Hest, og omgivne med en Commando af 24 Mand af den Kongelige Liv Garde til Hest.

Den første Dag, naar Retten begyndes, og undertiden ogsaa andre Dage om Aaret, præsiderer Hans Kongel. Majestet Selv i egen Høyeste Person, siddende paa Sin Kongelige Throne; paa hvilken første Dag Assessorernes Antal gemeenligen er større end sædvanligen; thi foruden de virkelige tilforordnede Assessores, blive til den Dags Session adskillige af de høyeste Stands og andre Personer udnævnede, saa at Retten den Dag sædvanlig bestaaer af mere end 40 Personer.

De ordentlige Assessores, hvoraf i det allermindste skal være ni i Tallet, sidde til deels det gandske Aar igiennem i Retten, saa længe den varer, deels, have efter deres andre Embeders Omstændigheder, ikkun visse Maaneder at sidde, og skiftes siden med andre. Det er og ved et Kongeligt Rescript af 5 September 1738 bleven tilladt og anordnet, at et vist Tal unget Mennesker maa have Sæde i høyeste Ret, for at øve sig i Lov og Rettergang: Disse kaldes Assessores auscultantes, have Plads ved et à parte Bord, men have ingen Vota. De virkelige Assessores i Retten sidde ved to lange Borde, et paa hver Side af den Kongelige Throne; saa ere der og à parte Borde for Justitz Secretairen, og for Secretairerne, som føre Protocollen; hvilke samtlige Borde med rødt blommet Plys ere beklædde.

Retten holdes hver Formiddag Ugen igennem, undtagen Søn og Fest Dage; saa hører og Sessionen aldeles op i de tre Sommer Maaneder, nemlig udi Julio, Augusto og September.

Assessorernes Dragt er efter enhvers Rang adskillig: Ridderne af Elephanten og af Dannebroge, og de, som med dem have Rang, saa og Kammer Herrerne, bære, saa længe de er i Retten,

lange Talarer af cramoisinrødt Fløyel, med violet Underfoder, og et bredt Slag af violet Sarge de Soye paa begge Sider, fra Halsen ned til Fødderne. De øvrige Tilforordnede have ligedan Dragt, med Forskiel at Talarerne ere af cramoisinrødt Damask; Assessores auscultantes og Sekretairerne bære dem af rødt Gros de tour, og Procuratorerne af sort; Hvilken Dragt af Høysalig Kong CHRISTIAN den Femte er anordnet.

Den ordentlige Vagt, som gives Retten, er altid tvende Kongelige Drabanter, som i deres Drabant Dragt, og med deres Hellebarder, ved Retten ere forordnede. Men den første Dag i Martio, naar Retten aabnes, da Hans Kongelige Majestet Selv i Allerhøyeste Person præsiderer, er det heele Drabant Corps med Ober og Underførere tilstede, foruden Vagten, som er uden for Salen, der bestaaer af en Commando ad den Kongelige Liv Garde til Hest.

Det er enhver tilladt, at gaae ind, og være tilstæde, saa længe som Procuratorerne tale, men naar Voteringer skeer, maa alle træde af.

For Resten er denne Ret saa majestetisk, at ingen Fremmed maa forsømme, at indfinde sig derved; allerhelst da man seer kuns faa Steder i Verden, hvor en Ret med saadan Høyhed og Alvorlighed bliver ført, som denne.'

I sagen mod Else Larsdatter var der 15 tilforordnede dommere. Antallet har varieret fra sag til sag; dog skulle mindst 9 dommere, som beskrevet ovenfor, være til stede. Af disse skulle der være en nogenlunde ligelig fordeling af adelige og borgerlige dommere, og sådan forholdt det sig også, da Else Larsdatters sag kom for Højesteret. 9 adelige og 6 borgerlige kom til at votere. Som beskikket anklager, actor, sad den 37-årige prokurator Johan Joachim Anchersen, og som forsvarer, defensor, den 44-årige overauditør Andreas Bruun.

I det eneste dokument [1], som er bevaret fra Højesterets behandling, ser man, at anklageren indstiller, at underretsdommene skærpes, så Else Larsdatter dømmes til *'...at lide efter Forordningen af 7 Febr: 1749'*, og vi ser forsvareren *'formeene: at siden Delinqventinden er forvildet og Rasende, kunde hun ej ansees med DødsStraf, men saaledes, som lovens 6B 6 Cap: 17 Art: melder'.* Som en konsekvens heraf indstiller han: *'... at Else Larsdatter ifølge Lovens 1 Bogs 19 Cap: 7 Art: hensættes til Forvaring'.*

De to indstillinger er, må man sige, helt som ved både Herredsting og Landsting, så langt fra hinanden som det er muligt at komme: på den ene side den skærpede, vanærende og lemlæstende henrettelse og på den anden side, fordi Danske Lov 1-19-7 denne gang inddrages i indstillingen, en de facto frifindelse. Danske Lov 1-19-7 var den lovparagraf, som herredsfoged Peter Lübecher måske, uden at nævne den direkte, henviste til i sit følgebrev til landsdommerne forud for Landstingets behandling af sagen, og som prokurator Rafn, forsvareren i Landstinget indstillede, at Else Larsdatter måtte blive dømt efter. Det var den paragraf, der gav mulighed for, at en sindssyg person kunne tilbydes vedkommendes slægtninge, der derefter var *'...pligtige at forvare hannem, saa fremt de have Middel dertil'.* Der er derfor grund til med spænding at følge, hvad Højesterets dommere voterede, idet det var sædvane, at kongen, Frederik den Femte, fulgte flertallets afgørelse.

Højesterets praksis var, at den dommer, som havde den yngste anciennitet, voterede først. Denne ordning stammer tilbage fra en instruks, der blev udstedt allerede i 1677. I den stod der også, at når alle havde voteret, skulle det være enhver tilladt i samme orden som selve voteringen at forandre, tillægge eller oplyse sit votum.

Og netop sådan kommer det til at ske.

Den første dommer, der udtaler sig, er den adelige justitsråd, 36-årige **Hans Diderich Brinck-Seidelin.** Han nævner i sin votering, at Else selv har tilstået sin forbrydelse, at det er bevist, *'...at hun haver været uroelig i Sindet og derfor er bleven bevogtet, indtil bedring viiste sig'*, at hun siden hen har villet ombringe sig selv, og at hendes tilstand i det hele taget viser, at *'...hun er betaget hendes Fornuftes fulde Brug'.* På den baggrund konkluderer han, at *'...Else Larsd: bør for det af hende paa sit Barn gjorte Drab hensættes til Forvaring hendes livs tiid udi Tugthuus'.*

Der lægges altså ud med at fravige dødsdommen og ændre den til livsvarigt tugthus.

[1] Bilag 27

Den næste dommer er den nyligt adlede 73-årige etatsråd **Enevold Falsen**. I sin votering lægger han ud med at konstatere at Elses forbrydelse mod hendes barn er begået '*...med velberaad hue*'. På det retoriske spørgsmål, om et sådant drab fortjener dødsstraf, svarer han med at nævne, at Else '*...har været meget tungsindig, og derudi stedse continuerer*', at hun '*...kiærlig har omgaaedes med hendes Mand*', og så slår han fast, at med hensyn til '*...Beviis paa Forvildelse, da findes det hos dette Menniske, og det i høyeste Grad*'. Hans konklusion bliver derfor, at '*...Else Larsdatter bør hensættes til Forvaring sin livs tiid*'.

Også han ønsker altså at fravige dødsdommen, og det bemærkes, at han vælger formuleringen '*Forvaring sin livs tiid*' og ikke taler om noget tugthusophold.

Den tredje dommer er borgerlig. Det er 30-årige justitsråd **Peder Hoppe**. Han indleder sit votum med at udtale, at de tidligere domme er uanvendelige, '*...thi enten burde de dømt hende for grov Mord, eller dømt hende til Forvaring, som et afsindigt Menniske*'. Derefter anser han det for bevist, at hun mistede sin forstand i barselsengen, selv om hun af og til havde gode perioder, og derfor mener han, at hun måske nok vil kunne fritages for straf, selv om det, pointerer han, kun kan ske gennem en kongelig benådning. Efter disse egentlig uvedkommende funderinger afgiver han så sit eget votum: '*...at hun efter fr af 7 Febr: 1749 bør knibes 5 gange, miste haand og Hoved med Øxe, samt have hendes hovedlod og Jord forbrudt*'.

Med Peder Hoppes votering ser vi for første gang en dommer, der uden at blinke ønsker at bruge lovens absolut strengeste straf.

Fjerde dommer er den borgerlige 34-årige justitsråd, **Johan Christoffer Weyse**, der i modsætning til den foregående dommer kortfattet nævner, at '*...Da Delinqv: er i den Stand, at hendes mand har maattet lade hende bevogte, saa er det at beklage, at denne bevogtelse ej er continueret*', hvorfor han tilslutter sig dommer Brinck-Seidelins votering, hvilket vil sige livsvarigt tugthus.

Den femte dommer er den borgerlige 36-årige justitsråd **Anker Andreas Suhm**. Også han er korfattet. Nævner, at '*...Delinqventindens vildelse noksom er bekiendt*' og tilslutter sig Enevold Falsens votering, den livsvarige forvaring.

Som den sjette dommer voterer den adelige, 41-årige **Jørgen greve Skeel**. Han gør det uden andet notat i voteringsprotokollen end dette: '*Scheel ut Falsen*', altså Skeel som Falsen, - endnu en votering for den livsvarige forvaring.

Med den syvende dommer, den adelige 44-årige justitsråd **Henrik Henriksen Hielmstierne**, bringes en interessant betragtning ind i overvejelserne omkring Else Larsdatters tilstand, idet han starter sin votering med at udtale, at '*...der er stor Forskiæl paa Melancolie og Galenskab*'. Et vanvittigt menneske – dvs. et menneske der er plaget af 'galenskab' eller 'raserie' har ingen vilje og kan derfor ikke straffes for de handlinger, hun begår. Derimod har et melankolsk menneske sin frie vilje. Efterfølgende spørger han retorisk, om Else Larsdatter er 'rasende' og svarer, at det er der ikke det mindste bevis på. Derimod, siger han, er hun '*...Melancholisk*', og har '*...med velberaad hue ... begaaet dette Mord paa sit Barn*'. Han konkluderer derfor, at '*...hun burde lide efter fr af 7 Febr: 49, men indstillede ellers Sagen til H. Majts Naade*'.

Med Henrik Hielmstiernes votering er der nu afgivet 2 stemmer for dødsstraf og 5 for en livsvarig forvaring.

Den ottende dommer er den 60-årige, borgerlige etatsråd, **Mogens Rosenkrantz**. Han afgiver dette votum: '*Da det er fuldkommen beviist, at Delinqv: har været berøbet sin Forstand førend hun begick dette drab, hvilket og siden af og til har ytret sig; Saa Concluderede han i alt ut Just: R: Falsen*'.

Altså endnu en stemme for den livsvarige forvaring.

Niende dommer er den adelige 29-årige kammerherre **Conrad Ditlev baron Knuth**. Hans votum er i al korthed noteret som '*Baron Knuht. ut Hielmstierne*', hvilket tilføjer endnu en stemme for den strenge dødsstraf.

Den borgerlige, 30-årige kammerherre, **Joachim Otto Schack-Rathlou** bliver den tiende dommer. Han udtaler, at *'...Factum er saavel oplyst, at ej nogen bedre oplysning kand haves'* og siger, at da *'...det noksom er beviist, at hun har været betaget sin Forstand'*, så konkluderer han *'...ut Falsen'*. En stemme for fravigelse af dødsstraf.

Elvte dommer er den 42-årige borgerlige konferensråd **Villum Berregaard**. Notatet siger i sin korthed: *'Berregaard ligeleedes'*, hvilket betyder, at han tilslutter sig det foregående votum, altså endnu en stemme for fravigelse af dødsstraf.

Den tolvte dommer er den 65-årige adelige konferensråd, **Christian von Støcken**. Han udtaler, at han *'...Har allerstørste Medynk med Delinqventinden, som nogen kd have'*, men, tilføjer han, da *'...Delinqventinden selv har tilstaaet, at hun var kied af sit liv; saa seer han ej, at hun kd befries for LivsStraf'*. Han tilslutter sig derfor *'...Hielmstiernes Deduction og Conclusion'*. Hermed bliver han den fjerde dommer, som voterer for den strenge dødsstraf.

Den trettende dommer er den 39-årige adelige geheimeråd, **Otto Manderup greve Rantzau**. Han *'...Fornemmer, at siden Delinqv: har begaaet denne Gierning med fuldberaad hue, og ej udi Raseri; Saa concl: han ut EtatsR: Hielmstierne'*, og føjer den femte stemme til den strenge, kvalificerede dødsstraf.

Den fjortende og sidste dommer i første voteringsrunde er den 73-årige adelige geheimeråd, **Victor Christian von Plessen**. Han udtaler, at han *'...Kand ej begribe, at Een Moder, som denne kd gribe til saadan Gierning, som denne Delinqvent har gjort, med sund Forstand'*. Det er da også bevist, siger han, at hun mistede sin forstand i barselssengen, og derfor ønsker han de allerede udstedte domme forandret *'...og Else LarsDatter at hensættes til publiqve Forvaring'*.

Efter den første voteringsrunde er der altså fem dommere, der anbefaler dødsdom, alle den kvalificerede, strenge dødsdom. 9 dommere anbefaler forvaring på livstid. Af disse 9 siger to dommere forvaring i tugthus, mens de resterende 7 udtrykker sig med *'Forvaring sin livs tiid'* og *'publiqve Forvaring'* eller blot henviser til Enevold Falsens votum.

Men voteringen er ikke tilendebragt. Ifølge voteringsprotokollen sker der som nævnt det, som voteringsinstruksen tillader: at *'...når alle havde voteret, skulle det være enhver tilladt i samme orden som selve voteringen at forandre, tillægge eller oplyse sit votum'*. Og selv om det vel ikke er sandsynligt, at en ny voteringsrunde vil ændre væsentligt på de afgivne vota, så er risikoen for, at det sker, jo tilstede.

Som det vil kunne ses af det følgende, så voterer i denne anden runde en person, som ikke har ytret sig i den første, nemlig *'Baron Juel'*, hvilket vil sige **Jens baron Kragh-Juel-Vind**.

Det er ikke alle dommere, der benytter sig af muligheden for at udtale sig i anden runde. Således er der intet nyt votum fra Hans Diderich Brinch-Seidelin, men det er der fra Enevold Falsen. Han siger, at *'...siden Delinqv: er af det slags, som kd ansees som Rasende'*, så kan han ikke konkludere anderledes, end han gjorde i første runde, nemlig, som der står i voteringsreferatet *'...at hensætte hende til Forvaring hendes livs tiid ~~paa et Publiqve Stæd og ej iTugthuus~~ enten af hendes Venner eller af Øvrigheden'*.

Læg mærke til overstregningen. Tyder den ikke på, at der har været usikkerhed om den endelige ordlyd? Og at skriveren med den sidste, ikke overstregne passus, har fået fat i netop den formulering, som Enevold Falsen ønsker tilføjet sit første votum. Den lille fejl er interessant, fordi denne tilføjelse er helt den samme formulering, som bliver brugt i Danske Lovs 1-19-7, der var indeholdt i forsvarerens indstilling til dom. Nu nævnes den altså i Falsens votum.

Voteringsprotokollens segl

Peder Hoppe, der i første runde voterede for den strenge dødsstraf voterer ikke i anden runde, men Johan Christoffer Weyse noteres for et *'...af samme Mening som Falsen'*, og udtrykker dermed enighed omkrig brugen af Danske Lov 1-19-7. Han ændrer dermed sit votum fra anbefaling af livsvarigt tugthus til den langt mildere form for forvaring, som Danske Lov 1-19-7 byder.

Anker Andreas Suhm ønsker øjensynligt at markere umisforståeligt, at han helt deler denne holdning, idet han her i anden runde konkluderer, *'...at Else Larsd: .. tilbydes hendes Frænder, om de have Middel der til, hvis icke da Øvrigheden, at sætte hende udi Forvaring'*, og citerer dermed størstedelen af Danske Lovs 1-19-7.

Hans holdning følges af Mogens Rosenkrantz og Joachim Otto Schack-Ratlou, der begge noteres for et *'...ut Suhm'*, og af Jørgen greve Skeel og den nytilkomne Jens baron Kragh-Juel-Vind for et *'...ut Falsen'*.

Med anden voteringsrunde sker der således en markant mildning i flertallets holdning, da ikke mindre end 8 dommere nu voterer for en livsvarig forvaring på Danske Lovs artikel 1-19-7's præmisser og 2 dommere voterer uden reference til Danske Lov 1-19-7 for livstidsstraf i modsætning til dødsstraf.

Fem dommere gør sig bemærket ved deres manglende votering i anden runde. Det er Peder Hoppe, Henrik Henriksen Hielmstierne, Conrad Ditlev baron Knuth, Christian von Støcken og Otto Manderup greve Rantzau, der med en stædig holden fast ved en anbefaling af dom ifølge den strenge, kvalificerende dødsdom kommer til at stå i stærk modsætning til flertallet.

Som den sidste voterende dommer konkluderer geheimeråd von Plessen på alles vegne. Der kan ikke være tvivl om resultatet. Såvel Herredstingets som Landstingets domme underkendes. Det sidste notat i Højesterets voteringsprotokollat fortæller, at von Plessen: *'...Concl: og formeente at Lovens Artickel herom kunde sættes i Dommen. Hvorefter saadan Dom blev afsagt: Else Larsdatter bør hensættes til Forvaring hendes livs tiid. Hvorefter blev foretaget Sagen'*.

Og *'Lovens Articel'*? Ja det er naturligvis Danske Lov 1-19-7.

Det er interessant at se, hvordan denne lovartikel, åbenlyst nævnt eller kun antydet, har vandret op gennem retssystemets tre niveuer, fra Herredsting over Landsting, for i den sidste og højeste instans at blive den artikel, som Else Larsdatter dømmes efter.

Således endte retssagen med det, som for Else Larsdatter og hendes nærmeste vel kun kan beskrives som et mirakel: Bortvalgt blev kravet om, at liv skulle bødes med liv. Bortvalgt blev anklagernes krav om dom efter Forordning af 7. februar 1749 og dermed bortvalg af den strenge, kvalificerede dødsstraf med knibning med gloende jern, afhugning af hånd i levende live, opsætning af legeme, hoved og hånd på hjul og stejle og måske vigtigst af alt, bortvalg af den smædefulde begravelse på retterstedet med efterfølgende social stigmatisering af Else Larsdatters efterladte.

Efterfølgende er der grund til at spørge om, hvad det var for forhold, der betingede en så mild tilgang til Else Larsdatter og hendes sag ved denne den sidste retsinstans? Flere forhold spiller sikkert ind.

Betydningsfuldt i denne sammenhæng kan være det forhold, at princippet om at følge mosaisk lov, som det er beskrevet tidligere, omkring denne tid begynder at miste gennemslagskraft. Danske Kancelli havde i det meste af første halvdel af 1700-tallet ofte indhentet råd hos Det Teologiske Fakultet i forbindelse med afsigelse af tvivlsomme domme og her altid fået råd, der tilgodeså den mosaiske lovs krav om at skulle bøde liv med liv. Omkring midten af århundredet begyndte Kancelliet i stedet at indhente råd fra Det Juridiske Fakultet, som i langt højere grad end Det Teologiske identificerede sig med nye filosofiske strømninger, som fra århundredets midte hastigt strømmede ud over Europa.

De nye filosofiske ideer, der var ophav til det, vi nu benævner som Oplysningstiden, var præget af et opgør med de enevældige systemers overgreb mod befolkningerne. Tidens fremtrædende tænkere tog afstand fra befolkningernes mangel på frihed, der blandt andet viste sig i den alt for hyppige anvendelse af lemlæstende dødsstraffe, hemmelig retsforfølgelse, misbrug af varetægtsfængsel, forvisning og ærekrænkende foranstaltninger, og

disse tænkere angreb den religiøse indflydelse på verdslige retsforhold, sådan som det er beskrevet i Moselovens bud om liv for liv.

Montesquieus 'l'Esprit des lois' - Lovenes Ånd - var udkommet ti år, før sagen mod Else Larsdatter fandt sted. I værket ytrer han sig blandt andet filosofisk om menneskelig frihed i almindelighed. I 1751 udkom for første gang i Frankrig 'Encyklopædien', et forsøg på at frembringe en samlet oversigt over den menneskelige viden, men også et værk, der i sig bar kampen om menneskets ret til viden, uafhængigt af statsmagt og kirke.

Der gik dog flere decennier, før Oplysningstidens ideer slog igennem som ændringer i lovgivningen, men det er et kendt forhold, at gruppen af højtuddannede jurister på et tidligt tidspunkt var velorienterede omkring nye strømninger, så det er vel ikke usandsynligt, at en afsmitning har fundet sted i 1759.

Et andet forhold, som kan have haft betydning for det milde udfald af Else Larsdatters sag, er, at hun i alle tre instanser undgår at blive opfattet som en af de såkaldt 'melankolske mordere'. Dette begreb dækker over en besynderlig form for forbrydelse, som i det 18. århundrede eskalerede i bekymrende grad. De melankolske mordere var personer, der alle havde begået 'grundløse drab', som man sagde, ofte på aldeles uskyldige ofre, ikke sjældent på børn. Når sagerne efterforskedes, viste det sig, at personerne havde begået mordene med henblik på selv at miste livet, hvilket de var sikre på i den efterfølgende retssag. Når disse desillusionerede personer, som med datidens sprogbrug erklærede, at de havde 'kiedsomhed til livet', ikke valgte at begå selvmord, hænger det sammen med det forhold, at selvmordere i 1700-tallets religiøse forståelse var sikre på at styrte direkte i Helvede. Hvis man derimod blev dømt til døden og efterfølgende henrettet, så var man gennem henrettelsesritualets forskrifter om den gejstlige 'beredelse', der inkluderede morderens anger, sikker på tilgivelse, Guds evindelige nåde og en plads i Himlen. På trods af de barbariske henrettelsesmetoder, som Forordning af 7. februar 1749 foreskrev, steg antallet af melankolske mordere til et så bekymrende antal, at der i 1757 blev nedsat en kommission, hvis opgave det blev at vurdere, hvorvidt 1749-forordningen fortsat kunne tages i anvendelse over for de melankolske mordere.

Formanden for kommissionen, generalprokurør Henrik Stampe, var i den sammenhæng fortaler for en ændring, der betød, at melankolske mordere ikke skulle idømmes den dødsstraf, som de jo selv ønskede, men i stedet idømmes livsvarigt, strengt tugthus med årligt tilbagevendende, lemlæstende piskninger. Interessant i denne forbindelse er det, at to af kommissionsmedlemmerne var Henrik Hielmstierne og Enevold Falsen, som jo voterede i Højesteret i Else Larsdatters sag. De var begge modstandere af Henrik Stampes rabiate forslag, som, kun et halvt år før Højesteret behandlede Else Larsdatters sag, blev forkastet, sikkert på grund af Det Teologiske Fakultets modvilje mod at fravige mosaisk lovs krav om liv for liv, og 1749-forordningens kvalificerede dødsstraffe kom herefter fortsat til at gælde for denne kategori af mordere, - men kun indtil 1767, hvor Henrik Stampes forslag blev gennemført; denne gang uden at Det Teologiske Fakultet blev hørt.

Ved gennemlæsningen af retsreferaterne er det slående i hvor høj grad Else Larsdatters vidneudsagn ligner de udsagn, som 'en melankolsk morder' kan have brugt. Allerede da herredsfoged Lübecher til amtmanden vedlægger ligsynsrapporten et brev [1], refererer han Else Larsdatter for at have sagt: '*...jeg beder eller begiærer ikke andet, end døm mig fra mit Liv*', og om den samme situation fortæller '*...de 2de Velagtbahre Dannemænd Jens Fröekiær og Anders Hare i Wording*', som sammen med herredsfogden gennemførte ligsynsforretningen '*...at under Forretningen var Moderen, som halv forstokket og halv fortvivlet, og paa Rettens Formaning at hun skulle indflye til Gud, giøre Pöenitentze, og stræbe at komme i Naade Standen med Gud, svarede hun ey andet alle gange, end disse Ord: Døm mig fra mit liv døm mig fra mit Liv, thi ieg har giort gierningen, fordie jeg vil miste mit Liv*'. Senere, i Landstingets behandling [2], fremfører forsvareren, ganske vist for

[1] Bilag 1

[2] Bilag 22

at argumentere for at Else Larsdatter er stedt i 'Vildelse', men ikke desto mindre med et ordvalg, der stemmer helt overens med de melankolske morderes, at man burde observere, *'...hvorledes Else Lauridsdotter selv har begiert, at Dommeren vilde Dømme hende fra sit lif, og det ikke eengang, men ofte igientaget samme begiering ja, at Else Lauridsdotter... under acten, selv reent ud har forklaret, det hun havde giordt gierningen, fordie hun vilde miste sit lif'.*

Som det kan ses af Højesterets voteringsprotokol, så mener et mindretal af højesteretsdommerne faktisk, at Else Larsdatter, som det formuleres af Henrik Hielmstierne *'...er Melancholisk, og med velberaad hue har begaaet dette Mord paa sit Barn'*, og hans vurdering får støtte fra Baron Knuth, von Støcken og Grev Rantzau. Der kan ikke være tvivl om, at disse fire højesteretsdommere mener, at Else Larsdatter er en af de melankolske mordere. Men et flertal for denne opfattelse kunne, som det viste sig, ikke etableres [1].

Den endelige dom, der bygger på Else Larsdatters *'vildelse'*, *'raseri'* og *'tab af forstand'*, må tjene til Højesterets ros. 1700-talsmennesket havde meget begrænset indsigt i og viden om de psykiske forhold, som senere blev kendt som sindssyge, og som vi i dag erkender som mange forskellige psykiatriske diagnoser. Men flertallet i Højesteret må alligevel have haft en fornemmelse af, hvad der havde været på spil i Else Larsdatters hjerne, da hun dræbte sin lille dreng. Måske har de haft den samme fornemmelse for, at der kunne være tale om sygdom, som man kan ane, da Herredstinget syv måneder tidligere i sine domspræmisser udtalte, at *'...Gud alleene best kiender og veed rettelig hvorledes og hvoraf hændes ynkelige Tilstand udi og efter hændes BarselSeng kand have tildraget sig og for Medicis saadan en Tilfælde vel icke ubekiendt...'*.

I Dueholm-Ørum-Vestervig amters arkivalier finder man et lille dokument [2], som Højesteret sendte amtmand Hauch efter rettens endelige behandling af Else Larsdatters sag. En kopi må det være, idet dokumentets originale segl er erstattet af den lille ring med et L.S., 'Locus Sigili' dvs. Seglets placering.

Det lille dokument er betydningsfuldt, for det er i virkeligheden det endelige udtryk for Højesterets dom, den dom, som ikke var medtaget i voteringsprotokollen, men nedskrevet i domsbogen, der forsvandt ved Christiansborgs brand. Bemærkelsesværdigt er det, at det i dokumentet ikke er nævnt, at dommen ønskes kombineret med brugen af Danske Lov 1-19-7, da geheimeråd von Plessen jo i sin afslutningsvotering nævnte, *'...at Lovens Artickel herom kunde sættes i Dommen'*. Det bliver således ikke tydeliggjort, at Else Larsdatters varetægt kan *'...tilbydes hendes Frænder, om de have Middel der til'*. Men måske har det stået i det originale domsdokument, for som det vil fremgå af det følgende, så er det netop denne udgang Else Larsdatters sag får.

Højesterets dom forkyndes

Så snart amtmand Hauch har modtaget Højesterets dom, ekspederer han den videre til herredsfoged Lübecher med besked om at lade den bekendtgøre og udføre. Det sker tre dage senere, da Christen og Else torsdag den 19. april får fornemt besøg på Skibstedgaard. Her indfinder Peter Lübechers søn, den 20-årige Johannes sig som stedfortræder for sin far, herredsfogden. Desuden ankommer de to lokale personer Christen Poulsen Vilsbyll og Jens Olesen, der skal forkynde dommen i overværelse af øvrigheden i skikkelse af Johan Ludvig Lübecher.

For Christen og Else må ventetiden, siden dødsdommen blev stadfæstet ved Landstinget i Viborg mere end fire måneder tidligere, have været både lang og tung, og kan der være tvivl om, at de har ventet med sikker bevidsthed om, at dødsdommen ville blive stadfæstet også denne sidste gang? Eller har de haft en forvisning eller måske bare en forhåbning om, at Kongelig Majestæt ville vise dem nåde?

Hvordan har mødet fundet sted?

Vejret har sikkert føltes mildt efter den hårde vinter denne aprildag. Forårsarbejdet på marken må have optaget Christen, og han er blevet kaldt hjem, eller han har fra marken set

[1] Tyge Krogh har i 'Oplysningstiden og det magiske' gjort rede for fænomenet 'melankolske mordere'.

[2] Bilag 28

Herover ses amtets afskrift af højesteretsdommen:
Da efter Tiltale, Giensvar, og denne Sags forefundne beskaffenhed blev Löverdagen den 24de Martij fornævnte Aar 1759 saaledes frem for Rætt kiendt og afsagt. – Else LaursDaatter bør hensættes til forvaring Hendes Livs tiid. Datum ut supra. Nostro sub Sigillo. Teste Fideli et
Dilecto Conciliario Intimo et Institiario
Nostro. –

H. F. Levetzau L.S. / Klevenfeldt
Dommens Rigtighed
tilstaaes af
F. Hauch

De to underskrivere af dommen, H.F.Levetzau (Hans Frederik Levetzau) og Klevenfeldt (Terkel Klevenfeldt) er henholdsvis Højesterets justitiarius og Højesterets justitssekretær.

vognen fra Thisted komme kørende og har skyndt sig hjem. Har han kastet et blik over mod 'Vislyng' for at se, om naboerne fulgte sidste kapitel i dramaet? Har han hentet sig en pøs vand i brønden og i en hast fået gnubbet hænder og ansigt før det skæbnesvangre møde? Og Else? Har hendes psykotiske adfærd varet ved til nu? Eller har hun med bankende hjerte set virkeligheden og sin snarlige grumme død i øjnene?

Alt dette kan vi kun gætte om, men gætteriet får en spinkel ramme af virkelighed at lejre sig ind i, når vi læser Peter Lübechers underskrevne dokument [1] om dommens forkyndelse.

De må have siddet i stuens dunkelhed med aprils skærende lys udenfor, måske omkring bordet, hvor der var skænket øl til de fornemme besøgende. Christen, Else, de to vagtmænd og herredsfogdens søn har nervøst ventet på forkyndelsesmændenes oplæsning af Højesterets dom, og udenfor har kusken vel ventet ved herredsfogdens køretøj, har spændt hestene fra vognen, vandet dem og fodret dem med Christens havre, men indenfor har Christen og Else intet sagt. Den sitren, som de må have følt i kroppen ved bevidstheden om, at nu, nu ville

[1] Bilag 29

den endelige dom blive forkyndt for dem, nu ville døden for alvor træde dem nær med sine hæslige detaljer om henrettelse og tortur, den sitren har de skjult i bønders træge afventen og i tavshed. Også Johan Ludvig Lübecher må have været spændt. Spændt på den reaktion, som den endelige dom vil fremkalde. Og Christen Vilsbyll fra Nors og Jens Olesen fra Vorring beretter i deres senere nedskrevne dokument om forkyndelsesforretningen, at '*...Anno 1759 dend 19 aprilis*' har de '*...Lydelig oplæst og forkyndet*' den allernådigste højesteretsdom for Christen Poulsen Bunch og hustruen Else Larsdatter og hendes bevogtere, '*...derved Konen som allernaadigst er hendømt til forvaring hendes Livstiid taug stille*'.

Else er stadigvæk fanget i sin psykose, det kan der nok ikke være tvivl om, og der er, som det fremgår, stadigvæk vagtpersoner omkring hende. Så hun '*...taug stille*'.

Det gjorde Christen ikke. Hvad hans reaktion på den uventet milde dom er, får vi ikke at vide. Man kunne måske tro, at han allerede ved forkyndelsen af dommen kender den. Har Christen Vilsbyll og Jens Olesen ladet resultatet sive ud, før det officielt blev forkyndt? Måske.

I hvert fald berettes det, at mens konen taug stille, så beklagede Christen sig, '*...at han hverken havde stæd og leilighed til, og ey heller ævne, at bekoste saadant stæd hvorudi hans forvildede Huustrue kunde forvares*'. Christen ved altså allerede ved domsforkyndelsen, eller han har fået det forklaret efter oplæsningen af dommen, at den indebærer, at han, eller en anden, måske øvrigheden, skal arrangere og bekoste Elses livsvarige forvaring. Han fortsætter da også med, som det fortælles i forkyndelsesdokumentet, at argumentere for sine ringe muligheder og evner for at deltage i den opgave, der nu toner frem, og siger, at selv om mange naboer af medlidenhed med Else har hjulpet med bevogtningen af hende, '*...saa har dog til vagternes fortæring siden den 27 Julij 1758 medgaaet saa meget*', dernæst har der været udgifter til '*...Reiser og bekostninger til hiem og Landstinget*', og desuden har der været så mange '*...slette og sørgelige omstændigheder at eenhver vel kand slutte, at en fattig fæstebonde mand paa 2 td 7 skp 3 fk hartkorn er ved alt saadant i bund og grund bleven svækket og neppe vil forvinde den skade baade paa Sind og ringe formue*'.

Oveni denne elendighed, så har '*...Hans Huustrues venner ... været som Jobs venner*'. Der sigtes her til Det gamle Testamentes beretning om den rige Job, der på det voldsomste udsættes for Guds og Satans prøvelser. Disse, hans hustrus venner, hvilket vil sige Elses slægtninge, '*... har snart ikke villet vedkiende sig hende og mindre hiulpet ham med noget*'. Det er og bliver derfor, siger han '*...paa saa ringe et stæd og med slette vilkaar desuden, heel og aldeeles umueligt at kunde bekoste sin stakels Kones varetægt*'. Han håber derfor, at '*... den allernaadigste og fromme Konge og landets fader allernaadigst henseer til hans og alles nød*', men vil, indtil der er truffet beslutning om en endelig ordning, til det '*...yderste udgive det hand formaaer*'.

Efter dommen

Der er meget, der tyder på, at Højesterets dom, som dels indeholder et påbud om livsvarig forvaring, dels indeholder tilknytningen til Danske Lov 1-19-7, volder de lokale embedsmænd mere end almindelige problemer, hvilket egentlig ikke er så mærkeligt, for 1-19-7 har jo en indbygget konflikt i sig. Nemlig den, at den dømte skal tilbydes sine frænder, som derefter har pligt til at tage vare på ham eller hende, '*...saa fremt de have Middel...*', hvilket vil sige evne, - økonomisk og praktisk '*...dertil*'. Der er altså tale om en vurdering. Evner de opgaven eller ej? Hvem skal i øvrigt vurdere frændernes evner? Det siger loven ingenting om. Og Christen lægger altså ud med, i samme øjeblik, som han får forkyndt dommen, at han i hvert fald ikke har evnen til at leve op til Danske Lov 1-19-7.

Det viser sig da også allerede 5 dage efter dommens forkyndelse, at sagen er konfliktfyldt, idet herredsfogden da retter henvendelse [1] til amtmanden. En henvendelse, der skal blive den første af en række akter i en strid konflikt, der hovedsagelig udkæmpes mellem herredsfogden alias embedsværkets lokale repræsentant på den ene side og påholdende,

[1] Bilag 30

selvhævdende og i nogle tilfælde uformuende bønder på den anden side.

Herredsfogden lægger i sin henvendelse til amtmanden ud med at klargøre det problem, som Danske Lov 1-19-7 indeholder, nemlig at Højesterets dom siger, at '*...Else Lauritzdaatter bør hensættes til Forvarring Hændes Livs Tiid*', men den nævner ikke '*...Stædet, hvor Else Lauritzdaatter skal forvarres, og paa hvad Maade Hun skal underholdes*'. Derefter går han et konfliktfyldt skridt videre og siger, at det desuden forholder sig sådan, at '*...Deres VelbaarnHed ej heller har behaget, noget derom at ordinere*'. Han beder derfor om, med slet skjult irritation og pakket ind i alt for afslørende høflighedsfraser, at amtmanden '*...Gunstbehagelig ville giøre Forestilling til Allernaadigst Resolutions Erholdelse, eller og Lade Foranstalte, hvorledes Forholdes skal*'. Og da han nu er blevet optændt af sin frustration over det håbløse i situationen, føjer han til, at han '*...Underdanig beder, at jeg bliver befriet for videre Uleilighed og Umage i denne Sag, hvorudi jeg ej aleene har været Dommer, men og efterat Dommen var afsagt, har jævnligen været paabyrdet alle Deele her at besørge ..., saa at jeg ikke har haft liden Fortræd og Møie*'. Han slutter sin henvendelse med overmåde overstrømmende høflighedsfraser, efter hvilke han '*...med all optænkelig Estime forbliver Hæiædle og Velbaarne Hr Etatz-Raadz Allerhøistærede Hr Amtmands Underdanig Tiener Peter Lübecher*'.

Der er ingen som helst tvivl om, at der bag den formfuldendte afslutning på brevet skjuler sig en voldsom frustration. Højesteretsdommen giver Peter Lübecher mere end almindeligt hovedbrud, og med al 1700-tallets underdanige underspillethed beder han i virkeligheden om nu at blive befriet for yderligere fortrædeligheder med en sag, som han ikke ser sig i stand til at løse. Det ønske får han, som vi skal se, ikke opfyldt.

Men henvendelsen ser alligevel ud til at virke efter hensigten, for allerede fire dage senere, den 28. april, foretager amtmanden et nyt skridt i sagen.

Det gør han ved at rette henvendelse [1] til stiftamtmand Ivar baron Holck og biskop Broder Brorson i Ålborg, de to, der tilsammen udgør stiftsøvrigheden i Ålborg Stift og er amtmandens foresatte. Henvendelsen tyder på, at amtmand Hauch, sikkert under indflydelse af herredsfogdens pres, har erkendt, at det ikke er muligt at få en af Else Larsdatters frænder til at påtage sig forvaringen af hende. Følgelig tyr han til Danske Lov 1-19-7's slutpassus, der siger, at hvis ingen af de frænder, som en rasende er overgivet til, har midler til at sørge for hans/hendes forvaring '*...da bør Øvrigheden at sette hannem i Forvaring*'.

I sit brev til stiftsøvrigheden forklarer han sagens sammenhæng og medsender såvel Højesterets dom som en attest fra Peter Lübecher, der godtgør, '*...at hendes Mand hverken haver stæd eller ævne til at holde hende i forvaring*'. Og så tager han sig '*...den friehed at fornemme hos deres Excellence og deres Høyærværdighed om hun maatte sendes til Aalborg Hospital siden det allernaadigst er befalet udi adskillige Rescripter, det ved hver hoved Hospital skal være værelser for vanvittige folk*'.

Amtmand Hauchs skridt har altså til hensigt at foranledige, at Else Larsdatter bliver indlemmet i Ålborg Hospitals '*...værelser for vanvittige folk*', et udtryk, der dækker over noget ganske andet, end det vi i dag forstår ved et værelse. Hvad han mener er højst sandsynligt en 'dårekiste', hvilket stiftsøvrighedens svar da også bekræfter. En dårekiste vil sige et sted, hvor en dåre, en sindssyg person, kan sættes i en forvaring, der forhindrer ham eller hende i at gøre skade på sig selv eller andre. Vi har rædselsvækkende beskrivelser af de dårekister, der blev konstrueret. Nogle af dem var simpelthen bure, der var lavet af så kraftigt tømmer, at den indsatte ikke kunne bryde ud, andre var murede bygninger med et afløb i gulvet til afføring. I Ålborg Hospital ved vi fra en bygningstegning [2], at der var indrettet '*... 2 Daarekammere med en Forstue*' og i forbindelse hermed en '*Bolig for Opsynsmanden for de Vanvittige*'.

Ålborg Hospital var en del af komplekset Aalborg Kloster, hvis bygninger eksisterer endnu. Det gamle Aalborg Kloster husede fra

[1] Bilag 31

[2] Kunstakademiet. Samlingen af arkitekturtegninger. Hospitalet i Aalborg 1816. Tegning nr. 2

midten af 1400-tallet Helligåndsordenen, en hospitalsorden med rødder i Frankrig. Efter Reformationen fortsatte institutionen som et stiftshospital, og det er til dette sted, som administreredes af stiftamtmand Holck og biskop Brorson, amtmand Hauch ønsker Else Larsdatter sendt.

Godt to uger senere får amtmanden svar [1] på sin henvendelse.

Efter en omstændelig indledning, der på det omhyggeligste opsummerer sagens forudgående forløb, giver stiftamtmand og biskop her et '*...tienestelig giensvar*', der udtrykker, at '*...den forvaring som de rasende indsluttes ... i, naar ald lemfældigere forvaring, er forgieves, er for tung for denne arme Qvinde som behøver en mildere og taaleligere bevaring end en Daare Kiste*'.

Holck og Brorson er imidlertid ikke kun afvisende, idet de efterfølgende forholder sig til det økonomiske aspekt i sagen og siger, at de '*...kand nok tenke hendes Mand icke eene kand bekoste hendes ophold og forvaring*', selv om de jo nok mener, at '*...hans Samvittighed maatte tvinge ham til at komme hans hustrue til hielp efter Evne*', og så føjer de til, at '*...begges Samfrender burde efter billighed gribe Manden under Armen*', hvilket vil sige, at begge parters familier burde støtte manden økonomisk, så han kunne betale for sin kones forvaring. Deres rådgivning slutter med at foreslå, at hvad der derefter kom til at mangle '*...kunde tilleges af Herreds Cassen*'.

Svaret på amtmand Hauchs henvendelse bliver altså, at det vil være en meget dårlig ide at give Else Larsdatter ophold i Ålborg Hospital, idet stiftamtmanden og biskoppen i Ålborg vurderer, at Else Larsdatter ikke er så dårlig, at det kan forsvares at anbringe hende i den '*daarekiste*' som de direkte kalder Ålborg Hospitals værelser for vanvittige.

Hvordan de to ålborgensiske øvrighedspersoner er i stand til at vurdere Else Larsdatters tilstand så nøje, som tilfældet er, kan være svært at forstå. Ifølge korrespondancen har de kun fået tilsendt højesteretsdommen og beskrivelsen af dens forkyndelse. Men måske har de haft flere oplysninger om sagen, end det fremgår af brevet. Har de mon haft mulighed for at læse referaterne fra Herredstingets afhøringer? Eller har de haft kontakt med folk fra Thisted, som kunne oplyse dem om detaljer i sagen? Vi ved, at biskop Brorson med jævne mellemrum har været på visitatsrejser i sit stift, der også inkluderer Thisted og Nors. Det er vel ikke utænkeligt, at han har haft præstekontakter, som har kunnet informere ham.

Hvordan det end forholder sig, så må vi, med den viden vi har om 1700-tallets dårekister og om Elses senere tilstand, sige, at beslutningen om at nægte hende ophold i Ålborg Hospital var en rigtig beslutning. Men for amtmand Hauch har afslaget betydet en tilbagevenden til det problem, som han sikkert havde troet løst, og han må søge nye veje.

I sin søgen efter et sted til Else Larsdatters forvaring klager han nu sin nød i et brev [2], der er stilet direkte til kongen. Endnu en gang opsummeres sagens forløb. Forkyndelsesforretningen i forbindelse med Højesterets dom og stiftsøvrighedens afslag på ophold i Ålborg Hospital vedlægges, hvorefter amtmanden '*...allerunderdanigst*' udbeder sig den '*...Kongel: Mayts: allernaadigste befaling hvorleedes denne Qvinde Else Larsdaatters forvaring ... skal foranstaltes*'.

Præcis en måned efter henvendelsen svarer kongen [3], gennem Danske Kancelli naturligvis, '*...at fornævnte Else Larsdaatter vel kand indsættes i et af Pesthuusets Forvarings Kamre*'.

Kan et forvaringskammer i Pesthuset mon være en blidere opbevaring end den, hun ville have fået i en af Ålborg Hospitals dårekister? Næppe.

Når Kancelliet alligevel anbefaler det, er forklaringen sikkert, at det gør de, fordi de ikke ser noget alternativ. Alle implicerede parter ser ud til at være fanget i et dilemma. Øvrigheden i det dilemma, at Højesteret har idømt en livstidsforvaring, der ikke skal afsones i et tugthus, men i stedet hos Else Larsdatters frænder eller et sted, som øvrigheden selv beslutter, sådan som det blev beskrevet i Danske Lov. Men Elses nærmeste, hendes mand Christen, meddeler klart, at den opgave kan han

[1] Bilag 32

[2] Bilag 33

[3] Bilag 34

ikke overkomme. Øvrigheden i form af biskop og stiftamtmand fraråder en dårekiste i Ålborg Hospital. Den øverste øvrighed, konge og kancelli anbefaler så, som vi lige har set, Pesthuset.

Om Pesthuset i København ved vi, at det ikke, sådan som navnet ellers tyder på, var et hus til opbevaring af pestramte. Navnet opstod, da Christian den Fjerde i 1612 indrettede et lazaret til sine sårede soldater fra krigen mod svenskerne. Lazarettet fik til huse i en bygning, der lå ved siden af en pestkirkegård ved det nuværende Nørreport, og blev derfor kaldt Pesthuset. Både før Christian den Fjerde tog Pesthuset i brug som lazaret, og efter at det ophørte som militærhospital, var hovedformålet imidlertid at tage sig af dårerne, - de 'gale', 'vanvittige', 'afsindige' og 'rasende', altså af de sindssyge, som et samfund formentlig til alle tider har kendt. Institutionen, der lå udenfor København i tilpas afstand fra resten af byen, flyttede flere gange, men i 1759, da Else Larsdatter får anvist plads her, ligger det i nærheden af det, vi i dag benævner Kalvebod Strand, dengang som nærmeste nabo til byens rettersted! Det officielle navn er nu, i 1759, Sct. Hans Hospital, men i daglig tale hedder det stadigvæk Pesthuset, og det er, som man kan se af Kancelliets og kongens brev til amtmanden, også den betegnelse, der bruges. I modsætning til Ålborg Hospital var der i Pesthuset ingen pleje og behandling af syge. Hvad der var i Pesthuset var 'Kuld og Frost i Vinters Tid', 'stakler, der laa i strå og tang fra stranden', 'Bygninger udsat for havgus og fugt fra den sumpede fælled og så forfaldne og rådne, at der udvendigt var ligeså mange støttestivere, som der var stolper i bindingsværket' [1].

Ud over at tilkendegive muligheden for, at Else Larsdatter kan komme til at sidde i Pesthuset, så oplyser kongen, at der som ydelse *'...for hendes forflegning, ..., betales 40 Skl. ugentlig, hvilke qvartaliter bliver erlagte til Inspecteuren ved Convent huuset, altiid et Qvartal forud'*, og så føjer han til, at den del af beløbet, som *'... Konens mand og frender ey deraf formaaer at betale, udreddes af amtets eller Herrets fattige Casse'.*

For amtmanden og herredsfogden har de økonomisk trange kår været et altid nærværende problem. Amtets og herredets kasse fattes penge, og de ser en ære og uden tvivl også en fordel i at spare så mange offentlige midler som muligt. Der kan derfor ikke være tvivl om, at de begge er bevidst om, at der nu forestår et aktivt arbejde med at skaffe de midler, som opholdet i Pesthuset vil kræve, og vi kan af den korrespondance, der er fundet, regne ud, at Peter Lübecher engang i begyndelsen af juli måned, hvor amtmanden aflagde besøg i Thisted, har forsøgt at samle Christens og Elses slægtninge for at placere et betalingsansvar på dem; et forsøg, der ikke har været særlig heldigt.

I en henvendelse [2] fra amtmanden minder han herredsfogden, der uden tvivl bliver pinligt berørt ved påmindelsen, om at *'...endel af frænderne udeblev; som af hr Commerce Raaden* (herredsfogden) *vare tilsagte at møde i Thisted'.* Men sikkert for at mildne sin udtalelse fortsætter amtmanden i ganske usædvanlig og jovial stil *'...altsaa Synes ieg, for at komme til en Endelig Slutning, det bliver best Hr Commerce Raaden indstævner bemte Christen Poulsen Bunche og Frænder, for at se i mindelighed afgiort, hvad enhver dertil vil betale'.*

Amtmanden ser altså på den ene side gerne, at det i mindelighed bliver afgjort, hvad den familiemæssige betalingsdel skal være, men han anbefaler på den anden side, at herredsfogden ved Herredstinget udtager stævning mod de i så fald navngivne familiemedlemmer, så de tvinges til at give møde. Der kan ikke være tvivl om, at amtmanden kender til de problemer, der kan opstå, når bønderne bliver udsat for udgifter, som de finder meningsløse og fornuftstridige, og han slutter sin henvendelse med at udtrykke, at hvis sagen bliver taget op på tinge, så er der jo mulighed for *'...i fald nogen formuende ey godvillig vil betale noget, Da at Dømme derudj hvor meget De skal betale, ellersom de bør der for frie at være'.*

Herredsfogden indkalder da også til et møde i Herredstinget, men han 'indstævner' ikke ved brug af en stævning. I møderefera-

[1] Citaterne alle fra Barbara Zalewski 'Det hårde kors af vanvittighed'

[2] Bilag 35

tet [1] står der, at han havde ladet et nærmere beskrevet antal personer '...*tilvare*', og bruger ikke det ellers gængse 'Thi bliver hermed indstævnet'. Det ser derfor ud til, at mødet ikke bliver retsgyldigt og ikke afsluttes med dom. Hvorfor han undlader at stævne og følgelig dømme, kan synes mærkeligt efter amtmandens direkte forslag, men sagen er sikkert den, at amtmanden ved at fortælle herredsfogden, hvordan han mener, sagen retsligt bør afgøres, bevæger sig ind på et område, som han ikke har indlysende myndighed til at diktere. Det kan derfor se ud til, at herredsfogden tænker, at han nok selv skal bestemme, hvordan sagen skal løses, men han ærgrer sig sikkert senere hen. Det videre forløb viser konsekvenserne af hans valg.

Herredstinget sættes den 7. august 1759 og indledes med, at der gøres rede for, at herredsfogden '...*havde Ladet tilvare saavel Else Larsdaaters Mand Christen Poulsen Bunche i Vording, og hans Beslægtigede som og Else Larsdaatters Slægt og nærmeste PaaRørende*'. Ved rettens begyndelse klargøres det, at formålet er at beslutte, hvordan man skal forholde sig med problemerne omkring betalingen for Elses forvaring. Danske Kancellis skrivelse, der indeholder muligheden for, at Else kan indsættes i Pesthuset mod en betaling af 40 skilling om ugen, nævnes, det samme gør amtmandens henvendelse, og så spørges der direkte og uden omsvøb '...*om De enten vil udreede de ugentlig til hændes Kost og Varetægt fastsatte 2m 8s: eller og paa sikker Stæd indsætte hænde, og der ligeledes Besørge hændes Varetægt og Forplegning*'. At der ifølge herredsfogden ikke kan være tvivl om deres betalingsevne ses af, at det, allerede før de fremmødte får lejlighed til at svare, påpeges at '... *De meestendeel ere af Gud velsignede, og i dets henseende ikke mangle noget*'.

Hvis herredsfogden havde forestillet sig, at der på dette møde stille og roligt kunne placeres en betalingspligt på en række af Christens og Elses slægtninge, og Else derefter kunne overføres til Pesthuset, så må han nu se sine forhåbninger bristet. Det må han, først og fremmest fordi der ikke møder en eneste af Christens slægtninge op. Det ser ud til, at de helt og aldeles ignorerer herredsfogdens indkaldelse. Eneste fremmødte var '...*den Sygelige og skrøbelige koenes ÆgteMand Christen Poulsen Bunche, men og ej fleere paa den Side*'.

På Elses side derimod finder vi ni navngivne slægtninge. Blandt dem en person, der kræver særlig opmærksomhed, hendes svoger Christen Bach, der for kun et år siden er blevet gift med hendes halvsøster Maren. Christen Bach tilbyder nemlig nu '...*at bekoste et Lidet Cammer at indsætte Else Larsdaatter udj*', og det gør han '...*endog baade af kiærlighed og Skyldighed*'. Christen Bach er ikke just en ydmyg natur. Han fremfører hvordan '...*han nu er opvakt af Gud at antage sig hænde*', som hverken hendes mand Christen eller andre af de tilstedeværende slægtninge '...*vil alvorligen understøtte*'. Især udtrykker han sin fortørnelse over Christen, '...*som ej paa nogen Maade vil beholde hænde hos sig i Gaarden*'. Men det vil han, svoger Christen. Og for '...*Tilsiun, Umage og Forpflegning*' forventer han '...*ikkuns ... af hændes Venner for hænde ... ugentlg: 2m. 8s. Er om Aaret 21 Rdler 4m*'. Og jo, han må også lige nævne, at han, såfremt det står i hans magt, vil sørge for, at hun ikke kommer i besiddelse af ting, hvormed hun kan gøre ulykke på sig selv, men hvis hun skulle finde på ting til at dræbe sig selv med '... *da vil han være Ligesaa uskyldig deri som han nu er opvakt af Gud*'. Der er altså grænser for, hvor stort et ansvar han kan påtage sig.

Er der mon grund til, sådan som det herover er antydet, at mistænke Christen Bach for hykleri? Måske. Er det ikke påfaldende, at netop det beløb, som Christen Bach forlanger for sin ulejlighed - 2 mark og 8 skilling om ugen, eller årligt 21 rigsdaler og 4 mark – er præcis det samme beløb, som Pesthuset forlanger, nemlig 40 skilling om ugen? Meget tyder på, at Christen Bach med Danske Kancellis udmelding om prisen for ophold i Pesthuset har set en mulighed for at gøre en god forretning.

På den anden side kan man ikke undre sig over, at ingen før nu kommer med tilbud om at huse Else, der er idømt livsvarig forvaring på bagrund af, at hun var erklæret for 'rasende', vanvittig. At have ansvar for en vanvittig person har ikke været nogen let opgave i en tid,

[1] Bilag 36

hvor der ikke var medicinske muligheder eller anden behandling, og alle har, som det også er beskrevet tidligere, kendt til sindssygens forbandelse. Men nu tilbydes Else altså ophold hos Christen Bach og sin halvsøster Maren i Hinding.

Hvad end Christen Bachs motiv er, spændende fra medmenneskelighed til profit, så ytrer Herredsretten ingen tvivl om beløbets rimelighed, hvad der også nærmest under de givne omstændigheder ville have været en majestætsfornærmelse; beløbets størrelse var jo nævnt i kongens skrivelse. Nu forestår at få udgiften fordelt.

Som nævnt var der mødt ni personer af Elses slægt op: Det var Elses halvbror *'Jacob Pedersen i Kanstrup'*, hendes allerede nævnte svoger *'Christen Bache i Neder Hinding'*, hendes fætre *'Jens Jepsen i Thorsted, Peder Jepsen i Kallerup og Mons Christen Schaarup i Thisted'* samt *'Christen Kirche i Thorsted, Niels Christensen i Schaarup, Jens Michelsen i Schindrup og Christen Steentoft i Vester Vandet'*, alle fire gift med hendes kusiner.

Til dækning af de 21 rigsdaler og 4 mark årligt tilbyder Christen, Elses mand, at betale 2 Rdl. mens hendes halvbror Jacob, hendes fætter Christen Schaarup og Christen Steentoft hver tilbyder at betale 1 Rdl. om året. Sølle fem rigsdaler af de 21 lykkes det retten at sikre sig.

De er hverken til at hugge eller stikke i. Man ser dem for sig, de gode bønder, der ifølge referatet *'...meestendeel ere af Gud velsignede'*, stå småtrippende, med vigende blikke og mumle, at *'...der vare nogle udeblevne, og kunde de undgaae saa vare de vel ej heller forbundne'*. Så pinligt har det været, at retsskriveren må ty til et skriftsted for at referere deres vægren: *'...De øvrige Benævnte blev som Leviten og gik afsides bort'*. Skriftstedet, som der refereres til, og som enhver 1700-talsbonde har kendt, er lignelsen om den barmhjertige samaritaner, Lukas 10, 30-35.

Efter alt at dømme har de vægrende bønder fat i den lange ende. Ikke alene har Christen Poulsen Bunchs familie simpelthen ignoreret rettens indkaldelse, men de fremmødte nægter for flertallets vedkommende at bidrage til udgifterne i forbindelse med Else Larsdatters sag, og Herredsretten må med referatets slutbemærkning *'...Lade allting beroe til Forestilling for den høie Øvrighed'*.

Der kan ikke være tvivl om, at mødet i Herredstinget har været en fiasko for Peter Lübecher, - først og fremmest fordi Christen Bunchs slægtninge aldeles udeblev. Hans frustrationer over problemernes tilsyneladende uløselighed må være vokset. På dette tidspunkt ser det dog ud til, at han får endnu en handlemulighed, idet han tilsyneladende bliver kontaktet af Anders Skielsgaard, *'...Hosbonden til Schibstedgaard'*, det vil sige ejeren af Skibstedgaard, som Christen Poulsen Bunch har i fæste. Christens fortvivlede situation, for sådan må vi tro, det forholder sig, ikke kun i forhold til den syge Else, men også i økonomisk henseende, er i høj grad også et problem for Anders Skielsgaard. For ham er Skibstedgaard en investering, hvis afkast af hoveri og landgilde på 9 rigsdaler 2 mark årligt [1], vil være i fare, hvis Christen kommer i økonomisk uføre. Men han er også i kraft af sin position som Christens husbond forpligtet på at tage sig af sin fæster, og det er sikkert grunden til, at han nu henvender sig til herredsfogden, fordi han, som det refereres i den stævning, som henvendelsen resulterer i, *'...seer sig nød til, for at Conservere Bonden og Stædet fra yderste Ruin,...at lade'* sagen *'...paakiende'* i retten.

Måske er det sådan, det hænger sammen, eller måske har Peter Lübecher af egen drift, fordi det kan hjælpe ham ud af en knibe, henvendt sig til Anders Skielsgaard og påpeget hans forpligtelse til at hjælpe sin fæstebonde. Det sidste er ikke utænkeligt, for da Anders Skielsgaard nogle dage senere fremfører sit indlæg i den herredstingssag, som nu bliver en realitet, er han i besiddelse af og kan referere amtmandens brev til herredsfogden, det brev, hvori amtmanden netop anbefaler, at Christens og Elses slægtninge stævnes for Herredstinget og idømmes et bidrag.

Herredsfogden lader altså de af Christens og Elses slægtninge, som han finder pligtige til at betale for Elses livsvarige forvaring, stævne [2]. Og denne gang sørger han omhyggeligt for, at det sker for alle potentielt mulige betalere

[1] Nævnes i bilag 50

[2] Bilag 37

på de to ægtefællers side. Det er på Elses side de samme 9 slægtninge, som var mødt op på Herredstinget den 7. august, godt en måned tidligere, nemlig hendes halvbror Jacob, hendes svoger Christen Bach, fætrene Jens og Peder Jepsen, Christen Schaarup samt Christen Kirche, Niels Frost, Christen Steentoft og Jens Michelsen, der alle er gift med hendes kusiner. På Christens side gennemtvinges det nu, at foruden Christen selv møder nu også hans bror Jens op samt svogrene Jep Andersen Færgegaard, Jens Olesen, Anders Simonsen, Christen Lund og Niels Østergaard.

Også målet med Herredstingets stævning er klart og tydeligt præciseret: nemlig *'...at lade paakiende'*, hvad enhver af Elses og Christens slægtninge vil være i stand til årligt at erlægge af udgiften til Elses forvaring, sådan som det er dem pålagt *'... ved allernaadigst Cancelli-Resolution* [1]', og Peter Lübecher undlader ikke, med slet skjult forargelse at nævne i stævningen, at den foretages, fordi de indstævnede *'...efter ... adskillige Kiærlige Invitationer saavel af Øvrigheden som andre ikke have kundet blive eenige om at sammenskyde og svare de 2m 8sk ugentlig'.*

Stævningen, som *'...under 28 Augustij... er expederet og den 1ste og 3die Septr nestefter sees af Stevnings Mændenes paaskrift lovlig at være forkyndet'*, fuldbyrdes ved at Herredstinget sættes den 11. september 1759. [2]

På tinget begrunder Anders Skielsgaard indledningsvis retsmødets afholdelse, dels med amtmandens brev af 24. juli, der ligeud anbefaler det, dels med *'...Christen Poulsen Bunches ... Hustrues Else Larsdaatters desværre ! all for vel bekienndt beklagelige tilstand'.* Derefter redegør han for Christens situation. Han er, siger han *'...sat i yderste bekymring og næsten bragt til Ruin'*, og derfor er det umuligt for ham at have sin kone hos sig *'...og forskaffe hænde tilbørlig forpflegning og tilsiun'.* Alligevel har han ved det sidst afholdte møde i Herredstinget for knap en måned siden *'...med og over sin Evne'* tilbudt at betale 2 rigsdaler om året. Han beder derfor ydmygst om, at retten vil *'...behage at paakiende, hvad enhver af de Indstævnte Paarørende efter deres Evne bør aarlig svare til hændes, Else Larsdaaters forpflegning og Tilsiun'.* Efterfølgende vil man da have overblik over, hvor stort et beløb *'...man haver at anholde om hos de høye og Respective Herrer Directeurer for de fattiges Væsen'.* Han afslutter sit indlæg med at bemærke, at der er nogle af Elses og Christens slægtninge, der sidder i *'...saa maadelige Omstændigheder'*, at de ikke vil være i stand til at pålægges udgifter. Blandt disse er Elses halvbror Jacob.

Christen Bach i Hinding, Elses svoger, der på det foregående Herredsting gjorde sig bemærket ved at tilbyde at stille *'...et Lidet Cammer'* til rådighed for Else, har fået forfald og kan ikke møde op på tinget, men han har tilkendegivet, sikkert skriftligt, hvad hans holdning er, nemlig *'...at Han ikke viger fra den Kierligheds og Christendoms pligt, som han sin daarlige og Vanvittige Neste eller Hans Huestroes Halv-Søster er pligtig'.* En pligt, anfører han, som påbydes ham *'...deels efter Guds ord, deels efter Naturens og Kiærligheds Lov, og deels efter hans Kongel. Maiᵗˢ Allernaadigste Tilhold og Befaling'.* Han bruger altså argumenter, som det er umuligt at modgå: Gud, Kongen og Kærlighedens Lov kan man jo ikke anfægte. Men Christen Bach har også brug for stærke argumenter, for han må være den eneste af samtlige slægtninge, der synes, at den nu uundgåelige udskrivning er en god ide. Men han er jo også den eneste, der vil kunne profitere af den! Han fortsætter derfor med at erklære, at når blot man bliver enige om at fordele udgiften på de 21 rigsdaler og 4 mark på alle slægtninge, så *'...bliver det en ringe Sag for Hver'* enkelt. Som for at føje spot til skade bemærker han, at en sådan fordeling har ingen *'...nødig at befrie eller undrage sig fra'*, medmindre man gør det af *'...en forfuesen Kiærlighed, Egensindighed ufornuftighed eller Modtvillighed'.* Og så slutter han med at erklære, at han i hvert fald, som han tidligere har lovet, og som det tidligere er protokolleret, vil *'...imodtage, opvarte og forflege Hænde'*, og såfremt en sådan ordning fravælges, da vil han give 2 rigsdaler *'...til Hændes aarlige Subsistence'.*

Hvordan har de forsamlede bønder mon modtaget Christen Bachs indlæg? Ingen har været i

[1] Bilag 34

[2] Bilag 38

tvivl om hensigten med det. Nogle har måske ærgret sig over ikke selv at have fået ideen med at huse Else. De har vel skumlet. Modsige ham på nogen måde har de jo ikke kunnet, da han ikke var til stede. Men efter Herredstinget, udenfor på torvet i Thisted har snakken utvivlsomt gået. Højrøstet sikkert. Og med næveslag ud i den bare luft. "...forfuesen Kiærlighed!" har en og anden hvislet ud mellem tænderne.

Efter Christen Bachs kontroversielle erklæring får Elses halvbror Jacob Pedersen af Kanstrup ordet. Anders Skielsgaard nævnte ham allerede i sit indlæg som en af de slægtninge, der sad i så dårlige økonomiske kår, at det ville være betænkeligt at pålægge ham noget bidrag. I modsætning til Christen Bach gør Jacob en særdeles ydmyg figur. I al korthed erklærer han, '*...at Han for sin bekiendte fattige Evnedt skyld ikke kand om aaret betahle meere end 1 Rdr*', da hans betalingsevne slet ikke kan måle sig med de øvrige slægtninges. På trods af sine ringe kår undslår han sig ikke for at ville betale. Kan vi af hans optræden udlede noget om hans personlige karakteregenskaber? Er han en hengiven og kærlig bror? En underdanig bonde, der bøjer nakken?

Underdanige er Christen Kirche og Jens Jepsen ikke. De '*...siuntes ikke, at De kunde give noget, eller paalægge Dem selv, nogen aarlig Byrde*', og det synes Niels Frost heller ikke. Han er fæstebonde under hovedgården Ulstrup, hvorfra ridefogden Sr Peder Mortensen er mødt, for på Niels Frosts vegne at tale hans sag. Peder Mortensen fremfører '*...Ærbødigst*', - og vi mere end aner hans modvilje mod hele denne sag, - at Niels Frost ikke kan deltage i et løfte om et nærmere bestemt pengebeløb '*...til den saa kaldede Vanvittige Qvinde Hændes Underholdning*'. Han fremfører, at Niels Frost som fæstebonde har udgifter til kongelige skatter, landgilde til husbonden, løn til tjenestefolk, udbedring af bygninger, foder til besætningen samt '*...endeel besynderlige udgifter i vanskelige Avlstiider*', så han har været nødt til at bede om hjælp og betalingsudsættelse hos sin husbond. Men, siger ridefogden, selv om Niels Frost havde været i stand til at yde et årligt bidrag til Else Larsdatters forvaring, så kender han ikke nogen lov, der kan tvinge ham til, at betale mod sin vilje. I øvrigt, påstår han, er Christen Bunchs økonomiske situation for tiden bedre end både Niels Frosts og en del af de øvrige '*...Indstævnte Besvogredes*', så Christen kunne, hvis han ellers ville det, forsørge sin kone uden hjælp fra nogen som helst. Peder Mortensen slutter sit indlæg med at sige, at da sagsøgeren Anders Skielsgaard indtil nu ikke har fremlagt noget, der i almindelighed forpligter svogre og slægtninge til at forsørge et menneske, som har en rask og rørig ægtefælle, så håber han, at den ærede dommer '*...holder Niels Frost Circumvaleret*' fra det, som sagsanlægget handler om.

Der er grund til at bemærke, hvordan ridefoged Peder Mortensens optræden på Herredstinget bliver endnu et eksempel på, hvordan en fæstebondes husbond påtager sig at forsvare sin fæster. Tilfældigvis kommer der således til i samme sag at optræde to husbonder, Christens og Niels Frosts, der i denne sag bliver hinandens modstandere.

Resten af de stævnede slægtninge forholder sig til sagen på samme måde som Christen Kirche, hvilket vil sige, at de ikke mener at kunne bidrage med nogen betaling, og retten må konstatere, at den ligesom på sidste Herredsting kun kan få et frivilligt tilsagn om et yderst beskedent bidrag.

Situationen er dog væsensforskellig fra sidst, og der konkluderes derfor således:

- da retten ikke '*...ved nogen enten kiærlig og mindelig eller allvorlig Forestilling kunde Blødgiøre de Vrangvillige Sind og Hierter*',
- da alle de indstævnede '*...sidder i goede Stæder, og ere velholdne*',
- da Hans Majestæts hensigt er, at slægtninge og pårørende skal bidrage til Elses forvaring
- og da Christen Bunch i lang tid har haft så '*...stor Plage af Udgifter*', at det er '*...ham en puer Umuelighed*' at lade hende '*...Beobagte og forflege*' uden nogen økonomisk hjælp,

'*...saa veed Dommeren ikke rettere at kiende*' samtlige '*...som i dag uden sand Aarsag, har undskyldet sig*' at betale 1 rigsdaler årligt i to år. På den måde kan hun nu '*...af de kiære Venners Hielp ... vorde understøttet*'. Men, siges det så, når to år er gået, vil bidragyderne '*...være befriet*' for yderligere udgifter '*...saafremt Hans Kongel: Mai^ts^ ikke anderledes allernaadigst skulle befahle*'. Hvad der kommer til at mangle efter

denne kendelse ansøges der om i '... *Amtets eller Herredets fattiges Casse'.*

Der er ikke fundet en nedskrevet herredsretsdom, som dømmer de enkelte navngivne personer til at betale dén rigsdaler om året, som nævnes i referatet, og den findes formentlig ikke. Sagen sluttes sikkert med, som der står i referatet, at der afsiges en kendelse. Af referatet må vi så udlede, at Else Larsdatter kommer til at sidde i varetægt i et kammer hos svogeren Christen Bach og hans kone Maren, Elses halvsøster, i Neder Hinding. Omkostningerne ved opholdet, de 21 rigsdaler 4 mark årligt, må vi regne med at få dækket, ved at der betales 1 rigsdaler om året af hver af de slægtninge, som var stævnet, - undtaget dog Christen Lund i Vorring, da han som den eneste i retsreferatets konklusion bliver omtalt som en uformuende mand. I alt vil der på denne måde kunne inddrives 15 rigsdaler om året, og de resterende 6 rigsdaler 4 mark må så formodes betalt af amtets eller herredets fattigkasse. Mærkværdigvis ser det ud til, at Herredstinget i Peter Lübechers skikkelse antager, at det er realistisk kun at lade betalingsordningen løbe over to år. Mærkeligt, da Højesterets dom jo lød på forvaring på livstid. Har herredsfogden mon erfaring for, at domme som Else Larsdatters kan omstødes efter et vist åremål? Eller spiller de implicerede betaleres vægren så stærkt ind, at han med en tidsbegrænset betaling lettere får kendelsen effektueret? Hvad grunden end er, så må det jo nu forventes, at der vil følge et administrativt om ikke et retsligt efterspil, når de to år er gået, og det viser sig at holde stik, for næsten præcis to år senere, i september måned 1761, dukker der, efter to års hul i dokumentstrømmen, nogle spor op, som fortæller det sidste kapitel i historien. Derom senere.

Med Herredstinget den 11. september – hvilken skæbnetung dato! – afsluttes det første afsnit i beretningen om Else Larsdatters lidelsesfyldte ægteskab. Det ægteskab, der med giftermålet med Christen så ud til at skulle blive en traditionel fæstebondes hustrus tilværelse. En tilværelse med dagligt slid i hus, stald og mark, med forpligtelser som madmor for et beskedent hushold, med nær omgang med slægtninge og landsbygrander, med kærligt samliv med Christen, med fødslen af hans børn, med kirkegang, dåb og fadderskaber.

Men sådan blev det jo ikke. Det blev raseri, vanvid, mord og rettergang. Det blev anger, dødsdrift, vagtsomme fremmede og moraliserende præster. Det blev en ulidelig kørsel til uendelige retssager med strømme af uforståelige ord, med alt for fornemme, parykklædte herrer. Og så blev det til afstand. Afstand til Christen først og fremmest. Christen der ikke længere ville hende, ikke ville have hende boende, men også afstand til begribelsen af, hvad der skete med hende og omkring hende. Og til sidst blev det til forvaring i *'et lidet kammer'* hos svoger Christen og søster Maren i Neder Hinding.

Forvaring og skriftemål

Desværre er det ikke lykkedes at finde ud af, hvor i Hinding Christen Christensen Bach havde sin bopæl, men der er ikke langt fra Hinding og ind til Nors by med kirken og præstegården som centrum. Her må Else, trods sin forvaring, have færdedes, for i december måned 1759, tre måneder efter Herredstingets afsluttende møde i september, finder vi hende i endnu et dokument [1]. Denne gang som et notat i kirkebogen, idet en hel side er helliget hende. Sjovt nok var det fundet af denne side, der startede jagten på alle de øvrige dokumenter, som kom til at fortælle den på én gang grumme, sørgelige og smertefyldte, men også håbefulde og lykkelige historie om Else Larsdatter, og her, på fol. 40, finder vi pastor Begtrups efterfølger, pastor Bent Curtz' notat om den publice absolvering, det åbenbare skriftemål, som han forestod onsdag den 5. december 1759.

Kirkebogsnotatet er interessant på flere måder. Som det kan ses af den viste kirkebogsside er teksten prentet med en særdeles velformet håndskrift, en egenskab, der kendetegner Bent Curtz i modsætning til pastor Begtrup, hvis kirkebogsnotater ofte er sjuskede i en grad, så de kan være ulæselige. Desuden er tekststilen jo særdeles blomstrende, visse steder næsten poetisk, i sig selv en hel lille novel-

[1] Bilag 40

le, hvis sandhedsværdi imidlertid kan drages i tvivl. Det er således ikke sandt, som der står i notatet, at Else skar struben over på sit barn, '*...da Barnet laae ved Hendes Bryste, og diede*'. Vi ved jo fra retsreferatet, at det gik anderledes til, men Bent Curtz er kommet til sognet, efter at drabet fandt sted, og her et år efter, er rygterne om hændelserne omkring det skrækkelige drab vokset og har så fundet vej til kirkebogen. Bent Curtz har utvivlsomt været påvirket af historien, hvilket hans røde understregning også viser. Ellers ser de faktuelle detaljer i notatet ud til at være korrekte.

Onsdag den 5. december 1759 forretter Bent Curtz så et åbenbart skriftemål for Else Larsdatter i Nors kirke.

Vi må gå ud fra, at Else i tre måneder har opholdt sig i forvaring hos sin søster og svoger i Neder Hinding, men efter drabet for nu næsten halvandet år siden har hun ikke været i kirken. I og med den forfærdelige synd, hun har begået ved at bryde Det femte Bud, har hun været udelukket fra menigheden.

Måske har udelukkelsen ikke været noget problem for Else. Måske har hun været så syg, at det slet ikke kom på tale at gå i kirke. Måske har det i langt højere grad været et problem for præsterne og myndighederne, der, sådan som vi så det i Herredsretten, var forfærdede over Elses manglende tro på, at der nogensinde ville være nogen nåde for hende, hos mennesker og hos Gud.

Men nu bliver det et problem, også for Else. Den fødselspsykose, som hun har været angrebet af, slipper nemlig sit tag i hende. Præcis hvornår det sker, ved vi ikke. Hvad vi ved er, at psykosen har været streng fra nogle uger efter fødslen, resten af året 1758 og langt ind i 1759. Men i december 1759, da Bent Curtz i kirkebogen skriver, at hun nu '*...skinner som Eet Lius*', må hun være rask.

Et åbenbart skriftemål var ikke nogen behagelig ting. Else må have overværet den nogle gange i sit liv. Sidste gang, det skete, var sikkert et par måneder før hun nedkom med den lille Lars, da pastor Begtrup, som der står i kirkebogen, publice absolverede Else Christensdatter Gade for lejermål med Anders Jensen Soldat, et uægteskabeligt forhold, der resulterede i fødselen af en lille dreng, Christen. Officielt var det åbenbare skrifte et ritual, der skulle bringe den udstødte tilbage i menighedens kreds og igen give vedkommende adgang til at få del i det hellige sakramente, nadveren, men uofficielt var det en skam så stor, at mange ville begå forbrydelser for at undgå det, sådan som det skete med mange drab på børn født i dølgsmål. Problemet er indgående behandlet i Beth Grothe Nielsens bog 'Letfærdige quindfolk', hvor Else Larsdatter i øvrigt også kort er omtalt, uden dog at være et letfærdigt qvindemenneske.

Else kan imidlertid ikke undgå kirkens disciplin, som det åbenbare skriftemål også kaldes. Dels er det allerede i Danske Lov 2-5-18 nævnt, at personer, der er sat i band, som er letfærdige eller som er kendt skyldige i tyveri, manddrab, mened eller andre åbenbare laster, ikke må gå til det almindelige, lønlige skriftemål '*...før end de Kirkens Disciplin udstandet have*', og uden det lønlige skriftemål var der ingen adgang til den påbudte nadver. Dels er Bent Curtz utvivlsomt optaget af og har pligt til at bringe Else tilbage i den kristne fold, og den 5. december, midt i ugen, ved en onsdagsprædiken mellem første og anden søndag i advent, aflægger hun så det åbenbare, det offentlige skriftemål.

Vi ved – næsten – hvad der er sket den onsdag morgen ved 9-tiden, for før har det ikke været lyst nok til at forrette kirketjeneste her i begyndelsen af julemåneden. Kirkeritualet af 1685 beskriver nemlig i meget præsice vendinger, hvad der burde ske. Allerede mens det endnu var mørkt, med snefoget hvirvlende omkring den tunge, gamle kvaderkirke begyndte ritualet med klangfulde klokkeslag, der bredte sig ud over Nors by. I Vorring høres de kun svagt i Skibstedgaard, men de høres. Ligeledes i Neder Hinding, hvor Else, søster Maren og Christen Bach gør sig klar.

Vi ved naturligvis ikke, hvem der har været tilstede. Kan vel gætte på at Karen fra Vislyng har været der og sikkert også hendes mand Anders og mange af de andre grander fra Vorring, men i øvrigt må vi tro, at der har været mange i kirke. Har Christen været der? Sikkert ikke, hvis han har vidst, hvad der var i vente.

Med et solidt greb om Marens arm kan vi se for os de to spinkle søstre komme ind i det mørke kirkerum. Sortklædte og med hovedet

De som publice ere absolverede udj
Min Tiid i Menigheden ./.
No: 1. Ao. 1759 d. 5te Xbris Blev Else Lauridtor christen
Bunckes Hustru i Vording udj Nors Kirke publice ab=
solveret for Eet udj Sinds Vildelse og stor forvirrelse
Gruesom begangne Mord paa Hendes Første=fødde og
Eeneste Barn, Eet Drenge Barn 13ten Uger Gammel,
i det da Barnet laae ved Hendes Bryste, og diede,
overskar Hun med Een Kniv Dets Strubbe. Hun
tilstoed strax gierningen (Som Var skeed før Min an=
kombst til Kaldet) faldt derpaa udj saa stoer For=
tvivlelse, at Hun paa ingen Maade kunde vindes,
eller overtales at troe, Her var endnu Naade i Him=
melen at vente, men ved alle Lejligheder udj Arrest
i Hendes Eegen Mands Huus i Vording Sögte udveye
at legge Synd til Synd, og at bringe sig selv af
dage. Saadan Fortvivlelse vedvarede over Aar og
dag, da denne Vildfarende og fortvivlende Syn=
derinde omsider Ved Guds Naade dog blev bragt
paa dend Rette Vej, og til alle Retsindiges store
Glæde blev Een ret Troende og Bodfærdig Synder=
inde. Hun blev af Hds Kongl: Majest. be=
naadet med Livet Saaledes: at Hun udj Sin
Mands eller Eet andet Huus i Sognet skulde
Sin Leve Tiid være i Forvarring paa hendes Eegne
og Mandens Venners og nærpaarørendes bekostning:
Guds Forsiun har føyet det meget forunderlig for
Hende at Hun kom til Sin Svoeger, Christen Bach
i Hinding, Er nu Eet stoer Gudfrygtigheds
Exempel i vor Menighed, og skinner som Eet
Lius iblant dend forvendte Verdens Slægt.

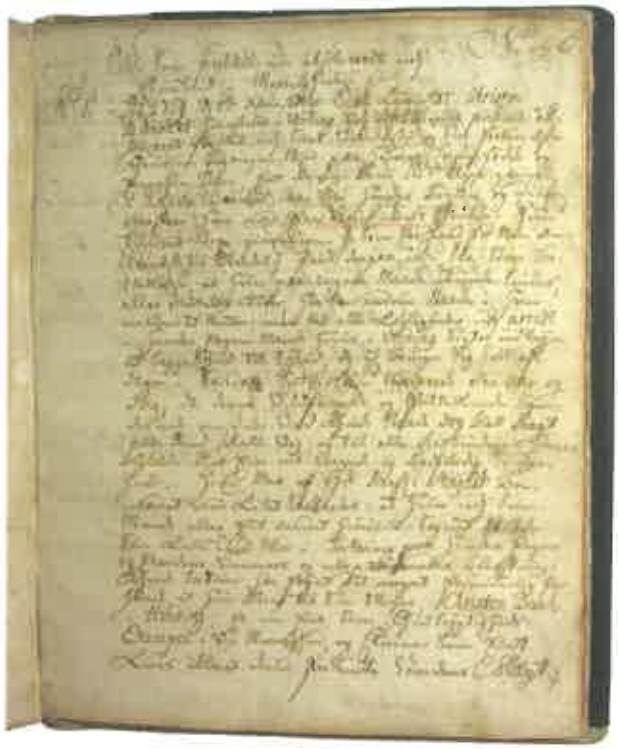

Kirkebog for Nors 1759-1781 fol. 40

dækket af grove tørklæder og med Christen Bach bag sig. Else ser ikke op. De sætter sig på deres pladser i kirkeskibets venste side. Christen Bach kanter sig ind i kirkens højre bænkerække mellem de andre mænd. Oppe i koret sidder sognepræsten på sin vante plads. Han ser dem komme. Nikker til dem. Det samme gør degnen Christen Biering, der overvåger kirkerummet, mens det fyldes. Små bitte dråber af vand fra smeltede snefnug glimter i vadmelskofter, og luften mættes af væde og den kendte lugt af stald.

De sidder stille skulder ved skulder. Et enkelt spytfyldt hosteanfald bryder stilheden, så brager det dumpt fra tårnet, før klokken slår sine bedeslag.

Christen Biering rejser sig og træder frem i korbuen. Else følger ham med øjnene. Hun føler det mærkeligt at være her igen, men kender jo alting i kirkerummet så godt. *"Herre! Jeg er indkommen i dette dit hellige hus...."*, 'Salige ere., står der på prædikestolen *"...i liv og død min trøstermand..."*, 'Salige ere de som høre..', *"...din Helligånd for Jesus Kristi skyld mit hjerte..."*, '.Guds Ord', *"...sørge for mine synder"*, 'og bevare det', *"...Det høre og bønhøre Gud ved Jesus Kristus amen!"*

Så stemmer han i med høj sangstemme og alle følger efter og sangen sluger hende og hun ligesom svæver...

Nu bede vi den Helligånd
..... og ret Forstand
Det os Gud bevare
Og sin Naade sende
Naar vi heden fare
Af dette Elende
Kyrie eleis

Hr. Curtz står for alteret. Han messer: *"...Gud Himmelske Fader, vi takke dig tilbørligen, og love og prise dig evindeligen, at du satte os arme Mennesker, som for Syndens Skyld skulle være*

under Dødens og Satans Tyranie, din Søn .....os frie fra vore Synder ....og regjere os .....blive salige ved den .....Jesum Christum vor Herre..... i Helligaands enhed.....Amen."

Så står han allerede på prædikestolen. Han ser ned over menigheden, og hans mund bevæger sig, og nu er det jo snart, åh herre Jesus... og lyset fra det store vindue på hr. Curtz' venstre side er nu lidt mindre gråt. Han står med begge hænder på prædikestolens brede kant, og han taler og påminder og *"...vi skal frygte"*, og han taler og taler, og dråberne fra den smeltede sne samler sig og løber i strimer ned ad de grove klæder og drypper små pytter under hver og en *"...og saaledes indkomme i naadestanden, amen"*.

Og nu ser han direkte ned på hende og hun hører og hun hører ikke *"...i dag en bodfærdig synderinde, der har forseet sig mod det femte bud ....indstiller sig nu i dag her for Guds menighed ....offentlig at afbede samme sin begaede forseelse..... ....Hun ønsker, at Guds børn vil bede for hende ...eller anden grov last og Guds fortørnelse mere... .....samtlige af hjertet ønsker hende naade .....i Kristus Jesus, vor Herre"*.

Hun ved, Else, at det alt sammen handler om hende. Men nu tier hr. Curtz. Han træder langsomt ned ad prædikestolens trin, ser ud over den tætte sammenklumpning af bondekroppe, der skulder ved skulder følger ham som et stort, vådt, mangehovedet væsen, finder så skjult under et af tørklæderne Elses øjne blandt de mange og giver hende et lille nik, går de få skridt hen under korbuen og drejer sin sorte præstekrop om mod menigheden. Fra sin plads under prædikestolen begynder degnen nu igen med høj røst at synge. Lidt efter lidt følger menigheden med:

Beklage af al min Sinde
Maa jeg med Konning David
Jeg kan det og besinde,
Min Gud han var mig vred,
Jeg det vel veed,
Det er min Synd urene,
Der hannem saa alene
Fortørnede mangeled

Så gør han tegn til hende. Else rejser sig. Uden at se på hende flytter Maren sig, så hun kan komme forbi. Hun står alene der midt i kirken. Svajer og ser, og ser ikke, og alle lyde svinder bort, og hun er nu på vej op gennem kirken. Og hun ser den Herre Jesus hænge på sit kors, dér lige over hr. Curtz, ser Vor Herres lidende ansigt bøje sig ned mod hende, ser det ubegribeligt sorte hår og skæg og det skrækkelige sår i hans bryst.

Alt er nu så stille, så stille og degnen er kommet hende i møde. Han griber hende i armen og giver den et lille træk nedad, hans mund bevæger sig *"...knæle... knæle ned"*.

Og hun synker ned og ser kun hr. Curtz' sorte støvlespidser under kjolestoffet, og hun hører, at han taler højt ud i kirkerummet over hende. Hører ham sige, at hun, Else Lauritzdatter, har begået en synd så stor og vederstyggelig, at hun dermed har forset sig både mod Gud og andre Guds børn, især mod denne Guds menighed her udi Nors. Så formaner han hende til sand og alvorlig omvendelse, og hun hører ham sige:

"Så tilspørger jeg Eder, på Guds vegne, Else Lauritzdatter, om I ikke her for Gud og denne hans Christen Menighed alvorligen bekjender, at I, foruden andre Eders mange synder, endog særdeles med denne Eders Mord paa Eders eget spæde Barn har højligen fortørnet Eders himmelske Fader og forarget Eders Jevnchristen og Næste; men allermeest denne Guds Menighed, som I har været et Lem udi?"

Og hun hører sig selv svare:
"...ja".
"Fortryder I af hjertet denne Eders begangne grove Forseelse, hvormed I haver fortjent Guds Vrede med timelig og evig Straf?"
"...ja".

"Troer I stadig, at Gud formedelst sin eneste og uskyldige Søns, Jesu Christi dyre Værdskyld og Fortjeneste vil være Eder nådig og ikke tilregne Eder denne Synd?"
"...ja".

"Har I det gudelige og alvorlige Forsæt, at I herefter ved Guds Naade vil flye og skye al sådan og

Krucifikset i Nors Kirke.

Prædikestolen i Nors Kirke.

anden modtvillig Overtrædelse, og beflitte Eder på et bedre og skikkeligere Levnet efter denne Dag?"

"...ja".

"Længes I hjertelig efter at annammes til denne Guds Menigheds Samqvem, som I ved Eders grove Synd og Forargelse selv har skilt Eder fra, og nu med andre Guds Børn inderlig attråer og begjærer at blive deelagtig i Jesu Christi helligste Legeme og Blod i Sakramentet?"

"...ja"

Og nu bøjer hr. Curtz sig ned over hende, griber hendes hænder – så mærkeligt bløde og fine de er, hans hænder, mod hendes egne grove – han trækker i dem og betyder hende at rejse sig. Fortumlet kommer hun op. Hr. Curtz ser på hende, slipper hendes ene hånd og peger ud mod menigheden: *'Saa vend Jer da om og afbed den Forargelse, som I med denne Eders Synd har givet dem'.*

Han drejer hende rundt, og hun ser de mange, mange par øjne, der stirrer på hende, der suger hende ind, der får hende til at svimle. Mærker, at hr. Curtz støtter hende og hører, at han hvisker: *"... så sig det Else,... du formaar det nok".* Og i små grådkvalte stød kommer det, at *"...a wel så sej så møj omfoladels...a wed et hudan ...a hober te I wel...",* så rystes hendes skuldre af den gråd, der ikke længere kan tilbageholdes, hun dækker ansigtet med begge hænder, men hr. Curtz bringer hende igen til at knæle foran sig, og han siger med høj røst ud i kirken:

"Saa har vi der ere her forsamlede da tydeligen hørt tikjendegiven, at Else Lauritzdatter har bedt hver og en om Forladelse for sin Forseelse, en Forladelse som ligervis er vist hende af Hans Majestæt vor konge Frederik den Femtes Naade, formedelst hvilken Naade ej heller vi, hendes frænder og grander maa lade vor Forargelse komme til skue. Thi kommer vi ihu hvad i Den Hellige

Skrift, St. Pauli første Brev til de Corinthier det 10. Capitels 12. Vers staar skreven: Derfor, hvo som tykkes at staae, see til, at ej han falder".

Derpå lægger han sin hånd på Elses hoved og fremsiger:

"Efter saadan Eders Hjertes Bekjendelse, som I her for Guds Ansigt og denne hans Christen Menighed aabenbare aflagt haver, da vil jeg paa Guds og mit hellige Embeds Vegne, efter Jesu Christi egen Befaling, og paa hans bare og kraftige Ord, tilsige Eder Else Lauritzdatter denne Eders begangne Mords Synd og alle andre Eders Synders Forladelse. I Navn Gud Faders, Søns og Hellig Aands, Amen! Gaaer bort i Herrens Fred og synder ej mere".

Så griber han igen Elses hænder, lader hende rejse sig, drejer hende om mod forsamlingen og viser hende ned på plads. Imens har degnen allerede påbegyndt ritualets sidste salmesang:

Dog Synden hos os er mangefold
Hos Gud er meget mere Naade,
At hjælpe os er han vel huld,
Af Nød og alskens Vaade,
Han er forvist den rette Tolk,
Som haver forløst al Israels Folk
Af Sorrig og Synder alle.

Straks efter salmen bydes der til nadver.

Vi ved ikke, om der har været nadvergæster denne decemberonsdags morgen. Men hvis der har været nadvergæster, så har Else været iblandt dem.

Vi ved jo heller ikke, i hvilken grad den ovenstående beretning om Elses åbenbare skriftemål er troværdig, men mon ikke der er grund til at være forsikret om, at Bent Curtz har været tilfreds med forløbet, kirkebogsnotatet taget i betragtning.

Den nye sognepræst

Hans Christian Johansen Begtrup dør som tidligere nævnt en af de allerførste dage i januar måned 1759. Tre måneder senere, den 23. marts, dagen før Else Larsdatter dømmes ved Højesteret, kaldes kapellan i Thisted og sognepræst i Skinnerup, Bent Nielsen Curtz, til ny sognepræst i Nors og Tved sogne. Han bliver

Korbuen, hvor Else Larsdatter stod under det åbenbare skriftemål

herefter den øvrighedsperson, som varetager den gejstlige side af sagen omkring Else Larsdatter. I første omgang, som netop beskrevet, ved det åbenbare skriftemål. Men også fremover bliver han en vigtig person i Elses og Christens omtumlede liv.

Om Bent Curtz, som han kalder sig, ved vi, at han er født i Ålborg 1705 som søn af *'...Niels Bentzen ... og Else Pedersdatter'.* Familien må imidlertid hurtigt derefter være flyttet til Thisted, for her fødes de følgende år yderligere fire børn. Faderen tituleres her altid som Købmand.

Wibergs præstehistorie fortæller, at Bent Curtz i 1723 bliver student fra Ålborg og i 1726 teologisk kandidat.

Hvad han laver de følgende 8 år, ved vi intet om, men i 1734 bliver han residerende kapellan i Thisted og sognepræst i Skinnerup, et embede der i flere skriftlige kilder betegnes som meget magert. På trods heraf gifter han sig d. 13. okt. 1739 i Helligåndskirken i Køben-

havn med sin første hustru, Elisabeth-Sophia Pedersdatter Toldorph. Med hende får han sønnen Niels (1740) og døtrene Else Pedersdatter (1742), Hedevig Bager (1743) og Anne P. Lassen (1745), alle døbt i Thisted Kirke. Fra denne periode i hans liv refereres [1] det, at '*...hans indkomst af denne liden by er og liden og uvis og bestaar i Gotfolkes egen Villie, saa det falder ham tungt at subsistere med Kone og smaa Børn*'. Samme sted fortælles det, at det også i visitatsmeddelelsen af 1739 bemærkes, at han led afsavn '*...ved sit lille lave Brød*'. Efter blot 7 års ægteskab dør Elisabeth-Sophia i 1747. Fire år senere gifter han sig igen. Denne gang med den 30-årige Kirstine Marie Jensdatter Hvistendahl, datter af sognepræsten i Helligsø-Gettrup, Jens Madsen Hvistendahl og Ida Svendsdatter Kirketerp. Vielsen foregår i Nykøbing på Mors. Med Kirstine Marie får han døtrene Elisabeth Sophia (1752) og Ida Kirketerp (1754). Samme år, som det sidste barn fødes, indtræffer der en hændelse, mens biskoppen er på visitats i sognet. Før Bent Curtz når at påbegynde kirketjenesten, bliver han syg og besvimer foran alteret. '*...hæftig syg var han..*' bemærkede biskoppen, der selv måtte forrette gudstjenesten, mens Bent Curtz blev hjulpet hjem til Thisted. I 1755 bliver Bent Curtz enkemand for anden gang, da Kirstine Marie i november måned dør.

Efter 25 års tjeneste i Thisted og Skinnerup bliver Bent Curtz så sognepræst i Nors og Tved sogne.

Ved sin tiltræden den 23. marts 1759 påbegynder han en ny kirkebog, som han med sirlig håndskrift fører på overskuelig og eksemplarisk vis. En interessant detalje viser sig her på titelbladet, hvor Bent Curtz forestiller sig de poster, som fremover vil kunne kræve notat i bogen. Blandt de oplistede poster finder man en post, der handler om dem '*...som ere publice absolverede for Horerie, Hexerie, eller Andre Sager*'. En markering af, at vi befinder os på en tid, hvor hekseri endnu er en konkret mulighed. Der kommer dog aldrig noget notat om hexerie.

At Curtz uden tvivl er en mere omhyggelig

Bent Nielsen Curtz' signatur

embedsmand end Begtrup, får vi et interessant indblik i gennem en korrespondance, som Bent Curtz fører med amtmand Hauch i sit tiltrædelsesår 1759. Korrespondancen handler om udfærdigelsen af en mandtalsliste over sognets familie- og folkeskattepligtige personer, en af de ikke så få forpligtelser, der hvilede på sognepræsten ud over det rent kirkelige arbejde. Ved indsendelsen af mandtalslisten [2] skriver Bent Curtz i sit følgebrev, at han ved sin tiltræden er stødt på problemer, fordi mandtalslisterne i Begtrups tid ikke '*...vare for 9 aar forfattede paa tilbørlig Maade*'. Episoden er tidligere nævnt.

Gennem et andet arkiv [3] afsløres det, at Bent Curtz engang i 1761 har sendt en bønskrivelse til kongen, hvori han allerunderdanigst beder om at måtte undgå '*...at udstaae Kirckens Disciplin*'. Tungsindighed, store fristelser og anfægtelser, samt sorg over sin kones død fra seks umyndige børn har nemlig påvirket hans hukommelse i så høj grad, at han i halvandet år har glemt at gå til alters. Mærkeligt, kan det synes, at en sognepræst kan glemme en sådan ting, men der ligger vel noget bag, som ikke uden videre lader sig tolke.

Forseelsen er velbeskrevet i Danske Lov 2-5-27, hvor der står: '*Entholder sig nogen over et heelt Aar fra Nadverens Sacramente, da skal han udstå Kirkens Disciplin*'. Der er utvivlsomt tale om, at Bent Curtz befinder sig i en penibel situation. At udstå kirkens disciplin vil indbefatte, at han som sognepræst må opsøge sin provst og bekende sin synd, derefter mod-

[1] Historisk Årbog for Thy, 1944, H.Juul Sørensen, 'Thisted residerende Kapellani og Skinnerup Sognekald'

[2] Landsarkivet for Nørrejylland, Dueholm-Ørum-Vestervig amter / Indkomne brev fra andre end kollegierne 1760-1761. B1A-47.

[3] Landsarkivet for Nørrejylland, Ålborg Stifts Bispeembede, Kirke-, skole og fattigsager fra landsognene. Hillerslev-Hunstrup-Nors 1657-1828. C1-111.

Nors Kirke-Boeg
indeholdende

1. *de som ere Troe=Lavede og siden Ægteviede fol. 2*
2. *Ægte-Børn døbte, og Barsel Kvinder introducerede* *fol. 12*
3. *Lig Begravne* *fol. 30*
4. *Uægte Børn Døbte* *fol.*
5. *De som har staaen Aabenbare scrift, For Børn der ere Lagte i Hiel udj Ægteskab* *fol.*
6. *Leedige Personer, og Andre som publice ere absolverede for Horerie, Hexerie, eller Andre Sager* *fol. 40*

Oprettet
Af Ordets Tiener til MenigHeden
B Curtz
Som Efter 25ᵗᵉ aars Møysommelig Kirke-Tieneste udj Schindrup og Thyestad af Guds Naade og efter Kongens Villie udj Sit alders 55de aar blev som dend 4de Præst Kaldet fra Schindrup til Nors d. 23de Martij 1759./.

Herover ses titelbladet af kirkebogen, som Bent Curtz påbegyndte ved sin tiltræden som sognepræst i Nors og Tved sogne. Til højre for kirkebogssiden: teksten i en nutidig skrifttype.

tage provstens irettesættelse, hvad der kan være slemt nok, men afslutningsvis må han da lide den tort at skulle stå åbenbart skrifte og foran den meninghed, hvis forbillede han bør være, fremstå som en angrende synder på helt samme måde, som det er beskrevet om Else Larsdatter. Ikke sært, at Bent Curtz søger om en anden og mildere afgørelse. Kongen imødekommer hans anmodning, men skriver i sin benådning, at præsten skal *'...for slig hans forseelse erlegge til Fattige PræsteEnker der i Stiftet en Mulct af Tiuvge Rixdaler'.*

I øvrigt må vi tro, at Bent Curtz har været en vellidt præst. Den tidligere omtalte kilde, Historisk Årbog for Thisted Amt 1944, beretter, at biskop Brorson ved samtlige visitatser omtaler ham med anerkendelse og kalder ham *'en opbyggelig Sjælesørger i Lærdom og Levnet, der prædikede evangelisk, opbyggeligt og vel og forrettede sit Embede med megen Nidkærhed'.*

Fra aftale til kongeligt reskript

I næsten to år, fra det åbenbare skriftemål i december 1759 til september 1761, hører vi ikke noget om Else Larsdatter og hendes liv. Vi må derfor gå ud fra, at hun etableres i det *'...Lidet Cammer',* som hun har fået løfte om hos svogeren, og at hun, hvis tonen fra referatet af det åbenbare skriftemål skal tages for pålydende, her lever et godt, ja i kristen henseende endda et meget godt liv. Og sådan ville beretningen om Else Larsdatter være endt, hvis den havde været et eventyr. Efter at have gået så grueligt meget igennem, så skinner hun nu *'... som Eet Lius iblant dend forvendte Verdens Slægt'.*

Men beretningen, som vi har fulgt hertil, er jo ikke noget eventyr, men en fortælling fra det højst virkelige 1700-tal, og den er ikke færdig. Så vi vender blikket tilbage til de spor, der, som tidligere nævnt, er fundet to år efter det åbenbare skriftemål. Sporene består af en halv snes dokumenter, bilagene 41 – 51, som hver for sig kan være uoverskuelige, men som sammenholdt giver et fint billede af, hvordan Elses og Christens situation og situationen for den personkreds, som omgiver de to ægtefæller, udvikler sig.

Næsten præcis to år efter Herredstingets kendelse, der pålagde en gruppe af Elses og Christens slægtninge at betale *'...aarlig i ...2 aar – 1 Rdr... men efter den tiid da at være befriet saafremt Hans Kongel: Maiᵗᵉ ikke anderledes al-*

lernaadigst skulle befahle', afholdes der den 23. september 1761 et møde i Nors Præstegård.

Om det møde ved vi ikke ret meget, kun at der '*...passerede'* en '*...Forfaring, Aftale og Slutning',* og at Christen Bunch i denne aftale lover '*...aarlig at give Hænde noget, efter Hans ringe Leilighed'.*

Ved at sammenholde dokumenterne er det imidlertid muligt i hovedtrækkene at rekonstruere mødet, der må have drejet sig om, at Elses slægtninge nu ønsker hendes tilbagevenden til Skibstedgaard, samtidig med at de ophører med deres årlige betaling af 1 rigsdaler. Hvad angår det sidste, betalingen, så har der sikkert ikke været særlige problemer med at blive enige om, at der nu skulle søges om, at den ophørte. Det var jo næsten et løfte fra Herredstinget i september 1759, at den skulle falde bort efter to år, men med hensyn til Elses tilbagevenden til gården har det været en fiasko, for Christen kan ikke overtales til at tage Else tilbage. Det ser derimod ud til, at han lover at forøge sin årlige betaling med 1 tønde rug og 2 tønder byg ud over de 2 rigsdaler, som han tidligere har bidraget med.

Mødets resultat bliver en bitter slægtsfejde mellem Christen og hans slægtninge på den ene side og Else og hendes slægtninge på den anden. En fejde i hvilken Peter Lübecher ser ud til at tage parti for Christen, mens Frederik Hauch, med de beslutninger, som han træffer, kommer til at støtte Else og hendes slægtninge.

Men hvorfor udvikler tragedien på Skibstedgaard sig til en familiestrid?

Det gør den sikkert af flere grunde. En af dem er, at Christen så forholdsvis hurtigt må indse, at han ikke kan have Else boende hos sig på gården. I sit allerførste udsagn, der finder sted på Herredstinget i august 1758, omtaler han Else som '*...min Huustroe, som jeg endnu, ligesom tilforn, inderlig og hiertelig elsker',* men 8 måneder og en udmarvende proces i Herreds- Lands- og Højesteret senere, kommer det fast og uden vaklen fra ham '*...at han hverken havde stæd og leilighed til, og ey heller ævne, at bekoste saadant stæd hvorudi hans forvildede Huustrue kunde forvares'.*

Bent Curtz udtaler i en erklæring [1], at Christen '*...har og haver aldrig ret Egte kiærlighed til hende, han vil icke han tør icke imodtage hende i sit huus, hvilket ey giver mig nogen forundring, thi brænd barn reddes jo stedse for Ilden'.* Første del af udtalelsen kan vi næppe vurdere, men den sidste sætning har han utvivlsomt ret i. Selv her, næsten to år efter mordet på deres lille søn, må det frygtindgydende forløb, som han gennemlevede med Elses psykiske uligevægt efter hendes nedkomst, med selvmordsforsøg, tvangstanker og depression, der endte med mord og rettergang, sidde dybt i kroppen på ham. Selv udtrykker han, at det var '*...Ligesom Hans Hiertelaeg blev ganske forandret ved den ulykkelige Gierning og Mord Hun giorde paa Deres Barn',* og derfor vil han '*...ey kunde være tryg i sit Sind'* for, om hun igen '*...kunde blive i Sindet foruroeliget...om Hun var i Huus og Gaard for Hannem'.*

I et grumt psykologisk spil er Christen blevet taberen, - han der så ud til at være kommet i gode kår og i gode familiemæssige forhold, da han blev gift med den velansete Lars Larsens datter på Skibstedgaard, selv overtog fæstet, blev gårdmand og husbond, og så endda med den først fødte blev far til en søn, der ville kunne føre hans, Christens, slægt videre engang.

En anden grund til tragediens udvikling til en slægtsfejde er, at Elses slægtninge, der for en stor dels vedkommende er både velhavende og velagtede bønder, - nogle på store gårde, én som købmand, 'monsør', i Thisted - må lide den tort, at et af slægtens medlemmer, Else, gør sig skyldig i en rædselsvækkende forbrydelse, der ikke blot fører til dødsdom, men også til skam og vanære. Dén, vanæren, falder ikke på Else alene, men på hele hendes slægt, og den er uden tvivl blevet understreget af herredstingskendelsen om, at slægten skulle betale for hendes forvaring. Nu, efter to års beskæmmende ophold hos familien i Neder Hinding og to års forhadt betalingspligt, ser de en mulighed for at blive vanæren kvit, for Else er blevet rask. Hun må tilbage til Skibstedgaard og til Christen, en normal dagligdag må etableres, og lidt efter lidt vil det gå, sådan som det al-

[1] Bilag 46

tid går: nedværdigelsen vil blive glemt, Elses såvel som slægtens.

Men Christen vil ikke have hende tilbage.

Der er således lagt op til et forløb, der vil komme til at indeholde udsagn og postulater, fakta og løgn, vederhæftige og uvederhæftige påstande, et forløb, der inddrager alle de berørte bønder i de to familier, den lokale øvrighed i skikkelse af herredsfoged og amtmand, den overordnede centrale øvrighed i form af Danske Kancelli og den ultimativt højeste øvrighed i skikkelse af Frederik den Femte og Geheimekonseillet. Striden når sit absolutte højdepunkt den 5. juni halvandet år senere – i 1763.

Mødet i Nors præstegård den 23. september må have været fulgt af forbandelser over Christen, der forhindrede Elses tilbagevenden og over herredsfogden, der ikke blot lod det ske, men ligefrem støttede Christen, men taberne i denne omgang, Elses slægtninge i Christen Bachs og Christen Steentofts skikkelse, lader sig ikke stoppe. Når deres argumenter hverken kan ændre Christens eller herredsfogdens holdning, må de handle på egen hånd, og det gør de ved at henvende sig direkte til kongen.

Det sker i en 'memorial' [1], som bliver behandlet på et *'CancellieCollegium'* midt i december 1761.

I deres henvendelse fortæller de to slægtninge, at Else, efter at hun nu i 2 år har været hos Christen Bach, er blevet så restitueret, at hun ikke alene *'...Har faaet Hendes Sind i Roelighed'*, men at hun også *'...jevnligen søger Herrens bord og ideligen Guds Huus med andre'*. De beder derfor om tilladelse til *'...at Hun igien maa komme til Hendes fødestæd Schibstedgaard, Hvor Hendes Mand boer'*.

De to slægtninge forsøger altså med deres memorial til kongen at få gennemført det, som ikke lykkedes for dem på præstegårdsmødet. De er dog, ved vi, godt klar over Christens vægren ved at tage sin kone tilbage til sig, og derfor føjer de til, at ifald han skulle undslå sig, så *'...ombedes at hun maae faae et Kammer i Gaarden og hendes ophold af Stædet'*, eftersom Christen *'...er i gode omstændigheder'*.

De siger altså, at hvis det forholder sig sådan, at Christen ikke vil have Else hos sig *'...i Stue og Seng'*, som det ægteskabelige forhold blev beskrevet, så kunne hun måske få et kammer et eller andet sted på gården. I virkeligheden et snedigt træk, der – måske – kan bringe Else tilbage til Skibstedgaard på trods af Christens vægren.

Hvis de tror, at kongen, hvilket i praksis vil sige Danske Kancelli, uden videre vil efterkomme deres ønske, tager de imidlertid fejl. Ganske vist behandles deres memorial meget seriøst, idet den som sagt forelægges for Kancellikollegiet, hvilket i sig selv er imponerende. Kancellikollegiet var intet mindre end landets øverste centrale forvaltningsorgan, og dokumentet [2], som vi kan støtte os til, fortæller, at tilstede på kollegiet var konferenceråd Bartholin, etatsråderne Luxdorf, Hielmstierne og Stampe samt justitsråd Aagaard, alle blandt de højstplacerede embedsmænd i riget, men Kancellikollegiets skriver noterer i al korthed, at sagen drejer sig om *'...Christen Christensen Steentoft og Christen Back for Else Larsdatters Løesladelse'*, hvorefter der udbedes en erklæring fra amtmanden.

Sagen sendes altså fra Kancelliet tilbage til amtmand Hauch, som fra sit sæde på Højriis på Mors sætter gang i indsamling af de oplysninger, som Kancelliet kan have brug for. Han kontakter herredsfoged Lübecher og pastor Curtz i Nors og udbeder sig [3] deres erklæringer om sagen, hvorfor der igen indkaldes til et møde i Nors Præstegård, denne gang den 13. januar 1762.

I modsætning til det første præstegårdsmøde fire måneder tidligere kender vi en del detaljer om dette møde, der er refereret omhyggeligt i herredsfogdens erklæring [4] til amtmanden. Her skriver han, at Elses slægtninge *'...par Force'* vil *'...see ham tvungen til at imodtage Hende'*. De har derfor udarbejdet et forslag, som fremlægges for Christen. Forslagets hensigt, som desværre ikke refereres, må igen have været at få Christen til at tage Else

[1] Bilag 41

[2] Bilag 42

[3] Bilag 43

[4] Bilag 44

hjem til sig, men det kan jo ikke ske, i hvert fald ikke med Christens gode vilje, for han har, som herredsfogden beskriver det '...*saadan Frygt og Redsel for Koenen Else Larsdaatter, at han neppe kand see hende, mindre overtale sit Hierte, eller af andre lade sig overtale til at tage Hende i Huuse og Gaard og endnu mindre i Stue eller Seng*'. Christen er standhaftig og står fast på, at han kun vil bidrage med '...*hvad Han forn^te^ 26de Sept^br^ havde indgaaet*'.

Denne stædighed får Christen Bach, som jo huser Else, til at tage voldsomt på vej, og vi kan forestille os, hvordan han hamrer næven i bordet og råber op om, at '...*Christen Bunke skulle imodtage Koenen*', for nu er det kommet til et punkt, hvor '... *Han vilde ey have længere med Hænde at giøre*'. Så alvorligt er det, at herredsfogden vurderer, at '...*en befrygtende Ulykke kunde flyde*', og for at dæmpe den ophidsede slægtning griber han og sognepræsten til at stille Christen Bach en række spørgsmål: - om ikke Else er sund og frisk og har det godt? '...*hvortil Han svarede: Jo*' – om ikke han, Christen Bach, ville kunne holdes skadesløs med det arbejde, som Else kunne præstere, og det tilskud, som Christen, hendes mand, kunne levere? Hvortil han svarede, at '...*det kunde vel være og det kunde Han ey sige imod*'. Da Christen Bach må besvare bekræftende på begge spørgsmål, og da han desuden spørges, om det ikke forholder sig sådan, at hans og hans kone Marens vrede mod Christen Bunch kunne risikere at '...*udslukke Kiærligheden til Deres Søster*', lader han sig '...*persvadere*' og overtales til at lade Else blive boende hos sig '...*saa længe Hun beholdte Fornuft og Forstand, havde Førlighed, og nød det, som Manden havde udlovet*'.

Christen Bachs voldsomhed på præstegårdsmødet afspejler jo hans og hans slægtninges håbløse udsigter til at få sagen til at gå, som de ønsker, og at de virkelig er pressede, ses også af herredsfogdens vurderinger af dem. Han siger om dem, at de '...*gierne saae...Christen Bunchs...Undergang*', eftersom de ikke ser det muligt at få Christen til at tage Else hjem til sig. Skarpsindigt analyserer herredsfogden også situationen i forhold til sig selv og beskriver, at både Christens og Elses slægtninge '...*bære Arrighed og Vrede til mig, de første, fordje Koenen ikke blev skaffet af Veyen til stedsvarende Fængsel, saa Manden strax kunde have giftet sig, og de sidste, fordie jeg ikke er Ligesindet med dem, at Manden skulle tiltvinges, imod Hans Frygt og Aversion, at imodtage Koenen*'.

Der er altså ingen tvivl om, at Peter Lübechers sympati ligger hos Christen i den strid, der nu bliver mere og mere åbenlys. Alligevel skriver han i sin detaljerede erklæring til amtmanden, at det nu må være Christens forpligtelse, enten af egen drift eller ved offentlighedens mellemkomst, på en eller anden måde at betale en del af, hvad det koster af have Else i forvaring hos svogeren, og '...*om Han ey godvillig vilde finde sig, Han da dertil blev taxeret og tilforpligtet efter sin formue og Leilighed*'.

I løbet af januar måned bliver herredsfogdens og sognepræstens erklæringer [1] færdige. De sendes til amtmanden, der sammen med sin egen indstilling [2] videresender dem til Danske Kancelli, hvor de modtages og behandles i februar-marts 1762.

Bemærkelsesværdigt er det, at sagen denne gang ikke alene behandles i Kancellikollegiet, men når op til den allerøverste myndighed i riget, til Konseillet også kaldet Geheimekonseillet, hvor det behandles den 5. marts.

Amtmandens indstilling indeholder en vigtig betragtning, som ikke tidligere er blevet påpeget, nemlig den, at den adskillelse, som forårsages af Christens vægren ved at tage Else tilbage til sig på gården, i realiteten er en skilsmisse. På en lidt bagvendt måde gør han opmærksom på Danske Lov 3-16-16-5, hvori der står, at '*Dersom Husbonden, eller Hustruen, bliver afsindig, da maa deris Egteskab derfor ikke adskillis, men den eene at see den anden til Gode, og hielpe hin anden i alle de Maader mueligt kand være*'.

Ved at Christen '...*har draget sin kiærlighed fra hende, og vægrer sig ved at antage hende enten til ægteskabs omgang, eller til huuse og ophold*', har han i virkeligheden begået lovbrud.

Det er mærkeligt, at Christens vægren ved at tage Else hjem til sig ikke tidligere er kob-

[1] Bilag 44 og 46

[2] Bilag 47

let sammen med den nævnte lovartikel. Især er det mærkeligt, at Elses slægtninge ikke har henvist til den i deres vrede over Christens holdning. Den kunne have været et vigtigt argument for dem, men de har måske ikke kendt til den.

Nu bliver den brugt i amtmandens skrivelse, hvor han forespørger, om Hans Kongelige Majestæt *'...icke allernaadigst finder for billigt at manden Christen Bunch saalænge hand staar hen i denne modtvillige Separation; Bør af gaarden og af hans Huustrues Boes-lod aarlig at forsyne hende med skickelig og fornøden underholdning uden Byrde for hendes Venner eller andre'.*

Vi ved ikke, om kongen har været til stede i Geheimekonseillet, da Christen Steentofts og Christen Bachs memorial behandles. Sandsynligvis har han ikke, for dels er Frederik den Femte kendt for sin mangel på interesse for deltagelse i det administrative regeringsarbejde, dels ændrede Konseillet sig, i de 100 år det eksisterede, fra 1670 til 1770, fra at være et rådgivende organ til i højere og højere grad at være et sagsbehandlende organ. Men vi ved, at behandlingen resulterer i et kongeligt underskrevet reskript [1], dateret den 2. april 1762. Vi ved også, at dette kongelige reskript når frem til amtmand Hauch den 14. april, og at han straks sørger for, at det forkyndes [2] for de to supplikanter Christen Steentoft og Christen Bach og for Christen og Else *'...af Sognefogden Jens ollufsen af Wording og af Didrich Gotfred Pettersen af Nors'.*

Således lyder reskriptet stilet til amtmand Hauch :

FREDERICH den Femte
af Guds Naade Konge til Danmark og
Norge, de Venders og Gothers, Hertug
udi Slesvig, Holsten, Stormarn, og Dyt,,
„marsken, Greve udi oldenborg og
Delmenhorst. –

Vor Gunst Tilforn! udi indkomen Memorial haver Christen Christensen Steentoft og Christen Bach af Nors Sogn på Thye, allerunderdanigst foredraget, at, efter at en Qvindes Persohn af Deres paarørende udi bemelte Nors Sogn, navnlig Else Laurs Daatter, for 3de aar siden ved Vores Høyeste Ret var bleven friekiendt for at straffes paa Livet, formedelst Hun i Raserie haver dræbt et sit spæde barn, imod at Hun skulle hensættes til forvaring hendes Livs tiid, er Hun, efter øvrighedens Foranstaltning bleven overleveret til den eene af Supplicanterne, som hendes Systers Mand, med vilkaar, at Hendes Mand Christen Bunch og hendes øvrige formuende Venner skulle betale til Hendes underholdning, med Kost Kammer og viidere 21 Rdr 4 M aarlig; Men at Hun nu er bragt til Sinds Roelighed, som at hun har kundet fremstille Sig til Herrens bord og jevnlig søger Guds Huus, Hvorfore De for os allerunderdanigst have anholdet, at, som Hendes Venner vægre sig ved, længere at giøre tilskud til Hendes underhold, og Hendes Mand, som ved Hendes Forældres Død er tilfalden god velstand, Selv formaaer at underholde Hende, Hun maatte nu igien sendes til Hendes Føde-Sted, Schibstedgaard udi forbemelte Nors Sogn hvor Hendes Mand boer; Samt i fald Hendes Mand skulle undslaae Sig for at antage Hende, at Hun da maatte gives et Kammer paa Gaarden, og Hendes ophold paa Stædet, paa det Hun ikke længere skulle være Hendes Venner til byrde, og at hun herefter kunde have et vis tilholds Stæd, det Hun og Selv attraaer; Da, som Det af Din herover indhændtede allerunderdanigste Erklæring erfares, at det forholder Sig saaleedes, at Manden efter Hendes Forældres Død skal være bleven sadt i skikkelige Omstændigheder, men unddrager sig fra at ville antage Hende igien, enten til Egteskabs omgang eller til Huuse og ophold hos Sig. Saa er Vores allernaadigste Villie og befaling, at fornevnte Else LaursDaatter endnu og indtil viidere forbliver i Huuse hos en eller anden af Hendes Slegt og paarørende, hvorimod Manden, saalenge De fra hinanden saaledes ere Separerede skal være pligtig af sin Gaard og af sin Hustrues forbeholden boes Lod aarlig at forsyne Hende med skikkelig og fornøden underholdning, uden at det bør komme Hendes Venner, eller andre til byrde. Hvorefter Du Dig allerunderdanigst haver at rette, og herom fornøden anstalt at giøre; jndberettende udj øvrigt, at Du denne Vores allernaadigste ordre haver bekommet. befalendes Dig Gud. Skrevet paa Vort Slot Christiansborg udj

[1] Bilag 48

[2] Kan ses af bilag 50

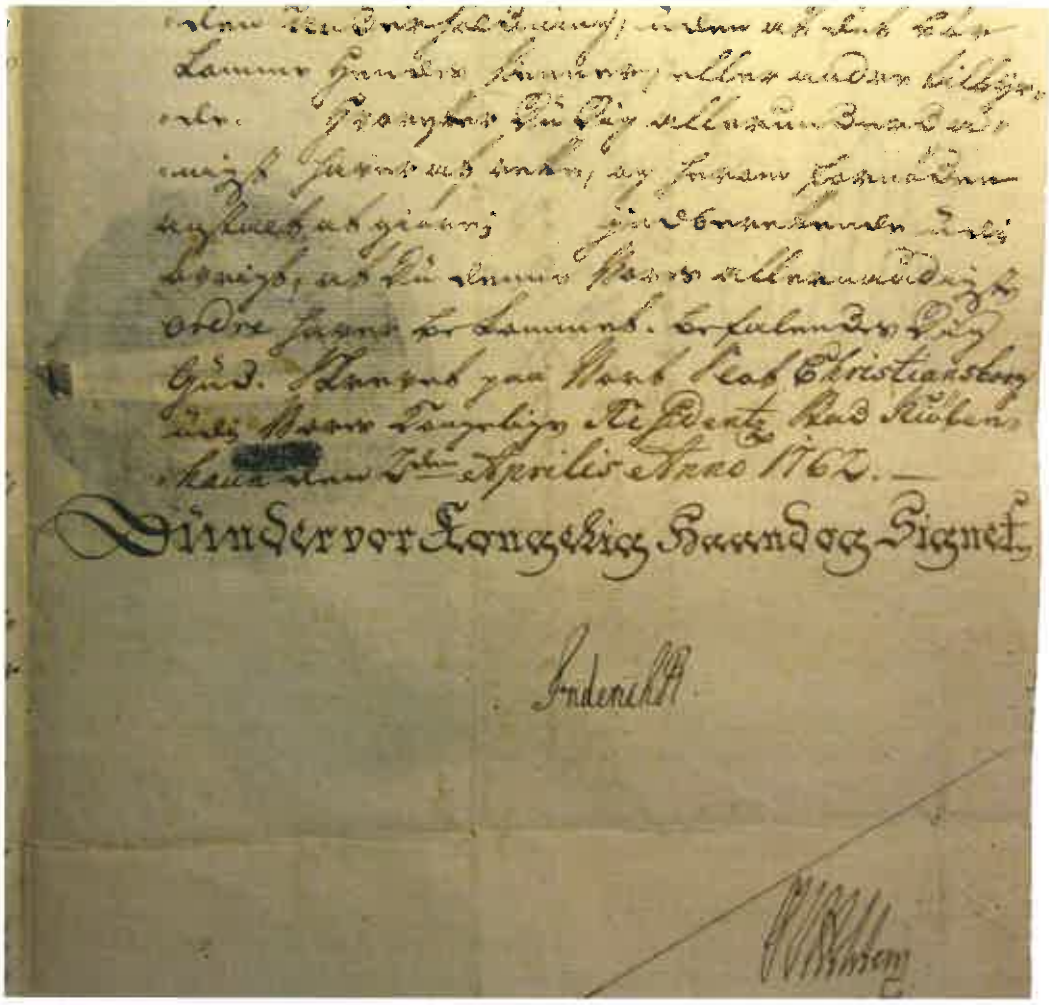

Under vor Kongelig Haand og Signet.

FriderichR

Sidste del af det kongelige reskript med Frederik den Femtes underskrift.

Vores Kongelige Residentz Stad Kiøbenhavn den 2den Aprilis Anno 1762. –

Under Vor Kongelig Haand og Signet
FriderichR

De må have været spændt på kongens svar. Både de to 'supplikanter' Christen Steentoft og Christen Bach, men naturligvis også Christen og Else og den kreds af slægtninge, der stod bag dem, for hvem ville blive vinderne og hvem taberne?

Mon ikke alle i en eller anden form har følt sig som tabere?

Christen Steentoft, Christen Bach og Elses slægtninge må have følt sig som tabere, i og med at Else ikke fik lov til at vende hjem til Skibstedgaard. Kongens beslutning er, at Else *'...endnu og indtil viidere forbliver i Huuse hos en eller anden af Hendes Slegt og paarørende'.* Slægtens og Elses vanære bliver altså fortsat stillet til skue. Men de fik medhold i deres ønske om at ophøre med at betale for Elses varetægt, og det må have været en triumf for dem.

Else må have følt skuffelsens svie. Hun havde med Bent Curtz' ord haft *'...inderlig Længsel efter endnu eengang at samles i ægteskab med sin forrige mand Christen Bunck i Vording'.* Den længsel må hun nu fortsat strides med.

Og Christen? For ham må det have været et chok, for han skal nu indstille sig på en langt større udgift, idet han *'...skal være pligtig af sin Gaard og af sin Hustrues forbeholden boes*

Lod aarlig at forsyne Hende med skikkelig og fornøden underholdning'. Han lader det imidlertid ikke være ved choket, for to uger senere indgiver han en klageskrivelse [1] til amtmand Hauch.

Klageskrivelse og reaktion

Vi ved ikke, hvem der har hjulpet Christen med at forfatte den klageskrivelse, som han, allerede 14 dage efter at have fået reskriptet forkyndt, sender til amtmanden. Hele brevets fremtoning og stil – *'...Jeg fattige Mand, Maa indfalde til Ham som min Rætte øvrighed, baade at fræm spørge, og anklage mig'* - tyder på, at det har været en ikke alt for skrivekyndig landsbygrande – det er som citeret fra en af Holbergs komedier – men for Christen er det på ingen måde nogen komedie.

I sin klageskrivelse nævner han, at det i reskriptet påbydes, *'...at min fra skielte Huustrue skulde Nyde Hendes skiekelige ophold af Hendes BoesLod',* og påpeger så, at den smule, som hans kones formue beløber sig til, er blevet opgjort til 19 rigsdaler, 2 mark og nogle skilling.

Klagende gengiver han, at kongen har fået oplyst, at han, Christen, skulle være *'...Komen til god velstand af Hendes forældres gods'.* Men det passer ikke, siger han, for han måtte betale indfæstning, *'...der fandtes en Temelig giæld'* i gården, da han kom til, og han skal betale kongelige skatter og landgilde. Desuden har han haft en udgift på et hundrede danske kroner, som han måtte udrede *'...for min egen Pas'.* Det sidstnævnte må være et fripas, han har tilkøbt sig på det gods, som han tidligere har været tilknyttet.

Endelig påpeger han, at han har *'...Haft mange udgifter siden min fraskielte Huustrue giorde den u-Løckelige gierning baade Til vagt penge, saa og Til andre beckostninger som fuldte paa samme sag',* og at han nu har lovet at udrede 1 tønde rug, 2 tønder byg og 2 rigsdaler om året til Else *'...ændskiøndt det var min Huus bunde gandske u-viidende'.*

Han slutter sin henvendelse med på det ydmygeste at bede amtmanden om, *'...at Hand Gunstig vilde Nøye efter see denne min indgivne og en foldige Ringe skrift og dessuden være mig fattige og saa gott som vildraadende Mand behieppelig'.*

Hvad tænker amtmanden, da han læser Christens klagebrev?

Gør han sig mon overvejelser over, om kongens reskript bygger på de rette præmisser? Om det er rigtigt vurderet, at Christen kan overkomme at betale Elses ophold af egen lomme? Om herredsfogdens bemærkninger om, at vennerne *'par force'* nu gerne ser hans undergang? Om det møde, der fandt sted i Nors præstegård, og om de brudte aftaler fra dengang?

Det kan ikke undre, hvis amtmanden er temmelig forvirret og har svært ved at få rede på den konflikt, der er fulgt i kølvandet på Christens afvisende holdning til Else og til Christen Steentofts og Christen Bachs efterfølgende memorial til kongen. Og man kan tænke, at han ikke aner, hvad det egentlig er, den *'...fattige og saa gott som vildraadende'* Christen Bunch ønsker, at han, amtmanden, skal være *'...behieppelig'* [2] med.

Han lader klagebrevet ligge i en uge, godt og vel. Så beslutter han sig til at henvende sig til Jørgen Mygind for hos ham at få en vurdering af, hvad det egentlig er, Christen Bunch ønsker, og skriver nederst på Christens klageskrivelse:

'Herpaategnet ville Seigr Jørgen Mygind udi Thisted forderligst meddele mig sin Fuldstændig ærklæring, om hvis af bonden Christen Poulsen Bunk andraget er.
Høyriis d 12te May 1762
F.Hauch'

Det er svært at finde en forklaring på, at det netop er Jørgen Mygind, som amtmanden henvender sig til. Om ham ved vi, at han, her i 1761, er konsumptionsforpagter i Thisted. Men han ses optræde i forskelligt arkivmateriale i forskellige konfliktsituationer, så måske virker han som rådgiver og prokurator, og af

[1] Bilag 50

[2] I den håndskrevne klageskrivelse, der kun findes i kopi, står der faktisk 'behieppelig'. Der skulle sikkert stå 'behielpelig'.

den vurdering, som han nu, på blot 3 dage, udarbejder til amtmand Hauch om Christen Bunchs forhold, fremgår det med næsten absurd tydelighed, at han på en eller anden måde er part i sagen. Sandsynligvis er han hyret af Elses slægtninge Christen Bach og Christen Steentoft, der har fået færten af Christens klageskrivelse, hvilket har fået deres vrede til endnu en gang at blusse op. De kan så have henvendt sig til amtmanden og foreslået ham at benytte sig af Jørgen Mygind.

Hvordan det end forholder sig, så afleverer Jørgen Mygind allerede den 15. maj sin erklæring til amtmand Hauch.

Jørgen Mygind er virkelig dreven. Elses slægtninge vil uden tvivl sige dygtig, og hans erklæring bliver et eksempel på den lærde og effektive embedsmands spidsfindige reprimande for ikke at sige nedrakning af den simple bondes forsøg på at opnå en slags rimelighed og retfærdighed. Herunder bringes hele Jørgen Myginds erklæring i en nudansk version. De fremhævede partier er Jørgen Myginds markeringer i originalen, der kan læses i bilag 51.

Underdanig erklæring!

Jeg har gennemlæst ovennævnte Christen Poulsen Bunchs til Deres Velbårenhed indsendte forespørgsel og klage, og må falde i forundring, når jeg betragter, hvor dumdristigt Christen Bunch og hans skriver og rådgivere, for Deres høje øvrighed, præsenterer det, som de godt ved, er rene hyklerier og usandfærdigheder.

Derfor må og skal jeg håndtere henvendelsen efter fortjeneste og trække den rette sandhed frem i lyset; om nødvendigt bekræftet af mange beviser.

I begyndelsen af den usandfærdige klage vedgår Christen Bunch, at den kongelige ordre af 2. april er blevet forkyndt ham af to mænd den 14. maj og at hans hustru ifølge denne ordre skulle have sit ophold betalt af sin formue osv.

Her ser man hykleriet så tydeligt, at man i det følgende bedre kan afsløre ham. Jeg kan nemlig se, at han godt nok har hørt og læst den førnævnte kongelige nådige ordre og befaling, men han har læst den som djævelen læser bibelen og har udeladt det, som netop er det allervigtigste, men for ham det mest ømtålelige, og han glæder sig sikkert med det håb, at ingen opdager hans forehavende.

Den kongelige ordre befaler nemlig allernådigst, at han skal være forpligtet på, NB! at han af sin gård og af den formue, som er forbeholdt hans hustru osv.

Det forstår jeg således, at hun virkelig og i lige så høj grad, som hvis hun selv boede på stedet og var hos ham, ligesom han bør have sine rimelige og fornødne livsfornødenheder af gården.

Der er nemlig ingen anden årsag til, at han ikke vil tage hende tilbage, elske, hjælpe og trøste hende, sådan som den ene ægtefælle har pligt til, når den anden har modgang og er i nød, end hans onde og halsstarrige sind.

*Når man betragter den ofte nævnte kongelige ordres ordlyd: '**... men undslår sig for at lade hende komme hjem, hvad enten det drejer sig om ægteskabeligt samliv eller om ophold hos sig på gården'** , og ligeledes: '**...sålænge de således er adskilte'**, så ser man tydeligt og håndgribeligt, hvad der er Hans Kongelige Majestæts allernådigste vilje, men man ser også, at Hans Majestæts vilje er så nådig, at han ikke befaler, at det skal ske, med mindre Christen Bunchs stenhårde hjerte, ved helligåndens indgriben kan blive bevæget dertil, og videre lyder den kongelige ordre: '**...sålænge NB! skal han være forpligtet på, af gårdens udbytte osv'.***

Hvad angår klagens omtalte vurdering af hendes formue, som han meget koldblodigt og tvetydigt har fået attesteret af to mænd, så er det sikkert bedst ikke at røre ved den sag, som allerede er sket, da det kunne forventes, at Christen Bunch kunne få medhold.

Men jeg vil gå videre med hans klageskrivelse og anstille nogle betragtninger om hans usandfærdige fremstilling, om hans benægtelse af at have fået gode kår sammen med sin hustru og på grund af hende, om stedets påståede ringe tilstand og den deraf følgende store afgift, om den store gæld, der var på stedet, med videre.

Ved den lejlighed skal jeg nok en gang for Deres Velbårenhed og for enhver retsindig fremstille hykleren i sin rette dragt og skikkelse:

Han nægter at have fået gode kår, da han flyttede sammen med sin hustru.

Men jeg vil og kan bevise, at det er hykleri og usandfærdighed, for han bragte intet andet med

sig til gården, end sin dragkiste og sit simple tøj, og han kom til et ordentligt bebygget sted, til godt indbo, en overmåde god besætning i betragtning af stedets hartkorn, uden restancer på skatter eller landgilde, og her blev han sin egen herre, hvor han førhen havde været en fattig tjenestekarl på et andet gods.

Kan det ikke kaldes at komme i gode kår, når man ser på hans stand og vilkår?

Desuden: Han påstår, at stedet er ringe, fordi det kun er på 2 tønder, 7 skæpper 3 fjerdingkar hartkorn. Men jeg forsikrer, at mange gårde såvel i Nors sogn som andre steder, og endog gode steder, der beskattes af næsten dobbelt så meget hartkorn, ikke er bedre og endda næppe så gode som den gård, han bebor. Jeg kan desuden forsikre, at han kan tilså sin jord med mere korn end på mange jorder, der beskattes langt mere end hans, og han har selv pralet med, at han nogle år kunne sælge over 20 tønder ærter foruden andet korn, samt heste, stude, køer med videre, hvilket (sammen med den af ham selv beskrevne store landgilde) er bevis på stedets værdi i forhold til dets hartkorn.

Det er desuden kendt, at hans stakkels hustrus nu afdøde gamle far, der boede på gården før Christen Bunch, såvel i henseende til sin velstand som til sin ærlige og ordentlige opførsel, selv nu efter sin død er elsket og æret af enhver såvel høj som lav.

Desuden: For at besmykke sit hykleri vil han påstå, at det var et fattigt sted, han kom til, da der var en stor gæld. Men tværtimod: ikke den mindste gæld var der i gården, da han kom der, undtagen 30 rigsdaler, som vel nok kan kaldes gæld, men var en fastsat arvelod, der tilhørte hans hustrus søster og blev betalt, da søsteren var blevet gift med Christen Bach i Hinding. Men Christen Bunch bebyrdede ved sin tiltræden derimod gården med en gæld på 100 danske kroner, hvilket han da også selv tilstår. Af disse blev (til yderligere bevis på gårdens gode beskaffenhed og de gode kår, han blev sat i) halvdelen betalt, det første år han var der.

Når alt dette gennemtænkes og overvejes, så behøver man ikke erklære sig yderligere omkring den tidligere omtalte vurdering, men kan let gætte sig til resten, især når man ser på, hvilke psykiske omstændigheder, Christen Bunchs stakkels hustru på samme tid befandt sig i, og hvor få hun på sin side dengang havde til at tage vare på sin ret.

Endelig må jeg endnu engang her til slut tage mig den frihed at præsentere hykleren for Deres Velbårenhed, så han lettere kan kendes og afsløres som den han er, idet jeg betragter hans mærkelige forklaring om de mange udgifter til vagtpenge og andre omkostninger, som han siger fulgte på sagen.

Hvad vagtpengene angår, da hverken tror eller ved jeg, at han har bidraget særligt, bortset fra den ene rejse han foretog sammen med sin hustru til Viborg.

Men jeg vil gerne tro og vedgå, at der har været en del andre udgifter, for der sprang vel mangen en dejlig dansk krone, der ellers havde hvilet på hans hustrus kistebund. Til hvem og med hvilken hensigt må og kan kun hans egen samvittighed (hvis ikke den sover) bedst fortælle. I øvrigt er det kun kendt af Gud, og når Guds tid og time kommer, så bliver Christen Bunch og alle hans tilhængeres og rådgiveres hykleri og ondskab vel åbenbaret.

I klagen kommer han til allersidst slæbende med sin gode samvittigheds lov, der medfører 1 tønde rug, 2 tønder byg og 2 rigsdaler årligt til hans stakkels hustru, hvilket han vil have skal være et bevis på hans store kærlighed. Og det er gårdens ejer helt og aldeles uvidende om, hvis nogen tror på, hvad han siger.

Men jeg synes, at hjertet ret må bløde i enhver kristen sjæl, som kender til den måde, hvorpå Christen Bunch har behandlet og stadigvæk behandler sin hustru på fra den første tid, hvor hun blev skrøbelig og til denne time.

Jeg synes, han burde følge ninivitternes eksempel, ydmyge sig for Gud og begræde den hjertesorg og elendighed han har mødt i sit ægteskab, og ved Guds nåde og af et kærligt hjerte forsøge at drage sin stakkels sorgfulde og husvilde hustru til sig igen, ja, takke Gud og kongen for den gode lejlighed og tilladelse han nu har fået dertil. I stedet for opsøger han med største frækhed og lystighed tidlig og sent bryllupper og andre festligheder uden i mindste måde at være anfægtet eller være i sindsbevægelse af det, hvilket er et stærkt bevis på hans hårdnakkede og vellystige sind, ja et bevis på, at intet er ham mere kærkomment end hans hustrus ulykke og hans adskillelse fra hende.

På samme måde nævner han ofte i sin mange gange nævnte klageskrivelse sin ***fraskilte*** *hustru i stedet for, som han burde, at skrive sin* ***forskudte*** *hustru. For hendes synd og forseelse er forladt af Gud og kongen, og hun er taget til nåde, og i den tro og i det håb lever og trøster hun sig. Men af hendes hårdnakkede og genstridige mand er hun* ***forskudt*** *og ikke* ***fraskilt****, hvilket hun ej heller skal blive så let, som han tænker sig, og jeg takker underdanigt Deres Velbårenhed, der har villet sende mig Christen Bunchs hykleriske og usandfærdige fremstilling til min vurdering, som nu sandfærdigt er sket. Jeg glæder mig, hver gang den gode Gud vil give mig lejlighed til at forsvare de fattige, fortrængte og forladte, da jeg altid vil sætte en ære i at være mit navn bekendt i sådanne sager, og jeg ønsker intet hellere, end at Christen Bunchs skrivere og rådgivere vil krybe ud af deres skjul og møde mig, så vore gerninger kan blive åbenbaret.*

Imidlertid vil jeg ved alle lejligheder anbefale den stakkels Else Larsdatter, Christen Bunchs forskudte hustru til Deres Velbårenheds nådige beskyttelse og beder underdanigt om, at det må blive Christen Bunch pålagt, uden videre argumenteren, udflugter og hykleriske forklaringer, allerunderdanigst at efterleve den kongelige allernådigste befaling af 2. april og det i sin rette orden og forståelse.

Hvorefter jeg med al underdanighed
forbliver
Højvelbårne
Hr. etatsråd og amtmand
Hauchs
Nådige herres
underdanige tjener

Thisted, den 15. maj 1762 J.Mygind

Man kan jo ikke være i tvivl om, på hvis side i slægtsfejden Jørgen Mygind befinder sig, men man kunne vel nok komme i tvivl om, om de påstande, han fremsætter, er rigtige eller bare har et gran af sandhed i sig, for nogen dokumentation er der jo ikke tale om.

Det er dog rigtigt, at Christen i sin klageskrivelse undlader at komme nærmere ind på det forhold, at reskriptet siger, at Else fremover skal have sit underhold af såvel gårdens overskud som af sin egen boeslod. Og det er jo også rigtigt, at han ikke vil tage hende tilbage, og derfor ikke lever op til Danske Lov 3-16-16-5, som amtmanden påpegede; det som i Jørgen Myginds retorik bliver til, at Christen '*...ey vil antage, elske, hielpe og trøste hende*'.

Men er det rigtigt, at Christens vægren udelukkende kommer af hans '*...onde og Halstarrige Sind*'? Er det rigtigt, at Christen, da han kom til Skibstedgaard, intet havde med sig '*...uden hans Kiste og gangklæder*', at Skibstedgaard med sin ringe hartkornsstørrelse er så meget bedre end andre og større gårde i Nors, at hans jorder kan yde mere end andres, og at han kan dyrke og sælge overmåde mange ærter foruden heste, stude, køer med videre? Er det rigtigt, at Christen ikke har haft særlige udgifter til vagtpenge, og at han har brugt af Elses formue på rejsen til Viborg? Er det rigtigt, at '*...hand med største Freckhed og lystighed, jidelig søger og Freqventerer Bryllupper og andre Vertskaber, uden i mindste maade at viise nogen anfægtning eller Sinds rørelse*', og er det rigtigt at karakterisere ham som ond, halsstarrig, koldblodig, usandfærdig, samvittighedsløs, genstridig, vellystig og hyklerisk?

Nej. Erklæringens tendentiøse og alt for unuancerede beskrivelse taler for sig selv. Jørgen Mygind går Elses og hendes slægtninges og måske amtmandens ærinde.

Et intermezzo kort tid efter erklæringens udfærdigelse understreger, hvordan det forholder sig. Dette intermezzo kender vi fra endnu en erklæring [1], som Jørgen Mygind udfærdiger knap to måneder efter den første. I denne anden erklæring beretter han for amtmanden, hvordan herredsfoged Peter Lübecher for nylig, da '*...Han og ieg havde den Ære her i Thisted at opvarte Deres Velbaarnhed,...meget hæftig antog Sig Christen Bunches Sag*'. Sammenstødet mellem de to fejdende familiers sympatisører, for som sådan må vi opfatte Peter Lübecher og Jørgen Mygind, ser ud til at have været heftigt. Jørgen Mygind skriver, at Peter Lübecher '*...tillagde mig den beskyldning, det alleene var mig om at giøre, at see Else Laurs Daatter tvungen til Hendes Mand Christen Bunch imod Hans Villie, eller og at see ham ved for stoer afgift til hende,*

[1] Bilag 52

Ødelagt og Ruineret'. Men sådan forholder det sig ingenlunde, siger Mygind, der ønsker at fralægge sig *'... saadan utiidig paasagn og beskyldning'.* Tværtimod, siger han, ønsker han sidst af alt, at det skal gå Else så ilde, at han må *'...See hende tvungen.. tilbage .. til saa u-Barmhiertig et Menniske, som hendes Mand Christen Bunch'* ! Ja, så begavet kan en dreven debattør få vendt situationen til sin fordel. Her er det Jørgen Mygind, der hykler, for de mennesker, hvis ærinde han går, ønsker netop og for næsten enhver pris, skal vi snart se, at Else vender tilbage til Skibstedgaard.

Jørgen Myginds anden erklæring afsluttes med et konkret forslag til en ændring af de vilkår, som Christens fortsatte betaling til sin kones forsørgelse *'...hos en eller anden af Hendes Slegt og paarørende'* nødvendigvis må undergå efter det kongelige reskript.

Han foreslår, at Christen enten *'...maa blive paalagt og befalet'* at betale 4 skilling om dagen, hvilket vil sige 15 rigsdaler 1 mark og 4 skilling om året, eller at han får påbud om under edsansvar - for *'...at ingen Underfundighed, efterladenhed eller forbeholdenhed',* skal ske - at føre regnskab for samtlige udgifter og indtægter på Skibstedgaard, så Else kan få *'...Hendes Halve deel af det over skydende, enten det bliver lidet eller meget'.* Ud over dette skal han årligt give hende *'...2 Tdr: Rug, 2 Tdr: Byg, 2de vædre at slagte og fornøden Ildebrand'.*

Hvis et af disse to forslag, der vel nærmest har karakter af krav, kan blive effektueret, så mener Jørgen Mygind, at det kongelige reskript kan efterleves, og føjer ironisk et *'... Indtil Viidere'* til.

Han afslutter sin erklæring med at forvente amtmandens assistance og beder om, at Christen må få et tilhold om *'...ej at bruge nogen Svig og underfundighed'* i henseende til gården, og hvad der hører den til, fordi *'...Rygtet gaaer',* at han ikke alene skal *'... have bort ført Creaturer fra Stædet og hensatt dennem til nogle af hans venner',* men også, som man kunne vente, har *'...sadt sig udj eendeel proforma gield',* og endog ladet det forlyde, at hvis han ikke fik det, som han ville have det, så ville han *'...frasige sig Stædet, og overlade samme til hans Søster',* alene med det formål at *'...chicanere og bedrøve hans Sorrig-fulde og huus vilde huustrue Else Laurs Daatter'.*

Vi ved ikke, hvad Christen kommer til at betale. En eller anden forhandling må have fundet sted omkring betalingsspørgsmålet, nu da han selv må klare hele udgiften, men et senere dokument tyder på, at han fremover kommer til at betale 10 sletdaler om året foruden de nævnte naturalier i rug og byg. 10 sletdaler vil sige 6 rigsdaler og 4 mark, og hvis det er dette beløb, som Christen årligt må erlægge, er det jo en væsentlig reduktion i forhold til det beløb, som Jørgen Mygind kræver. På den anden side er det et stort beløb at udrede for Christen alene.

Sidste kapitel

Med Christens klageskrivelse og med Jørgen Myginds to erklæringer, må man sige, at de to familiers fejde i løbet af sommeren 1762 er trukket skarpt op. Med alle de midler og muligheder, som de to parter har kunnet udtænke, har de forsøgt at stride sig imod deres mål: Christen at blive boende alene mod at yde, hvad han finder rimeligt og muligt til Elses varetægt. Elses slægtninge at tvinge Christen til at tage Else hjem til sig på Skibstedgaard.

Man kan forestille sig, at situationen i Nors har været præget af de to familiers strid. Hvordan snakken mand og mand imellem er gået i landsbyen om de to ægtefolk, der lever adskilt. Om Christens hårdnakkede holdninger, for han har sikkert været betragtet som en stædig rad. Om Elses arrogante svoger, der skrev til kongen. Om herredsfogden, som de ikke længere hører så meget til, "...mæn han ska osse væ bløwen syg æ dæ nue dæ sæjer". Og efter kirketid har kvinderne forhørt sig om, hvordan det nu stod til med Else. Og vi må tro, at slægtsfejden har sat et skel ikke kun mellem de to familier, men også mellem de bønder, der var for, og dem der var imod Christen på Skibstedgaard.

Og sådan går resten af 1762.

Men med det nye års komme sker der ting, som ændrer situationen.

Kirkebogens tal over døde i Nors og i nabosognet Tved antyder, at et eller andet drastisk må have fundet sted. En epidemi måske, idet

dødstallene i 1763 i de to sogne pludseligt forøges. I Tved stiger det således fra de normale 2-4 årlige dødsfald til 31.

Én familie i Tved er særlig hårdt ramt, familien Skielsgaard, hvor tre voksne, gifte sønner og den enes datter dør i samme måned. En af disse er Anders Skielsgaard, ejer af hovedgården Skielsgaard i Tved og Christens husbond. Det var ham, der på Herredstinget i september 1759 havde været Christens vigtigste støtte.

Med Anders Skielsgaards død ændres med ét slag hele Christens situation, for Skibstedgaard sættes på auktion.

Auktionsforretningen er detaljeret beskrevet [1] af Johan Ludvig Lübecher, der er konstitueret som herredsfoged for sin far, der ganske rigtigt er alvorligt syg. Han gør i et notat i skøde- og panteprotokollen rede for, at '*...Velfornemme Sr Jens Poulsen Töfting*' indfandt sig ved den auktion, der var foranstaltet '*...i Sterbboet efter afg. Anders Christensen Schielsgaard*', og for '*...den Summa 593 Rd 4 m 8s*' lod han sig '*...tilslaae een ... Gaard i Nors Sogn i Vording Bye, Skibstedgaard kaldet, nu i fæste til Christen Bunche*'.

De umiddelbart ikke særligt interessante detaljer om auktionen får pludselig interesse, da det i notatet bemærkes, at Jens Poulsen Tøfting ikke køber Skibstedgaard til sig selv. Han køber den '*...I Comission*', det vil sige, at han køber den på vegne af en anden. På vegne af hvem viser sig kort efter i notatet, hvor der står, at '*...bemte Sr Jens Töfting*' har erklæret, at det auktionsbud, han afgav, og hvormed han nu har købt Skibstedgaard '*...var for Beboerens Hustroe Else Lauridsdaatter*'.

Else Larsdatter? Kan det være rigtigt? Hvordan kan det ske? Else har jo ingen formue, der kan række til køb af en gård, ved vi.

Det er imidlertid rigtigt. Skibstedgaard bliver købt af Else, der af gårdens fæster, hendes egen mand, er forment adgang til Skibstedgaard. Else bliver så at sige sin mands husbond! Hvad er forklaringen?

En forklaring begynder at tone frem, da det viser sig, at Jens Poulsen Tøfting er i familie med Else. Langt ude ganske vist, men utvivlsomt er han en del af det store familiedynasti, der med Elses fætre og kusiner og deres ægtefæller som de mest aktive, står bag Else.

En yderligere forklaring får vi fra et skøde [2], der langt senere, i 1788, fortæller os, at efter Elses nu erhvervede ejerskab af Skibstedgaard, blev to andre personer, på et ikke nærmere angivet tidspunkt, ejere af gården – nemlig Christen Schaarup og Christen Steentoft, henholdsvis Elses fætter og hendes kusines mand.

Og så er gåden vel opklaret?

Ja, vi kan nu regne ud, at da Elses slægtninge erfarer, at Anders Skielsgaard er død, og at Skibstedgaard skal sælges, ser de en mulighed for at tvinge Christen til at føje sig. Christen Steentoft og Christen Schaarup allierer sig med deres slægtning Jens Poulsen Tøfting. De forsyner ham med de fornødne midler og beder ham om at købe Skibstedgaard i kommission til Else. Og med Else som den nu lovformelige ejer af gården kan de vel tvinge Christen til at tage hende tilbage til sig på Skibstedgaard? Eller tvinge ham ud af gården?

Måske.

Auktionsforretningen sker den 8. marts og overdragelsen af ejerskabet til Else sker med skødets underskrivelse den 5. juni, hvorefter det bliver '*...Publiceret for Retten paa Hillerslef Hundborg – Herreders Ting den 5te Julii 1763*'.

Mens salgets formaliteter bringes i orden, dør herredsfoged Peter Lübecher.

Med herredsfogdens død har Christen mistet en af sine vigtigste støtter, og tabet har sikkert berørt ham, selv om han ikke har evnet at beklage det i samme formfuldendte vendinger, som Peter Lübechers yngste søn, den kun 20-årige Johan Ludvig, der i anledning af dødsfaldet skriver til amtmanden [3]:

'Det har behaget den allviiste Gud, sidstafvigte Natt fra jordigst Jammer og Elendighed til Evig himmelsk Fryd og Salighed at til sig kalde min i Livet elskeligste Fader, CommerceRaad Peter Lübecher'.

Vi ved ikke, hvornår og hvordan Christen bliver informeret om salget af Skibstedgaard, men vi ved, at det kommer som et chok for ham, og at han bliver rystet. Ganske vist tørrer

[1] Bilag 54

[2] Bilag 56

[3] Bilag 53

kilderne til historien nu ud, og vi kan ikke længere støtte os til originaler eller afskrifter af originaler, for der er ikke fundet flere. Der er dog fundet en del kortfattede notater [1], nogle af dem med korte brevreferater om, hvad der videre sker de næste 8 måneder. Således ved vi, at Christen allerede i begyndelsen af juli skriver en memorial, som han uden tvivl retter til kongen, men som vi finder i Danske Kancellis notater, hvor der står, at Christen i sin henvendelse '*...andrager, at Hans Hustrues Venner har, under paaskud at det er skeet paa hendes vegne, tilkiøbt sig hans i fæste havende Gaard Schibsted, hvorefter han af hende er bleven opsagt.*' Han påpeger, at han '*...har aarl: svaret til hans Hustrue alt hvad ham er paalagt*' og at salget af gården derfor '*...alleene er gjort for at fortredige ham.*' Derfor beder han om, at '*...H: Majt vil forsvare ham for hans Kones Venners opspind saaledes at han maa blive ved sin gaard.*'

Christens henvendelse behandles i Kancelliet den 13. juli. I notatet står der: '*Canc: Coll: d 13 juli 1763. Forbliver ved Lands Lov og Ret*', hvilket betyder, at den afgørelse, som kongen og Danske Kancelli traf den 2. april året før, stadigvæk står ved magt. Christens anmodning om, at Else stadigvæk skal bo hos en af sine slægtninge, bliver således fulgt, men desværre siger Kancelliets afgørelse intet om Christens bøn om at måtte blive på sin gård.

Da Christen imidlertid endnu to gange sender en ny, enslydende memorial til kongen, én i september og én i oktober måned 1763, må vi tro, at der ikke er gjort alvor af Elses opsigelse af Christens fæste, men at presset fra Elses slægtninge har varet ved. Sidste gang vi finder sagen nævnt overhovedet, er den 17. februar 1764, da Christen skriver under på, at det er blevet ham forkyndt, at Kancelliet nu for tredje gang har besluttet, at sagen skal forblive '*...ved Lands Lov og Ret.*'

Så her må beretningen om tragedien på Skibstedgaard vel slutte.

Efter mord, rettergang, dødsdom og formildelse, efter stridigheder om betaling og efter en slægtsfejde mellem Christen og Elses slægtninge må vi på grund af manglende dokumenter stå uforløste tilbage og spørge: Hvem vandt så egentlig den fejde? Kom Christen til at leve alene resten af sit liv som fæstebonde under den kone, han havde forskudt, og kom Else til at leve resten af sine dage alene '*... i Huuse hos en eller anden af Hendes Slegt og paarørende*'?

Helt uforløste kommer vi nu ikke til at stå, for der findes endnu et dokument. Ganske vist hverken et dokument fra herredsfoged, amtmand, stiftsøvrighed, kancelli eller konge, men såmænd et kirkebogsnotat – fra 1766, næsten tre år senere.

Heri kan vi se, at '*...Christen Bunches Hiemmedøbte Barn Maren Hendes daab' er blevet ...confirmeret d 9de Decbr 1766*', og at moderen er introduceret i kirken den 6. januar 1767.

Christen får altså endnu et barn, og der kan ikke være tvivl om, at moderen er Else, selv om Bent Curtz i sine kirkebogsnotater, i modsætning til den tidligere præst H.C.J.Begtrup, aldrig nævner barnets moder. Fadderskaberne afslører imidlertid, at moderen er Else: '*...Christen Steentofts Hustrue i Vandet*', hvilket vil sige Elses kusine Ingeborg, '*...bar barnet*', og '*...Jacobs Hustrue i Kanstrup*', altså Elses svigerinde, og '*...Christen Bach*' i Hinding, Elses svoger, gift med hendes søster Maren, er blandt fadderne.

Da barnet er hjemmedøbt, må Else have opholdt sig på Skibstedgaard under fødselen.

Er slægtsfejden mon blevet bilagt? Er de gode forhold mellem Christen og Elses slægtninge blevet genetableret? Er Christen blevet tvunget til, imod sin vilje, at tage Else tilbage til sig på Skibstedgaard? De spørgsmål må stå åbne, indtil der – måske – dukker nye dokumenter op.

Et sidste dokument fra en sikkert trist novemberdag i 1770, endnu et kirkebogsnotat, løser ikke de ubesvarede spørgsmål, men det afslutter beretningen om Else Larsdatter. Kortfattet og uden antydning af hvilket lidelsesfyldt liv, der her blev sat et punktum for, står der: '*...D. 12te Novbr Blev begraven Christen Bunches Hustrue, Else Lauridsdtr. i Sit alders 43de aar.*'

Hvad døde hun mon af? 43 år er ikke nogen høj alder og var det heller ikke i 1770.

[1] Bilagene 41, 42, og 55

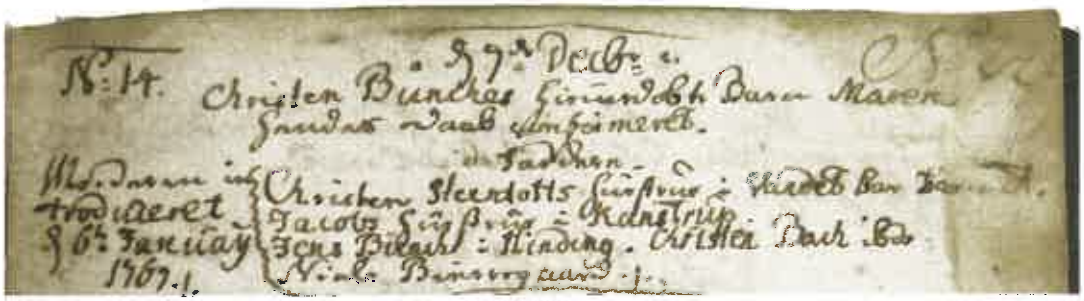

N: 14 | d. 9th Decbr | No 247

Christen Bunches Hiemmedøbte Barn Maren
Hendes Daab confirmeret
Faddere
Christen Steentofts Hustrue i Vandet bar Barnet
Jacobs Hustrue i Kanstrup
Jens Bunch i Hinding. Christen Bach ibde.
Niels Bierregaard

Moderen in
troduceret
d 6te January
1767 ./.

Døde hun, fordi hun var svagelig, som pastor Begtrup beskrev det? Blev hun offer for en epidemi? Tog en ny graviditet livet af hende? Tog hun sig selv af dage? Endte hun sit liv efter nogle få år, der havde den lykke i sig, som et helt almindeligt bondeliv kan have: med dagligt slid for føden, kærligt samliv med en ægtefælle, bekymring om en fejlslagen høst og glæden over en vellykket, der var bragt i lade?

Ingen af spørgsmålene vil kunne besvares. De må stå åbne og ubesvarede, ligesom de fleste spørgsmål om de alleralmindeligste ting gør det for hovedparten af almuen i 1700-tallet og tiden før. Vi må lade os nøje med det, som vi nu ved om Else Larsdatter. Men det er i grunden heller ikke så lidt.

På grund af de mange arkiver fik vi mere end almindelig indsigt i den forfærdelige tilstand, som en fødselspsykose med hallucinationer, depression, mordforsøg og senere mord kunne forårsage i en bondefamilie på den tid. Vi fik set, hvordan naboer og familiemedlemmer ydede støtte, når det stod værst til, men også hvordan de faldt fra, da støtten blev et økonomisk krav, og vi så, hvordan dette krav udviklede sig til en slægtsfejde. Vi fik set, hvordan enevældens retssystem hurtigt og effektivt gik i gang, hvordan der var sørget for både anklager og forsvarer i alle de retsinstanser, selv de underste, som sagen måtte igennem, og hvordan den klart og præcist blev befordret til den allerhøjeste instans, Højesteret. Igennem de mange overleverede arkiver fik vi set, hvor udbygget og omhyggelig enevældens administration var. Vi fik set, hvordan det var muligt for selv den fattigste bonde at henvende sig til landets enevældige konge, og hvordan landsbyens gejstlighed i præsternes skikkelse var en stærkt integreret del af landets magtapparat. Og vi fik set, hvordan samfundet som sådant var opbygget patriarkalsk i et hierarki, der gav enhver mand en underordnet og en umiddelbart overordnet, hvor han end befandt sig i systemet fra den simple bonde, der under sig havde sit tyende – og sin kone! – og over sig havde sin husbond, godsejeren, der over sig havde herredsfogden, der over sig havde amtmanden, der over sig havde stiftamtmanden, der over sig havde kancelliet, der over sig havde konseillet, der over sig havde kongen, der over sig havde den almægtige Gud.

Og så fik vi set, hvordan nogle af de mennesker, som var placeret højt oppe på denne hierarkiske samfundsstige, herredsfoged Peter Lübecher og Broder Brorson, den pietistiske biskop i Ålborg, begge aktivt tog del i sagen mod Else Larsdatter med bemærkelsesværdig empati og medfølelse.

Mest bemærkelsesværdigt i Else Larsdatters lidelsesfulde historie er måske, at vi blev vidne til, at hun undgik skarpretterens sværd. Vi ved, at en kvinde blot 4 år før Else Larsdatters forbrydelse, i 1754, blev idømt den kvalificerede

dødsdom for mord på et drengebarn efter den forordning, som Else undgik at blive dømt efter. Nåede Else mon lige præcis at blive reddet af den oplysningsbølge, som i resten af århundredet befordrede så store samfundsmæssige forandringer?

Hvad der sidenhen skete

Om Elses mand Christen ved vi, at han 3 måneder efter Elses død i en alder af 43 gifter sig igen. Se kirkebogsnotatet herunder.

24-årige Karen Andersdatter Vestergaard, som Christen bliver gift med, er datter af Anders Christensen Hare, som var en af de to ligsynsmænd, der sammen med herredsfogden foretog ligsynsforretningen efter den lille Lars' død. Karens mor er Maren Lauritsdatter Vestergaard, søster til Kirsten Lauritsdatter Vestergaard og Christen Nors Vestergaard, der begge optrådte som vidner i retssagen mod Else.

I årene efter giftermålet får Christen og Karen seks børn: i 1772 datteren Else Marie, der dør 2 år gammel, i 1773 sønnen Poul, i 1775 sønnen Anders Christian, i 1777 sønnen Peder Christian, i 1778 datteren Else Marie og i 1781 datteren Anna.

Tre måneder efter Annas fødsel dør Christen, kun 53 år gammel. Ved hans død er Karen 34 år, enke og alene med 5 børn, og som sådan lever hun og børnene de næste mange år.

I 1788 får Karen skøde på gården Skibstedgaard, som hun har boet på siden sit giftermål med Christen. Af skødets ordlyd kan det godtgøres, at gården har været i hendes fars eje siden 1772 - året efter hendes ægteskabs indgåelse, men nu overtager hun altså selv ejerskabet. Man ser desuden af skødet, at Skibstedgaard forud for hendes far var ejet af *'...Christen Schaarup i Thisted og Christen Steentoft i Vestervandet'*, sådan som det tidligere blev fortalt i forbindelse med Elses ejerskab af gården.

Om Christens Bunchs og Else Larsdatters lille datter Maren, der mister sin mor lige omkring sin 4 års fødselsdag, ved vi, at hun i 1782 konfirmeres som *'...Maren Christensdtr. 15 aar Skibstedgdr'*. Og i 1788, den 20. december, bliver hun som 22-årig i Nors kirke gift med den 15 år ældre Christen Andersøn. Parret får i de følgende år fem børn: i 1789 datteren Else Marie, der dør som 13-årig, i 1793 datteren Marianne, der dør 8 dage gammel, i 1795 en ny Marianne, utvivlsomt opkaldt efter den afdøde søster, i 1798 sønnen Christen og i 1801 endnu en søn kaldet Christian.

Den overlevende datter Marianne finder vi i folketællingen i 1834. Da er hun gift med gårdmand Jens Christensen i Nors og har fem børn.

Den yngste søn, Christian, bliver i 1825 gift i Nors kirke med Else Kirstine Thomasdatter. De findes i folketællingen i Nors i 1834 som gårdmandspar med to små børn. Hos dem bor den ugifte broder Christen og forældrene Christen Andersen og Maren Christensdatter af Skib-

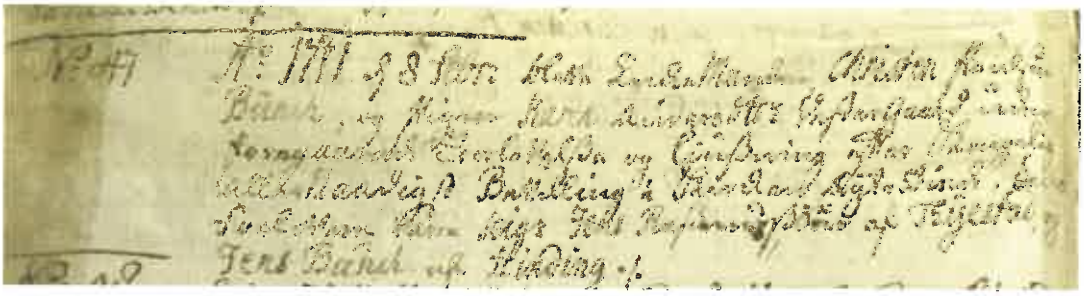

No 47

A° 1771 d 8 febr: blev EnkeManden Christen Poulsen Bunch, og Pigen Karen Andersdtr Vestergaard uden foregaaende Troelovelse og liusning efter Kongelig allernaadigst Bevilling i Kirken ÆgteViede, deres Forlovere vare Seigr Jens RasmusSøn af Thyestad, og Jens Bunch af Hinding ./.

stedgaard, som er på aftægt.

Tre år senere, i 1837, dør Maren, 70 år gammel. Hendes Mand, Christen, dør i 1839, 85 år gammel.

Marens, og dermed Elses, efterkommere er ikke, så vidt vides, efterforsket yderligere, men et sted må de jo være.

Der findes ingen billeder af Skibstedgaard fra tiden hvor tragedien udspillede sig. Men omkring 140 år senere blev dette foto, brugt som postkort, taget. (fotoet venligst udlånt af Lokalhistorisk Arkiv, Thisted)

I dag er det eneste spor af Skibstedgaard en svag misfarvning i markens vegetation...

...og en af gårdspladsens sten

Bilag

De originale dokumenter i kronologisk rækkefølge

Bilag 1

Herredsfogdens ledsagebrev til ligsynsrapporten, torsdag, den 27. juli 1758. Hvori herredsfoged Peter Lübecher informerer amtmand Frederik Hauch om de problemer, der er med at finde en egnet anklager og forsvarer for Else Larsdatter i den kommende retssag, fremsætter forslag om at bruge sønnen Johannes som forsvarer, beretter om sine vagtforanstaltninger og beder om tilladelse til at lade det dræbte barn begrave.

Den originale tekst

Højtærede og Velbaarne Hr Etatz-Raad, allerhøjstærede Hr. Amtmand!

Af den bedrøvelige Tiidende, som mig i Nat imellem 1 à 2 Slet blev refereret af den Paagieldende og i den Tilfælde priisværdige Bonde-Mand, maae jeg have den Ære at incommodere Deres Velbaarnhed med indelagte, som jeg ydmygst beder igiennemseet og Remitteret. Jeg veed vel Deres Velbaarnhed behagelig kand svare, at det er en Justitz-Sag, og jeg skal giøre mit Embede, som jeg kand forsvare; Ja give Gud! at jeg i denne Casu og for mig heel betænkelige Sag kunde giøre, og ramme det, hvorved Guds Ære og Retfærdighed kunde befordres! Men da dette Stæd og Land er blottet fra saadanne Folk, som enten kand føre Sager i det, X, eller være Forsvar, maae jeg i dets Henseeende i særdeeleshed, tilliigemed det øvrige have nye Omsorg og Paalæg, og veed ey paa nærværende Tiid, hvo dertil kand foreslaaes og blive tilstæde og authoriseres; thi Sr Steenild er som paa Flugt at reyse herfra, men Fuldmægtig Peder Hammer paa nogen Tiid reyst fra Provintsen og Sr Knud Hee Langt borte; Derfor jeg Underdanig beder Deres Velbaarnhed ville behage At Ordinere det fornødne, og tillægge anmodning til bem^te^ Steenild for første at Proseqvere Sagen som Actor, og Sr Mogens Møller, som Forsvar, om hand kand blive tilstæde; thi ellers skal min Ældste Søn Johannes Lübecher gierne udrette hvad han formaaer, paa det Justicen ey skal liide Ophold; Imidlertiid er den stakkels forvildede og elendige Qvinde efter min Foranstaltning under bevogtning af 2de Persohner Natt og

Teksten i en nudansk version

Højtærede og velbårne hr. etatsråd, allerhøjstærede hr. amtmand.

Efter den sørgelige nyhed, som jeg fik fortalt i nat mellem klokken 1 og 2 af den pågældende og i dette tilfælde prisværdige bondemand, må jeg have den ære at besvære Deres Velbårenhed med vedlagte, som jeg venligst beder Dem gennemse og tilbagesende. Jeg er bekendt med, at Deres Velbårenhed kan svare, at dette er en justitssag, og at jeg derfor blot skal gøre mit arbejde, så godt som jeg kan. Ja, Gud give, at jeg i denne for mig meget betænkelige sag kan gøre og foranstalte det sådan, at Guds ære og retfærdigheden kan ske fyldest! Men da dette sted og dette land er blottet for folk, som kan føre eller forsvare sager, så har jeg i særdeleshed i henseende dertil, men også i henseende til det øvrige, behov for nye påbud og pålæg, da jeg for nærværende ikke ved, hvem man kan foreslå, bringe til at komme og autorisere, for hr. Steenild er nærmest på flugt herfra, fuldmægtig Peder Hammer er rejst fra provinsen i nogen tid og Sr. Knud Hee er langt borte. Jeg beder derfor underdanigst Deres Velbårenhed om at beslutte, hvad der er nødvendigt og at anmode nævnte Steenild om at procedere sagen som anklager og Sr. Mogens Møller som forsvarer, hvis det er muligt for ham. Ellers vil min ældste søn Johannes Lübecher gerne udrette, hvad han formår, så retssagen ikke skal udsættes. I mellemtiden er den stakkels, forvildede og elendige kvinde på min foranstaltning under bevogtning af to

dag, paa det hun ey skal ombringe sig selv, som hun i Førstningen havde Sind til, og endnu maa frygtes for, da hun mange gange, som ikke i Forretningen blev indført raabte: Jeg beder eller begiærer ikke andet, end døm mig fra mit Liv; Thi i Henseende til Barnet, da Haaber jeg, at Deres Velbaarnhed finder ikke noget striidigt, at det jo efter Omstændighederne kand vorde begraven; Hvornæst jeg med all optænkelig Estime forbliver højædle og Velbaarne Hr: Etatz-Raads Allerhøjstærede Hr: Amtmands

underdanig tiener
Peter
Lübecher

Thisted
den 27de Julii 1758

personer nat og dag, så hun ikke ombringer sig selv, som hun tidligere havde i sinde, og som hun stadigvæk må befrygtes at have, idet hun mange gange, hvilket ikke er opført i ligsynsrapporten, råbte: "Jeg beder eller ønsker ikke andet end at blive dømt fra livet". Med hensyn til barnet, så håber jeg, at Deres Velbårenhed ikke finder, at der er noget, der forhindrer, at det kan blive begravet. Jeg forbliver med al optænkelig ærbødighed højædle og velbårne hr. etatsråds allerhøjstærede hr. amtmands

underdanige tjener
Peter
Lübecher

Thisted
den 27. juli 1758

Kilde: Landsarkivet for Nørrejylland, Dueholm-Ørum-Vestervig amters arkiv, pakke 46, Indkomne breve 1757-59

Bilag 2

Ligsynsrapporten, torsdag den 27. juli 1758. Hvori herredsfoged Peter Lübecher beretter om besigtigelsen af det dræbte barn og et foreløbigt forhør af Else Larsdatter sammen med de to respekterede dannemænd Jens Frøekier og Anders Hare.

Den originale tekst

Anno 1758 den 27de Julii indfandt sig udi Christen Poulsen Bunches Huus i Schibstedgaard i NorsSogn jeg underskrevne Peter Lübecher Kongl: Maj^ts^ CommerceRaad Byefoget og Skriver i Thiisted samt Herredsfoget og Skriver i Hillerslef-Hundborg-Herreder tilligemed de 2de Velagtbahre Dannemænd Jens Fröekiær og Anders Hare i Wording, for det første at siune og besigtige forn^te^ Christen Poulsens af sin egen Moder Else Larsdaatter i Gaar Eftermiddag aflivede spæde Barn Lars Christensen, næsten 17 Uger gammel og derefter Forhøre de Omstæn[dig]heder og Aarsager, som har været forhen, og nu ved denne bedrøvelige Tildragelse; og blev da bem^te^ Barn optaget af Vuggen, hvorudi det Død befandtes, og ved Eftersiun blev befunden, at Struben under Hagen var overskaaret; Hvorefter Moderen, som forhen tilstoed, at have bedrevet denne Gierning i Gaar eftermiddag imod Aftens Tiid, da hændes Mand var efter Tørv, Folkene vare i deres Gierning uden huuset, og Pigen, som ellers var i huuse[t]

Teksten i en nudansk version

Den 27. juli 1758 indfandt jeg, underskrevne Peter Lübecher, Kongelig Majestæts kommerceråd, byfoged og skriver i Thisted samt herredsfoged og skriver i Hillerslev-Hundborg herreder, mig sammen med de to respekterede dannemænd Jens Frøekier og Anders Hare i Vorring, i Christen Poulsen Bunches hus i Skibstedgaard i Nors sogn for først at syne og besigtige førnævnte Christen Poulsens næsten 17 uger gamle, spæde barn, der i går eftermiddag blev aflivet af sin egen mor, Else Larsdatter, dernæst for at forhøre mig om årsager og omstændigheder før og nu i forbindelse med denne tragiske tildragelse. Barnet blev fundet død i vuggen og blev taget op og en undersøgelse viste, at struben var skåret over under hagen. Moderen tilstod, som allerede tidligere, at have begået denne forbrydelse i går eftermiddag hen imod aftenstid, da hendes mand havde været ude efter tørv, folkene havde været i ar-

var udgaaet uden for Gaarden, at flytte Kreaturene, hvilket fald[t] hænde saaledes ind, efter at hun i en lang tiid, og siden hun giorde Barsel, ja i hændes BarselSeng var paakommet Fristelse, Bedrøvel[se] og sværmodige Tanker, som i Førstningen udfaldt dertil, ligesom hu[n] ey kunde selv være i Verden eller forestaae noget i samme og detsaarsage ey fandt nogen Roe eller Hviile i Sindet men idelig tragtede og pønsede paa, hvorledes hun kunde ombringe sig selv, og komme fra Verden, som anleedigede hændes Mand, med hvem hun førs[t] kom i Ægteskab sidstafvigte Aar, saa og hændes Sødskende og Venner, at de ingen sinde Natt eller Dag turde lade hænde være eene uden Tilsiun og Opagt, deels saavidt deres egne kræfter kunde Formaae og udstaae, og deels ved Grander og Naboer, indtil ohngefehr for en 3 Uger siden, da det loed sig til Siune, ligesom de fortvivlede Tanker vare forsvundene, og af hændes Ord icke kunde fornemmes andet, end som hun var paa hændes Omvendelse og Forbedring, da der og efter hændes egen Begiæring blev ophørt med saa stricte Oppasning, hvilken hun sagde giorde hænde værre og icke bedre; Imidlertiid har der og været de Dag[e] og tiider, at hun for Fristelsen har været forskaanet, dog altiid frygte[t] og gruet for, at tage nogen Bog i Haanden, og af den Underviisning og Formaning hun i all i sin Bedrøvelses tiid har haft af Præsterne ha[r] hun ey længere haft Eftertanke, end de har været hos hænde, men gr[ublet] paa, hvilket hun vel skulde giøre, enten at ombringe sig S[elv] eller hændes Foster og Barn, tilhvilket sidste hun, da hun saa[e] tiiden paa Barnet fuldførte; Videre paa tilspørgende: Hvad der kunde i Førstningen have givet hænde anleednig til bekymmerlige Tanker og saa ond Forsæt, gav hun til Giensvar, at hun vidste aldeeles ingen; thi hændes ÆgteMand havde levet med hænde i all klærlighed, andre havde hun ey heller haft Fortræ[d] af, og til det daglige Ophold manglede hun ey noget for det behøvendes Udreedning efter hændes stand, saa hun icke i nogen Maad[e] veed, hvorfra hændes Bedrøvelse, bekymmerlige Tanker og onde Forsæt er kommen, alleene har siuntest, at hun ey kunde leve elle[r] i Sindet have Roelighed; Da og hændes Mand, som og andre nærværende maatte tilstaae hændes Bekiendelses Rigtighed, og at hun selv efter Gierningen var forøvet, ved sin hiemkomst fra et stæd i Nær-

bejde udenfor huset og pigen, som ellers var i huset, var gået uden for gården for at flytte kreaturerne. Hun var pludselig blevet tilskyndet til at gøre det, efter at hun efter fødselen i lang tid havde været fristet, bedrøvet og tungsindig. I begyndelsen havde det været, som om hun ikke selv kunne være nogen steder eller foretage sig noget. Derfor havde hun hverken ro eller hvile i sit sind, men overvejede igen og igen, hvordan hun kunne begå selvmord og således forlade denne verden. Dettte foranledigede, at hendes mand, som hun var blevet gift med sidste år, samt hendes søskende og hendes venner ikke turde lade hende være uden opsyn og kontrol hverken nat eller dag. Dette opsyn varetog de, så vidt deres egne og naboernes kræfter rakte til, indtil for omtrent 3 uger siden, da det så ud til, at hendes fortvivlede tanker var forsvundet. Af det hun sagde, kunne de ikke tro andet, end at hun var i bedring. Hun bad så om, at opsynet med hende blev lempet, idet hun sagde, at det forværrede hendes tilstand i stedet for at forbedre den. Der har dog været dage, hvor hun har været forskånet for fristelse, men hun har altid frygtet og gruet for at tage nogen bog i hånden, og af al den undervisning og alle de formaninger, som præsterne har givet hende i den tid, hun har været så deprimeret, har hun ikke haft anden hjælp end den, at de har været hos hende. I stedet har hun spekuleret på, om hun skulle ombringe sig selv eller sit barn. Da hun så på et tidspunkt så en lejlighed til det, gjorde hun alvor af det og dræbte barnet. Da hun blev spurgt om, hvad der i begyndelsen havde givet anledning til hendes bekymringer og til så ondt et forehavende, svarede hun, at det havde hun slet ingen anelse om, for hendes ægtemand havde været god og kærlig mod hende, og ingen andre havde gjort hende noget ondt. Hun manglede ingen af de daglige fornødenheder, hun som bondekone kunne forventes at have, så hun ved overhovedet ikke, hvor hendes tungsindighed, bekymringer og onde hensigter er kommet fra. Det ser ud til for hende, at hun slet og ret manglede livsmod og ro i sindet. Da såvel hendes mand som andre tilstedeværende kunne berigtige hendes tilståelse, og da hun endvidere, da hun

værelsen ey alleene for hændes Mand, men og forud i Naboelauget havde givet det til kiende; Saa kunde for denne skaede icke videre foretages, end at lade hænde under vedbørlig Vagt og tilsiun opagte til Sagens Uddrag, nærmere Oplysning og Paakiendelse, men denne Forretning slutte og af Os underskrives - - actum ut supra. Paa Rettens Vegne Peter Lübecher, Jens Pedersen Frøekiær, Anders Christensen Hare.

kom hjem, efter at forbrydelsen var begået, havde fortalt, hvad hun havde gjort til både naboerne og til sin mand, så kunne der ikke foretages yderligere i denne sag end at lade hende være under behørig opsyn, til sagen er undersøgt, oplyst og afgjort ved dom. Hermed sluttes denne forretning og underskrives af os - - foregået som ovenfor omtalt. På rettens vegne. Peter Lübecher, Jens Pedersen Frøekiær, Anders Christensen Hare.

Kilde: Landsarkivet for Nørrejylland, Justitsprotokol for Hillerselv-Hundborg Herreder 1748-1762, B 1753-1762 fol. 727

Bilag 3

Amtmandens beskikkelse af actor til Herredstinget, lørdag den 29. juli 1758. Hvori amtmand Frederik Hauch beskikker prokurator Knud Hee som actor ved det kommende Herredsting.

Den originale tekst

Under 27de hujus haver Hr: CommerseRaad, Bye og Herredsfoget Lübecher tilmeldet mig, at Christen Poulsen Bunch, boende i Schibstedgaard udi NorsSogn hans Koene Else Larsdaatter har den 26de ejusdem aflivet sit eget spæde Barn Lars Christensen næsten 17ten Uger gammel. Altsaa anbefales og beskiekes Sr Knud Hee, som Actor at fuldføre Sagen imod bemte Kvinde til snarest og muuelig Endskab, og paatvivler icke, hand jo paa det allernøyeste iagttager Hans Mays allernaadigste Love og Forordninger.- Hos Hr Kammer Raad og Amtsforvalter Fog haver han at anholde om anviisning til frie Befordring skab ved fore faldene Reyser udi bemte Sag.
Højriis den 29de Julii 1758. Fr: Hauch.

Teksten i en nudansk version

Den 27. d.m. har hr. kommerceråd, by- og herredsfoged Lübecher anmeldt for mig, at Else Larsdatter, gift med Christen Poulsen Bunch, Skibstedgaard i Nors sogn, den 26. samme måned har aflivet sit næsten 17 uger gamle spædbarn Lars Christensen. Derfor anbefales og beskikkes Sr. Knud Hee som anklager for at føre sagen imod den nævnte kvinde til snarest mulig afslutning. Det forventes, at han til det yderste overholder Hans Majestæts allernådigste love og forordninger. Der kan søges om fri befordring ved eventuelle rejser i denne sag hos hr. kammerråd og amtsforvalter Fog.

Højriis den 29. juli 1758. Fr. Hauch

Kilde: Landsarkivet for Nørrejylland, Justitsprotokol for Hillerslev-Hundborg Herreder 1748-1762 B 1753-1762 fol 727

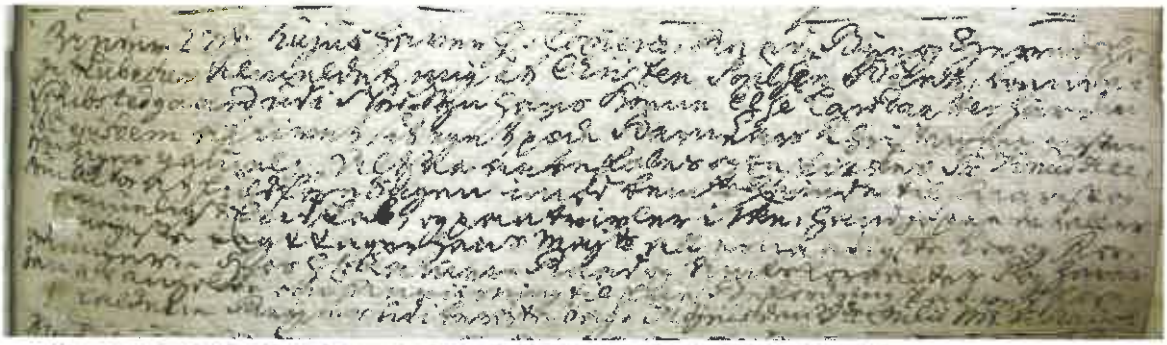

Herover ses den detalje af herredstingets justitsprotokol, hvor amtmandens beskikkelse af actor refereres.

Biiag 4

Herredstingets stævning, tirsdag den 1. august 1758. Hvori herredsfoged Peter Lübecher bekendtgør, at amtmand Frederik Hauch gennem prokurator Knud Hee, rejser sag ved Herredstinget mod Else Larsdatter. Herredsfogden stævner derfor en række navngivne personer til, under strafansvar, at give møde for at forklare, vidne og oplyse om sagen på Herredstinget den 8. august 1758.

Den originale tekst

Peter Lübecher. Deres Kongl: Maytz: Commerce Raad Byefoget og Skriver i Thiisted, samt Herredsfoget og Skriver i Hillerslef Hundborg Herreder giør vitterlig, at for mig andraget haver ædle Sr Knud Kristensen Hee af [Seerup] [h]vorledes han ifølge til Ham ergangne Constitution og Foranstaltning [f]ra Amtets Høye Øvrighed, Høyædle og Velbaarne Hr: Etatsraad og Amtmand Hauch er beordret, at undersøge og paatale den misgierning som Christen Poulsen Bunches Hustroe Else Larsdaatter, boende i Schibsted Wording den 26de Julii sidst mod aften paa sit spæde Barn Laurs Christen[se]n beganget haver. Thi bliver hermed indstævnet for mig i Retten at møde [p]aa Hillerslef-Hundborg Herreds Ting Thiirsdagen den 8de augt: førstkom[m]ende fornte Else Larsdaatter med Værge og Forsvar, Vidner og alle Slags lovtilladelige Beviiser at anhøre og see i Retten produceret og [d]erefter Dom at Lide. Tillige Ting og tiid indstævnes og under Kaldsmaals straf at møde. Den i Huuset værende TienestePige Maren Andersdaat[t]er Westergaard og Drengen Thomas Thomasen, Christen Christensen og Huu[s]troe Maren Pedersdaatter i Hinding, Anne Bunche ibid:, Anders Hares Huustroe Maren Larsdaatter i Wording, Jens Frøekiærs Huustroe Maren Christens[d]aatter ibid:, Anders Christensens Huustroe i Wislønge, Anders Simonsens Huustroe Johanne Poulsdaatter i Nors, Christen Lunds Huustroe Inger Poulsdaatter i Wording, Kirsten Laursdaatter Wæstergaard i Nors, samtlige deres Sandheds vidne at aflægge, og paa Spørsmaale svare. Paa lige Maade og til Lige tiid bliver og indstævnede de ved det døde Barn medhafte Siunsvidner: Jens Frøekiær af Wording og Anders Hare ibid:, for den af dem udi Christen Poulsen Bunches Huus Holdte Siuns Forretning Yderligere at bevidne og bekræfte; Saa bliver og dette Stævnemaal ankyndiget [f]or Sognepræsten i Nors

Teksten i en nudansk version

Peter Lübecher. Hans kongl. Majestæts commerceråd, byfoged og skriver i Thisted, samt herredsfoged og skriver i Hillerslev-Hundborg herreder bekendtgør, at ædle Sr. Knud Kristensen Hee har fremført for mig, at han ifølge en af ham modtaget konstituering og foranstaltning fra amtets høje øvrighed, højædle og velbårne hr. etatsråd og amtmand Hauch, er blevet beordret til at undersøge og påtale den forbrydelse, som Christen Poulsen Bunchs hustru Else Larsdatter, bosiddende i Skibsted, Vorring, den 26. juli ved aftenstid begik mod sit spædbarn Lars Christensen. Derfor stævnes nævnte Else Larsdatter med værge, forsvarer og vidner til at give møde for mig i retten på Hillerslev-Hundborg Herredsting, tirsdag den 8. august, for her at påhøre og se alle lovlige beviser fremlagt og derefter at modtage dom. At møde til samme tid og ting under strafansvar stævnes desuden den i huset værende tjenestepige, Maren Andersdatter Vestergaard og drengen Thomas Thomasen, Christen Christensen og hustru Maren Pedersdatter i Hinding, Anne Bunch sammesteds, Anders Hares hustru Maren Larsdatter i Vorring, Jens Frøekiærs hustru Maren Christensdatter sammesteds, Anders Christensens hustru i Vislynge, Anders Simonsens hustru Johanne Poulsdatter i Nors, Christen Lunds hustru Inger Poulsdatter i Vorring og Kirsten Larsdatter Vestergaard i Nors for at de alle kan vidne sandfærdigt og besvare spørgsmål. På samme måde og til samme tid bliver de ved det døde barn medfølgende synsvidner Jens Frøekiær af Vorring og Anders Hare sammesteds stævnet for yderligere at bevidne og bekræfte det af dem afholdte syn i Christen Poulsen Bunchs hus. Desuden bekendtgøres denne stævning for sognepræsten i Nors og Tved menigheder, velærværdige og

og Tved Menigheder Velærværdige og Højlærde [H]r: Begtrup, samt Capellanen Velærværdige Hr: Jensen, om De maatte [v]iide noget hvormed De Sagen til Oplysning behagelig kunde tiene; Endelig forkyndes og dette Stævnemaal meerbemte Else Larsdaatters Mand Christen Poulsen Bunche, for alt ovenskreven at paahøre, og ellers ved Irettesættelse og Dom i Følge de fremførende Vidner og Sagens Beskaffenhed vorde anseet; Imidlertiid skal omgaaes som Lov og Rett [ ]er gemæst. - Til Bekræftelse under min Haand og Seigl.
Thisted d. 1te [A]ugt: 1758. Peter Lübecher (L:S:)

Denne respective Stævning er her i Nors [P]ræsteHuus Lovlig Forkyndet den 1ste Augt: 1758 - til staaer H:C:J: Begtrup.
Anno [175]8 den 1ste Augt: Have Vi 2de underskrevne begge af Thisted Lovlig forkyndet [de]nne respective Rettens Stævning for alle derudi mentionerede og indbemte [Pe]rsohner, og talte deels med dem Selv, og deels med de i Huuset værende [fo]lk, som belovede Forkyndelsen de fraværende at indberette. Saale[d]es at være passeret bekræfte Vi med Lovens Eed, saa sandt hjælpe os Gud og [h]ans hellige Ord. Peder Christensen Drejer, Poul Simonsen.

højlærde hr. Begtrup, samt for kapellanen, velærværdlge hr. Jensen for at høre, om de muligvis ved noget, hvormed de venligst kunne være behjælpelig ved oplysning af sagen. Endelig stævnes også Else Larsdatters mand, den flere gange nævnte Christen Poulsen Bunch til at påhøre alt det ovenfor nævnte og til eventuelt, ifølge de fremførte vidneudsagn og sagens beskaffenhed, at være hjemfalden til irettesættelse og dom. Sagen skal således behandles i overensstemmelse med lov og ret. Til bekræftelse under min hånd og segl. Thisted den 1. august 1758. Peter Lübecher. (locus sigili)

Denne stævning er her i Nors præstegård bekendgjort på lovlig vis den 1. august, 1758 – bevidnet af H.C.J.Begtrup.

Den 1. august 1758 har underskrevne to personer fra Thisted på lovlig vis bekendgjort denne rets stævning for alle de i stævningen nævnte personer. Vi har dels talt med dem selv og dels med de i huset forefundne folk, der lovede at underrette de fraværende. Vi sværger ved loven, at således er det foregået, så sandt hjælpe os Gud og hans hellige ord. Peder Christensen Drejer, Poul Simonsen

Kilde: Landsarkivet for Nørrejylland, Justitsprotokol for Hillerslev-Hundborg Herreder 1748-1762 B 1753-1762 fol. 726

Bilag 5

Herredstingets første retsmøde, tirsdag den 8. august 1758. Hvor herredstingsstævningen og sognepræstens og kapellanens attester fremlægges, Else Larsdatter, tjenstepigen Maren, tjenestedrengen Thomas, Christen Christensen og Anne Bunch i Hinding, Maren Larsdatter og Maren Christensdatter i Vorring, Anders Christensens hustru Karen Christensdatter i Vislyng, Johanne Poulsdatter og Christen Vestergaard i Nors samt Inger Poulsdatter i Vorring afhøres af såvel anklager som forsvarer.

Den originale tekst

716

Tiirsdagen den 8de Aug 1758 blev Retten satt og Betien[ing]en vare Tinghørere, Peder Skindrup, Anders Deinbol, Christen [Ves]løs, Frands Møller, Erik Gregersen, Mikkel Alstrup, Poul Simon[sen] alle af Thisted, og Peder Sørensen Landboe af Thinstrup [Sogn]

For denne Respective Rett efter tillagde Ordre fra højvelbaarne Hr Etatsraad og Amtmand

Teksten i en nudansk version

716

Tirsdag den 8. august 1758 blev retten sat med tinghørerne Peder Skindrup, Anders Deinbol, Christen Vesløs, Frands Møller, Erik Gregersen, Mikkel Alstrup, Poul Simonsen, alle af Thisted, og Peder Sørensen Landboe af Tingstrup Sogn.

Efter ordre fra højvelbårne, højlærde etatsråd og amtmand Hauch mødte den ædle Sr. Knud Hee af Østergård i Seerup på Thyholm

Hauch, som herme[d] produceres til Læsning og Protocollation udj Sagen contra Chris[ten] Poulsen Bunches Hustru Else Lauritzdaatter af Schibst[ed]gaard i Wording for Drab paa sit eget spæde Barn Lars Christen[sen] mødte ædle Sr Knud Hee af Østergaard i Seerup paa Thyehol[m] og Producerede Rettens Stævning af 1ste Aug sidstl med sine Lov Forkyndelses Paaskrifter, til Læsning og Protocollation hvilke begge for Retten blev oplæste og efter Touren Lyder som følge[r] fol 726 Derefter dommeren da paaraabte saavel den paagielden[de] Koene, Else Larsdaatter, som uden Baand og Fængsel for Retten var tilstede tilligemed den over Hende ansatte Vagt; dernæst hændes Mand Christen Poulsen som og for Retten var tilstæde Endog alle de øvrige til Vidnesbyrds aflæggelse indstævnte Per[sohn]er, som alle vare tilstæde, undtagen Christen Christense[ns] Hustrue Maren Poulsdaatter [1] *i Hinding, som Hændes Mand der var nærværende foregav og berettede ikke i dag at kunde møde formedelst Svaghed og Skrøbelighed. Saa blev og ved forrige Sog[ne]foged i Nors Sogn Jens Olesen af Wording fremlagt det skri[ft] som Velærværdige Højlærde Hr Hans Begtrup som Sogne h[yrde] i Nors Sogn, og Velærværdige og Vellærde Hr Matias Jen[sen] som capellan har forfattet, som Bem^te Jens Olesen B[ringer] og acten tilført samme Lyder saaledes fol. 726 . - Sr H[ee] vilde for første producere det over det Sal. Dræbte Barn førte [Siun] af 27de Julii sidst med Begiæring samme maatte Læses og [pro]tocolleres saaledes Lydende fol: 727 – Derefter Begiærede [Hee] den paagiældende Else Lauritzdaatter maatte for Retten st[ed]es uden Baand og Fængsel og giøre sin Forklaring om bem^te og for stævnte onde Gierning efter Siunets Medfør paa Hændes spæde Barn og Bad Hænde dertil foranleediget samt at svare paa Actors fornødne fremsættende Spørsmaale – Hvorpaa hun og ganske Leedig og Løes og uden Baand og Fængsel fremstod for Retten og ifølge Actors - Sr Hees Begiæring blev examineret af Dommeren ifølge Siuns Forretningen; og da gav til Giensvar saaledes: Baade for Gud og Mennisken Bekiender Hun, at hun d 26de Julii sidst afvigte aflivede Hændes spæde Barn Lars Christensen, da næsten 17 Uger gl: med en kniv med hvilken*

[1] Fejlskrivning. Læs: Maren Pedersdatter

i sagen mod Christen Poulsen Bunchs hustru Else Lauritzdatter af Skibstedgaard i Vorring, anklaget for drab på sit spæde barn Lars Christensen. Han fremlagde rettens stævning af 1. august med lovforkyndelsespåskrift til læsning og protokollering. Begge oplæstes for retten, jvf. fol 726.

Herefter fremkaldte dommeren såvel den pågældende kone Else Lauritzdatter, der var til stede i retten uden bånd og fængsel, som den vagt, der var sat over hende; dernæst hendes mand Christen Poulsen, der også var til stede i retten samt alle de øvrige indstævnede personer, som var indkaldt for at vidne. De var alle mødt med undtagelse af Christen Christensens hustru Maren Pedersdatter i Hinding. Hendes mand, som var til stede, berettede, at hun ikke kunne give møde på grund af svaghed og skrøbelighed. Den tidligere sognefoged i Nors, Jens Olesen af Vorring, fremlagde desuden det skrift, som velærværdige og højlærde hr. Hans Begtrup og velærværdige og vellærde kapellan hr. Matias Jensen har forfattet om sagen her i Nors Sogn. Nævnte Jens Olesen overbringer de to skrifter, der tilføres sagen og lyder som det kan ses i fol. 726. –

Sr. Hee ville først fremlægge det foretagne syn af 27. juli over det salig dræbte barn og bad om, at det måtte protokolleres og oplæses som lydende i fol. 727 –

Dernæst bad Hee om, at Else Lauritzdatter måtte fremstilles for retten uden bånd og fængsel for at kommentere anklagen om forbrydelsen på hendes spæde barn i henhold til det foretagne syn og for at svare på de spørgsmål, som anklageren måtte finde det nødvendigt at stille.

Herefter rejste hun sig da ganske frit og uden bånd og fængsel og blev forhørt af dommeren i henhold til synsforretningen, som anklageren Sr. Hee havde ønsket det.

Hun svarede:

Både for Gud og mennesker tilstår hun, at hun den 26. juli i sidste måned aflivede sit spæde barn Lars Christensen, der da var næsten 17 uger gammel, med en kniv, med hvilken hun skar dets strube over. Det skete på den tid af eftermiddagen, da hendes mand var kørt efter

Hun overskar Hans Strube og hvilket skeede paa den Tiid om Eftermiddagen da Hændes Mand var udkiørt efter Tørv, drengen i marken og Pigen udgaaet at flytte Creaturene. Paa Rettens videre tilspørgende svarede Else Larsdaatter at hun veed alldeles ingen aarsag, Anleedning eller Tildragelse til denne onde Gierning uden at det faldt Hænde saaledes ind, og som hun meener er en fødsel af et bekymmerlig og sværmodige Tanke hænde overkom paa hændes BarselSeng, da hun ofte pønsede [...]ve ombringe sig selv hvortil hun dog da ligesaa Lidet som til [...] Gerning veed eller viste anleedning uden at Hun blev saare [bed]røvet i Sindet og Satan fristede og forstokkede Hænde at Lyde Formaninger Tugt og Underviisning af Guds Ord; Saa at hun endog ey aleene havde [s]kye og frygt for at Læse i en gudelig Bog, men endog satte den [u]d; Hun siuntes, der var ikke længere Tiid for Hænde at blive i ver[den] men hvorfor hun havde faaet de Tanker eller aarsagen dertil, det [ve]ed Hun ikke og siden hun saaledes blev anfægtet, og faldt i Vildelse og for[t]vivlel[s]e haver hun ingen sinde haft Roe eller Hviile i Sindet at fuld[før]e den onde Gierning, som end tilsidst udfaldte paa Hændes Barn [om] endskiøndt Hun for nogle faa Uger siden anstillede sig for [hæ]ndes Mand og Venner, som det var blevet bedre med Hænde og [al]leene at Hun derved kunde blive Qvit for den over hænde holdte Tilsiun og Opagtning. Og altsaa veed hun ikke nogen egentl. [v]is Dag eller tiid paa hvilken Hun har været frie for Fristelsen, men [h]iget og stundet efter at faae Hændes forsæt fuldbyrdet og ikke bekymret [s]ig om Hændes Liv før end, da Hun dog vel veed, at Hun nu ingen [N]aade kand faae – Hun Beretter ydermeere, at da Hun giorde den [o]nde Gierning paa sit Barn tog hun det paa Skiødet, og giorde Ulykken derpaa, men begyndte det og ofte at vilde giøre det, men blev [h]indret paa saadan Maade, som Hun dog ikke veed, indtil det om sider skeede; Hvorefter hun igien lagde det blodige Barn i Vuggen og udløb til hendes Grande og Nabo Anders Wislynges Koene, og berettede Hænde Gierningen at være skeet – Derpaa tilspurgte S' Hee den for Retten staaende Malevensant Else Lars[daa]tter om hun tilstaaer ved saa syndig forøvet Gierning paa [hæn]des kiære spæde Barn at have fortient at miste Livet? [Hvor]paa hendes Svar faldt saaledes: Ja, efter mange Forestillinger. -[Om] Hun i

tørv, drengen var i marken og pigen var gået udenfor gården for at flytte kreaturerne. På rettens efterfølgende spørgsmål svarede Else Larsdatter, at hun kender ingen fornuftig forklaring, anledning eller hændelse, der kan forklare denne forbrydelse. Hun gjorde det blot, og hun mener, at det er en følge af de bekymringer og det tungsind, der angreb hende, da hun lå i barselsseng. Da overvejede hun ofte at begå selvmord, men det blev ikke til noget. Når hun påtænkte det, eller når hun forsøgte at arbejde, blev hun forfærdelig sørgmodig og Satan fristede hende og forførte hende til ikke at adlyde formaninger og til ikke at ville modtage tugt og undervisning af Guds ord. Ikke alene havde hun frygt og rædsel for at læse i en gudelig bog; hun satte den endog udenfor.

Hun syntes, at hun ikke længere hørte til i verden, men hvorfor eller af hvilken grund hun havde fået det sådan, det ved hun ikke, og efter at hun således blev anfægtet, forvirret og fortvivlet, har hun ikke på noget tidspunkt haft ro eller hvile i sit sind for tanken om at gennemføre forbrydelsen, og til sidst begik hun den da også på sit barn, selv om hun for nogle få uger siden foregav for sin mand og hans venner, at det var blevet bedre med hende og med risikoen for, hvad hun kunne finde på, for at han så kunne ophøre med at holde hende under opsyn. Hun tror ikke, at hun på nogen bestemt dag eller på noget bestemt tidspunkt har været fri for fristelsen, men har ønsket og stræbt efter at udføre sit forsæt og har ikke bekymret sig om sit eget liv, da hun ved, at der ikke er nogen nåde for hende. - Hun fortæller desuden, at da hun foretog den onde handling på sit barn, tog hun det på skødet og begik forbrydelsen dér. Hun havde prøvet flere gange, men blev, uvist hvordan, forhindret i det. Til sidst lykkedes det dog, hvorefter hun lagde det blodige barn tilbage i vuggen og løb over til sin grande og nabo Anders Vislynges kone og fortalte hende, hvad der var sket. –

Derpå spurgte Sr. Hee forbryderen Else Larsdatter, der stod for retten:

- Om hun tilstod, at hun ved at have begået en så syndig forbrydelse mod sit kære spædbarn fortjente at miste livet? Dertil svarede hun således: "Ja, på mange måder". –

- Om hun, mens hun således var plaget af

den Tiid Hun var saaledes besværet med ond Forsætt kun[ne giø]re nogen Gierning i sit Huus, skye Ild og Vand og passe paa sit Huus som tilforn, eller og hun ganske havde slaaet sig [fra] at forrette noget? Dertil svarede Else Larsdaatter at til [... G]ierning faldt hændes ganske Lyst Bort. -3- Tilspurgt: [Om] hun ikke overlagde med sig selv, hvorledes hun skulde blive [fri] og entlediget fra den Opsiun hændes Mand og Venner [før]te ved Hænde, at hun kunde faae Rum til at fuldføre sit onde Forsæt? Else Larsdaatter svarede hertil, Ja det giorde hun. 4de – Om hun havde prøvet saadan Gierning enten imod sig selv eller andre, der kunde give Hændes Mand og Venner Anleedning at tage hænde i tilbørlig Opsiun? Else Larsdaatter svarede at hun nogle gange har været i Færd med at ville hænge sig selv, hvilket foraarsagede den over hænde holdte Opsiun.- Da Else Larsdaatter saaledes inden Retten med god Fornuft ved Spørsmaal og Giensvar havde givet sin Forklaring begiærede Hee de af Retten indstævnte Vidnesbyrd maatte paagaae og efter Lovens Maade stilles til Examen samt separativ blive afhørt. – Saadan S' Hees Begiæring blev af Retten biefaldet som og fremkaldte Tieneste Pigen Maren Andersdaatter Westergaard, for hvem, som og de øvrige Vidner Dommeren oplæste Forklaringen paa Vidnernes Eed og derefter formanede hænde og dennem at vidne Sandhed efter Lovens Tilhold, som og for enhver ved deres Corporlig Eeds aflæggelse ydermeere og kan vorde Repeteret ; Og efter at hun saa havde aflagt Lovens

717

Eed med oprakte fingre belovede at vilde vidne [sin] Sandhed. Og blev derpaa af S' Hee tilspurgt for det 1ste O[m] Vidnet tiente og tiener i Schibstedgaard i Wording hvor det [Paa]stævnte Mord er beganget? Vidnet svarede - Ja, Hun baa[de] har tient, og endnu tiener i Schibstedgaard hvor mordet er Pa[sseret.] H.- Om hun veed Else Lauritzdaatter hændis Madmoder, ha[ver] bedrevet og giort dette Mord, og hvoraf hun sligt veed? – R. at [hun] var ikke tilstæde da Gierningen blev forøvet men efter hun va[r] indkommet i huuset saae hun den bedrøgelige Siun paa Barnet, og hvorledes den var aflivet, og hvilket hændes Madmode[r] tilstoed og bekiendte at have forrettet. - 3. Om der var nogen hiemme i Schibstedgaard paa den Tiid, da den uly[k]kelige

onde hensigter, kunne foretage sig noget i sit hus; tage vare på ild og vand og passe huset, som hun plejede, eller om hun helt var ophørt med at foretage sig noget? Dertil svarede Else Larsdatter, at hun slet ikke havde lyst til at foretage sig noget. For det tredje spurgte han:

- Om hun ikke overvejede, hvordan hun kunne blive befriet for det opsyn, som hendes mand og hans venner førte med hende, så hun kunne få mulighed for at gennemføre sin onde hensigt? Else Larsdatter svarede hertil, at det gjorde hun. For det fjerde:

- Om hun havde prøvet at foretage sig noget, enten mod sig selv eller mod andre, der kunne gøre det nødvendigt for hendes mand og hans venner at føre opsyn med hende? Else Larsdatter svarede, at hun nogle gange har været i færd med at ville hænge sig selv, og det medførte, at der blev ført opsyn med hende. -

Da Else Larsdatter således i retten havde svaret på spørgsmål med god fornuft, bad Hee om, at de af retten indkaldte vidnefremlæggelser måtte igangsættes og lovformeligt efterforskes samt vidnerne afhøres enkeltvis. – Sr. Hees ønske blev opfyldt af retten, som fremkaldte tjenestepigen Maren Andersdatter Vestergaard. Dommeren oplæste vejledningen til vidnernes ed for hende og for de øvrige vidner og formanede derefter både hende og de øvrige til, som loven kræver, at vidne sandhed, hvilket yderligere kunne blive gentaget, når de enkeltvis aflagde deres personlige ed. Da hun så med oprakte fingre havde sværget lovens

717

ed og lovet, at hun ville vidne sandhed, spurgte Sr. Hee for det første:

- Om vidnet tjente og tjener i Skibstedgaard i Vorring, hvor det anmeldte mord er begået? Vidnet svarede: Ja, hun både har tjent og endnu tjener i Skibstedgaard, hvor mordet er begået. Hee:

- Om hun ved, at Else Lauritzdatter, hendes madmoder, har begået og udført dette mord, og hvorfra hun ved det? – Svar: Hun var ikke til stede, da forbrydelsen blev begået, men efter at hun var kommet ind i huset, så hun det bedrøvelige syn af barnet og så, hvordan det var aflivet, hvilket hendes madmoder tilstod og indrømmede at have gjort.

Gierning blev giort, uden Else Larsdaatter alleene og hændes spæde Barn. Samt om Vidnet veed hvor enhver af Huusets Folk var borte og i hvad Forretning? R. At paa den tiid var ingen tilstæde udj Huuset eller Gaarden uden alleene Else Larsdaatter og Hændes spæde Barn; thi Manden Christen Poulsen var kiørt efter Tørv, Drengen Thoma[s] Thomasen hengaaet i Marken med de unge Creature og P[igen] ret gaaet uden for Gaarden at flytte (Creaturene) Kiøerne 4. Om Vidnet veed, at Else Larsdaatter nogensiinde har ladet sig forstaae med saadan ond Forsætt at vilde fuldby[rde det], enten paa sig selv eller Barnet? R. Ja visselig. Else [Lars]daatter havde tilforns været paa Færde at qvæle sig selv, og Ligeledes har hun vildet giøre det samme imod Barne[t.] 5te Hvad der da gav Vidnet, saavelsom Manden Anle[d] ning at Lade Else Larsdaatter uden Opsiun eene hos sit spæd[e] Barn? R. at ohngefehr 3 Uger forhen endog paa den dag fornam da ikke andet hos Else Larsdaatter end Forbedring og [skik]kelighed, og at opagte de ting hun skulde, i Huuset og i [..] 3 Uger veed Vidnet ikke, at Else Larsdaatter enten Med O[rd] eller Gierning gav noget tilkiende hvorefter de skulde ha[v]e ydermeere Frygtt at hun skulde giøre nogen Ulykke enten paa hændes Barn eller andre. – 6te. Om Vidnet veed og kand for[kla]re, at saadan Else Lauritzdaatters onde Forsætt erreyste sig enten formedelst Mandens haarde Medfart eller Mangel for dette Livs nødtørftig Ophold? R. at saavel Manden som Koenen forliigtes indbyrdes kiærlig og vel og hun vidste ikke at de havde skiftet et ondt Ord sammen, ej heller vidste hun, at de havde nogen savn paa det daglige Brød, og hvad dertil henhører. – 7 – Om Vidnet veed, at Else Larsdaatter under den Opsyn som Mand og Venner holdt over hænde, om hun da var tilladt at hænde og handle sit foster og give det enten af sit Brøst eller Bøste, sin forpflejning, samt om Else Larsdaatter ikke i alle ting opførte sig med Fornuft i sit huu(s) undtagen naar hun sit onde forsæt vilde iverksætte? R. at naar Else Larsdaatter forlangede at vilde have Barnet til at give den Underholdning og de kunde fornemme, at hændes tilstand var dertil, blev det og hende i deres Herværelse tilladt, og paa Hændes Forstand kunde Vidnet ikke skiønne, at hun havde Mangel, uden aleene naar det kom over Hænde at hun enten vilde ombringe sig selv eller Barnet. 8de Om hun [...] sig saaledes, at

For det tredje:

- Om der var andre hjemme på Skibstedgaard på det tidspunkt, da den ulykkelige gerning blev foretaget, end Else Larsdatter og hendes spæde barn, og om vidnet ved, hvor husets forskellige folk var henne, og hvad de lavede? Svar: På det tidspunkt var der kun Else Larsdatter i huset, for manden Christen Poulsen var kørt efter tørv, drengen Thomas Thomasen var gået i marken med de unge kreaturer og Pigen var lige gået uden for gården for at flytte køerne. For det fjerde:

- Om vidnet ved, om Else Larsdatter nogen sinde har givet udtryk for at have til hensigt at ville udføre en så ond handling på sig selv eller på barnet? Svar: Ja, bestemt. Else Larsdatter havde førhen været i færd med at kvæle sig selv, og det samme har hun villet gøre med barnet. For det femte:

- Hvad gav så vidnet og manden grund til at lade Else Larsdatter være alene og uden opsyn med sit spæde barn? Svar: at i omtrent tre uger og endda på selve dagen følte de ikke andet, end at Else Larsdatter havde det bedre og var omgængelig og klarede de ting, hun skulle i huset, og i 3 uger ved vidnet ikke af, at Else Larsdatter med ord eller med handling har vist noget, som fortalte dem, at de burde frygte, at hun skulle gøre en ulykke hverken på sit barn eller på andre. For det sjette:

- Om vidnet ved og kan forklare, om Else Lauritzdatters onde hensigt opstod enten af mandens hårde behandling af hende eller af mangel på nødvendige livsfornødenheder? Svar: Både manden og konen havde det godt og kærligt med hinanden, og hun vidste ikke af, at de nogensinde havde skændtes, ej heller vidste hun, at de nogen sinde manglede det daglige brød, og hvad dertil hører. For det syvende:

- Om vidnet ved, om det var tilladt Else Larsdatter at holde og pusle sit spæde barn og give det bryst eller sutteflaske under det opsyn, som hendes mand og vennerne holdt over hende, samt om det ikke var sådan, at Else Larsdatter i det store og hele opførte sig fornuftigt i sit hus, undtagen når hun ville fuldbyrde sin onde hensigt? Svar: Når Else Larsdatter forlangte at have barnet for at give det mad, og de kunne mærke, at hendes tilstand var blevet,

hun vilde enten ombringe sig selv, eller Bar[net]? R. Jo det skeede nogle gange, og undertiiden kunde der være [nog]le dage imellem og undertiiden kunde det skee i 2de dage tilliige – [9de] Om Vidnet aldrig hørte Manden med Vennerne at overlægge at [vi]lde andrage saadan Else Larsdaatters Forhold for Øvrigheden? [..]a egentlig havde hun ikke hørt Manden og Vennerne havde raaedslaaet sig, men det veed hun, at naar der undertiiden er [o]mtalt at de fik at andrage Hændes Forhold for Øvrigheden, hvilket og Vidnet selv truede Hænde med, Saa blev hun, Else Larsdaatter, frygtsom, og nogle dage eller kort tiid derefter indeholdte eller skjulte Hændes Forsætt. – [Sr Hee] spurgte for det 10de slutteligt Om Vidnet kunde give mere denne Sag til Oplysning end som omvundet er? R. Hun kand nu ikke erin[dre] [v]lider end det alene at Else Larsdaatter endog siden Hun giorte den ulykkelige Gierning paa sit Barn, har efter all Anseelse haft forsætt og brugt [..] til at ombringe sig selv ved de Midler, som har været ved Haanden, idet at hun har proberet deels ved St[....] Riug-brød at needsiunke og deels ved Sen[ge] halm at sammenrulde, eller giøre Bolde, Lignelse og lig[....] at vilde needsiunke for strax at qvæles om det kunde lykkes Hænde, og naar Else Larsdaatter blev tilspurgt hvorfor hun vilde giøre saadant, gav hun til Giensvar at det vilde hun [g]iøre fordje hun havde giort den onde Gierning paa sit Barn – Seign. Mogens Christian Møller af Nyeskiøbing som af høj Øvrighed beskikket Forsvar og Defensor for den saggivne Else Larsdaatter, som i for[.....] Vildelse og Desperation skal have efter egen tilstaaelse ombragt [si]t eget Barn sidstafvigte 26de Julii var mødt for Retten og først [frem] viiste Hands af Høy Øvrighed tillagde Ordre og Constitution, som [for]svar for Bemte Else Larsdaatter under Dato 29de Julii sidstafvigte. Han Begiærede med Rettens Paategning at være foreviist, sig [..]gelereret; Som og skeede; Hvorefter Møller i anleedning [af det] holdte forhør af 27de Passato, som i dag er Produceret, fandt sig be[g]ynt at tilspørge Vidnet 1. hvor længe det kand være siden hun først [f]ornam, at Else Larsdaatter var bleven belad med Forvildelse i Hovedet [og] v[ee] modige Tanker og om Vidnet har fornummet sligt førend [Else] Lauritzdaatter giorde Barsel? R. at hun ikke haver været længere [i t]ieneste hos Christen Poulsen end ohngefehr 14ten dage efter

så det var forsvarligt, så tillod de det, når de var til stede. Vidnet mente ikke, at hendes forstand fejlede noget, undtagen når hun fik trang til at dræbe sig selv eller barnet. For det ottende:

- Om hun opførte sig sådan, at hun enten ville slå sig selv eller barnet ihjel? Svar: Jo, det skete nogle gange; sommetider med nogle dages mellemrum og sommetider to dage i træk. For det niende:

- Om vidnet aldrig hørte, at manden og hans venner overvejede at ville anmelde Else Larsdatters forhold til myndighederne? Hun havde egentlig ikke hørt manden og vennerne diskutere det, men dét ved hun, at når de en gang imellem nævnte, at de kunne blive nødt til at anmelde hende for myndighederne, hvilket vidnet også selv truede hende med, så blev Else Larsdatter så bange, at hun i nogle dage eller i kortere tid undlod at tale om eller skjulte sin hensigt. Sr. Hee spurgte til sidst for det tiende, om vidnet kunne oplyse mere om denne sag, end der allerede er vidnet om? Svar: Hun kan ikke huske andet, end at Else Larsdatter, selv efter at hun forbrød sig mod sit barn, har haft til hensigt at ombringe sig selv med de midler, som har været tilgængelig for hende, idet hun har forsøgt det, dels ved at synke rugbrød og dels ved at rulle sengehalm sammen og ligesom lave bolde, der kunne presses ned i et forsøg på at kvæle sig selv. Og når nogen spurgte Else Larsdatter, hvorfor hun ville gøre dette, så svarede hun, at det ville hun gøre, fordi hun havde begået forbrydelsen mod sit barn. – Sr. Mogens Christian Møller fra Nykøbing, som af højøvrigheden var beskikket som forsvarer og defensor for den anklagede Else Larsdatter, som ifølge sin egen tilståelse i vildelse og desperation skal have aflivet sit eget barn den 26. juli i sidste måned, var mødt for retten og begyndte med at fremvise sin af højøvrigheden pålagte ordre og konstituering af 29. juli som forsvarer for omtalte Else Larsdatter. Han anmodede om at få forevist rettens påtegning om, at han var beskikket, hvilket skete. I anledning af det afholdte forhør af 27. sidste måned, som er fremlagt i dag, begyndte Møller herefter at spørge vidnet: 1. Hvor længe det kan være, siden hun første gang følte, at Else Larsdatter var blevet angrebet af forvildelse i hovedet og sørgmodige tanker, og om

Paaske til denne tiid og da havde hans Koene Else Larsdaatter omtrent [14]ten dage forhen giort Barsel, og følgelig kand Vidnet ikke vidne [om] Else Laursdaatters tilstand førend hun giorde Barsel, og ey heller fornam noget af hændes Daarlighed og onde Opførsel førend 14 dage efter at Vidnet var kommet i Tieneste, da Else Larsdaatter vilde have qwalt Barnet, som Vidnet forekom, og tilspurgte hende, hvad der gav hænde Anleedning til saa syndig og skammelig en Forsætt hvorpaa Else Larsdaatter svarede Det vidste hun slet intet, det forekom hænde saaledes at hun skulde giøre det. 2det tilspurgte om Vidnet veed anden aarsage til saadan Else Lauritzdaatters forhold, end at hun var forvildet i Hoved og Hierne, og om sligt ikke fornemmes var hænde paakommen i sin BarselSeng og Svaghed? R. at hun ikke kand sige at hændes Madmoder Else Larsdaatter var enten ganske rasende eller forvildet, men vel, at hun havde sære Ord og et tungt Sind og hvilke sære ord bestoed derudj at Else Larsdaatter siuntes, som hun havde ikke nok at Leve af; saa Vidnet efter sin Skiønsomhed holdt for i førstningen, at saadanne Indskydelse var kommen af en Gierrigheds a[an]d endskiønt Vidnet ikke veed, at Else Larsdaatter og Mand Christen Poulsen havde nogen savn af hvadsom hører til den tiimelige Næring. Sr Møller maatte i anleedning af Vidnets Besvaring paa Actors Spørsmaale, hvorunder hun har berettet, at Else Lau[r]itzdaatter undertiiden anstillede sig ligesom hændes forvildelse

718

og Svaghed havde forandret sig. For det 3die tilspørge Vidnet, om Vidnet ikke undertiiden og adskillige gange dog kunde mærke og fornemme at Vildelse og Tungsindighed regiærede ho[s] Else Lauritzdaatter? R. som forhen,: Tungsindig var Else Larsdaa[tter] ofte, og ingen Forvildelse veed Vidnet Else Larsdaatter at have været bestæd i uden alleene Nærings Sorg, og Tvivl om Guds Forsorg og U[n]derholdning. – Sr Møller for at evitere all Vidtløftighed hold[t] ufornøden at tilspørge Vidnet viidere, særdeeles da hun ikke uden kort tiid havde været udi Christen Poulsens Tieneste og ventelig ikke kunde viide viidre om hans Koenes Omstændigheder end forklare[t] er. – Da saa ingen af Parterne Efter Rettens Paaraab havde Vi[d]net viidere at tilspørge blev hun fra Retten dimitteret. – Og i hendes fremstoed Thomas Thomasen tienende Christen Poulsen Bunche i

vidnet har følt det sådan, før Else Lauritzdatter barslede? Svar: At hun ikke har tjent længere hos Christen Poulsen end fra cirka 14 dage efter påske, og da havde hans kone Else Larsdatter omtrent 14 dage tidligere barslet, og derfor kan vidnet ikke udtale sig om Else Laursdatters tilstand, før hun barslede, og hun følte heller ikke nogen dårligdom eller ond opførsel hos hende, før 14 dage efter at vidnet var kommet i tjeneste. Da forekom det vidnet, at Else Larsdatter ville have kvalt barnet, og da hun spurgte hende, hvad der gav hende anledning til så syndig og skammelig en hensigt, så svarede Else Larsdatter, at det vidste hun intet om, men det forekom hende, at hun skulle gøre det. 2. Spurgte om vidnet kender andre grunde til, at Else Lauritzdatters forhold var sådan, end at hun var forvirret i hoved og hjerne, og om hun ikke følte, at dette var opstået, mens hun lå i barselsseng og var svag? Svar: At hun ikke kan sige, at hendes madmoder var vanvittig eller forvirret, men nok at hun brugte besynderlige ord og var tungsindig. De besynderlige ord bestod i, at Else Larsdatter syntes, at hun ikke havde nok at leve af. I begyndelsen troede vidnet, at denne forestilling var et udtryk for gerrighed, da vidnet ikke ved af, at Else Larsdatter og hendes mand Christen Poulsen manglede noget som helst af det, som hører til de daglige fornødenheder. Foranlediget af vidnets besvarelse af anklagerens spørgsmål, hvorunder hun har berettet, at Else Lauritzdatter undertiden så ud til, at hendes forvirring

718

og svaghed havde forandret sig, måtte Sr. Møller spørge vidnet: 3. Om vidnet ikke undertiden og mange gange dog kunne mærke, at forvirring og tungsindighed dominerede hos Else Lauritzdatter? Svar: Som tidligere var Else Larsdatter ofte tungsindig, men vidnet ved ikke af, at Else Larsdatter har været angrebet af nogen anden forvildelse, end den der bestod i, at hun havde bekymringer for det daglige brød og tvivl om Guds varetægt og omsorg. – For at undgå at forvolde overdreven ulejlighed fandt Sr. Møller det unødvendigt at udspørge vidnet yderligere, især da hun kun i kort tid havde været i Christen Poulsens tjeneste og derfor ikke kunne forventes at vide mere om hans kones forhold. – Da så ingen af parterne

Schibstedgaard, som Hee begierede de til næst forrige Vidner fremsatte Spørsmaale maatte besvares af naar ha[n] først havde forklaret, at han havde været til Herrens Bord; Hvorved bem^te^ Thomas Thomasen ey alleene her for Retten aflagde sin Bekiendelse at han var Confirmeret og derefter admittere[t] til Herrens Nadver, men endog aflagde sin Corporlig Eed efter Loven at vilde vidne SandHed og intet dølge, og blev saa af Re[t]ten tilspurgt med det 1ste til Maren Andersdaatter Westergaa[rd] af Actor Seign Hees fremsatte Spørsmaal og derpaa svarede: At indtil forestaaende Michels bliver det 2 aar siden han ko[m] til Schibstedgaard i Tieneste, og alttsaa var han der og i den Tiid [da] Madmoder forøvede den ulykkelige Gierning paa sit Bar[n.] Paa 2^det^ svarede Vidnet: At denne Ulykke og drab som o[m]spurgt er, har Vidnets Madmoder selv samme dag, da Gie[r]ningen blev giort, angivet, tilstaaet og bekiendt paa sit Barn at have forøvet. – Til 3^die^ svarede Vidnet i alle Ord og af [...] Indhold som forrige Vidne Maren Andersdaatter Westergaa[rd] derpaa Vidnet og forklaret haver. - Det 4de Spørsmaal b[lev] af Vidnet besvaret saaledes. - Ja, at det var ham meget vel bekiendt, at Else Larsdaatter havde haft forsætt endog satt Prøv[e] paa, at ombringe, saavel sit Barn som sig selv dels ved Hæ[n]gen, og dels ved Qvælen, men det Passerede og tildrog sig en [..] melig tiid tilforn og førend hun aflivede Barnet, da hun nu siuntes at være ganske god og kiøn, og havde været saaledes i nogen Tiid. – Paa 5te svarede Vidnet, at Else Larsdaatter siuntes at have forvundet hændes Tanker og onde Forsætt, og i lang tiid kunde de ikke skiønne hun skadede noget, eller vilde giøre noget ondt paa sig selv, hændes Barn, eller andre, og Vidnet kunde ikke formærke det ringeste til Ondskab, eller ondt Forsæt af ord, teign eller Gierning fra hænde, da han fik sit Middags Mad den dag da hun hen paa Eftermiddagen giorde den onde Gierning, hvilken hændes gode Tilstand var meere end 2 Uger forhen, og saaledes havde ingen noget Frygt eller Bekymring for hænde. – Til 6te svarede Vidnet, at Else Larsd^a^ og hændes Mand levede Christelig fornøyelig og vel, og manglede ikke for hvad de skulde æde og drikke, eller klæde sig med. – Paa 7de svarede Vidnet. Naar Else Laursdaatter af og til var i nogenlunde Stand, og Folkene i Huuset turde betroe hænde Barnet, blev hun tilladt at

havde mere at spørge det indkaldte vidne om, blev hun dimitteret fra retten. – Og i hendes sted indkaldtes Thomas Thomasen, der tjener hos Christen Poulsen Bunch i Skibstedgaard. Hee bad, om han ville svare på de spørgsmål, der var stillet til det forrige vidne, når han først havde gjort rede for, at han havde været til alters i kirken, hvorefter Thomas Thomasen ikke blot bekræftede, at han var konfirmeret og derefter havde været til alters, men også aflagde ed på, at han ville tale sandt, som loven kræver, og intet skjule. Han fik så af retten stillet det første af de spørgsmål, som anklageren Sr. Hee havde stillet til Maren Andersdatter Vestergaard, og svarede, at næste Mikkelsdag er det 2 år siden, han kom i tjeneste på Skibstedgaard. Altså var han der også på den tid, da madmor begik den ulykkelige forbrydelse mod sit barn. På det andet svarede vidnet, at som det allerede er erfaret, har vidnets madmor selv samme dag, som forbrydelsen blev begået, oplyst, tilstået og bekendt at have begået denne ulykke og dette drab på sit barn. Til det tredje svarede vidnet med samme ord og indhold som forrige vidne Maren Andersdatter Vestergaard havde vidnet og forklaret. Det fjerde spørgsmål blev besvaret således af vidnet: Ja, han vidste meget vel, at Else Larsdatter havde haft til hensigt og endda forsøgt at dræbe både sit barn og sig selv dels ved hængning dels ved kvælning, men det fandt sted temmelig lang tid, før hun dræbte barnet, og nu så hun jo ud til at have det ganske godt, som hun havde haft det i nogen tid. På det femte svarede vidnet, at det lod til, at Else Larsdatter var kommet over tankerne og de onde hensigter, og i lang tid vurderede de, at hun ikke skadede noget eller ville gøre noget ondt på sig selv, sit barn eller andre, og vidnet kunne ikke, da han fik sin middagsmad den dag, hun hen på eftermiddagen begik forbrydelsen, af hverken ord, tegn eller handlinger fornemme den mindste ondskab eller onde hensigter. Hendes gode tilstand havde da varet i mere end to uger, og således var der ingen, der frygtede for hende eller bekymrede sig om hende. Til det sjette svarede vidnet, at Else Larsdatter og hendes mand levede kristeligt og godt og hverken manglede mad, drikke eller tøj. På det syvende svarede vidnet: Når Else Larsdatter af

medtage det i Pigens og Mandens Nærværelse, men nogle tiider, naar hun var uvarlig, og vilde giøre Fortræd, blev hun det ikke tilladt. I de tiider hun og var nogenlunde i Sinds, [....]t hun og see noget tilgoede i Huuset, men undertiden, ja heele dage, [va]r hun stille, og bedrøvet, og toeg sig ingen ting for. Til 8de svarede Vidnet: At han endeel gange var selv nærværende, naar hun havde Forsætt og satte Prø[ve] paa at fuldføre hændes onde Forsætt, men egentl: hvor mange gan[ge det] veed han ikke. – Paa 9de svarede Vidnet, at han aldrig hørte noge[n] [de]le af nogen, om det, som i Spørsmaalet omspørges – Vidnet svarede til 10de at han ikke veed videre til Sagens oplysning sig nu at erindre - S' Møller begiærede hans til forrige Vidne fremsatte Spørsmaale maatte dette foreholdes til Besvaring. - Som og skeede; og da vandt paa 1. At førend Else Lauritzdaatter giort Barsel, veed Vidnet ikke at Else Lauritzdaatter var falden paa slige onde tanke end sige [... ... ...]rd eller [t]il Gierning, men siden den tiid, og strax efter hun havde giort Barsel har det tildraget sig, at hun er bleven tungsindig, og har haft de om[.....] onde Forsætt i en Lang tiid. - Til 2det svarede Vidnet: at om hændes Forvil[d]else kand han ikke svare andet, end at hun havde sorg og Bekymring for det daglige Brød, som den der ikke eyede noget at leve af, og derover var efter Vidnets Skiønsomhed hændes Tungsindighed. Til 3die svarede Vidnet, at han havde forklaret hændes Tungsindighed og Vildelses Beskaffenhed, [o]g naar saadan hændes Tungsindighed paakom hænde, var hun i Bedrøvel[se] og sad og nikkede med Hovedet. - Hee begiærede Vidnets Svar af Protocollen oplæses; hvilket Dommeren og havde anmodet begge par[ter] om at paahøre – Og da samme af Protocollen var oplæst, og hverken Hee eller Vidnet derom havde noget at erindre, blev han [af] Retten Dimitteret. Derpaa blev Actor, saavel som Defensor erin[dret] om, at de øvrige indstævnte Vidnes Persohner under et maatte fremkaldes, dog enhver for sig at forklare hvor vidt sin Vidne kand [væ]re eenig, eller differere fra en andens; Og efterat da den indstævnte Christen Christensen og Anne Bunke i Hinding, Maren Larsdaater og Ma[ren] Christensdaatter i Worring, Anders Christensens Hustrue Karen Chri[tens]daatter i Wisløng, Johanne Poulsdaatter, og Christen Vester[g]aard i Nors, samt Inger Poulsdaatter i Wording havde Ved Lovens [E]eds

og til havde det godt, og når folkene i huset turde betro hende barnet, så fik hun lov til at tage det med sig i nærværelse af pigen og manden, men når hun somme tider var uforsigtig og ville gøre skade, så fik hun ikke lov til det. Når hun havde det nogenlunde, fik hun også noget fra hånden i huset, men somme tider, ja hele dage, var hun stille og bedrøvet og foretog sig intet. Til det ottende svarede vidnet, at han en del gange selv var til stede, når hun forsøgte at fuldføre sin onde hensigt, men han ved egentlig ikke, hvor ofte det skete. På det niende svarede vidnet, at han aldrig hørte noget om det, der spørges om. Til det tiende svarede vidnet, at han ikke på nuværende tidspunkt kan huske mere til sagens opklaring.

Sr. Møller bad om også af dette vidne at få besvaret de spørgsmål, som han havde stillet til det forrige vidne. – Det skete, og svaret på det første spørgsmål var, at vidnet ikke kender til, at Else Lauritzdatter havde fået onde tanker eller havde udtalt sig eller handlet ondt, før hun barslede, men efter den tid og straks efter fødselen er det sket, at hun er blevet tungsindig og har haft de onde hensigter i lang tid. Til det andet svarede vidnet, at hvad angår hendes forvirring, kan han kun svare, at hun havde sorg og bekymring for det daglige brød, som om hun ikke havde noget at leve af. Det var efter vidnets mening grunden til hendes tungsindighed. Til det tredje svarede vidnet, at såvidt han kunne se, var hendes tungsindighed og forvirring sådan, at når hun blev tungsindig, så var hun så bedrøvet, at hun sad og nikkede med hovedet. - Hee bad om, at vidnets svar blev oplæst af protokollen, hvilket dommeren også havde anmodet begge parter om at påhøre.

Da svarene var oplæst af protokollen, og da hverken Hee eller vidnet havde kommentarer dertil, blev han dimitteret af retten. Derpå blev både anklager og forsvarer mindet om, at de øvrige indkaldte vidner skulle fremkaldes samlet; dog således at hvert vidne kunne udtrykke sin enighed eller ueninghed med andre vidner. Og efter at den indkaldte Christen Christensen og Anne Bunch i Hinding, Maren Larsdatter og Maren Christensdatter i Vorring, Anders Christensens hustru Karen Christensdatter i Vislyng, Johanne Poulsdatter og Christen Ve-

aflæggelse med oprakte Fingre belovet at vidne Sandhed, og [in]tet deraf dølge; Saa blev de af Actor Sr Hee tilspurgt 1. Om de vidste, og vare fast forsikkrede, at Christen Bunckes Hustroe, [E]lse Lauritzdaatter selv havde dræbt sit Barn efter den Bekiendelse hun Her for Retten haver giort. - 2det: Om Else Lauritzdaatter med deres Vidende saaledes har været fra sin Forstand, og derpaa giort, at hun kunde agtes for et rasende og ufornuftig Menniske – 3 : Om de veed eller har hørt siige, hvad der har anleediget fornte Else Laursdt til saadan en ynkelig Gierning at fuldføre paa sit eget Foster. - 4 – Om de veed eller har hørt, hvad der har været aarsag, at Else Lauritsdaatter for dette tiimelige Livs Ophold var bleven saa bekymret, og om ikke saadant er foraarsaget formedelst de Venskaber, som i bemte Christen Bunches huus, og paa hans Bekaastning, siden hun med ham blev giftet - Samtlige Vidnerne svarede i allmindelighed paa Sr Hees 1ste Qvæstion, at de ikke saae den ynkelige og bedrøvelige Gi[e]rning af Else Larsdaatter blev forøvet paa sit Barn, men straxen efter at Gierningen var forøvet, blev de derom viidende, og een efter anden, ligesom de kunde komme til Stædet, hørte af Else Larsdaatters egen Mund med friemodig Anstillelse, Geberder

719

og Ord, at hun var den, som havde aflivet sit Barn og i særdeeleshed vandt Anders Christensens Hustrue af Visløf[ng] Karen Christensdaatter, at efter Else Larsdaatter havde begaae[t] saadan ond Gierning, kom hun løbende til Vidnets huus, og v[ar] ganske munter og frisk i Sindet, og sagde til Vidnet, hvad Gierning hun havde forrettet; men da Vidnet holdte hænde hos [sig] og selv blev bestyrtet over den Fortælning, siuntes Vidnet ligesom Else Larsdaatter blev rørt noget derover, men dog hverken græd eller beklagede sig, hvorimod Vidnet selv baade græd og beklagede den ynkelige Tildragelse, endog at Else Larsdaatter havde ingen Sands eller Følelse i sit Hierte at skiønne paa hvad ondt hun havde bedrevet. - Vidnet fulgte saa med Else Larsdaatter til hændes Hiem Schibstedgaard, og indkom i Huuset, men for Bedrøvelses skyld ikke kunde see det aflivede Barn, men vel den bedrøvede Mand, som nyelig var hiemkommen, og veemod[ig] paahørte hans Beklagelser. - Strax Derefter kom og Vidnet Jens Frøekiærs Hustroe Maren Christensdaatter dertil, og ey heller kunde taale

stergaard i Nors samt Inger Poulsdatter i Vorring da med oprakte fingre havde aflagt ed på at vidne sandhed og intet skjule, så blev de af anklager Sr. Hee spurgt: 1. Om de vidste og var helt sikre på, at Christen Bunchs hustru Else Lauritzdatter selv havde dræbt sit barn, sådan som hun her for retten havde indrømmet det? 2. Om de er bekendt med, at Else Lauritzdatter har været fra sin forstand i en grad, som betød, at hun kunne anses for at være et vanvittigt og forrykt menneske?– 3. Om de ved eller har hørt noget om, hvad der har fået den nævnte Else Laursdatter til at begå sådan en ynkelig forbrydelse mod sit eget afkom? 4. Om de ved eller har hørt, hvad der har været grunden til, at Else Lauritzdatter var blevet så bekymret for deres livsfornødenheder, og om ikke dette var forårsaget af de venskaber, som, efter at hun var blevet gift med nævnte Christen Bunch, blev plejet i hans hus og på hans bekostning?

Alle vidnerne svarede på Sr. Hees første spørgsmål, at de ikke så Else Larsdatter begå den ynkelige og bedrøvelige forbrydelse på sit barn, men straks efter at den var begået, fik de det at vide. Og efterhånden som de kunne komme til stede, hørte de Else Larsdatter selv med frimodig opførsel, minespil

719

og ord fortælle, at hun var den, der havde aflivet sit barn. Specielt vidnede Anders Christensens hustru af Vislyng, Karen Christensdatter, at efter at Else Larsdatter havde begået forbrydelsen, kom hun løbende til vidnets hus og var ganske munter og vel tilmode og fortalte vidnet, hvad det var, hun havde gjort. Men da vidnet holdt hende ind til sig og selv blev forfærdet over historien, så følte vidnet, at det var, som om Else Larsdatter blev påvirket af det; hun græd eller beklagede sig dog ikke, hvorimod vidnet selv både græd og beklagede den forfærdelige hændelse, og at det så ud til, at Else Larsdatter var helt ufølsom overfor, hvad ondt hun havde gjort. – Vidnet fulgte så med Else Larsdatter hjem til Skibstedgaard og kom ind i huset, men hun var så fortvivlet, at hun ikke tålte at se det aflivede barn. Derimod mødte hun den fortvivlede mand, der for nylig var kommet hjem, og fuld af sorg hørte hun hans beklagelser. – Straks derefter kom også vidnet Jens Frøekiærs hustru Maren Christensdatter. Hun tålte heller ikke at se det aflivede barn, men

at see det aflivede Barn, men befandt Moderen ved Friemodighed, og da Vidnet sagde til hænde: Hvi har du gior[t] saadant imod dit kiære Barn, svarede Else Lauritzdaatter disse Ord: Ja det maa Du nok siige, men alt uden ringeste følelse til Fortrydelse, saavidt Vidnet kunde skiønne. Til 2det svarede Vidnerne, at de ikke havde nogen Sands eller Begreb om, hvorledes det omspurgte Raserie eller Vildelse skal tage[s] eller forstaaes, men Rasende var hun ikke, eller falden i saa[dan] Raseri, som ganske betager Folk fornuften, men vel [i be]drøvelige og slette tanker, ja efter deres Meening Diæv[e]lens Indskydelse og vedvarende forarbeidelse og ligesom hun skulde icke faae den timelige Ophold. Det eene Vidn[e] Anne Buncke har været hos Else Larsdtr i hendes bedrøvels tilstand, og har befunden hende hverken af Gud[s] Ord eller Menneskers formaning at kunde trøste[s] eller ret vilde lade sig trøste, Derimod med det Vi[d]net Nat og Dag har været hos hende fornam at h[un] i den tiid vilde have qvælet sig self med et tørklæd[e] som hun havde om sit hals, og fæstet i Senge baand[et] i Sengen. Samtlige forklare ellers, at som [de] icke kand sige, at hun var rasende, Saa var hun ey gandske befriet for tungsighed, og sorg for det dagl. brød, som hun dog af Gud var forleent - Til 3. R: En kierlig Mand havde Else Laursdaat. og af Naboer vidste de icke hun havde nogen Fortræd, og af det timel. gods havde hun saa meget, at naar hun havde brugt Gudsfrygt og Nøjsomhed kunde hun ey have Saunet noget af det behøvende; Altsaa veed Vidnerne ingen Aarsag til hendes onde forsæt paa sig og barn, som til sidst blev udøvet paa samme, med de opkomne onde tanker, Satans Styrkelse og Guds Aands forkastelse da ingen gudel: formaning hos hende har villet frugte.- Til 4 R. At de kand ingenlunde nægte, at hun neml. Else Lauridtr og efter hun var kommen i Barsel Seng, og hendes Sl. fader skulle [B]egraves, beklagde sig deels over, hvorledes han kun[de] komme til at ligge i begravelse næst ved hendes Sl. fa[de]r, og deels nogentiid derefter, da Vidnerne kunde fornemme, at hun var i den sletteste tilstand, og bejamrede [sig], at hun icke vidste, hvorfra det skulde komme, so[m hæ]ndes halv Søsters forestaaende brøllup vilde beløbe [si]g siden hun blev gift, veed vidnerne icke, at nogen Begravelse har været der, (og) og ey heller nogen vrangkøb siden hendes halv Søsters trolovelse og Brøllup.

fandt moderen ubekymret, og da vidnet sagde til hende: "Hvorfor gjorde du sådan imod dit kære barn?", så svarede Else Lauritzdatter disse ord: "Ja, det må du nok sige", men helt uden tegn på fortrydelse, såvidt vidnet kunne skønne. Til det andet svarede vidnerne, at de ikke havde nogen fornemmelse for eller begreb om, hvorledes det nævnte vanvid eller hendes forvirring skal tages eller forstås, men de mente ikke, at hun var vanvittig; de syntes ikke, at hun led af den slags vanvid, som helt tager fornuften fra folk, men nok var hun sørgmodig og havde onde tanker. Ja, efter deres mening var det djævelens tilskyndelse og vedvarende påvirkning, der betød, at hun ligesom ikke skulle kunne få det daglige udkomme. Et af vidnerne, Anne Bunch, har været hos Else Larsdatter i hendes bedrøvelige tilstand, og hun fandt, at hun hverken ville lade sig trøste af Guds ord eller af menneskers formaning. Tværtimod mærkede hun, da hun havde været hos hende både nat og dag, at hun i den tid ville have kvalt sig med et tørklæde, som hun havde om halsen og havde fæstnet til sengebåndet i sengen. Alle vidner forklarer ellers, at selv om de ikke kan sige, at hun var vanvittig, så var hun dog ikke helt befriet for tungsind og bekymring for det daglige brød, som Gud dog gav hende. Til det tredje var svaret, at Else Laursdatter havde en kærlig mand, og de vidste, at hun ikke havde problemer med naboer, og af jordisk gods havde hun så meget, at når hun blot viste gudsfrygt og nøjsomhed, så kan hun ikke have manglet noget af det, som behøves. Vidnerne kender altså ikke andre grunde til hendes onde hensigt med sig selv og barnet end de opståede onde tanker, Satans magt og forkastelsen af Guds ånd; og formaninger har hun ikke villet høre på. Til det fjerde var svaret, at de ikke kan nægte, at efter at Else Larsdatter var kommet i barselsseng, og hendes far skulle begraves, bekymrede hun sig dels over, at Lars kunde blive den næste, der skulle begraves efter hendes salig far, og dels nogen tid senere, da vidnerne kunde mærke, at hun var i den dårligste forfatning, klagede hun over, at hun ikke vidste, hvordan hendes halvsøsters forestående bryllup skulle betales, og hvor meget det ville beløbe sig til. Vidnerne kender ikke til nogen begravelse efter at hendes søster blev gift, og heller ikke til noget fejlagtigt indkøb siden hendes halvsøsters trolovelse og bryllup. Sr. Hee fandt anledning

Sr Hee var anlediget, at spørge samtl. Vidner: Om hun ikke efter udstandne BarselNød paa Christel. maade har holdt sin Kirkegang, at indstille sig for Herren, og tacke ham for en Naadig forløsning, naar sligt er sket, og om hun ikke dertil med sund fornuft og hellig Andagt har fremstillet sig? R: At Else Larsd. har efter udstandene Barselseng holdt hendes Kirke Gang, og efter Vidnets Jens frøekiers Maren Christensd. og Anders Christens. Vislønges hustrue Karen Chrd. samt Anne bunkes Forklaring deels beteet sig for Præsten sømmel: og skickel:, og deels i Kirken stille, men hvorledes hun i alt øvrige har været skicket for Gud, og hvorledes hendes andagt og taksigelse [fo]r ham har været, er (aleene) Gud aleene best. (Gud) [..k] iendt - S. Hee overloed Vidnerne til Contra[ex] amen. - S. Møller derpaa Bad, at hans til 1ste Vidne fremsatte Spørsmaal maatte dessen Vidner til Besvaring forelegges - Derpaa (Vidnets) paa 1ste af Møllers Spørsmaal svarede Vid[n]erne: At førend Else Larsd^tr giorde barsel, vidste de ikke, at hun havde nogen forsæt at giøre [d]et sig eller paa andre; om tiden da hun giorde Barsel, da var det udi Søndag efter Paaske Dage sidst.- Paa 2. R. at de ikke veed, at hendes forvildelse bestoed andet end en utidig og unyttig omsorg for det daglige [B]rød, hvilken ytrede sig kort tiid efter hun havde væ[r]et i barselSeng. - I anleednin af det 3^die Spørs[m]aal svarede Vidnet Anne Buncke, at en 3 Uger før den ulykkelige Gierning skeede, var hun hos Else Larsd^tr: og da ey kunde fornemme nogen Vildfarelse hos hænde, eller at hun var misfornøyet over det timelige, og derfor tog Vidnet en glædelig afskeed fra hænde. Karen Christensdaatter fra Wislønge besøgte hænde og 1 p^r gange fra den tiid af at reigne, og befandt hænde begge gange vel, og i sin huusgierning, den eene gang ved Hør at oplokke, og den anden gang tog Else Larsd^tr sit Barn, og anmodede Vidnet at lægge samme til sit Bryst, da Else Larsdaatter vilde siden lægge det til sit egen, for at vænne det fra Bøssen og igien til Brysterne; men Barnet vilde ikke befattede sig med Vidnets Bryster; Imidlertiid hverken disse gang eller i all den tiid fornam Vidnet selv som og af andre ey andet, end at jo Else Larsd^r var vel, og ved god fornuft, førend hun sidste 26de Julii beviiste anderledes ved hændes onde Gierning. Kirsten Laursdaatter Westergaard var og engang i forberørte tiid hos Else Larsdaatter, og

720

til at spørge samtlige vidner, om hun ikke efter fødslen har genoptaget sin kirkegang på kristelig vis for at vende sig til Herren og takke ham for en nådig forløsning, når det nu er gået godt, og om hun ikke har fremstillet sig med sund fornuft og hellig andagt? Dertil svarede de, at Else Larsdatter efter overstået barsel har genoptaget sin kirkegang, og ifølge vidnerne Jens Frøekiærs Maren Christensdatter og Anders Christensen Vislynges hustru Karen Christensdatter samt Anne Bunchs forklaring, så har hun opført sig sømmelig overfor præsten og med stilfærdighed i kirken. Men hvordan hun i øvrigt har forholdt sig for Gud, og hvordan hendes andagt og tak til ham har været, det ved kun Gud selv. Sr. Hee overlod herefter vidnerne til modpartens udspørgen. Sr. Møller bad derpå om, at hans spørgsmål til det første vidne også måtte besvares af disse vidner. Derpå svarede vidnerne på det første af Møllers spørgsmål, at før Else Larsdatter barslede, havde de ikke vidst noget om, hvad hun havde til hensigt at gøre ved sig selv eller andre; hun havde barslet søndagen efter sidste påske. På det andet svarede de, at hendes forvirring efter deres mening ikke var andet end utidig og unyttig bekymring for det daglige brød, hvilket havde vist sig kort tid efter, at hun havde barslet. På det tredje spørgsmål svarede vidnet Anne Bunch, at omtrent 3 uger før den ulykkelige handling blev begået, var hun hos Else Larsdatter, og da kunne hun ikke mærke nogen forvirring hos hende, ej heller at hun var misfornøjet med de daglige fornødenheder, og derfor tog vidnet en glædelig afsked med hende. Karen Christensdatter fra Vislynge besøgte hende også et par gange ved den tid og fandt hende begge gange veltilpas og i gang med husarbejde; den ene gang var hun ved at oplokke hør, og den anden gang tog Else Larsdatter sit barn og bad vidnet om at lægge det til sit bryst. Senere ville hun så lægge det til sit eget bryst for at vænne det fra sutteflasken og til brysterne igen, men barnet ville ikke have noget med vidnets bryster at gøre. Vidnet syntes imidlertid, at Else Larsdatter både disse gange og i den tid havde det godt og var fornuftig. Men den 26. juli i sidste måned viste hun noget andet ved sin forbrydelse. Kirsten Laursdatter Vestergaard var også engang i den nævnte tid hos Else Larsdatter og

720

Kunde af hændes Opførsel paa den tiid ikke fornemme andet, end Hun jo var ved Fornuft og fornøyet, og fra den tiid af, og [ind]til hun hørte den onde Gierning var Passeret, veed Vidnet ik[ke] det fra nogen anden at have hørt det ringeste, hvorfo[r] de[r] kunde haves frygt for Else Larsd^rs Misforstand og onde Forsæt, men meere, at hun var kiøn og fornuftig. De øvrige Vidn[er] haver og forberørte tiid besøgt Else Larsdaatter, nogle 10 a 12 dag[e] før Gierningen skeede; og andre før, og kand med Sandhed bevi[d]ne, at de da glædede sig over den Forandring der var blevet me[d] hænde til det Beste, og aldrig tænkt, at den saasnart skulle have Udfaldet til Sorg og Bedrøvelse. 4de tilspurgt hvor mange dage det ohngefehr kunde være, efter at Else Lauritzdaatter i sin omvundene Stilhed og Skikkelighed var kirkegaaen, [før] Vidnerne igien fornam, at hun blev angreebet af sin forrige Skrøbelighed, Vildelse og sværmodige Tanker? Vidnet Anne Buncke vandt, at hun var hos Else Larsdaatter, den samme dag, som hun havde holdt Hændes Kirkegang, og hverken da eller ved (hændes) afskeeds Tiimen om aftenen fornam noget andet hos Else Larsdaatter, end det, som got var, men den næstpaa følgende dag kom Manden til Vidnet, og beklagede sin ulykkelige Skiæbne at have indfundet sig paa nye, hvorover og Vidnet forføyede sig til Else Larsdaatter imod Senge Tiid, og forblev hos Hænde Natten over, og kunde nok fornemm[e] at hun var tungsindig og bekymmerlig, som tilforn, men ellers ikke foretog sig nogen ting til at giøre det onde paa sig ell[er] sit Barn. - Maren Larsdaatter var vel ikke selv nærværende hos Else Larsdaatter paa den tiid, men maae tilstaae at have hørt det sige af andre, at dagen efter Else Larsd^tr havde holdt h[æn]des Kirkegang, blev hun igien i Sindet uroelig og skrøbelig. - Efter Rettens Paaraab havde ingen af Parterne Vidnerne meere at tilspørge; thi blev de fra Retten dimitterede. Hvornæst Sr Hee begiærede Synsmændene paaraabte og fremstillede for at afvidne og afhiemle den Siuns Forretning under deres Eed, som i dag førend Malivenantens Declaration blev i Retten produceret; Og fremstoede da Jens Pedersen Frøekiær, og Anders Christensen Hare, begge af Wording, som ved Lovens Eed med oprakte Fingre vandt og bestoede, at den Forretning, som d. 27de Julii sidstafvigte blev holdet og fuldført udi Christen Poulsens Huus i Schibstedgaard i Nors

kunne ikke mærke andet på hendes opførsel, end at hun var fornuftig og glad, og fra da af og indtil hun hørte om, at forbrydelsen var sket, hørte vidnet ikke det mindste, der kunne give anledning til frygt for Else Larsdatters mangel på forstand og onde hensigter, men nærmere at hun var klog og fornuftig. De øvrige vidner har også besøgt Else Larsdatter i det nævnte tidsrum, nogle 10-12 dage før handlingen skete, andre tidligere, og de kan med sandhed bevidne, at de da glædede sig over den forandring, der var sket med hende til det bedre, og de har aldrig tænkt på, at den så snart skulle ændre sig til sorg og bedrøvelse. For det fjerde blev vidnerne spurgt om, hvor mange dage der omtrent var gået, efter at Else Lauritzdatter med sin ændrede stille og ordentlige adfærd havde genoptaget sin kirkegang, før de igen syntes, at hun blev angrebet af sin tidligere skrøbelighed, forvirring og tungsind? Anne Bunch bevidnede, at hun var hos Else Larsdatter samme dag, som hun havde genoptaget sin kirkegang, og hverken da eller da hun tog afsked med hende om aftenen, mærkede hun andet end godt var hos Else Larsdatter, men den følgende dag kom manden til hende og beklagede sig over, at hans ulykkelige skæbne på ny havde indfundet sig. Det fik vidnet til at tage hen til Else Larsdatter ved sengetid. Her blev hun natten over og kunne nok mærke, at hun nu som før var tungsindig og bekymret, men ellers foretog hun sig ikke noget, der kunne skade hverken hende selv eller barnet. Maren Larsdatter var ikke selv på den tid på besøg hos Else Larsdatter, men må tilstå, at hun af andre havde hørt, at dagen efter at Else Larsdatter havde været i kirke, blev hun igen utilregnelig og skrøbelig. Efter rettens påråb havde ingen af parterne mere at spørge vidnerne om, og de blev dimitteret fra retten. Derefter bad Sr. Hee om, at synsmændene måtte blive fremkaldt for under ed at bevidne og bekræfte den synsforretning, der blev fremlagt for retten i dag før skadevolderens forklaring. Derpå trådte Jens Pedersen Frøekiær og Anders Christensen Hare, begge fra Vorring, frem. Ved lovens ed vidnede og indestod de med oprakte fingre for, at den forretning, der den 27. juli i sidste måned blev holdt og fuldført i Christen Poul-

Sogn, er i dag for Retten fremlagt og Lydeligen oplæst, og i all dens Indhold, sandfærdig saavel i henseende til den giorte Bekiendelse, som det over det aflivede Barn tagne Siun, og end viidere forklarede Vidnerne, at under Forretningen var Moderen, som halv forstokket og halv fortvivlet, og paa Rettens Formaning at hun skulle indflye til Gud, giøre Pöenitentze, og stræbe at komme i Naade Standen med Gud, svarede hun ey andet [al]le gange, end disse Ord, (end disse): Døm mig fra mit liv [d]øm mig fra mit Liv, thi ieg har giort gierningen, fordie jeg vil miste mit Liv. Derpaa blev Vidnerne, efterat begge Per[soh]nes Erklæring var faldet, at de ey havde dennem noget [m]eere at tilspørge, fra Retten dimitterede. - S' Hee maatte tilspørge den herved Retten nærværende Christen Poulsen Bunke [o]m Han kunde angive eller navngive nogen, som ydermeere Kunde oplyse denne Sags Omstændigheder, han da samme vil[de] tilkiendegive. Christen Bunke navngav Jens Olesen og Hustroe, Anders Christensen i Wislønge og Christen Lund i Worring, hvilke han formeente Ret kunde give noget omstændeligere til Oplysning i denne Sag End de fleeste Vidner i dag, siden de m[eget] [j]ævnlig ere indkomne i hans huus, baade naar hans Kones Vee og velstands dage har været; Og da actor end ikke paastoed disse navngivne Vidner skulde indstævnes, ey heller andre, som [i]kke kunde giøre bedre Oplysning, end den som allereede ved de afhørte Vidner er erholdet; Saa var dog Defensor S. Mogens Møl[l]er af den Formeening, at all den Oplysning, som i saa betydelig [e]n Sag kunde faaes, maatte hellere tillades end afskiæres, og derudi [...]tede Rettens Biefald. - Thi resolverede Dommeren at [ud]sætte Sagen til i dag 8te dage, og da at imodtage, de Vidner som til [sa]mme tiid kand fremkomme, til hvilken Tiid og Parterne ville være betænkte paa Deduction, da de begge af hv[..] i dag hørt er, haver et tydelig Contentum, paa det Sagen saa snart, som muelig være kand, kand til Endskab befordres, og all ufor[n]øden Vidtløftighed forekommes. Men Hee, som havde [ki]ent Delinqventen Else Lauritzdaatter løs og leedig for Retten [o]verlod hænde til den respective Dommers Foranstaltning til tryg Bevogtelse, og imidlertiid Lovede fra sin Side [a]t være færdig til den af Defensor forlangte Opsættelses Tiid med en Deduction. - Dommeren Lod Else Larsdaatter igien imodtage af de med Hænde til Tinget

sens hus i Skibstedgaard i Nors sogn og i dag er fremlagt og tydeligt oplæst, i sin helhed er sandfærdig såvel i forhold til den aflagte tilståelse som i forhold til det over det aflivede barn afholdte syn. Endvidere forklarede vidnerne, at under forretningen var moderen som halvt trodsig og halvt fortvivlet, og da retten formanede hende til at søge beskyttelse hos Gud, angre, stræbe efter nåde og forblive hos Gud, så svarede hun alle gange intet andet end disse ord: "Døm mig fra livet, døm mig fra livet, for jeg har begået forbrydelsen, fordi jeg vil miste mit liv". Efter at begge personer havde afgivet deres erklæring, og der ikke var mere at spørge dem om, blev vidnerne dimitteret fra retten. Sr. Hee måtte spørge den ved retten tilstedeværende Christen Poulsen Bunch, om han kunne oplyse om eller navngive nogen, der kunne oplyse yderligere om sagens omstændigheder, og om han da ville give det til kende. Christen Bunch navngav da Jens Olesen og hustru, Anders Christensen i Vislyng og Christen Lund i Vorring, som han mente kunne oplyse mere fyldestgørende i denne sag end de fleste vidner i dag, da de meget jævnligt var kommet i hans hus, både når hans kone havde haft gode og dårlige dage. Selvom anklageren ikke fandt det nødvendigt at indkalde disse navngivne vidner og ej heller andre, der ikke kunne oplyse mere, end hvad man havde fået af de allerede afhørte vidner, så mente forsvarer Sr. Mogens Møller, at alle de oplysninger, som man kunne få i en så betydelig sag, hellere måtte tillades end undlades; dette bifaldt retten. Derpå besluttede dommeren at udsætte sagen til i dag otte dage og da modtage de vidner, som på den tid kan komme. Til samme tid bør parterne være indstillet på bevisførelse, da de begge, efter det, de i dag har hørt, har et tydeligt overblik, så sagen så snart som muligt og uden unødvendig omstændelighed kan føres til ende. Hee, som havde kendt anklagede løs og ledig for retten, overlod hende i dommerens varetægt til tryg bevogtning og lovede for sin part at være færdig med bevisførelsen til den af forsvareren forlangte opsættelsestid. Dommeren overlod igen Else Larsdatter til de vagter, der var fulgt med hende til tinget, Christen Tøgersen og Niels Jepsen, begge

indfulgte Bevogtere Christen Thøgersen og Niels Jepsen, begge af Nors, som Hænde forsigtigen hiembringer og overleverer til de 2de Persohner som efter Touren hænde til Opagt og Ansvar skal modtage, og hvilket haver at betyde, at De med Hænde omgaaes Christelig og fornuftig paa den eene Side, og paa den anden Siide bruger all Forsigtighed og god Tilsiun, at Malivenanten ikke faaer leylighed enten at undkomme, eller omkomme sig eller andre. Hændes Mand Christen Poulsen blev og det samme erindret, endog betydet, at han Besørger Hænde her til Retten i dag 8te dage ved de vagtholdende Persohner, som den dag dertil ere beskikkede og forfaldne, udført; Imidlertiid hviler Sagen ueden Opsættelse til i dag 8te dage d 15de hujus. -

Efter Rettens Paaråb var ey vidre at forrette.

fra Nors. De skal forsigtigt følge hende hjem og aflevere hende til de to personer, hvis tur og ansvar det er at modtage og overvåge hende, hvilket betyder, at de på den ene side omgås hende kristeligt og fornuftigt og på den anden side er så forsigtige og har så godt opsyn med skadevolderen, at hun ikke får lejlighed til hverken at flygte eller til at tage sig selv eller andre af dage. Det samme blev indskærpet over for hendes mand Christen Poulsen, og han fik besked på, at han skal sørge for, at de personer, som den dag er udset til at holde vagt over hende, bringer hende her til retten i dag otte dage. I mellemtiden venter sagen uden opsættelse til i dag otte dage, den 15. i denne måned. Efter rettens påråb var der ikke yderligere at udføre.

Kilde: Landsarkivet for Nørrejylland, Justitsprotokol for Hillerslev-Hundborg Herreder 1748-1762 B 1753-1762 fol. 716-720

Bilag 6

Sognepræstens oplysninger til Herredstinget, tirsdag den 8. august 1758. Hvori sognepræst Hans Christian Johansen Begtrup beretter om Elses svagelighed og hendes i øvrigt uplettede levned, om hans inddragelse i hendes tiltagende problematiske væsen og om hans vægren ved at deltage i en verdslig ret.

Den originale tekst

No 18 F-5tus 6 Skilling

1758 Velædle og Velbyrdige Hr: Commerce Raad og Dommer! Da jeg for den respective Hillerslef-Hundborg Herreders Rett er indkaldet til [i]Dag for at give Oplysning anlangende Else Larsdaatter Hauch af Schibsted[ga]ard i Wording her i Nors Sogn, Hændes Forhold, da 1ste har hun i sine unge Aar [v]æret sygelig og skrøbelig efter Hændes Faders egen Beretning for mig. 2den [e]r hun vel oplyst i sin Christendom, 3die har hun siden hun blev gift levet kiærlig og forligelig med Manden og Manden paa samme Maade med hænde. 4de den 26de Junii sidstafvigte om aftenen sildig saavidt jeg kand erindre mig, talte jeg med hændes Mand Christen Poulsen Bunche, som fortalte mig hans

Teksten i en nudansk version

No 18 F-5tus 6 Skilling

1758 Velædle og velbyrdige hr. kommerceråd og dommer! Da jeg i dag er indkaldt for den ærede Hillerslev-Hundborg Herredsret for at give oplysninger vedrørende Else Larsdatter Hauch fra Skibstedgaard i Vorring her i Nors sogn, kan jeg meddele, at hun for det første i sine unge år, ifølge hendes fars egen udtalelse til mig, har været sygelig og skrøbelig. For det andet har hun god indsigt i sin kristendom. For det tredje har hun, siden hun blev gift, levet kærligt og fordrageligt med sin mand og manden på samme måde med hende. For det fjerde, så talte jeg, såvidt jeg husker den 26. juni sent om aftenen, med hendes mand Christen Poulsen Bunch, der fortalte mig, at hans kone

Koene undertiiden var saa sær, hvorpaa jeg besøgte hænde den 28de [n]æst efter. Da jeg kom til hænde, og vilde tale med hænde om Gud og hans Ord vilde hun ey svare mig et Ord, men hun var for mig til Siune som bange for mig. 5te efter hændes Søster og Christen Bach har haft Bryllup som var den 5te Julii sidstl, har jeg aldrig hørt andet, enten af Jens Olufsen eller andre, som jeg icke kand erindre, end hun var flittig og stræbsom i og uden sit huus, som andre skiekelige Koener indtil den 26de Julii om Aftenen, da hændes hierte saarede Mand sagde mig, at hun havde myrdet sit uskyldige Drenge Barn, hvilken jeg strax formanede til, uden Ophold Sligt for Hr: Commerce Raad Lübecher at anmelde til hans videre Messürers Tagelse i saa betydelig en Sag. Videre Oplysning kand jeg ey give i denne Sag; men at møde Persohnlig for denne respective Rett seer jeg ey jeg kand giøre, endmindre Biskopen skriftlig maatte befale mig det eller Hr. Commerce Raaden kand foreviise mig Kongl: Forordninger og Rescripter der befaler mig expressis verbis at jeg skal gaae fra mit foro competente og vidne for en verslig Rett, da jeg er gandske villig. Hvilket jeg ærbødigst beder for Retten maa blive oplæst og Justits-Protocollen tilført. H: C: J: Begtrup (L:S:) Nors d 8de Augusti 1758.

undertiden var så mærkelig. Derpå besøgte jeg hende allerede den 28. Da jeg ville tale med hende om Gud og hans ord, ville hun ikke svare mig med et eneste ord. Det så ud for mig, som om hun var bange for mig. For det femte: Efter at hendes søster og Christen Bach blev gift den 5. juli i sidste måned, har jeg ikke hørt andet, hverken af Jens Olufsen eller af andre, som jeg ikke husker, end at hun var flittig og arbejdsom både inde og ude som andre ordentlige koner indtil den 26. juli om aftenen, da hendes dybt ulykkelige mand sagde til mig, at hun havde myrdet sit uskyldige drengebarn. Straks efter tilskyndede jeg ham til omgående at anmelde det til hr. kommerceråd Lübecher, så han kunne vurdere, hvad der skulle ske i så betydelig en sag. Mere kan jeg ikke oplyse i denne sag. Jeg ser mig imidlertid ikke i stand til at møde personligt for den ærede ret, men hvis biskoppen skriftligt befaler mig det, eller hr. kommerceråden kan fremvise kongelige forordninger eller reskripter, der udtrykkeligt befaler mig, at jeg skal gå fra min gejstlige kompetence og vidne for en verdslig ret, da er jeg ganske villig. Dette beder jeg ærbødigst om må blive oplæst for retten og tilført justitsprotokollen. H.C.J.Begtrup. Nors, den 8. august 1758.

Kilde: Landsarkivet for Nørrejylland, Justitsprotokol for Hillerslev-Hundborg Herreder 1748-1762 B 1753-1762 fol. 726

Bilag 7

Kapellanens oplysninger til Herredstinget, tirsdag den 8. august 1758. Hvori kapellanen Matthias Jensen kortfattet beretter om sit kendskab til Else Larsdatter.

Den originale tekst

Velædle og Velbyrdige Hr: Commerce Raad og Dommer! Da jeg efter Sigende skal være indkaldet for den respective Hillerslef-Hundborg Herreders Rett for at give Oplysning, anlangende Else Larsdaatter Hauch i Wording her i Nors Sogn, hændes Forhold, da kand jeg med Sandhed sige, at hun i den korte tiid jeg har været her i Sognet, har opført sig som et skickelig og vel oplyst Menneske.- I ægteskab med hændes Mand har de levet meget kiærlig og forligelig med hverandre. For nogen tiid siden, hvilken jeg icke just ved Dato kand erindre, blev det fortalt, at hun var

Teksten i en nudansk version

Velædle og velbyrdige hr. kommerceråd og dommer! Da det forlyder, at jeg er indkaldt for den ærede Hillerslev-Hundborg Herredsret for at give oplysning om forhold vedrørende Else Larsdatter Hauch i Vorring her i Nors sogn, da kan jeg med sandhed sige, at hun, i den korte tid jeg har været her i sognet, har opført sig som et sømmeligt og veloplyst menneske. –

I ægteskabet har hun og hendes mand levet meget kærligt og fordrageligt med hinanden. For nogen tid siden, - jeg husker ikke lige på dato hvornår – blev det mig fortalt, at hun var

syg, hvorpaa jeg, skiønt det ey blev forlangt af nogen, besøgte hænde adskillige Gange, da hun alle tiider talte baade fornuftig og christelig med mig, een Gang undtagen, da hun icke vilde tale noget. Den 5te og 6te Julii sidstafvigte, som var de sidste Gange jeg talte med hænde, var hun gandske kiøn at tale med, og fra samme tiid af har hun efter Sigende skickelig og flittig forestaaet sit Huus ude og inde, indtil den Dag hun begik det ulyksalige Mord paa hændes uskyldige og ellers saa kiære Barn. Dette er all den Oplysning som jeg kand give i denne Sag, hvilket jeg ærbødigst beder for Retten maae blive oplæst og Justits Protocollen tilført Matthias Jensen (L:S:)
Nors den 8de Augt: 1758

syg, hvorefter jeg, selv om det ikke blev forlangt af nogen, besøgte hende adskillige gange. Hun talte da altid fornuftigt og kristeligt med mig, undtagen en gang, hvor hun ikke ville tale. Den 5. eller 6. juli, som var de sidste gange, jeg talte med hende, var hun ganske venlig at tale med, og fra den tid har hun, efter sigende, ordentligt og flittigt varetaget arbejdet i sit hus både ude og inde, indtil den dag, da hun begik det ulyksalige mord på sit uskyldige og ellers så kære barn. Dette er al den oplysning, som jeg kan give i denne sag, hvilket jeg ærbødigst beder om må blive oplæst for retten og tilført justitsprotokollen.
Matthias Jensen (Locus Sigilli)
Nors den 8. august 1758

Kilde: Landsarkivet for Nørrejylland, Justitsprotokol for Hillerslev-Hundborg Herreder 1748-1762 B 1753-1762 fol. 726

Bilag 8

Herredstingets andet retsmøde, tirsdag den 15. august 1758. Hvor ekstraordinært indkaldte vidner afhøres, hvor sognepræstens anden attest og Christen Poulsen Bunchs skrivelser protokolleres og anklager og forsvarer derefter procederer.

Den originale tekst

721

Tiirsdagen d 15de Aug 1758 blev Retten sat og betient, i overværelse af Tinghørere: Erik Gregersen, Niels Han[sen], Frands Møller, Peder Skinderup, Lars Kynde, Anders Wanborg, M[ikkel] Alstrup, alle af Thiisted, og Peder Sørensen Landboe af Thinstrup -
Efter Opsættelse til i dag i Sagen contra Christen Poulsen Bunckes Hustroe Else Larsdaatter havde den Ære for denne respective Rett at møde den beskikkede Actor Ædle Sr Knud Hee af Seerup paa Thyeholm, som vel havde declareret ved sidste Ting ey til Sagens Oplysning at behøve fleere Vidne eller Vidnesbyrd, saa[.....] den velbr. Dommer var til Læsning og Protocollation efter Hees anmodning til SognePræsten Velærværdige og Vellærde Hr Hans Begtrup, forsiunet med saadan Attest som allernaadigste Forordning af 1751ve d 21de Mayi befaler; Dernæst vilde Sr Hee fornemme hos den beskikkede Defensor hvad han ved de paaberaabte Vidnesbyrd kunde fremme til Sagens Oplysning og Else Larsdaatters Forsvar,

Teksten i en nudansk version.

721

Tirsdag den 15. august 1758 blev retten sat og ført i overværelse af tinghørerne Erik Gregersen, Niels Hansen, Frands Møller, Peder Skinderup, Lars Kynde, Anders Vanborg, Mikkel Alstrup, alle fra Thisted, og Peder Sørensen Landboe fra Tingstrup. –

Efter udsættelsen til i dag af sagen mod Christen Poulsen Bunchs hustru Else Larsdatter havde den beskikkede anklager, den ædle seigneur Knud Hee fra Seerup på Thyholm, den ære at møde for retten. Ganske vist havde han ved det sidste retsmøde udtalt, at han ikke behøvede flere vidner eller vidneudsagn til oplysning af sagen, men efter Hees anmodning var dommeren med henblik på læsning og protokollation blevet forsynet med den attest, som allernådigste Forordning af 21. maj 1751 kræver af sognepræst, velærværdige og vellærde hr. Hans Begtrup. Dernæst ønskede Sr Hee at høre, hvorledes den beskikkede forsvarer med de allerede afgivne vidneudsagn

da Sr Hee derefter først reserverede sig i fornødne tilfælde Qvæstioner til paaberaabte Vidnes Persohner; Og da Else Larsdaatter her ved Retten uden Baand og Fængsel va[r] tilstæde, begiærede Sr Hee, at Defensor med mindste Vidtløftighed skee Kunde vilde behage at fremme Sagen. - Sr Møl[ler] som anordnet Defensor skulde nok uden Mr Hees Erindring entholde sig fra all unyttig Vidtløftighed, og til den Ende for at faa all fornøden Oplysning udj saa betydelig en Sag, begiærede allerydmygst, den Respective Dommer vilde behage at fremkalde de i dag 8te dage navngivne Persohner, for efter dere[s] [a]flæggende Eed at svare paa fornøden eragtende Qvæstione[r.] Og fremstoed da det efter Rettens skriftlig Advarsel til Vidnesbyrd at aflægge indkaldte Vidne Jens Olesen af Worring, som giorde sin Eed med oprakte Fingre efter Loven at vil[de] vidne Sandhed om alt det Han i Sagen er bevidst, og kand erindre sig at have hørt, eller seet; Og begiærede Sr Møller at de 4 Spørsmaale, som han til i dag 8te dage afhørte Vidner havde, maatte dette foreholdes til Besvaring, som og skeede; og blev saa Vidnet tilspurgt med det 1ste Spørsmaal, hvorpaa han svarede og vandt: At egentl. hvor længe det er siden Else Larsdaatter kom i Forvildelse og sværmodsTanker, kand han ikke fastsætte, men vidste ikke noget derom at have hørt eller fornummet, førend hun havde giort Barsel, men nogen tiid efter, enten 8 eller 14ten dage, som Vidnet ikke heller kand sige for vist, hørte han af andre siige om hændes bedrøvelige Tilstand. Til 2 R: Han har nok kundet paaskiønne, at Hund var forvildet i Hændes Hoved, og havde onde og tungsindede Tanker, og af saadant kand han ey heller omdømme andet, end alle de onde fortvivlende og desperate Forsætt, som paa nogen Tiid gav sig tilkiende, blev avlet og født. - I anleedning af det 3^die svarede Vidnet, at noget efter bem^te Else Larsdaatter af Griller og Tungsindighed var bleven angreebet, kom Vidnet ofte ind i hændes Huus, og fornam, at hun var tungsindig bluefærdig at tale med, og naar hun talte med Folk, kom hændes Giensvar saa stille, at man næppe kunde høre det, men i hans Nærværelse fornam han ikke hund foretog sig at øve nogen ond Gierning, og ikke heller talte utilbørlige Ord: Ligeledes i Andledning det 4de vandt Vidnet at faae dage, efterat Else Larsdaatter havde holdt hændes [kirke]gang blev hun igien paa nye angreebet, som continuerede

kunne oplyse sagen yderligere og fremme Else Larsdatters forsvar; desuden forbeholdt han sig ret til i påkommende tilfælde at stille spørgsmål til de indkaldte vidner. Da Else Larsdatter ydermere var til stede i retten uden bånd og fængsel, ønskede Sr Hee, at forsvareren venligst ville fremme sagen med mindst mulig omstændelighed. - Sr Møller skulle som beskikket forsvarer nok uden monsør Hees påmindelse afholde sig fra al overflødig omstændelighed, og for at få alle nødvendige oplysninger i så vigtig en sag, anmodede han derfor allerydmygst den ærede dommer om venligst at fremkalde de personer, der var blevet nævnt for otte dage siden, så de kunne aflægge ed og derefter svare på de spørgsmål, som må anses for nødvendige. Derefter trådte Jens Olesen fra Vorring frem. Han var af retten skriftligt indkaldt som vidne, og han aflagde med oprakte fingre ed på efter loven at ville vidne sandfærdigt om alt det, han ved om sagen og kan huske at have hørt eller set. Sr Møller bad om, at de fire spørgsmål, som han stillede til vidnerne for otte dage siden, også måtte stilles til dette vidne; hvilket skete. Vidnet fik så det første spørgsmål, hvorpå han svarede og vidnede: At han ikke kan præcisere, hvor længe det egentlig er, siden Else Larsdatter blev forvirret og deprimeret. Han ved ikke af at have hørt eller mærket noget dertil, før hun fødte, men nogen tid efter, enten 8 eller 14 dage, hvilket vidnet heller ikke kan præcisere helt, hørte han andre fortælle om hendes sørgelige tilstand. På det andet spørgsmål svarede han, at han nok har kunnet mærke, at hun var forvirret i hovedet og havde onde og tungsindige tanker, og derfor må han også regne med, at det var det, der forårsagede, at alle de onde, fortvivlende og desperate hensigter på et tidspunkt viste sig. På det tredje svarede vidnet, at et stykke tid efter at Else Larsdatter var blevet angrebet af griller og tungsindighed, kom han ofte i hendes hus og mærkede, at hun var tungsindig og fåmælt, og når hun talte med folk, svarede hun så stille, at man næppe kunne høre det, men han mærkede ikke, mens han var der, at hun planlagde at gøre noget ondt, og hun brugte heller ikke upassende ord. På det fjerde spørgsmål svarede han, at få dage efter at Else Larsdatter var begyndt at

nogen tiid [m]en igien forandrede sig til Forbedring, saa at da hun blev qvitt fra den Til[siun] og Bevogtelse, som de havde over Hænde i huuset, siuntes det, at hun kom sig dag [for] dag, saa at naar Vidnet undertiiden kom ind til hænde, befandt han hænde allee[n]e tilstæde, og da vilde hund gierne tale med hannem, ja han erindrer sig, at hun befand[tes] i saadan god Forbedrings Stand, endog 4 dage førend hund giorde den ulykkel. Gierning. [og] da kunde Vidnet ingenlunde slutte eller dømme af hændes Adfærd, at hun skulle [g]aae frugtsommelig med at øve saadan ond Gierning. 5te tilspurgt: Om Vidnet [v]eed og har fornummet, at Else Lauritzdaatter endnu er anfægtet med Vil[del]se, og rasende Griller, eller hvorledes, eller om hun har forbedret sig. R: at siden [i d]ag 8te dage havde Vidnet ikke talt med Else Larsdtr, alligevel han havde været der [i huu]set, men nogle dage efterat der var blevet stævnet paa Sagen, var Vidnet inde hos [h]ænde, og fornam, at hun vilde have qualt sig selv, efter all anseende og Tykke, deels [ved a]t indputte i hændes Mund og hals, store stkr Brød, og trykke efter med Fingerne og haan[de]n, deels med sammenruldet Halm, som hun paa Lige Maade vilde need siunke, hvilke Begge Deele ikke kunde gaae Hænde an, formedelst Vagtens skyld, som med Magt [ud]drev saadant af hændes Mund og Struube saa Blodet fulgte efter. Han har og hørt, siden [h]un Begik den onde Gierning, at hun i Fortvivlelse har sagt, at der var ingen Naade [h]os Gud for Hænde at vente. – Sr Hee, siden Defensor erklærede ey viidere dette Vidne at vilde tilspørge, maatte iagttage allernaadigste Forordning, idet Hee eller [..] tænkte Defensor havde stillet disse Vidner for Retten om at spørge om Vidnet hav[d]e kiendt Else Larsdaatter, og om hun fra sin Barndom og i fremdragende Ungdom har levet som et tugtig, skikkelig og Christelig Mennesk sømmer og bør og ik[ke] opført sig til nogens Forargelse i Meenigheden? R: At han har boet i Naboelau[g]et hos Else Larsdaatter ohngefehr 16 aar, og kand vidne det for en aabenbare Sandhed, at han ikke veed selv, og ey heller har hørt af andre noget ondt eller forargeligt at [..]er om Else Larsdaatter, men derimod det som haver været Christel. Og skickel. Indtil [de]n Tiid hun efter hændes Barsel Seng henfaldte til det onde, og omsider bedreev det værste, [ved at] at dræbe hændes eget Barn. - Allersidst vilde Sr Hee for-

gå i kirke igen, blev hun på ny angrebet. Det fortsatte i nogen tid, men så fik hun det igen bedre, så da hun blev fri for opsynet og den bevogtning, der var foranstaltet over hende i huset, lod det til, at hun kom sig for hver dag. Når han af og til kom ind til hende, og hun var alene, så ville hun gerne tale med ham, ja han husker, at hun havde det så meget bedre, blot fire dage før hun begik den ulykkelige forbrydelse, at han da slet ikke ud fra hendes adfærd kunne slutte, at hun pønsede på at begå sådan en forbrydelse. Vidnet fik et femte spørgsmål: Om han ved og har mærket, at Else Larsdatter endnu er forvirret og vanvittig, eller hvordan hun eventuelt har forbedret sig? Svar: Han havde ikke talt med Else Larsdatter i de sidste otte dage, selv om han havde været i huset, men nogle dage efter at sagen var blevet stævnet, var han inde hos hende og mærkede da, at hun efter alt at dømme ville have kvalt sig selv dels ved at putte store stykker brød ind i munden og ned i halsen og trykke efter med fingre og hånd dels ved på samme måde at ville synke sammenrullet halm, men ingen af delene lykkedes for hende på grund af vagten, der med magt rev det ud af hendes mund og strube så voldsomt, at det begyndte at bløde. Han har også hørt, at siden hun begik forbrydelsen, har hun i fortvivlelse sagt, at der ikke er nogen nåde at vente for hende hos Gud.

Da forsvareren ikke havde mere at spørge vidnet om, spurgte Sr Hee, idet han måtte overholde allernådigste forordning, om det, som han havde tænkt, forsvareren ville spørge om, nemlig om vidnet havde kendt Else Larsdatter, og om hun siden sin barndom og i sin fremadskridende ungdom har levet som det sømmer sig for et tugtigt, ordentligt og kristeligt menneske, og ikke har opført sig til nogens forargelse i menigheden? Svar: Han har boet i Else Larsdatters nabolag i omtrent 16 år og kan med fuldstændig sandhed sige, at han ikke selv ved om og heller ikke fra andre har hørt noget ondt eller forargeligt om Else Larsdatter, men derimod kun det, som har været kristeligt og ordentligt, indtil den tid da hun efter sin barsel forfaldt til det onde og til sidst bedrev det værste ved at dræbe sit eget barn.

Allersidst ville Sr Hee høre, om vidnet, ved de lejligheder hvor han talte med hende, ef-

nemme hos Vidnet [o]m han de Tiider han talte med hænde, siden de Bekymmerlige Tanker vare hænde paa[fal]den kunde skiønne, at Else Larsdaatter ikke havde Fornuftens Brug i sine Sandser. R: At han efter sin skiønsomhed ikke kand vidne andet, end hun jo forekom ham [s]om een, der ikke var ret klog, m[en] havde Lidt Tab paa sund Fornuft og Forstand. - [Dermed] blev Hee anleediget af Vidnets Svar at begiære af Dommeren, Han vilde [pa]alægge Vidnet egentl: at forklare og betyde, hvori, ved hvad Gierning, og af [h]vilke Ord han ved Samtale med Else Laursdaatter klarlig har formærket, at hun ikke [h]avde sine Sandsers Brug. R: Førend hun forfaldte til Daarlighed og daarlieg Griller var hun en fornuftig og vindskibelig og arbeydsom Kone i hændes huus [m]en siden hun deraf blev betaget, sloeg hun sig til Stilhed, og ikke vilde befatte sig [m]ed noget uden Lidet som de i huuset kunde Bede Hænde om, foruden at een staedig [m]aatte agte paa hænde, som ikke havde giortes behov, om hun var bleven anseet, at have [ha]ft fuldkommen Fornuft og Forstand. Da saa ingen af Parterne havde Vid[net] noget viidere at tilspørge, og Dommeren ey heller vidste noget at erindre til Sagens nærmere Oplysning: Saa blev han fra Retten Dimitteret. - Og igien fremstoed hans hustroe Anna Pedersdaatter som ved Lovens Eed med oprakte Fingre belovede sandfærdig Vidnesbyrd. Til hvem Sr Müller bad de samme Spørsmaale fremsatt, som nu nyelig af hændes mand blev besvaret, og derpaa forklared for det første, at hun moxen ingen Omgang har haft med Else Larsdaatter, eller i Lang tiid været i hændes huus førend dagen for Sts Hns Markedsdag, da Vidnet og gik ind med hænde, og paa en kort tiid forblev der, men hørte imidlertid intet vilt eller Ufornuftig af hænde, som ved Indkomsten var aleene i Huuset, og derpaa toeg Else Larsdaatter Barnet af Vuggen, som begyndte at græde, hvorfor Vidnet toeg samme for at tysste det ved Vidnet, men da barnet derved og vilde tie toeg Moderen det igien, lagde det paa sit skiød paa Maven, og beklagede sig at hun ey kunde give det at die, og at hun ej kunde være saa god imod det som hun gierne ynskede. I øvrigt har

722

Vidnet, som er fød og opfød i Sognet, haft kiendskab til Else Larsdaatter fra Barnsbeen op, men aldr[ig] hørt eller seet noget uskiekeligt af hænde

ter at de bekymrende tanker havde angrebet hende, da ville vurdere, at Else Larsdatter ikke havde haft fornuftens brug? Svar: At han efter sit bedste skøn ikke kan sige andet, end at hun jo forekom ham som en, der ikke var ved sine fulde fem, men havde lidt tab på sund fornuft og forstand. –

Vidnets svar foranledigede Hee til at anmode dommeren om at pålægge vidnet nærmere at forklare hvori, ved hvilken handling og af hvilke ord han ved samtale med Else Larsdatter tydeligt har mærket, at hun ikke havde sine sansers brug. Svar: Før hun blev dårlig og fik tåbelige ideer, var hun en fornuftig, omhyggelig og arbejdsom kone i huset, men efter at hun blev angrebet, blev hun stille og ville ikke beskæftige sig med noget ud over ganske lidt, som de kunne bede hende om i huset. Desuden måtte der være en, der hele tiden skulle passe på hende, og det havde ikke været nødvendigt, hvis hun havde været anset for en person, der havde sin fulde fornuft og forstand.

Da så ingen af parterne havde mere at spørge vidnet om, og dommeren heller ikke havde noget at påpege til sagens nærmere oplysning, blev han dimitteret fra retten.

Derefter trådte hans hustru Anna Pedersdatter frem og ved lovens ed med oprakte fingre sværgede at ville afgive sandfærdigt vidneudsagn. Sr Müller bad om, at hun fik stillet de samme spørgsmål, som hendes mand netop havde besvaret, hvorpå hun til det første svarede, at hun næsten ikke havde omgåedes Else Larsdatter eller i lang tid været i hendes hus før på dagen for Sankt Hans markedsdag, da vidnet gik med hende ind og var der kortvarigt. Hun hørte imidlertid ikke, at hun sagde noget forvirret eller ufornuftigt. Else Larsdatter, der var alene i huset, da hun kom, tog derpå barnet op af vuggen. Derved begyndte det at græde, hvorfor vidnet tog det for at tysse på det, men da barnet tav, tog moderen det igen, lagde det på sit skød på maven og beklagede sig over, at hun ikke var i stand til at die det, og ikke kunne være så god mod det, som hun gerne ville. I øvrigt har

722

vidnet, der er født og opvokset i sognet, haft kendskab til Else Larsdatter fra barnsben, men

førendt [den]ne Gierning, hun har forøvet paa sit Barn, ej heller erfaret eller spurgt, at hun har været daarlig eller forvildet førend hun giorde Barsel. Og da alt hvad d[e] øvrige Spørgsmaale indfatter saavel pro & contra, viises nu generaliten at være opfyldet, helst da Vidnet har ikke haft nogen jævnlig Omgang med Else Larsdaatter. saa blev Vidnet med alles Samtykke fra Retten Dimitteret. Og i hændes stæd fremstoed Anders Christensen af Wislynge i Nors Sogn, som med oprakte Fingre ved Loven[s] Eed belovede sandfærdig Vidnesbyrd, gav derpaa til Gie[n]svar paa Sr Müllers 1ste Qvæstion. At han havde først fornummet til Else Larsdaatters Vildelse noget efter sidst afvigte Paaske og efterat hun havde fød sit Barn. Paa 2^det svarede Vidnet, at han efter skiønsomhed siuntes, at Else Larsdaatter var forvildet i Hovedet, siden han hørte, det hun skulde af en Utidig Nærings Sorg vilde tage Livet af sig selv, og hvilket han ej havde mærket førend hun kom i Barselseng. Paa 3^die og 4de svaret, at noget efter at hun Else Larsd^tr var Kirkegaaet var hun i nogle dage til siune frisk og vel, m[en] derpaa forfaldt hun strax til sin forige vildfarende [ad] fer igien, som vedvarede indtil ohngefær 3 Uger før [end] hun aflivede sit Barn, i hvilke 3de Uger han ho[s] Vidne[t] ofte saae og talte med hænde, men kunde ingensind[e] fornemme noget Vilt eller Uskiekeligt hos hænde, m[en] at hun i ord og Gierning opførte sig fornuftig og skichelig[t.] Ei heller har han i en tiid af 20 Aar han i Wislønge ha[vde] boet, erfaret det mindste Uskiekeligt af Else Larsdaatter, men heller, at hun stædse har opført sig meget Christelig og skiekeligt, indtil nu hun havde giordt Barsel. Ingen af Parterne havde ham vider at tilspørg[e] thi blev han afskediget. Og ydermeere fremstoed Niel[s] Lund, som giorde sin Eed med oprakte Fingre Til Sandheds Forklaring. Hvorefter han til S. Müller 1ste Spørgsmaal svarede, at noget Efter sidste Paaske, da Else Larsdaatter havde giordt Barsel, mærkede man først det, at hun var blevet skiør i Hovedet eller havde en slags meen paa sin Forstand hvilket han mærkede deraf, at hun løb og var ræd for Folk, og at de maatte passe paa hænde. Vidnet havde kiendt hænde fra sin Barndom, men intet fornummet hos hænde, uuden hvad skiekeligt og Christeligt kunde være, førend hun giorde Barsel. Vidnet var i Else Larsdaatters huus i de 3de sidste Uger, førend hun dræbte sit Barn; men

aldrig set eller hørt noget upassende om hende før denne forbrydelse, som hun begik mod sit barn, ej heller har hun oplevet eller hørt, at hun har været dårlig eller forvirret, før hun fødte sit barn. Og da alt hvad de øvrige spørgsmål omhandler, såvel pro som contra, nu må betragtes som værende besvaret, især da vidnet ikke har haft nogen jævnlig kontakt med Else Larsdatter, så blev vidnet med alles samtykke dimitteret fra retten. I hendes sted trådte Anders Christensen fra Vislyng i Nors sogn frem. Med oprakte fingre aflagde han lovens ed og gav løfte om sandfærdigt vidneudsagn. Derpå svarede han på Sr Müllers første spørgsmål, at han havde først mærket Else Larsdatters forvirring et stykke tid efter sidste påske, og efter at hun havde født sit barn. På det andet svarede vidnet, at han syntes, at Else Larsdatter var forstyrret i hovedet, eftersom han hørte, at hun ville tage livet af sig selv på grund af unødvendige pengesorger. Det havde han ikke hørt om, før hun kom i barselsseng. På det tredje og fjerde svarede han, at nogen tid efter, at Else Larsdatter var begyndt at gå i kirke igen, så hun i nogle dage frisk og tilpas ud, men derpå fik hun hurtigt tilbagefald til sin tidligere forvirrede adfærd, som vedvarede indtil omkring tre uger, før hun aflivede sit barn. I de tre uger så og talte han ofte med hende hjemme hos hende selv, men kunne ikke på noget tidspunkt mærke noget forvirret eller upassende hos hende. Hun opførte sig både i ord og handling fornuftigt og passende. Han har heller ikke i de 20 år, han har boet i Vislyng, overhovedet oplevet noget upassende af Else Larsdatter, men nærmere at hun altid har opført sig meget kristeligt og passende, indtil hun havde født sit barn. Da ingen af parterne havde mere at spørge ham om, blev han fritstillet. Så trådte Niels Lund frem og aflagde med oprakte fingre ed som sandhedsvidne. Herefter svarede han på Sr Müllers første spørgsmål, at noget efter sidste påske, da Else Larsdatter havde barslet, mærkede man først det, at hun var blevet skør i hovedet eller havde en slags mén på sin forstand, hvilket man mærkede af, at hun var bange for folk, og at man måtte passe på hende. Vidnet havde kendt hende fra barnsben, men før hun barslede, havde han ikke mærket andet ved hende, end hvad der var passende og

kunde da ikke mærke andet, end at hun var frisk og vel sampt sklekeligen passede sig selv og sin gierning. Da saa ingen af Parterne havde videre vidnet at tilspørge blev han afskeediget. Dernæst indleverede Retten een under Velærværdige og Høylærde Hr Hans Begtrups haand indsend[t] Attest, som blev for Retten læst og lyder fol: [1] *-[D]a Actor, som forhen havde ercklæret, ej flere Vidner i denne [S]ag at ville føre, og Defensor havde ført de paaberaabte; Saa [før]end Sr Hee vilde skride til Irettesættelse og Paastand til Doms [vi]lde han ydmygst fornemme hos den Velbr. Dommer, om han af [...]titor forlangede fleere Requisita til Doms Actsigt, end frem[komm]et og passeret er? Dommeren veed for sin Deel fra først [til] sidst at have givet Anviisning paa alle de Vidner og Oplysninger som han har kundet bringe i Erfaring, veed Actor [e]ller Defensor fleere Vidner eller anden ting, som Dom[me]ren til denne betydelige Sags ydermere Oplyssning det være sig til Straf, Formildelse eller befrielse, da skal ingen tiid nægtes eller afskiæres dertil, men naar de har ingen fast Grund eller Videnskab derom, er all Ufornøden Vitløftighed ligesaa skadelig, som den er og forbudet. Derpaa satte Actor i Rette: Det er ved den frem[l]agte Siun her i Retten beviist, at Else Larsdaatter, Chr. Poul[s]en Bunkes huus i Schibstedgaard i Wording Grov og grusom har ombragt sit eget Foster og Barn; hændes egen Bekiendelse efter førte Siun har hun ubueden og Utvungen med god Forstand og Samling inden Retten giordt i all Conformite med Siunet: Det er desuden med Vidner og klare Beviisligheder beviist, at Else Lauritzdaatter er den, som selv har giordt dette ynkelige Mord. Vi[der] er det bevidnet, at Else Larsdaatter er falden i svær[m]odige Tanker efter hændes BarselSeng, men icke bevidnet [a]t hun har været uden Forstand og Samling; Thi naar Tings[v]idnet nøye giennemlæses og eftersees, findes og til den [R]espective Dommers Oplysning, at saadan Sværmodighed [i] Sindet har alleene sin Opkomst og Oprindelse af Vantroe og Omsorg for dette Livs Næring, hvorved og i hun saaledes [h]ar fordybet sig selv, at hun er veget fra Gud, der efter Tingsvidnets Indhold havde saavel forsørget hænde med en god Mand og all nødtørftig Levnets Middel, hvilket hun og i*

[1] Retsskriveren har her glemt at indføre, at man i protokollen kan finde Hans Begtrups attest på fol. 727.

kristeligt. Vidnet var i Else Larsdatters hjem i de tre sidste uger, før hun dræbte sit barn, men da kunne han ikke mærke andet, end at hun var frisk og tilpas og stilfærdigt passede sig selv og sit arbejde. Da så ingen af parterne havde mere at spørge vidnet om, blev han fritstillet.

Dernæst fremlagde retten en af velærværdige og højlærde hr. Hans Begtrup underskrevet attest, der blev oplæst for retten og lyder fol: -

Da anklageren, som tidligere havde erklæret, at han ikke ville føre flere vidner i denne sag, og da forsvareren havde ført de indkaldte vidner, så ville Sr Hee, før han ville skride til 'irettesættelse' og til 'påstand til doms', ydmygst høre hos den velbyrdige dommer, om han forlangte flere sagsakter til sagsforløbet, end der allerede er fundet og fremført?

Dommeren ved for sin part, at han fra først til sidst har henvist til alle de vidner og oplysninger, som han har kunnet fremskaffe. Hvis anklageren eller forsvareren kender til flere vidner eller andet, som dommeren kan bruge til yderligere oplysning af denne betydelige sag, det være sig til straf, formildelse eller frifindelse, så skal der ikke nægtes eller mangle tid dertil, men hvis de ikke har nogen sikker viden derom, så er al unødvendig omstændelighed både skadelig og forbudt.

Derpå fremførte anklageren sin påstand: Det er ved det fremlagte syn her i retten bevist, at Else Larsdatter, Christen Poulsen Bunchs kone i Skibstedgaard i Vorring, på grov og grusom vis har ombragt sit eget afkom og barn; efter det førte syn har hun uopfordret og utvungent og med god forstand og koncentration tilstået forbrydelsen i overensstemmelse med synet. Det er desuden ved vidner og klare beviser godtgjort, at Else Larsdatter er den, som selv har begået dette ynkelige mord. Endvidere er det bevidnet, at Else Larsdatter er blevet deprimeret efter sin barsel, men det er ikke bevidnet, at hun har været uden sans og samling, for når udskriften af vidneforhøret nøje gennemlæses og undersøges, så ser også den ærede dommer, at denne depression alene er opstået af tvivl og bekymring for dette livs udkomme, en depression, som hun har fordybet sig i i en sådan grad, at hun er veget fra Gud, der ifølge vidneudskriften havde forsørget hende både ved at give hende en god mand og ved

hændes giordte Bekiendelse selv tilstaaer, og saa aldeeles [i] saadan Vantroes og Sorgs tanke for dette timelige ladet Satan faae Rum for sig til saadan Fristelse og Gierning og U-anseet, hun i førstningen af saadan Ugudelige tanker under Satans Drift og Indskydelser kunde for folk ansees Vildfarende, som hun og virkelig var da hun saa aldeles Loed Satan raade for sig; Saa er det dog beviist, at Gud har forleenet hænde paa visse sider ved sin forekommende Naade, om hun samme havde villet imodtage, at hun stundum har været frie for saadane fristelser og allersidst, da hun 3 Uger før end dette bedrøvelige Mord af hænde blev forrettet, er bevidnet, at hun i den tiid var befriet for saadane svære Tanker, da hun kunde uden Frygt, at hun skulde giøre noget ondt enten paa sig selv eller andre, raade sit huus, opagte sit Barn alt saaledes som førte Tingsvidne omstændelig og klarlig formelder. Efter saadane omstændigheder paastoed Hee, at Else Larsdaatter bør miste sit liv, og udstaae den straff, som allernaadigste

723

forordning af 1749 d: 7 febr dicterer og befaler. Hvad hændes Mand angaaer, da er det en Sandhed og under acten beviist, at han som en Ekte Mand i Medgang og Modg. Har staaet bem^te sin Huustroe bie, og i hændes saadan bekymmerlige Omstændigheder flittig har ladet hænde opagte ved sig selv, Venner og Naboer, for at forekomme de[t] onde, som saadane sværmodige Tanker hos hans Huustroe kunde foraarsage, som den der gierne ønskede, inden sine egne Dørre at skiule saadan paakommende Kors i hans kierlig ægtestand. Men da den Naadige Gud for alles øjne, som af samptlige Vidner meestendels er forklar[et,] giorde det saavel, at hans Huustroe Else Larsdaatter kun[de] betroes baade sit huus og Barn, har han takket den Almægtigste Gud, som havde lettet og befriet ham, hans huustroe og huus fra saadan Sorg og Elendighed, og ey siune[s] at have aarsag, for Øvrigheden, at andrage de Omstændigheder hans huustroe havde været i, nu det siuntes, saavel at være overstaaet. Men siden Udfalde[t] af alt dette er bleven saa slet, at her er et myrdet Barn, en Arresteret og dødskyldig qvinde, saa hensætter Actor det til den Velviise Dommer, hvorvit Manden Christen Poulsen Buncke i slig tilfælde bør ansees – Og paa den Maa[de] insinuerede Actor Sagen til Doms. S'

at give hende alle livsfornødenheder. Dette udtrykker hun også selv i sin tilståelse. Desuden lod hun ved så stor vantro og bekymring for den jordiske tilværelse Satan få lejlighed til at friste sig til at begå forbrydelsen, og selv om hun i begyndelsen kunne betragtes af folk som en vildfarende, som hun da også var ved sådan at lade Satan bestemme over sig, så er det dog bevist, at Gud i visse tilfælde har skænket hende sin kærlige nåde, og at hun, når hun har villet modtage den, af og til har været fri for disse fristelser. Og på det seneste er det bevidnet, at 3 uger før det bedrøvelige mord blev begået af hende, var hun befriet for de svære tanker, så hun uden frygt for at skulle gøre skade på sig selv eller andre kunne sørge for sit hus og passe sit barn, sådan som det alt sammen er beskrevet klart og nøjagtigt i udskriften af vidneforhøret.

Efter disse omstændigheder påstod Hee, at Else Larsdatter bør miste sit liv og lide den straf, som allernådigste

723

Forordning af 1749 d. 7. febr. påbyder og befaler. Hvad hendes mand angår, da er det en sandhed og bevist under retssagen, at han som ægtemand i medgang og modgang har bistået sin hustru og i hendes bekymrende tilstand med flid med venners og naboers hjælp har bevogtet hende for at forhindre de onde hændelser, som hans hustrus bekymrende tanker kunne forårsage. Han har opført sig som den, der gerne har villet skjule et sådant opstået problem i et kærligt ægteskab indenfor egne døre. Men da den nådige Gud for alles øjne, sådan som det for det meste er forklaret af samtlige vidner, fik det til at gå så godt, at hans hustru Else Larsdatter kunne overlades både sit hus og sit barn, har han takket den almægtigste Gud, som havde lettet og befriet ham, hans hustru og hans hus for så stor en sorg og elendighed, og da det nu så ud til at være overstået, har han ikke syntes at have haft grund til at berette for øvrigheden om de omstændigheder, som hans hustru havde været i. Men da resultatet af alt dette er blevet så dårligt, at der nu er tale om et myrdet barn og en kvinde, der er arresteret og skyld i et dødsfald, så overlader anklageren det til den velvise dommer at bedømme, hvordan manden Chri-

Müller som Defens[or] replicerede, at han ansaa icke, at Actor Sr Hee havde [....]ret Grund eller beviislig føye til sin alt for haardgiord[e] Paastand og I-rettesættelse. Thi omendskiøndt det er desværre ! alt forsandt, at Else Larsdaatter haver dræbt sit Barn, saa er det derhos og en Uimodsigelig Sandhed, at sligt er skeet udj Vildelse og følgelig i Raserie, hvilket er saavel af alle hændes skrøbeligheds Omstændigheder at udfinde, ligesom det og fast med alle Vidnerne er beviis[t] og oplyst, hvorledes hun er falden i saadan Vildelse og sværmodige Tanker udj hændes BarselSeng, som siden meestendeel har continueret, og desværre ti[l]sidst udbrydt til denne onde gierning; Saa hændes forhold og beviiste Omstændigheder udj mange tilfælde, hvilke Müller holdt uforønden at opregne, siden han var forsiekret om, at den Velædle og Velviise Dommer nok som en retsindig observerer alle ting til Rettens fremme, noksom bære vidne om hændes slette og Vildfarende tilstand: Altsaa var Müller i henseende til de førte Vidner i de faste Tanker, at Else Larsdaatter vorde paa mildeste Maade og ifølge Lovens 6B 6C 17- art: omgaaet. og saaledes submitterede Sr Müller Sagen under Rettens retsindige Kiendelse. Derpaa indleverede den bedrøvede Christen Bunke sit med egen haand underskrevne Indlæg af dags dato saaledes lydende fol: [1] *- Dommeren, da hverken Actor eller Defensor paa Rettens tilspørgende vidste noget mere, hvormed de Sagen kunde oplyse eller derved havde at erindre, kaldte Else Larsdaatter for sig her til Retten, og tilspurgte hænde endnu, om hun paa [de]nne tiid kand finde hos sig nogen oplysning eller over[be]viisning, som kunde have foraarsaget hændes Vantroe [o]g bekymmerlige Tanker om, hvorledes hun skulde faae det daglige Brød, og komme vel igiennem Verden i henseende til det timelige? Hertil svarede hun: Hun kun[d]e ingen aarsag nu sige eller vide, thi hun havde en from Mand, og alting stoed vel til hos dem, og ingen Mangel [h]avde hun paa timelig Næring og Dernæst: Om saadan [h]ændes Bekymring just var aarsagen, at hun vilde komme ud af Verden og være sin egen Myrder, og afskille sig med det liv, som Gud havde befalet hænde at føde [o]g Vederqvæge? Else Larsdaatter svarede: Hun veed*

[1] Endnu en forglemmelse. Indlægget kan findes på fol. 727 i retsprotokollen.

sten Poulsen Bunch bør behandles. Og således lod anklageren sagen optage til doms. Sr Müller replicerede som forsvarer, at han ikke mente, at anklageren Sr Hee havde fyldestgørende belæg for sin irettesættelse og sit alt for hårde krav. For selv om det desværre er alt for sandt, at Else Larsdatter har dræbt sit barn, så er det desuden en uimodsigelig sandhed, at det er sket i forvirring og påfølgende vanvid, hvilket kan ses såvel af alle hendes skrøbelige omstændigheder som af, at det af næsten alle vidnerne er bevist og oplyst, hvordan hun under sin barsel blev angrebet af forvirring og depression, som efterfølgende mest er fortsat og til sidst desværre resulterede i forbrydelsen; de mange tilfælde af forhold og omstændigheder, som Müller ikke fandt det nødvendigt at opremse, da han var sikker på, at den velædle og velvise dommer som en redelig person bestemt ville observere alle ting, der kunne fremme retfærdigheden, - disse forhold og omstændigheder vidner tilfulde om hendes dårlige og forvildede tilstand. Følgelig var Müller i forhold til de førte vidner af den faste overbevisning, at Else Larsdatter skulle behandles på den mildeste måde og var omfattet af lovens 6. bogs 6. kapitels 17. artikel, og således overgav Sr Müller sagen til rettens retfærdige kendelse. Derpå indleverede den bedrøvede Christen Bunch sit med egen hånd underskrevne indlæg af dags dato, lydende som fol: -

Da hverken anklageren eller forsvareren efter at være forespurgt af retten havde yderligere at oplyse i sagen, kaldte dommeren Else Larsdatter frem for sig i retten og spurgte hende endnu en gang, om hun nu kunne finde nogen grund eller nogen overbevisning, som kan have forårsaget hendes tvivl om og bekymring for, hvordan hun skulle få det daglige brød og leve godt i henseende til det timelige liv? Hertil svarede hun: Hun kendte ingen grund, for hun havde en from mand, og alting stod vel til hos dem, og de manglede ingen daglige fornødenheder.

Dernæst spurgte han, om hendes bekymring netop var årsagen til, at hun ville forlade denne verden og dræbe sig selv og skille sig af med det liv, som Gud havde befalet hende at føde og forsørge? Else Larsdatter svarede: Hun ved ikke selv, hvordan det var fat med hende. Det var som om alting, og alt hvad hun

ei Selv, hvorledes det var fat med hænde, det kom hænde for, ligesom alting, og alt hvad hun toeg sine hænder til var forvendt for hænde. Videre spurgt: Hvad der bevægede hænde til, at aflive sit spæde Barn, da hun ej kunde fuldføre det paa sig selv? Hun svarede: hun veed det slet intet; thi hun har været tungsindig og forvildet. Fremdeles tilspurgt, om hun ikke tænkte, eller i det ringeste undertiiden faldt hænde itanker, [a]t naar hun ombragte sig selv, hvor slet og liderlig en Begravelse hændes legem skulde have paa Jorden, og [h]vor slet et Giemmestæd hændes Siæl skulde have i Helvede? Item om hun ombragte sit Barn, hun da icke kunde [u]ndgaae Guds Vrede og den timelige straf? Else Lars[d]aatter svarede, at alle disse dele var icke tilforn faldet hænde i tanker, men nu siunes hun, at hun begriber noget deraf. Endmer, om hun paa denne tiid har nogen Følelse i sit hierte, at hun saa høylig i denne hændes Vildfarende tilstand har fortørnet den høye og hellige Gud, i det hun først tænkte at udøse sit eget syndige Blod, og siden udøste sit kiære Barns Uskyld[i]ge Blod? R: Ja, hun vidste, at hun dermed havde høylig forsyndet sig imod Gud, fortient Guds Vrede og straf Sampt Verdslig straff og Plage. Endelig, om hun kand vide og besinde sig, hvad Aand hun blev drevet af til at forestille sig som den der havde Forbedrings Tanker og gik paa forbedringsVej, og dog havde forsætt, at giøre en ond Gierning? R: Nogle faae dage førend Gierningen skeede havde hun fattet tanke og forsætt, at vilde dræbe sit Barn hvilket hun og vilde have sagt de tilstædeværende, men kunde icke, ja det var hænde ligesom umuueligt at aabenbare det. Allersluttelig st, om hun nu har hierte til at antage den i saa lang tiid af hænde forkastede Guds Naade og Barmhiertighed? og imod de af hænde udfaldene Ord: At Ingen Naade eller forladelse fra Gud var for hænde, troer, at hans Søns Blod kand reense og toe hænde fra hændes grove Synd

724

og Synder, saavel som det er udgydt for alt Verdens Synder, naar hun som en Bodfærdig Synderin[de] indflyer til Guds Barmhiertighed i Bod og Tro[e?] Else Larsdaatter svarede: hun troede icke, at kunde faae Naade eller Vederfares Barmhiertighed. – ifølge det sidste Svar, som er endnu det allerværste kunde Dommeren icke befatte sig videre med denne arme forvildede

tog i sine hænder, var bagvendt for hende.

Endvidere spurgte han, hvad der fik hende til at aflive sit spæde barn, når hun ikke kunne fuldføre det på sig selv? Hun svarede: Hun ved det slet ikke, for hun var bedrøvet og forvirret.

Yderligere spurgte han, om hun ikke tænkte, eller om det i det mindste ikke sommetider faldt hende ind, hvor skammelig og slet en begravelse hendes legeme skulle have på jorden, og hvor afskyeligt et gemmested hendes sjæl skulle have i Helvede, når hun tog sit eget liv? På samme måde, at når hun ombragte sit barn, så kunne hun vel ikke undgå Guds vrede og den jordiske straf? Else Larsdatter svarede, at alt dette havde hun ikke før tænkt på, men nu synes hun, at hun forstår noget af det.

Endvidere spurgte han, om hun nu har nogen bevidsthed om, at hun i så høj grad i sin vildfarne tilstand har fortørnet den høje og hellige Gud, idet hun først havde tænkt sig at udgyde sit eget syndige blod og siden udgød sit kære barns uskyldige blod? Svar: Jo, hun vidste, at hun dermed i høj grad havde syndet mod Gud, fortjent Guds vrede og straf samt jordisk straf og plage.

Endelig spurgte han, om hun ved og begriber, hvad det var, der drev hende til at se ud som den, der havde forbedringstanker og ville forbedre sig, når hun alligevel havde til hensigt at begå en forbrydelse? Svar: Nogle få dage før handlingen skete, havde hun fået tanken og besluttet sig for at ville dræbe sit barn, hvilket hun også ville have sagt til de tilstedeværende, men hun kunne ikke. Ja, det var ligesom umuligt for hende at fortælle det.

Allersidst spurgte han, om hun nu har til hensigt at antage den af hende i så lang tid forkastede Guds nåde og barmhjertighed, og om hun nu, - selv om hun har udtrykt, at der var ingen nåde eller forladelse for hende hos Gud - tror på, at hans søns blod kan bortvaske og rense hende fra hendes grove synd

724

og synder, sådan som det er udgydt for al verdens syndere, når hun som en angrende synderinde søger ind til Guds barmhjertighed i anger og tro? Else Larsdatter svarede, at hun troede ikke, at hun kunne få nåde eller møde barmhjertighed.- Ifølge det sidste svar, som er det absolut allerværste, kunne dommeren ikke beskæftige sig mere med denne arme, forvildede kvinde,

qvinde Else Larsdaatter, men optoeg Sagen til Doms til i dag 14 dage d: 29 hujus, og til Meddoms Mæn[d] udmeldte Edvart Olufsen i Thilsted, Christen Kappe[l] og Jens Eenevoldsen i Thorsted, Christen Olufsen Draxbæch og Christen Brandis ved Klitmøller, Christen Andersen og Niels Foget i Øster Vandet, og Salmon Christensen i Øster Baun, som samptlige forinden den tiid og i samme tiid betideligen indfinder sig hos Dommeren til Overlæg, hvorledes Dommen paa en Christelig og Retfærdig Maade kand forfattes og afsiges. Imidlertiid skal Arestantinden efter Actor Sr Hees giørende Erindring komme under lige tryg Bevogtning som forhen, til hændes eget Livs frelse og andres Sickerhed. Og da det er Dommeren, som det bør være hver Christen en magtpaaliggend[e] og af Gud anbefalet Sag, at faa en Synder bragt fra sine Vejes Vildfarelse, fra Mørkhed til lyst, fra Vantroe til Troe, ja fra Diævelens Magt til Gud; Saa imponerede Dommeren de 2de med Else Larsdaatter værende Vagtholds Personer, at de, naar deres Vagt har Ende, vilde anmelde for den Velærværdige SognePræst, som og Capellan udi Nors Meenighed den Vantroe og bedrøvelige tilstand, som Else Larsdaatter har været og er udj, paa det de ligesaa upaatviflelig som me[d] fornøyelse og Behag i dette Bedrøvelige tilfælde udretter det, som i hans Kongl: Maj^ts^ 2 Bogs 7. Cap: 7 Art: er meldet og befalet. - Actor tackede den Retsindige Dommer for Rettens Administration i denne bedrøvelige Sag, takkede ligesaa for de gudelige forestillinger, han havde saa kierlig og Veemodig giordt for denne Arme Vildfarende blodskyldige Synderinde, ynskede hændes SiæleSørgere med lige saa stor Nidkiærhed havde indfundet sig her ved Retten, for, under saadan en Act at komme den vildfarende og fortviflede Else Larsd^tr^ til hielp og tryst af Guds Ord og hans overflødige Naade mod Synden, hvilket havde været anstændig og en høyfornøden Sag, ligesom Hee efter den Velbr Dommers forsickring var forvisset om, han kand Deliqvænten Else Larsd^tr^ med forsvarlig vagt og Arrest betryge . -

Sagen blev, som før er melden, opsatt til i dag 14 dage d. 29de hujus.

Efter Rettens Paaraab var ej videre at forrette.

Else Larsdatter, men optog sagen til doms til i dag 14 dage, den 29. i denne måned, og beskikkede til meddomsmænd Edvart Olufsen i Tilsted, Christen Kappel og Jens Enevoldsen i Thorsted Christen Olufsen Draxbæch og Christen Brandis ved Klitmøller, Christen Andersen og Niels Foget i Øster Vandet og Salmon Christensen i Øster Baun. Alle disse skal sammen og i god tid før domsafsigelsen indfinde sig hos dommeren for at overveje, hvordan dommen kan forfattes og afsiges på en kristelig og retfærdig måde. I mellemtiden skal arrestantinden, sådan som anklageren Sr Hee opfordrede til, sættes under samme trygge bevogtning som tidligere til hendes eget livs frelse og andres sikkerhed. Og da det er magtpåliggende for dommeren, som det bør være for enhver kristen og en af Gud befalet sag, at få en synder bragt væk fra vildfarende veje, fra mørke til lys, fra vantro til tro, ja fra djævelens magt til Gud, så pålagde dommeren Else Larsdatters to vagter, at de, når deres vagt er slut, skal meddele den velærværdige sognepræst samt kapellanen i Nors, hvor vantro og sørgelig en tilstand Else Larsdatter har været og stadigvæk er i, så de ligeså sikkert som med fornøjelse og behag i dette sørgelige tilfælde udretter det, som er beskrevet og befalet i kongl. majestæts 2. bogs 7. kapitels 7. artikel. –Forsvareren takkede den retsindige dommer for rettens behandling af denne sørgelige sag, takkede ham også for de fromme henstillinger, han så kærligt og sørgmodigt havde givet denne arme, vildfarne, blodskyldige synderinde og ønskede, at hendes sjælesørgere med ligeså stor nidkærhed havde indfundet sig her ved retten for under retssagen at have kunnet komme den vildfarne og fortvivlede Else Larsdatter til hjælp og trøst med Guds ord og hans endeløse nåde, hvilket ville have været anstændigt og gavnligt. Hee var, efter at have fået dommerens forsikring, overbevist om, at han ville sikre den anklagede Else Larsdatter med forsvarlig vagt og arrest. – Sagen blev, som tidligere meddelt, udsat til i dag 14 dage, den 29. i denne måned.

Efter rettens påråb var der ikke yderligere at udføre. -

Kilde: Landsarkivet for Nørrejylland, Justitsprotokol for Hillerslev-Hundborg Herreder 1748-1762 B 1753-1762 fol. 721-724.

Bilag 9

Christen Poulsen Bunchs indlæg om sin kone, tirsdag den 15. august 1758. Hvori Christen beskriver sin sorg og sin kones situation, fortæller hvad han har gjort for at afhjælpe de vanskeligheder, som Elses dårligdom forårsagede, beder om fritagelse for mistanke om medskyldighed og om at Else må behandles med mildhed.

Den originale tekst

[V]elædle og Velbr Hr: CommerceRaad Lübecher gunstige Hr: Dommer!

[D]en Sorg, som mig elendige Mand er vederfahret, ved at miste mit saa kiære Barn, og see min Huustroe, som jeg endnu, ligesom tilforn, inderlig og hier[t]elig elsker, forfølges som en Misdæderinde, er saa stoer, at jeg icke [fo]rmaaer, den at udsige, men derimod formeener, at saadan min hierteønkende Sorg og Elendighed bevæger alle rettsindige og Christelige hierter til Ömhed [og] medliidenhed over mig, saa jeg icke skulde troe, nogen Christen at være [saa ub]ehiertet, at han vilde styrte mig for min egen Persohn i yderligere Elen[d]ighed; skiønt det kand snart være mig lige meget, hvorledes det fremdeeles gaar mig naar jeg berøves all min Lyst og Glæde her i Livet.- Om min kiære Huustroes Tilstand og Skiæbne tør jeg ey viidere melde, end at overlade hænde til Guds Barmhiertiertighed og den Velviise Hr: Dommers retsin[d]ige og medlidige Eftertanke om hændes tungsindige, og af den ondes Fristel[s]er forvildede Tilstand, som af Vidnernes Udsagn klarlig erfahres; hvorfor [jeg] ydmygst haaber og beder hænde paa mildeste Maade af Christen Medli[d]enhed anseet og behandlet; Da jeg ligeledes forventer for all Mistanke og Til[t]ale i denne sørgelige Tilfælde at være frietaget af dem, som deels af min kiærlige [o]mgang med min Huustroe, og deels ved de førte Vidners Forklaring finde sig overbe[v]iist om, hvorledes jeg paa alle muelige Maader har søgt at forekomme den skee[d]e ulycke, i det jeg deels har ved kiærlig Taalmodighed stræbt, at vende og afvende min Huustroes Sind fra sine tvivlende og uroelige Tanker, og deels ved mig Selv, mine egne Huusfolk, Venners og Naboers Hielp ladet hænde tilsee og opagte, saa at [i]ntet Ondt er vederfahret hænde eller Barnet, saa længe nogen af os mærkede nogen Uroelighed hos hænde. Vel kunde en ContraPart forekaste

Teksten i en nudansk version

Velædle og velbyrdige hr. kommerceråd Lübecher, gunstige dommer!

Den sorg, som er overgået mig elendige mand ved at miste mit så kære barn og se min hustru, som jeg endnu som før elsker inderligt og hjerteligt, forfulgt som en forbryder, er så stor, at jeg ikke er i stand til at udtrykke det, men i stedet tænker, at min dybe sorg og elendighed fremkalder ømhed og medlidenhed hos alle oprigtige og kristelige mennesker i en grad, så jeg ikke kan tro, at noget kristent menneske kan være så ond, at han vil styrte mig ud i yderligere elendighed. Skønt det kan snart være mig lige meget, hvordan det fremover går mig, når jeg berøves al min lyst og glæde her i livet. – Om min kære hustrus tilstand og skæbne tør jeg ikke længere spå, men må overlade hende til Guds barmhjertighed og til den velvise hr. dommers retfærdige og medlidende overvejelser om hendes tungsindige og af Den Ondes fristelser forvildede tilstand, som man klart får kendskab til af vidnernes udsagn. Derfor håber og beder jeg ydmygt om, at hun må blive behandlet mildest muligt og med kristen medlidenhed. Jeg forventer på samme måde at være fritaget for al mistanke og tiltale i denne sørgelige sag af dem, som, dels af mit kærlige samliv med min hustru dels af de førte vidners forklaring, føler sig overbevist om, at jeg på alle mulige måder har forsøgt at undgå den indtrufne ulykke, idet jeg dels med kærlig tålmodighed har stræbt efter at vende og bortlede min hustrus tanker fra hendes tvivlende og urolige spekulationer, og dels ved at jeg selv, ved hjælp fra folkene i min husstand, venner og naboer, har ladet hende være under opsyn og tilsyn, så der ikke skete hende eller barnet noget ondt, så længe vi mærkede, at hun var urolig. Vel kunne en modstander indvende, at jeg burde have søgt øvrighedens

mig at jeg burde søgt Øvrighedens assistence til hændes Bevogtning, men slig assistence [h]avde jo icke strækcket sig længere, end til hændes Uroelighed efter alles skiønsomhed, var forbie. Thi det er jo ufornuftig, at bevogte Folk, naar de ingen Raseries eller Vildelsers Mærker en lang Tiid give fra sig saaledes, som min Huustroe Else Larsdaatter i de 3de sidste Uger, førend Gierningen skeede, efter Vidner[n]es eenstemmige Sigende bestandig forholdt sig; hvortil og kommer dette, at jeg [s]om en kiærlig ÆgteFælle, efter min ringe skiønsomhed sluttede, at hun snare[r]e ved min, andre gode Venners og Bekienteres uafladelige Omgang og Sam[t]ale skulle lade sig overtale og stille, end om hun jævnlig skulle sig omgivet [med] fremmede og ubekiendte, som af Fortrydelse over den dem tilføyede uleylig[hed m]uelig kunde snart have begiægnet hænde hart og snart ufornuftig, hvorved [hænde]s uroelige Sind ickun meere kunde foruroeliges. Jeg glædede mig hiertelig, [dog] uden aarsag, i de 3de sidste Uger, for vor Barns Død, at mit eenfoldige anslag var ved Guds Naade saa vel lyckedes, at jeg nu baade Dag og Nat mærkede, [sa]a vidt jeg og andre kunde skiønne, at den forige Uroelighed var forsvunden, [sa]a at jeg nu igien i min kiære Huustroe havde en roelig, fornøyet, kiærlig, fornuftig, stræbsom ÆgteFælle, og kunde umuelig af noget Tegn slutte, at den 26de Julii, [s]kulle, imedens jeg og mine Folk vare i vores Gierning, som sædvanlig, og hun [a]ltsaa uformodentlig var et lidet blevet eene hos Barnet saa pludselig for[a]ndret min store glæde til saa dyb en hierte Sorg, hvorom jeg kand icke melde [m]eere, men maae afbryde og bede det enhver rettsindig og fornuftig vil ansee og overveye denne min sandfærdige Forklaring, som jeg for Retten beder læst og acten tilført og min kiære Huustroe derefter Christmildelig behandlet, og mig som uskyldig aldeeles frietaget. Hvornæst jeg forbliver Velædle og Velbr Hr: CommerceRaad, gunstige Hr: Dommers underdanige Tiener Christen Bunch Schibstedgaard den 15de augt 1758ve –Læst i Retten paa Hillerslef-Hundborg-Herredersting den 15de augt 1758 – Peter Lübecher.

hjælp til bevogtning af hende, men sådan en hjælp ville jo ikke have kunnet vare længere end til det tidspunkt, hvor man skønnede, at hendes uro var forsvundet. For det er jo ufornuftigt at bevogte folk, når de i lang tid ikke udviser vanvid eller forvildelse, sådan som det ifølge vidnernes ensstemmende udsagn vedvarende forholdt sig med min hustru Else Larsdatter i de sidste 3 uger før forbrydelsen skete. Hertil kan desuden føjes, at jeg som en kærlig ægtefælle efter ringe evne vurderede, at hun snarere ville lade sig overtale og berolige ved det vedvarende samvær og ved samtale med mig, andre gode venner og bekendte end ved, at hun ofte skulle være omgivet af fremmede og ukendte mennesker, der på grund af den ulejlighed, der var påført dem, muligvis ind imellem ville have behandlet hende hårdt, ind imellem ufornuftigt, hvorved hendes urolige sind blot ville blive endnu mere uroligt. Jeg glædede mig hjerteligt, dog uden grund, i de 3 uger før vort barns død, over at min enfoldige plan ved Guds nåde var lykkedes så godt, at jeg nu både dag og nat mærkede, for sådan vurderede både jeg og andre det, at den tidligere uro var forsvundet, så jeg nu igen i min kære hustru havde en ubekymret, fornøjet, kærlig, fornuftig, arbejdsom ægtefælle, og jeg kunne umuligt den 26. juli, da jeg og mine folk som sædvanligt var i arbejde, og hun uventet var blevet alene med barnet en kort stund, forudse, at hun så pludseligt ville forandre min store glæde til så dyb en hjertesorg, at jeg ikke kan berette mere, men må afbryde og bede ethvert retsindigt og fornuftigt menneske om at bemærke og overveje denne min sandfærdige forklaring, som jeg beder om må blive læst op for retten og tilført sagen. Og derefter beder jeg om, at min kære hustru må blive kristmildeligt behandlet, og at jeg som uskyldig må blive fuldstændig frikendt.

Forblivende velædle og velbårne hr. kommerceråd, gunstige hr. dommers underdanige tjener, Christen Poulsen Bunch, Skibstedgaard den 15. august 1758 – Peter Lübecher

Kilde: Landsarkivet for Nørrejylland, Justitsprotokol for Hillerslev-Hundborg Herreder 1748-1762 B 1753-1762 fol. 727

Bilag 10

Sognepræstens anden attest til Herredstinget, tirsdag den 15. august 1758. Hvori der rådes bod på de mangler, som den første attest var behæftet med.

Den originale tekst

Velædle og Velbyrdige Hr: CommerceRaad og Dommer! Efter Sr Knud Christensen Hees Begiæring til Velærværdige Hr: Matthias Jensen, Medtiener i Ordet for Nors og Tveed Meenigheder dat: Thisted den 13de augt: h:a: i anleedning Hans Maj^ts^ allernaadigst udgivne Forordning af 21de Maji 1751^ve^ meldes all den Oplysning, jeg kand finde af Nors MinisterialBog angl. Christen Bunches Koene i Worring, som for begangen Mord paa sit lidet Barn den 26de Julii sidstafvigte er under tiltale, saaledes som Følger: 1ste den 25 Junii 1724 blev Lars Larsøn Hauch og Maren Pedersdaatter i Ægteskab indviet – 2^det^ den 23de Martii 1727^ve^ har disse 2de ÆgteForældre under Navn af Lars Larsøn og Maren Pedersdaatter af Schibstedgaard i Worring haft deres Barn til Daab, kaldet Else - 3^die^ den 30te Junii 1757 er i Ægteskab indviet Christen Poulsen Bunch og Else Larsdaatter Hauch – 4de den 5te augt: 1758 er begravet Christen Poulsen Bunches og Else Larsdaatter Hauchs myrdede Barn af 16ten Uger. Nu vil jeg haabe, at det er opfyldt, som af mig uafvidende maatte være glemt i den af mig udgivne Oplysning til den respective Hillerslef-Hundborg-Herreders Rett af Dato 8de augt: passato, den jeg paa sit competente stæd og for sin competente Dommer agter at lade forsvare. Denne min Oplysning med stemplet Papiir bielagt beder jeg allerydmygst for Retten maae blive oplæst og JustitsProtocollen tilført – Nors den 15de augt: 1758. H:C:J:Begtrup.

*Læst i Retten paa Hillerslef-Hundborg-Herreders Ting den 15de augt: 1758^ve^*

[Pete]r Lübecher

Teksten i en nudansk version

Velædle og velbyrdige hr. kommerceråd og dommer! Efter Sr Knud Hees anmodning til velærværdige hr. Matthias Jensen, medtjener i ordet for Nors og Tved menigheder, dateret Thisted den 13. august dette år i anledning af Hans Majestæts allernådigst udgivne Forordning af 21. maj 1751, overbringes her alle de oplysninger, som jeg kan finde i Nors ministerialbog vedrørende Christen Bunchs kone i Vorring, som er tiltalt for mord på sit lille barn den 26. juli:

1. Den 25. juni 1724 blev Lars Larsøn Hauch og Maren Pedersdatter ægteviede.
2. Den 23. marts 1727 har disse to ægtefæller under navnene Lars Larsøn og Maren Pedersdatter af Skibstedgaard i Vorring fået deres barn, kaldet Else, døbt.
3. Den 30. juni 1757 blev Christen Poulsen Bunch og Else Larsdatter Hauch ægteviede.
4. Den 5. august 1758 blev Christen Poulsen Bunchs og Else Larsdatter Hauchs myrdede barn på 16 uger begravet.

Nu håber jeg, at det, som jeg uden at vide af det måtte have glemt i den oplysning, som jeg gav den ærede Hillerslev-Hundborg Herredsret den 8. august, er opfyldt. Oplysningerne agter jeg at lade forsvare på rette sted og for rette dommer. Jeg beder ydmygst om, at min oplysning bilagt stemplet papir må blive oplæst og tilført justitsprotokollen. Nors den 15. august 1758. H.C.J.Begtrup.

Læst i retten på Hilerslev-Hundborg Herredsting den 15. august 1758.

Peter Lübecher

Kilde: Landsarkivet for Nørrejylland, Justitsprotokol for Hillerslev-Hundborg Herreder 1748-1762 B 1753-1762 fol. 727

Bilag 11

Herredstingets tredje retsmøde, tirsdag den 29. august 1758. Hvor alle implicerede erklærer, at alt relevant til oplysning om sagen er blevet fremført, hvorefter dommeren en sidste gang forsøger at overtale Else Larsdatter til at søge Guds nåde.

Den originale tekst

724

Tiirsdagen d 29 Augt 1758 blev Retten satt med den Ordinai[re] Dommer og Skriver sampt Tinghørere, Peder Skindrup, [E]rick Gregersen, Anders Deynbol, Mathias Harböl, Frands Møller, Michel Alstrup, Christen Schindrup, alle af Thisted og Peder Sørensen af Thinstrup. -

Udj den til i dag til doms optagne Sag contra Delinqventinden Else Larsdaatter fra Schibsted Gaard paaraabte Domme[r]en saavel Actor som Defensor endog de paagieldende Selv, [o]m de har eller veed noget meere til Oplysning, inden [D]ommeren, og de udnævnte Meddoms Mænd foretager sig Sagen til paakiendelse, paa det alting efter hans Majts. [a]llernaadigste hensigt og udgivne Forordning kand [v]orde opfyldet – Actor Sr Knud Hee var ved Retten nærvæ[r]ende, og da Delinqventen tillige med hændes Mand havde [e]rchlæret, Delinqventen uden Baand og Tvang, ej at vide eller paastaae meere enten til Frelse eller straff i denne Sag; Saa Declarerede Actor, ej videre i denne Sag at have til Erindring, men efter giordte Irettesettelse og Paastand forvendtede Dom. Sr Møller som Defensor var mødt for Retten, og gav tilkiende, at han havde bespurgt sig med den Barsels forvildede og fortvivlende Else Larsdaatters Mand Christen Poulsen Bunk, som er ved Retten nærværende, om han vidste videre, end allereede ført er, som kunde tiene til hans stachels Kones Defension; Men Müller havde faaet til Svar af Christen Poulsen, at han icke videre i saa Maade, end passeret er. Müller for sin Part erchlærede, at han icke heller vidste videre at fremme til Else Larsdatters Defension, end skeet er, hvorfor han Refererede sig til sin forhen giordte Demonstration og Paastand, og vilde ydmygst afvente, hvad den Respektive Dommer med sine tiltagne MeddomsMænd fandt for Rett at kiende og dømme. - Dommeren har vel fornummet og er bekiendt, at de Guds Mænd og SiæleHyrder i Hillerslef Herred har, siden seeniste Opsættelse, besøgt Else Larsdaatter, og formanet hænde til Omvendelse, Fortrydelse over hændes Synd, og Indflyelse til Guds Naade, da han gierne vilde besøge hænde igien med Barmhiertighed og Synds Forladelse; Men desværre! og beklagelig! Han tillige maate fornemme, at hun endog til denne

725

dag er vedblevet i hændes Vantroe og fortviflelse

Teksten i en nudansk version

724

Tirsdag den 29. august 1758 blev retten sat med den ordinære dommer og skriver samt tinghørerne Peder Skindrup, Erick Gregersen, Anders Deynbol, Mathias Harböl, Frands Møller, Michel Alstrup, Christen Schindrup, alle fra Thisted og Peder Sørensen fra Tingstrup.-

I sagen mod den anklagede Else Larsdatter fra Skibstedgaard, der i dag er optaget til doms, forespurgte dommeren, for at alting kan blive opfyldt ifølge Hans Majestæts allernådigste hensigt og udstedte forordning, såvel anklager som forsvarer og de pågældende selv, om de har eller kender mere til oplysning for sagen, før dommeren og de udnævnte meddomsmænd afsiger dom. Anklageren Sr Hee var til stede ved retten, og da den anklagede og hendes mand havde erklæret,- den anklagede uden bånd og tvang-, at de ikke havde mere at fremføre til frifindelse eller til straf, så bekendtgjorde anklageren, at han heller ikke havde mere at fremføre, men efter sin fremførte irettesættelse og påstand nu forventede dom. – Sr Müller var mødt som forsvarer, og han tilkendegav, at han havde forespurgt hos den barselsforvildede og fortvivlede Else Larsdatters mand Christen Poulsen Bunch, som er til stede i retten, om han vidste mere, end der allerede er fremført, der kunne tjene til forsvar for den stakkels kone, men Müller havde fået til svar af Christen Poulsen, at han ikke vidste mere, end hvad der allerede er sagt. Müller erklærede for sin part, at han heller ikke kunne fremføre yderligere til forsvar for Else Larsdatter, end allerede gjort er, hvorfor han henholdt sig til sine tidligere udtalelser og påstand og ville ydmygst afvente, hvad den ærede dommer og de udnævnte meddomsmænd fandt for ret at kende og dømme. – Dommeren har i høj grad bemærket og er bekendt med, at de gejstlige sjælehyrder i Hillerslev herred siden sidste udsættelse har besøgt Else Larsdatter og formanet hende til omvendelse, til at angre hendes synd og til at søge tilflugt i Guds nåde, da Han gerne igen vil komme ind til hende med barmhjertighed og syndsforladelse. Men desværre! Og beklageligvis! Han måtte opleve, at hun selv til denne

725

dag er forblevet i vantro og håbløshed om Guds

om Guds Naade og Synds Forladelse – Dommeren vidste vel, at det aleene tilhører Herren, at giør[e] det Beste, og virke Omvendelse hos Syndere, Han vee[d] og, det i særdeleshed tilkommer Lærer standen, at foreholde sligt, men icke desto mindre er det og hver Chr[i]stens Pligt i almindelighed, og nu Dommerens i Særdeleshed, førend nu nogen Dom afsiges, at foreholde Else Larsdaatter, det sidste Spørgsmaal, som Dommeren seeniste gang her for Retten gav hænde, som han bad hænde alvorlig at betænke og bede Gud om Raad og Naade til rettelig at besvare. [D]a Spørgsmaalet saa var for hænde oplæst, betydet og forehold[et] svarede Else Larsdaatter reent ud: Ney, hun kunde ey troe, at hun ved Jesu Blood og Forsoning kunde faae Naade. [E]fter saadane Omstændigheder bleve de til i dag udmeldte MeddomsMænd, som alle vare tilstæde, og havde paahørt ej aleene, hvad i dag er passeret, men endog af Protocollen oplyset saavel i Dommerens eget Huus som her for Retten Indholden af Delinqventindens egen Bekiendelse og de førte Vidners Forklaring, fremkaldede, og tillige med Dommeren staaende for Ret[ten] afsagde følgende Dom – lydende fol 727 –

nåde og syndsforladelse – Dommeren vidste udmærket, at det alene tilkommer Herren at gøre det bedste og at udvirke omvendelse hos syndere. Han ved også, at det i særdeleshed tilkommer gejstligheden at opfordre til dette, men ikke desto mindre er det også enhver kristens pligt i almindelighed, og nu før dommen afsiges, er det dommerens i særdeleshed, at gøre Else Larsdatter opmærksom på det spørgsmål, som han ved sidste retsmøde en sidste gang stillede hende og bad hende tænke alvorligt over, og som han bad hende bede Gud om råd og nåde til at besvare på rette vis. Da spørgsmålet så var læst op, forklaret og meddelt hende, svarede Else Larsdatter rent ud: Nej, hun kunne ikke tro, at hun kunne få nåde ved Jesu blod og forsoning. Efter at dette var sket, fremkaldtes alle de tilstædeværende meddomsmænd, som var beskikkede til i dag og som havde hørt ikke alene det, der var sket i dag, men også af protokollen, både hjemme hos dommeren og her for retten, var oplyst om den anklagedes egen tilståelse og indholdet af vidnernes udsagn. Sammen med dommeren afsagde de, stående for retten følgende dom: se fol 727.

Kilde: Landsarkivet for Nørrejylland, Justitsprotokol for Hillerslev-Hundborg Herreder 1748-1762 B 1753-1762 fol. 724-726

Bilag 12

Regning for forsvaret ved Herredstinget, den 1. sep. 1758. Hvor prokurator Mogens Møller specificerer sine udgifter, som amtmand Frederik Hauch derefter godkender.

Den originale tekst

Regning

Paa de Reyser og udgifter ieg Hafver Haft til Retten i Thisted som anordnet Defensor udi Sagen Contra Delingquentinden Else Lauritz daatter af Vording i Nors Sogn som d 26 Julj sidst aflifuede sit Eget barn ongefehr 17 ugger gamel Nemblig –

d 7 Aug: sidst Reyste ieg her fra til Retten i Thisted d 8 ditto, og kom hiem igien om aftenen dend 9 ditto, for dese 3de dages for Rettning anføres - - - - - - - - - - - - - - - 1 Rd

til færge penge over Vils Sund frem og til bage er Med gaaed og udgiuet - - - - - - 1 m 4s

for min Egen befordringskab her fra og til Thisted

som Regnes for 3 1/4 Miil a 1m 8/: er - 4 - 14 s

for Returen - 3 - 11

ydermeere blef Sagen ved Retten Tracteret d 15 Aug: og da paa Reysen til Retten

anvendt 3de dages Møje a daglig til fortæring 2m er - - - - - - - - - - - - 1 - -

for befordringskab Med Retur anføres - - - - - - - - - - - - - - - - - - - 1 - 2 - 9

færgePenge frem og tilbage - 1 - 4s

Endelig blev Sagen Tracteret og paadømt d 29 Aug: paa Reysen til og fra Thisted
anvendt 3de dages tid, til fortæring anføris - - - - - - - - - - - - - - - - - 1 - -
for befordringskab frem og tilbage - - - - - - - - - - - - - - - - - - - 1 - 2 - 9
færge Penge - 1 - 4s

Er = 7Rd 5M 7s

Indbemelte Regning blifuer herved allerydmygst Insinueret Høyædle og Velbaarne Hr EtatzRaad og AmptMand Hauch til Gunst behagelig Aprobation og Anviisning til pengenes betahling som ieg er behøvende det første skee kand, hvor Nest ieg med ald optenkelig Respect forblifver

HøyVelbaarne Hr EtatzRaadens
Pligtskyldigste
tienere

Nyekiøbing d 1 Sept: 1758/
M. Christian Møller

Resolution

Imod Forestaaende Regning haver ieg aldeles indtet at erindre siden ieg Finder icke noget urettelig derudi anført af Sr Mogens. Hvor Fore ieg samme [.....] approberer, lige som og Velædle og Velbyrdige Hr Kammer=Raad og amtsforvalter Fog i Thisted vilde behage samme 7rd 5m 7sk af Delinqvint Cassen at betale imod hans herpaa medstaaende Qvittering. Høyriis dend 8de Septebr
F:Hauch

Indbemelte Regning hafuer Velædle og Velbyrdige Hr Cammer Raad og Ampts forvalter Fog i Thisted betalt med Siuf Rd Fem Mk og Siuf skilling, hvorfore hermed Vedbørlig tackes og qviteris af hans Skyldige tienere

Nyekiøbing d 13 Septr 1758/ M. Christian Møller

Kilde: Landsarkivet for Nørrejylland, Dueholm-Ørum-Vestervig amter, Kollegieprotokoller. Arkiv: B1A21

Bilag 13

Herredstingsdommen, tirsdag den 29. august 1758. Hvor Herredstingets dommer, herredsfoged Peter Lübecher, opregner dommens præmisser og derefter afsiger Herredstingets dom.

Den originale tekst

Sentence

Udi Sagen imod DelinquentInden Else Larsdaatter fra Schibstedgaard i Nors Sogn, for det, af hænde, paa hændes eget Barn Lars Christensen den 26de Julii sidst begangne Drab.- At alle de, som øver Syndens forgifttige Gierninger, icke kand regnes eller holdes for andet end at være udgangen fra den Christelige Troe og ret Forstand, og er under Forvildelse og rasende imod Guds Ord, hans Aand, og efter Guds Ord dennem givende Advarseler og Paamindelser, det er aabenbar og

Teksten i en nudansk version

Dom

i sagen mod anklagede Else Larsdatter fra Skibstedgaard i Nors sogn for det på hendes eget barn Lars Christensen begåede drab den 26. juli.- At alle de, som begår syndens ondskabsfulde handlinger, og at de, som er forvildede og raser mod Guds ord, Hans ånd og de advarsler og påmindelser, de har fået ifølge Guds ord, - at de ikke kan regnes for eller betragtes som andet end at være bortgået fra den kristne tro og rette forstand, det er åben-

vitterlig for alle, og særdeles for de, som har den Christelige Troe og rette Forstand og derom beder og paakalder Gud. Men at de som giøre saadane Gierninger, skal ansees ligesom de der ere betagne deres Sandser og ey vide, hvad de giøre, viide icke at skye ild eller vand, bidde, stinge, slaa og handle ilde med sig selv og andre og ey lader sig styre, uden saavidt det skeer ved magt, eller ved anden anordning kand dæmpes og hindres, hvilke og ere saadane, som Lovens 1ste Bogs 19de Cap. 7de art. allernaadigst tillader at bindes og 6te Bogs 6te Cap: 17de og 21de art formilder straffen for, om nogen ugierning af dennem begaaet, det er stridigt imod Guds Bud og Kongens Lov. Vel ere og findes der de, som ere af melancolisk Complexion, og deriblandt en deel formedelst umættelighed af det tiemelige Gods og Omsorg, hvilke udroer sig saaledes, efter den onde Aands Indskydelse, i Fortvivlelse om Guds Naade, Forsiun, Ophold og Velsignelse, i hvor meget de end og dermed er forleenet, at de enten paa en eller anden Maade vil søge, at forkorte deres eget Liv, enten med Gierning paa sig Selv, eller med Gierning paa anden, for i sidste Tilfælde dog at miste det; men disse kand ingenlunde henhøre under rasende, galne og formedelst Mangel af Sandser forvildede; Og altsaa eragtes, at Christen Poulsen Bunches Huustroe i Worring Else Larsdaatter vel kand staae, som iblandt Melancholske og tungsindede og som et Vantroens Barn om Guds Forsyn og Ophold ifølge hændes egen ved Siuns Forretningen over hændes aflivede Barn Lars Christensen, og derefter ved Retten giorte og vedblevne Bekiendelser, og at hun af saadan Melancholie og Tungsindighed ved Guds Aands Forskydelse og gierrigheds Aands Indbydelse og Modtagelse har fattet den

728

Resolution, at ombringe sig selv eller sit Barn, i Tanke, at hun paa hvilken Maade det endog skeede, naaede sit ugudelige øyemeed og Maal; Acten beviiser, at hun ey aleene kort efter hændes barsels Seng har sat Prøve paa, at sætte begge Deele i værk og hænde[s] i nogen Tiid derefter udøvede Anstillelse, ligesom hun var kommen i andre Tanker paa Omvendelses Vey, siunes saaledes med Fornuft indrettet, at icke en gandske rasende eller galen kunde paafinde, paa saadan Maade at giøre Naboer og godtfol[k] godtroende i almindelighed og en kiær ægteFælle og

bart og tydeligt for alle og især for dem, der har den kristne tro og rette forstand og beder og påkalder Gud om at få den. Men at de, der begår sådanne handlinger, skal betragtes på samme måde som dem, der er berøvet deres sanser og ikke ved, hvad de gør, som ikke forstår at tage vare på ild eller vand, som bider, stikker, slår og behandler sig selv og andre dårligt, og som ikke lader sig styre, medmindre det sker ved magt, eller det kan dæmpes eller forhindres ved andre foranstaltninger, - altså sådanne personer, som lovens 1. bogs 19. kapitels 7. artikel allernådigst tillader at fængsle og som 6. bogs 6. kapitels 17. og 21. artikel formilder straffen for, hvis de har begået en forbrydelse, - det er i strid med Guds bud og kongens lov. Ganske vist findes der nogle, som har et melankolsk væsen, og blandt dem en del, der har det sådan på grund af begærlighed efter verdslig rigdom og sikkerhed, og som efter tilskyndelse fra den onde ånd og i fortvivlelse efter Guds nåde, forsyn, forsørgelse og velsignelse, hvor meget de end har fået skænket deraf, forsøger enten at ombringe sig selv eller en anden, i hvilket tilfælde de da mister livet. Men disse kan aldeles ikke henhøre under vanvittige, gale og forvirrede på grund af mangel på sans og samling. Derfor anses Christen Poulsen Bunchs hustru i Vorring, Else Larsdatter, som værende melankolsk og tungsindig og som et barn, der ifølge hendes egen tilståelse ved synsforretningen over hendes aflivede barn Lars Christensen og senere gentaget ved retten tvivler på Guds omsorg og forsørgelse. Ved at afvise Guds ånd og ved at lade gerrighedens ånd indfinde sig har hun på grund af melankoli og tungsindighed truffet

728

beslutning om at ombringe sig selv eller sit barn, og hun har tænkt, at på hvilken måde hun end fik det til at ske, så ville hun nå sit ugudelige øjemed og mål. Sagen viser, at hun ikke alene kort efter sin barsel har forsøgt at iværksætte begge dele, men også at hun nogen tid derefter har foregivet at være blevet omvendt og kommet på andre tanker, hvilket tyder på, at hun har været fornuftig, idet en komplet vanvittig eller gal person ikke på en sådan måde ville kunne finde på at at bedrage naboer og godtfolk i almindelighed og en kær

Venner sam[t] SiæleSørgere i særdeleshed. Det skulde vel siunes naar Vidne[r]ne nøye betragtes, at i den Tiid af ohngefehr 3 Uger hun udvortes v[i]ste Forbedrings Teign, og satte Folk af all mistvivl om hændes onde Forsæt samme og var saa i sig Selv; men alt dette kand ey henføres til andet e[nd] Guds synderlige Naade og Paamindelser, som bankede paa Hændes Hie[rte] og holdte om Hændes Haand, indtil Hun, da Hun efter Vidnernes Udsigen[de] befandtes i god stand, lod dog Satan blive Mæster, som besatte Hændes Hie[rte] og rakte Hænde dræbeKniven, med hvilken hun den 26de Julii overskar Struben paa sit uskyldige Barn. Da denne udædiske Gierning var forøvet, dølgede hun den icke, men med en slags Glæde og Fornøyelse tilkiennegav den strax for hændes Naboerske, som den der haabede nu at have naaet sit ønske, i at kunde faae Ende paa sit Liv; vel havde hun aarsag, at glæde sig, at Guds Barmhiertighed havde afholdet hænd[e] fra, at begaae Ugierningen paa sig selv og derved dræbe baade Siæl og Legeme, men da hun ved andres Forestilling kom i Tanke om den Synd hu[n] havde bedrevet paa sit kiære Barn, i det hun ved den Ondes In[dfly]delse havde ladet sit Sind og Hierte saa Forhærde og Forbitre, at hun havde taget Livet af det, saa paa det hun icke skulde faae Rum til, ved alvorlig Omvendelse at blive ædrue af Satans Stricker, styrtede han hænde som en tumlende af et Extremo i et andet, fra at agte Synden L[ide]t og let, til at ansee den saa stoer, at den ey kunde forlades hænde og Fo[r at] frie sig fra denne Samvittigheds Qval, Har hun nogle Gange siden U[lyk]ken skeede søgt at giøre Ende paa sit eget Liv, uden at betænke hva[d] hænde derefter vilde møde, og desværre ! Indtil denne Dag, ihvorvel Siæ[le]Hyrderne i Hillerslef Herred siden seeneste Opsættelse har iidelig og daglig viist hænde Veyen til Guds Naades Erlangelse, udi sin Fortvivlelse om Guds Naade og hændes Siæls Frelse continueret. Gud alleen[e] best kiender og veed rettelig hvorledes og hvoraf hændes ynkelige Tilstan[d] udi og efter hændes BarselSeng kand have tildraget sig og for Medicis saadan en Tilfælde vel icke ubekiendt som Menneskene her ey veed eller kand slutte anden aarsag til, end Omhyggelighed for verdens Næring; af hvilket alt erfares, at skiønt DelingqventInden Else Larsdaatter icke kand ansees som galen og rasende, saa dog har hun formedelst sin vedhol-

ægtefælle, venner og sjælesørgere i særdeleshed. Når man nøje betragter vidneudsagnene, er der bestemt grund til at mene, at i de 3 uger, hvor hun så ud til at få det bedre, hvilket fjernede folks forestilling om, at hun havde onde hensigter, at da fik hun det faktisk bedre. Men alt dette kan kun forklares ved Guds særlige nåde og påmindelse, som bankede på hendes hjerte og holdt hendes hånd tilbage, indtil hun, efter hvad vidnerne siger, fik det godt og alligevel lod Satan blive den overmand, der besatte hendes hjerte og rakte hende dræberkniven, med hvilken hun den 26. juli skar struben over på sit uskyldige barn.

Da denne forbryderiske handling var begået, skjulte hun den ikke, men fortalte den straks til sin naboerske ligesom med glæde og fornøjelse som den, der håbede på nu at have fået sit ønske opfyldt om at kunne få en ende på sit liv.

Ganske vist havde hun grund til at glæde sig over, at Guds barmhjertighed havde afholdt hende fra at begå forbrydelsen på sig selv, da hun derved ville have dræbt både sjæl og legeme. Men da hun med andres hjælp blev klar over den synd, hun havde begået mod sit kære barn, idet hun havde ladet sit sind og sit hjerte forhærde og forbitre så meget af Den Onde, at hun havde taget livet af det, så styrtede Satan hende, for at hun ikke skulle få lejlighed til at omvende sig og derved slippe fri af hans snare, som en tumlende fra én yderlighed til en anden nemlig fra at anse synden for ubetydelig og ringe og til at anse den for så kolossal, at den ikke kunne tilgives hende. Og for at frigøre sig af disse samvittighedskvaler har hun nogle gange, siden ulykken skete, forsøgt at gøre en ende på sit eget liv uden at betænke, hvad der så ville ske med hende, og det er hun desværre fortsat med lige til denne dag, selv om sjælehyrderne i Hillerslev herred siden sidste udsættelse vedholdende og dagligt har vist hende vejen til at opnå Guds nåde og hendes sjæls frelse. Gud alene kender og ved bedst, hvordan og hvoraf hendes ynkelige tilstand i forbindelse med og efter hendes barsel kan være indtruffet, og for lægerne er et tilfælde, om hvis årsag man ikke kan slutte andet, end at det skyldes omsorg for den nødvendige føde, vel ikke ukendt. Alt dette gør det klart, at selv om den anklagede Else Larsdatter ikke

dende Sværmodighed og Fristerens uafladelige Anløb været betaget alvorlig Eftertanke om sin Forehavende og en forøvende misgiernings Afskyelighed, saa hun paa den eene Side icke kand fra Livs Straff frietages, siden der efter Rettfærdigheds Lov bør bødes Liv for Liv, men paa den anden Side i Betragtning af hændes Sinds Urolighed, hvortil dog denne Ulyksalige Qvinde ey enten af Mangel paa det daglige Brød eller formedelst sin kiærlig ægteFælles eller ved ham avlede Barns Skyld har haft Aarsag, men deels af sin naturlige Complexion og deels af Fristerens ondskab og Fristelsernes Vedvarenhed kand icke handles med hænde efter yderste Strenghed, og ligesom med Løsagtige Qvinder, som uden Anfægtning, tungsindighed eller Sinds Forvildelse, og oftest for at undgaae timelig Tort, giøre Drab paa deres Børn med fuldkomne Sandser og betænkt Resolution eller og med de, som uden Forvildelse i Sindet og sværmodige Tanker og Indbildinger med sund Fornuft, frie Forsæt og beraad hue vil giøre Ulykke paa hvem dem møde eller forekomme; thi eragtede Dommeren og Meddomsmænd, at bem^te^ Else Larsdaatter efter Omvendelse og Gudelig Forberedelse bør bøde Liv for Liv og henrettes med Sværdet, men hændes Legeme tilligemed hovedet at antvordes hændes venner, at lade begrave i Kirke Gaarden; Og sker henrettelsen paa beqvem Stæd i Nors Sogns Fællig, som dertil udviises; Saa bør og af hændes halve HovedLod, saavidt tilstrække kand de til hændes Forfølgelse og afstraffelse anvendte eller anvendende beviislige Omkaastninger udreedes, og om noget derfra overskyder, da at være Deres Kongl Maj^st^ Hiemfalden, siden Manden boer paa uprivilegeret Jord; men hvis bem^te^ [h]alv[e] [h]ovedLod ey tilstrækker, da hos den høye Øvrighed at ansøge om det Øvrige fra DelinquentCassen assigneret. Angl. Hændes Mand Christen Poulsen Bunke, da udviiser hændes egne Beki[e]ndelser og de førte Vidners Forklaring, at han har ey alleene [m]od hænde været en kiærlig ægteFælle og Mand i almindelighed, [m]en og i særdeleshed, da han blev underrettet om hændes Vildfa[r]else og onde Forsæt, hand og som en Christen Mand har gaaet [h]ænde til Haande, og ved Folk og Venner ladet have Tilsiun, at hun ey skulle giøre noget Ondt, i haab, at hun fra hændes [o]nde Tanker skulle afvige, og saaledes continueret, indtil ingen [t]vivl kunde være, at

kan betragtes som gal og vanvittig, så har hun dog, på grund af sit vedvarende tungsind og Fristerens uophørlige angreb, været berøvet muligheden for alvorligt at overveje sit forehavende og afskyeligheden i at begå en forbryderisk handling. Derfor kan hun på den ene side ikke fritages for livsstraf, eftersom liv retfærdighedsvis bør bødes med liv. På den anden side er hun et bekymringsfyldt gemyt, hvilket denne ulyksalige kvinde dog ikke har haft grund til at være, hverken af mangel på det daglige brød eller på grund af sin kærlige ægtefælle eller det barn, hun fik med ham. Men dels på grund af hendes sindstilstand dels på grund af Fristerens ondskab og fristelsernes vedvaren kan hun ikke dømmes med den højeste grad af strenghed og på samme måde som løsagtige kvinder, der uden anfægtelse, tungsind eller sindsforvirring og oftest for at undgå jordisk hån, fuldtud tilregnelige og beslutsomme dræber deres børn, eller som dem, der uden sindsforvirring, tungsind og fantasifostre, men med sund fornuft med overlæg og velovervejet vil gøre skade på hvem, de end møder eller ser. Derfor forkynder dommeren og meddomsmændene, at Else Larsdatter efter omvendelse og kristelig forberedelse bør bøde liv for liv og henrettes med sværd, men hendes legeme og hoved skal overleveres til hendes venner, så de kan lade det begrave på kirkegården. Henrettelsen skal ske på et passende sted, som vil blive udpeget på Nors Fælled. Desuden bør de omkostninger, der er brugt, eller som bevisligt bliver brugt til hendes rettergang, udredes af halvdelen af hendes formue, såvidt den rækker, og hvis der bliver noget i overskud, tilfalder det Hans Kongelige Majestæt, eftersom manden bor på uprivilegeret jord. Men hvis nævnte halve formue ikke er tilstrækkelig, så skal øvrigheden ansøges om at bevilge det øvrige fra delingkventkassen. Med hensyn til hendes mand, Christen Poulsen Bunch, da viser hendes egne tilståelser og de førte vidners forklaring, at han ikke blot i almindelighed har været hende en kærlig ægtefælle og mand, men at han derudover, i særdeleshed da han fik kendskab til hendes vildfarelse og onde hensigt, som en kristen mand har hjulpet hende og ved folk og venners hjælp foranstaltet opsyn med hende, for at hun ikke skulle foretage sig noget ondt, i håb om, at hun

hun jo var i god Tilstand, som og paa 3de Ugers Tiid, ja den sidste Dag, paa hvilken hun giorde den onde [Gie]rning, var til Syne; Og at saadan udvortes Forbedring virke[lig h]ar været, erfahres og deraf, at de Velærværdige saavel Sog[n]ePræst som Medtiener har desaarsage ingen Anmeldelse [o]m hændes slette eller befrygtelige Tilstand indgivet; Thi [b]liver denne saa hart saarede, som bedrøvede Mand uskyldig anseet, og fra all Straff eller Bøde undtaget. Peter Lübecher.

Edvart Olesen Galtrup, Salmon Christensen, Christen Olesen Draxbæck, Christen Christensen Brandi, Jens Enevoldsen, Christen Jensen Kappel, Niels Christensen Fogedt, Christen Andersen Færgegaard.

ville opgive de onde hensigter. Og således fortsatte han, indtil der ikke kunne være tvivl om, at hun havde det godt, hvilket også var at se i tre uger, selv den sidste dag, hvor hun begik forbrydelsen. At en sådan tilsyneladende bedring virkelig har eksisteret, viser sig ved, at hverken sognepræsten eller kapellanen har foretaget nogen anmeldelse af hendes dårlige eller befrygtede tilstand. Derfor anses denne så hårdt ramte og bedrøvede mand for uskyldig og skal undtages for al straf eller bøde. Peter Lübecher.

Edvart Olesen Galtrup, Salmon Christensen, Christen Olesen Draxbæck, Christen Christensen Brandi, Jens Enevoldsen, Christen Jensen Kappel, Niels Christensen Fogedt, Christen Andersen Færgegaard.

Kilde: Landsarkivet for Nørrejylland, Justitsprotokol for Hillerslev-Hundborg Herreder 1748-1762 B 1753-1762 fol.727-728

Bilag 14

Fortsættelse af herredstingsreferatet efter dommen, tirsdag den 29. august 1758. Hvori anklageren takker for dommen og beder om, at Else Larsdatter nu hensættes i strengt fængsel og hvor forsvareren beder om fortsat mild forvaring og om ansøgning om dommens formildelse hos kongen.

Den originale tekst

Actor takkede for Dommen, og vilde fornemme hos Delinqventen Else Larsdaatter tilligemed hændes Forsvar, om hun med denne R[e]spective Rettens saa milde Dom, uden nogen videre Appellation til Landstinget, var fornøyet, og i saa Maader vilde indstille sig med Dommen i Deres Kongl: Majts allernaadigste Villie, hvorledes han samme afsagde UnderRettes Dom allernaadigst vil confirmere. Og naar Delinqventen med Forsvar herpaa haver givet Svar, var Actor Dommen, saasnart Ske kunde, beskreven bevilget, begierende. Tillige maatte forestille den Velbr. Og retsindig[e] Dommer, der selv med saa gudelig Intention har søgt, at føre denne Synder fra Vantroe til Troe, men icke har kundet udrette det ringeste ved saa mange troehiertige Forestillinger, da Delinqventen Else Larsdaatter endnu i denne time modstaaer og foragter Guds kiærlige Naades tilbydelse i hændes og all Verdens Frelser, om icke Else Larsdaatter, som en dødskyldig og

Teksten i en nudansk version

Anklageren takkede for dommen og ville høre, om anklagede Else Larsdatter og hendes forsvarer uden at at ville appellere til Landstinget var tilfreds med den ærede rets så milde dom og således med dommen ville indstille sig til Hans kongelige Majestæts allernådigste vilje, som så allernådigst ville konfirmere underrettens dom. Når så anklagede og hendes forsvarer havde givet svar på dette, havde anklageren fået bevilget, at dommen måtte blive skriftligt udfærdiget, så snart det kunne ske. Derforuden ville han fremføre for den velbyrdige og retsindige dommer, der selv med så kristelig en hensigt har forsøgt at lede denne synder fra vantro til tro, men ikke engang ved så mange indtrængende henstillinger har kunnet udrette det mindste, da anklagede Else Larsdatter selv i denne time modstår og foragter tilbudet om Guds kærlige nåde i skikkelse af hendes og al verdens frelser, om ikke Else Larsdatter, som dødskyldig og nu

nu til døden hendømt Delinqvent bør med Arrest, Jern og baand i Tinghuuset indsettes, og icke, da ingen Frugt af Troe til Guds Naade hos hænde til dags er befunden, længer under saa mild og kiærlig Vagt blive opagtet. Hvilket S' Hee saaledes ærbødigst fore- og henstillede til den Velbr Dommers gotbefindende og eftertanke. - S' Müller paa Else Larsdaatters Vegne var udj de allerunderdanigste tanker, at Hans Maj^ts skulde i fremtiiden, i Betragtning af Else Larsdaatters forvildelse og endnu iværende Fortvivlelses tilstand [f]ormilde denne over hænde afsagde Dom og i den henseende bad og Ventede Müller Sagen og Dommen maatte, saa Snart mueligt, ske kand, indkomme til [H]ans Maj^ts allernaadigste Resolution og fornemmede Formildelse, og i midlertiid, til saadant kand erholdes, vilde Müller allerærbødigst haabe og bede [a]t den Respective Dommer vilde considerere Else [La]rsdaatters Fortvivlede tilstand, og icke derunder lade hænde hensætte efter Actors Paastand i Jern og Arrest he[r] i Tinghuuset, hvorved hun i Müllers Tanke kunde snarere forverres i hændes fortviflelse, end forbedres. Men i det stæd tillade, at hun maatte som hidintil, være under bevogtning udj hændes eget huus, da hændes SiæleSørgere des bedre, ja tilig og sildig kunde have leilighed, at besøge hænde, for at føre hænde fra Fortvivlelse og til tilliid til Guds Naade og Barmhiertighed. Saaledes indstillede Müller alle ting under den Respective Dommers gode Foranstaltning og Gotbefindende. Dommeren, som havde fundet at Christelige og kiærlige Folk udj Nors og Tveds Sogne, som haver baaret Medynk over den Usle og [f]orvildede Kone, nu Delinqventinde, Else Larsdaatter, at de heller Tour a Tour vilde bevogte hænde, og [d]erved frelse hændes Liv, som hun har tragtet efter at skille sig selv af med i hændes fortviflende stand og Omstændighed, havde derover fornøyet sig, føyet Anstaltning, advaret og paamindet Vedkommende [f]littigen og troeligen at opagte hænde, kiærligen at omgaaes med hænde, og at hun i Roelighed Ved Herreds Præsternes Besøgelse kunde komme fra sine daarlige og forvildede tanker og indbildinger. Og da hun endnu icke har forbedret sig, men snarere Forværret sig, Saa haaber og Dommeren bem^dt SogneFolks Godhed og kiærlige Omhue fremdeles continuerer, for at opagte hændes Legems og timelige livs Frelse, ligesom og det Respective Præsteskab

også dødsdømt forbryder, burde indsættes i tinghusets arrest i jern og bånd og ikke længere bevogtes af så mild og kærlig en vagt, da man indtil i dag ikke har kunnet finde antydning af tro på Guds nåde hos hende. Dette foreslog og henstillede Sr Hee ærbødigst til overvejelse og eftertanke for den velbyrdige dommer. Sr Müller forestillede sig på Else Larsdatters vegne allerunderdanigst, at Hans Majestæt i den nærmeste fremtid skulle formilde den over hende afsagte dom i betragtning af Else Larsdatters forvirring og fortsatte fortvivlede tilstand. I den forbindelse forventede og bad Müller om, at sagen og dommen, så snart det kan ske, må indsendes til Hans Majestæts beslutning om en forventet strafnedsættelse. Indtil en sådan kan opnås, ville Müller i mellemtiden ærbødigst håbe og bede om, at den ærede dommer ville betænke Else Larsdatters fortvivlede tilstand og derfor ikke, som anklageren foreslår, lade hende indsætte i tinghuset i jern og arrest. Hvis det skete, ville hendes fortvivlelse efter Müllers mening snarere forværres end forbedres. I stedet for bad han dommeren tillade, at hun som hidindtil måtte være under bevogtning i sit eget hus, idet hendes sjælesørgere så bedre, ja faktisk både tidlig og sent, kunne få lejlighed til at besøge hende med henblik på at føre hende ud af fortvivlelse og ind i tillid til Guds nåde og barmhjertighed. Således overlod Müller alle ting til den ærede dommers gode foranstaltning og skøn. Dommeren havde erfaret, at kristelige og kærlige folk i Nors og Tved sogne, som har fået medlidenhed med den stakkels forvirrede kone, nu anklagede, Else Larsdatter, ville skiftes til at bevogte hende og derved frelse hendes liv, som hun i sin fortvivlende tilstand har stræbt efter at skille sig af med. Han havde glædet sig over dette, truffet foranstaltninger, advaret og mindet de pågældende om flittigt og trofast at passe på hende og at omgås hende med kærlighed, så hun beroliget gennem herredspræsternes besøg kunne blive fri for sine dårlige og forvildede tanker og indbildninger. Da hun endnu ikke har fået det bedre, men snarere værre, håber dommeren, at de nævnte sognefolks godhed og kærlige omsorg med at varetage hendes fysiske, daglige behov fremover vil fortsætte. På samme måde håber han, at det ærede præsteskab, da hun befinder sig

paa saa beqvemt et stæd næsten midt i Herredet sørger for hændes Siæls Frelse, Til den Ende bliver hun nu igien leveret til de med hænde udfulgte 2de Vagtes Persohner Jens Hou og Niels Bo[....], og med lige formaning, som i dag 14 dage blev givet, helst hun lige saa lidet i den i dag afsagde Dom er anseet som liderlige og løsagtige qvinder, der med god Forstand ombringer deres egne Børn, eller som de, der uden sværmodighed, tungsindighed eller forvildelse i Hovedet begaae slig ugierning paa forekommende; hvorfor hun og [...] formedelst hændes gemythes betænkelige tilstand icke kand bevogtes som forommeldte

726

og ved hvilken Bevogtning, saalænge Vedkommende uden Modsigelse eller fortrydelse f[or] svarligen vil forrette, ingen Fortrydelse kand haves, endog i henseende DelinqventCatsen spares fra Udgift paa hændes Forpflegning og tilsiun. Men skulde der skee nogen Modsigelse af Vedkommende, paalægges Christen Bunke, som for Retten er nærværende, saadant straxen at anmelde til betimelig Præcation og tilkiendegivelse for Ampterens Høy-Respective Øvrighed, siden, som meldt Delinqventindens tilstand og and[..] er meget indifferente, og den skrøbelige, forvildede og fortviflende paa egen Maade vil tracteres. Imidlertiid belovede Dommeren og MeddomsMændene Actens snareste Beskrivelse til Actor, e[l]ler dens Directe Indsendelse til Høybemte Ampte[r]nes Øvrighed. -

Efter Rettens Paaraab var intet videre at forrette.

på så bekvemt et sted næsten midt i herredet, vil varetage hendes sjælelige behov. Derfor bliver hun nu igen overleveret til de to vagtmænd, Jens Hou og Niels Bo[...], der fulgte hende hertil. De to får de samme påbud, som de fik for 14 dage siden, eftersom hun hverken betragtes som de afskyelige og løsagtige kvinder, der med god forstand ombringer deres egne børn eller som dem, der uden at være nedtrykte, tungsindige eller forvildede i hovedet lejlighedsvis begår sådan en forbrydelse.

Derfor kan hun på grund af hendes betænkelige sindstilstand ikke bevogtes som disse.

726

Desuden kan det ikke tages fortrydeligt op, at hun nu bevogtes som besluttet, så længe vedkommende vagter uden indvendinger udfører bevogtningen forsvarligt, især da delinkventkassen spares for udgift til hendes forplejning og for opsyn med hende. Men skulle der opstå indvendinger fra de implicerede, så pålægges det Christen Bunch, der er til stede i retten, straks med rettidig omhu at anmelde det for amtets højtærede øvrighed, idet som sagt den anklagede kvinde er meget apatisk, og den skrøbelige, forvildede og fortvivlende vil behandles på sin egen måde. I mellemtiden lovede dommeren og meddomsmændene, at anklageren snarest ville få en udskrift af sagen, eller at den ville blive sendt direkte til den ærede amtsøvrighed.

Efter rettens påråb var der ikke mere at udføre.

Kilde: Landsarkivet for Nørrejylland, Justitsprotokol for Hillerslev-Hundborg Herreder 1748-1762 B 1753-1762 fol.725-726

Bilag 15

Landstingets stævning, lørdag den 30. september 1758. Landstingets originale stævning er ikke fundet, men i Landstingets 5. retsmøde [1] nævnes den at være dateret den 30. september 1758, hvilket stemmer fint overens med at herredsretsdommen er afsagt den 29. august.

På næste side ses en side af stævningsprotokollen, hvor stævningen i modstrid med retsreferatet nævnes ekspederet den 11. oktober.

[1] Bilag 22

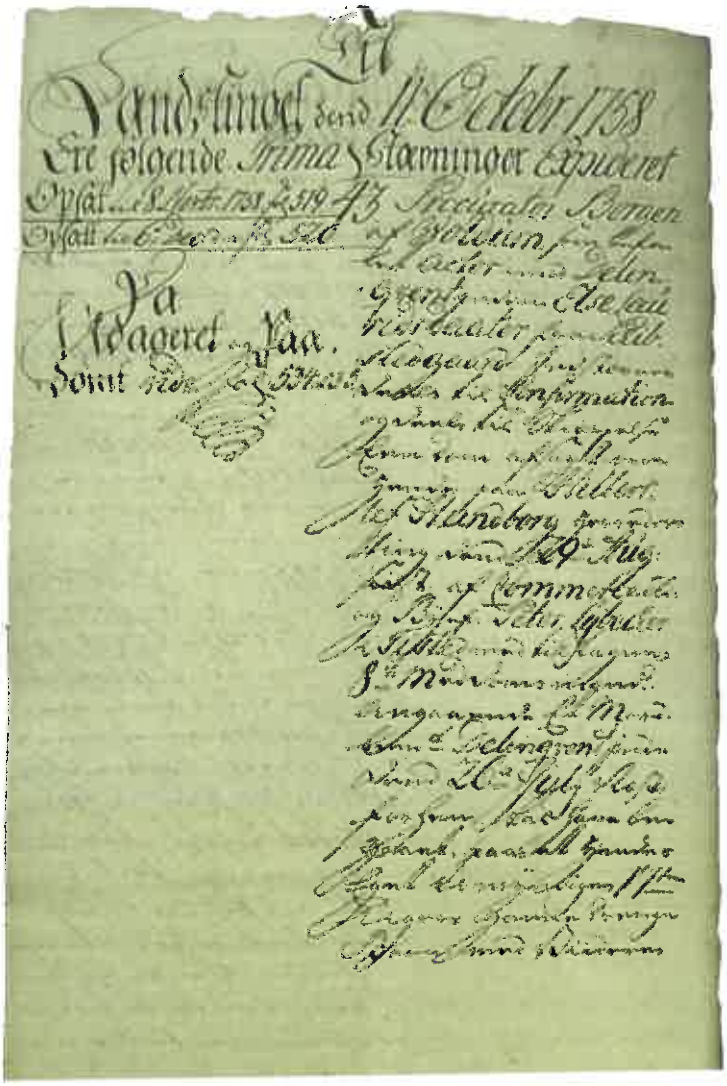

Kilde: Landsarkivet for Nørrejylland, Viborg Landsting, Stævningsprotokol 1752 – 72, Arkiv: B 24-9

Bilag 16

Attest om Else Larsdatters tilstand, torsdag den 5. oktober 1758. Hvori berettes om Else Larsdatters forværrede tilstand.

Den originale tekst

Efter Forlangende og Begiæring af Christen Poulsen Bunch, boende udi Schibstedgaard i Wording Bye haver vi ey kundet nægte hannem

Teksten i en nudansk version

Efter at Christen Poulsen Bunch, der bor i Skibstedgaard i Vorring, har forlangt og udbedt sig det, har vi efterfølgende ikke kundet nægte

efterfølgende vores sandfærdige attest, at hans Huustroe Else Laursdaatter endnu befindes i den slette Tilstand og af samme svage Helbred, som hun efter hændes BarselSeng og derpaa fulgte Mord paa sit spæde Barn har været bestædet udi, og nu som tilforn continuerer i sin Fortvivlelse om Guds Naade, saa hun af saadan Sinds Uroelighed og krænkelse er tillige falden i Legems Svaghed, at hun meestensdeels maa holde Sengen, og ey paa Siæls Veigne vil af de til hænde iidelig og saa got som daglig kommende HerredsPræster og andre got Folk deres Gudelige Formaninger trøstes eller lade sig føre paa bedre og Omvendelses Vey og Tanker.
At denne vores herved givne Attest saaledes i Sandhed sig forholder i alle Deele, bekræfte vi med Lovens Eed. Saa Sandt hielpe Os Gud og hans hellige Ord.
Datum Wording den 5te Octobr 1758re Jens Pedersen, Anders Christensen.-

ham en sandfærdige attest på, at hans hustru Else Larsdatter stadigvæk har det lige så dårligt og har et lige så svagt helbred, som hun havde efter sin nedkomst og det efterfølgende mord på sit spæde barn. Hendes tilstand fortsætter med fortvivlelse om Guds nåde i en sådan grad, at hun nu på grund af sindsbevægelse og vanære er blevet så svag, at hun for det meste må holde sengen.

Hun vil ikke lade sig trøste, lade sig omvende eller lade sig føre på bedre tanker af herredspræsterne og andre, der hyppigt, ja så godt som dagligt, kommer og kristeligt formaner hende.

At det på alle måder er sandt, hvad vi i denne attest har skrevet, bekræfter vi med lovens ed. Så sandt hjælpe os Gud og hans hellige ord.

Vording, den 5. oktober 1758.
Jens Pedersen, Anders Christensen.-

At omstaaende 2de Mænds attest er i sig selv i alle Deele vist og sandfærdig, kand Vi underskrevne med god Saamvittighed tilstaae, allerhelst Vi paa sammes Indhold har god Prøve og Erfarenhed, da Vi for nærværende Tiid ere Vagtholdende over den skrøbelige og fortvivlende kone, og derfor foregaaende og af omstaaende Mænd udgivne attest hermed ydermere bekræfter under Lovens Eed. Saa Sandt hielpe Os Gud og hans hellige Ord. Datum Wording ut supra.
Christen Jensen, Christen C: O: S: betyder Olufsens Navn.

Underskrevne kan bekræfte, at omstående to personers attest på alle måder er sandfærdig, især da vi har gode erfaringer med denne sag, idet vi netop nu holder vagt over den skrøbelige og fortvivlede kone.

Vi kan derfor under lovens ed bekræfte de nævnte mænds udfærdigede attest. Så sandt hjælpe os Gud og hans hellige ord.

Vording, den .... som ovennævnt.

Christen Jensen, Christen C.O.S. dvs. Olufsen

Kilde: Landsarkivet for Nørrejylland, Dueholm-Ørum-Vestervig amters arkiv, pakke 46, Indkomne breve 1757-59

Bilag 17

Herredsfogdens henvendelse til landsdommerne, lørdag den 7. oktober 1758. Hvori herredsfogden Peter Lübecher på egne og meddomsmænds vegne forklarer, hvorfor herredstingsdommen faldt ud, som den gjorde, men også forklarer, at han meget vel kunne have forestillet sig en anden og mildere dom.

Den originale tekst
Copie

Højædle og Velbaarne
Velædle og Velbr
allerhøiste- og høistærede Herer
Lands Dommere!

Teksten i en nudansk version.
Kopi

Højædle og Velbårne
Velædle og velbyrdige
allerhøjeste og højstærede hr.
landsdommere!

Paa egne og Meddoms Mænds Vegne udj indstævnte Sag mod Delinqventinden Else Lars-Daatter, Christen Poulsen Bunckes Hustrue af Wording, giver jeg mig den Ære ydmygst og ærbødigst at forestille, at Vi efter hendes bedrøvelige Omstændigheder icke med god Samvittighed have kundet dømme anderleedes end dømt er, men ved god Samvittighed, paa det hun ey skulle faae Adgang, Leilighed eller Redskaber til at giøre Ulycke enten paa sig self eller andre kundet hendømme hende til Forvarings Sted hendes Livs Tiid, om saadan et Sted var indrettet, hvorudi hun kunde sickerlig blive forvaret, og imidlertiid tilpligtet at arbejde hvad hun som et ung Menneske kunde forrette; thi vel er hun icke at ansee som et gandske rasende og afsindig Menneske, efterdie hun undertiiden kand give saadan Giensvar Som ligner fornuftige; men naar et Menneske efter mange Overbevilsninger icke skiønner sit eget Livs eller Sjæls beste; Saa bliver uforgribelig Slutningen denne at hun er forvildet udi de rette Sandser. I øvrigt continuerer og forøges hendes bedrøvelige tilstand og ingen, uden den høyeste self, er bekiendt hvoraf hendes Melancholie og Fortvivlende tilstand har haft oprindelse, undtagen, at Vi slutter den Aarsag, at det er en Arve Sygdom og Svaghed efter de exempler, som i den familie er forefaldet, og Vedkommende har undseet sig for, at beviise.

Dette er alt hvad jeg og MeddomsMænd til vor Doms forsvar veed, og ydmygst og ærbødigst kand forestille; Og saaledes submitteres alle ting denne Sag angl^de^ til de Høiædle og Velbaarne, Velædle og Velbr: He^rer^ Landsdommeres Høigunstige Eragtning og Paakiendelse, -

Imidlertiid forbl. jeg med al optænkelig estime

Pet. etc. etc.

Peter Lübecher

Thisted

d. 7de oct: 1758/

På egne og meddomsmænds vegne i sagen mod den anklagede Else Larsdatter, Christen Poulsen Bunchs hustru i Vorring, tillader jeg mig høfligst at fremføre, at vi under hensyn til de sørgelige omstændigheder ikke med god samvittighed har kunnet dømme anderledes end sket er. Men vi ville også med god samvittighed have kunnet dømme hende til forvaring på livstid, hvis der havde været indrettet et sikkert forvaringssted, hvor hun ikke ville få adgang, lejlighed eller redskaber til at gøre ulykke på sig selv eller andre. Her kunne hun være forpligtet på at arbejde med det, som et ungt menneske kan klare. Hun kan ganske vist ikke betegnes som et fuldstændig vanvittigt og afsindigt menneske, da hun somme tider kan svare helt fornuftigt, men når et menneske selv efter mange irettesættelser ikke begriber, hvad der er bedst for dets eget liv eller sjæl, så bliver konklusionen uomtvistelig den, at det er sindsforvirret. I øvrigt vedvarer hendes bedrøvelige tilstand, og der er ingen udover Gud selv, der ved, hvorfra hendes tungsindighed og fortvivlende tilstand er kommet, bortset fra at vi regner med, at det må være en arvelig sygdom og en arvelig svaghed. Det slutter vi af de eksempler, som har vist sig i hendes familie, og som man har holdt sig tilbage fra at bevise. Dette er alt, hvad jeg og mine meddomsmænd har at sige til forsvar for vores dom og ydmygst og ærbødigst kan fremføre; og således underkastes alle ting, der vedrører denne sag, de herrer højædle og velbårne, velædle og velbyrdige landsdommeres højgunstige skøn og kendelse,-

Således forbliver jeg med al mulig tænkelig agtelse

Pet etc. etc.

Peter Lübecher

Thisted

den 7. oktober, 1758

Kilde: Landsarkivet for Nørrejylland, Dueholm-Ørum-Vestervig amters arkiv, pakke 46, Indkomne breve 1757-59

Bilag 18

Landstingets første retsmøde, mandag den 16. oktober 1758. Hvori refereres, hvorfor retsmødet må udsættes.

Den originale tekst

Mandagen d: 16de Octobr 1758 –
Pr Bergen som anbefaled actor contra Delingtinden, Else Laursdatter af Schibstedgaard. Da Pr Bergen som anbefaled actor mødte, og gav denne Høje Rætt tilkiende at hd nu siden i onsdags var tilsendt Stævningen imod Delingtinden Else Laursdatter, hvilchen hd nu sin lovl. forkyndelses paaskr. fremlagde, og begierede acten tilført. Men da det tillige er berættet, at Delingtinden er Syg og Sengeliggende, at hun ej kand møde, at have Sagen agered, Saa Indstillede Bergen til denne høje Rætt om Sagen iche af saadan aarsag til næste Landst: kand opstaae, om hun imidlertid kand blive Restitueret, og komme her til Landstinget, Pr Rafn som anbefaled Defensor, var mødt for at fuldføre sin Defension, men da maatte erfare, at Delingtinden udeblev, vedtog hand opsættelsen til næste Landsting, som derefter af Rætten blev bevilged og saal. beroer Sagen under opsættelse til 8: Nov: førstkommende –

Teksten i en nudansk version

Mandag den 16. okt. 1758.
Som beskikket anklager i sagen mod den anklagede Else Larsdatter fra Skibstedgaard mødte prokurator Bergen og tilkendegav for den høje ret, at han siden i onsdags havde været i besiddelse af af stævningen mod anklagede Else Larsdatter og fremlagde sin lovlige forkyndelsespåskrift dertil og bad om at få den tilført sagen. Da det imidlertid forlyder, at anklagede er syg og sengeliggende og ikke kan møde, så sagen kan føres, indstillede Bergen af den grund til den høje ret at lade sagen udsætte til næste Landsting, i håb om at hun i mellemtiden kan blive restitueret og give møde her på Landstinget. Da prokurator Rafn, der var mødt som beskikket forsvarer for at udføre sit defensorat, måtte erfare, at anklagede udeblev, godkendte han udsættelsen til næste Landsting, hvilket efterfølgende blev bevilget af retten, og således henstår sagen som udsat til førstkommende 8. november.

Kilde: Landsarkivet for Nørrejylland, Dueholm-Ørum-Vestervig amters arkiv, pakke 46, Indkomne breve 1757-59

Bilag 19

Landstingets andet retsmøde, onsdag den 8. november 1758. Hvori refereres, hvorfor retsmødet endnu en gang må udsættes.

Den originale tekst

Onsdagen dend 8de Novembr 1758:
Begyndte Landstinget under administration af Hr: Etatz Raad Dyssell og Hr: LandsDommer de Thestrup, og da nest efter Breve og Dommenes oplæsning, foretoges Dend paa ordenen under No 49:, udi de

Opsatte Sager

49: Pr: Bergen i Voldum som actor, contra Delingtinden Else Lauritzdatter fra Schibstedgaard–

Teksten i en nudansk version

Onsdag den 8. november 1758
indledtes Landstinget under ledelse af hr. etatsråd Dyssell og hr. landsdommer de Thestrup, og efter oplæsning af breve og domme påbegyndtes sag nr. 49 i rækken af

Udsatte sager

49. Anklager prokurator Bergen i Voldum kontra anklagede Else Larsdatter fra Skibstedgaard. Fremmødte prokurator Bergen fra

hvor da mødte Pr Bergen fra Voldum, som freml: St: med sin ops: paaskrift fra sidste Landsc:, gav dernest tilkiende, at hd nu som tilforn var færdig Sagen at agere, Pr Rafn var og tilstæde, som anordned Defensor og da hd fornam, at Delingtinden endnu icke var kommen her til Byen, denne dag, og nu nesten allereede var forløben, Saa gaf hd sig dend frihed, at proponere [.....] LdsDommere, om de icke behagede at udsette denne Sag til i morgen tiilig, for at prøve, om hun icke forinden maatte ankomme hvilket Rætten saal: bevilgede og Sagen at beroe til i morgen.

Voldum fremlagde stævningen med udsættelsespåskriften fra sidste Landsting og gav derefter udtryk for, at han nu som tidligere var klar til at føre sagen. Som beskikket forsvarer var desuden prokurator Rafn til stede, og da han konstaterede, at anklagede så sent på dagen, der næsten var gået, endnu ikke var kommet til byen, tog han sig den frihed at foreslå, om det ikke ville behage de høje landsdommere at lade denne sag udsætte til i morgen tidlig for at se, om hun ikke inden da ville ankomme, hvilket retten bevilgede, hvorefter sagen henstår til i morgen.

Kilde: Landsarkivet for Nørrejylland, Viborg Landstings Justitsprotokol 1754-58, B 24-109, fol 519

Bilag 20

Landstingets tredje retsmøde, torsdag den 9. november 1758. Hvori refereres, hvorfor retsmødet må udsættes for tredje gang.

Den originale tekst

Torsdagen Dend 9. Nov: 1758. Continuerede Landstinget under administration som i gaar.
Og da den Sag som i gaar blef opsat i dag blef foretagen.
Pr: Bergen cont: Delinqventen Else Lauridsdaatter og mødte her Pr: Bergen som igientog hands i gaar gjorte Declaration og tilbud. Pr: Rafn var tilsteede som anorned Defensor for Delinqventinden og da hand iche Endnu hafde erholdet mindste kundskab om aarsagen til hindes udeblivelse, sluttede hand dog saadant maatte være arrivered formedelst Hindes Sinds og Legems svaghed, thi at sligt foraarsagede Delinqventindens udeblivelse fra october maaneds Landsting det beviiste Rafn med her ved fremlegende attest udgiven af 4. dannemænd og attesteret af Hr: CommerceRaad og byfoged Lübecher Dat: Wording dend 5. octobr: sidst, og da samme her i Rætten lydelig var bleven oplæst indstillede Rafn til de høie og gunstige Herrer Landsdommeres Egen gunstige overveyende og Resolution, hvad Enten de behager at Sagen nu straxsen, lad være Delinqventen ey self Persohnligen er tilsteede, Pro et Contra skal ageris og til paakiendelse Submitteres Eller og de behager at paaligge Delinqventinden til næste Landsting sig her for Rætten

Teksten i en nudansk version.

Torsdag den 9. november 1758 fortsatte retten under samme ledelse som i går.
Den fra i går udsatte sag - prokurator Bergen kontra anklagede Else Lauridsdatter - blev i dag taget op.

Prokurator Bergen var mødt og gentog sin i går fremsatte erklæring og sit tilsagn.

Prokurator Rafn var til stede som beskikket forsvarer for anklagede, og da han endnu ikke havde fået det mindste at vide om årsagen til hendes udeblivelse, sluttede han, at situationen måtte skyldes hendes psykiske og fysiske svaghed. Rafn beviste, at det også var dette forhold, der forårsagede anklagedes udeblivelse fra oktober måneds Landsting ved at fremlægge en attest, udfærdiget af fire pålidelige mænd og attesteret af hr. kommerceråd og byfoged Lübecher, dateret Vorring den 5. oktober, og da denne attest var blevet læst op, indstillede Rafn til de høje og gunstige hr. landsdommeres egen gunstige overvejelse, at beslutte om de ønsker, at sagen, pro et contra, skal føres straks og underkastes domfældelse, selv om anklagede ikke er personlig til stede, eller om de ønsker at pålægge anklagede til næste Landsting at indfinde sig personlig her

Personligen at indfinde, eller sin udeblivelses aarsag yderligere og nøyere at oplyse og beviise. Rætten Resolverede at da det af acten erfahres, at Publicum iche besværges med Delinqventindens bevogtelse og underholdning, siden hun er siddendes i hendes Mands og Egen gaard, Saa for at faae endmere kundskab om dend her i dag fremlagte attest af 5te octobr. sidst, fandt Rætten forsvarligt, at udsætte Sagen endnu til næste kommende Landsting, og tilholde vedkommende til bemte: tiid som er dend 6. Dec: Enten at lade Delinqventinden her til Rætten frembringe, Eller med nøiagtig Vidnesbyrd og SognePræstens paateigning beviise, det Delinqventinden er af dend foregivende slette omstændighed, xxx at hun iche Personlig kand møde, paa det at sagen uden videre henstand kand vorde ud ageret og paadømt, hvilchen opsættelse actor besørger vedkommende Loulig forkiøndet.

for retten eller at oplyse og bevise nærmere om årsagen til udeblivelsen.

Retten besluttede, at da det af sagen erfares, at offentligheden ikke bebyrdes med bevogtning og forsørgelse af anklagede, siden hun opholder sig på sin mands og sin egen gård, så fandt retten det forsvarligt – for at få yderligere kendskab til den her i dag fremlagte attest af 5. oktober – at udsætte sagen endnu en gang til næstkommende Landsting og pålægge rette vedkommende på det pågældende tidspunkt, som er den 6. december, enten at bringe anklagede her til retten eller med nøje vidneudsagn og sognepræstens påtegning bevise, at anklagede er i en så dårlig forfatning, at hun ikke personlig kan møde, så sagen uden yderligere udsættelse kan føres, og dom kan fældes. Anklageren sørger for, at denne udsættelse bliver lovligt forkyndt for vedkommende.

Kilde: Landsarkivet for Nørrejylland, Viborg Landstings Justitsprotokol 1756-66, B 24-110, fol 307

Bilag 21

Landstingets fjerde retsmøde, onsdag den 6. december 1758. Hvori refereres, hvorfor retsmødet må udsættes for fjerde gang.

Den originale tekst

Onsdagen dend 6. Decembr: 1758: blef Landstinget administreret af de højædle og Velb: Herrer Etatz Raad Dyssel og [...] Landsdommere Schinckel og Thestrup....

opsatte Sager!

N: 26. Procurat: Bergen af Voldum som anordnet actor Contr: Delinqventinden Else Lauridsdaatter fra Schibstedgaard, hvor da var tilstede Delinqventinden Else Lauridsdaatt. tillige med hendes beskickede forsvar Pr Rafn, men som actor Pr Bergen iche Endnu haver indfunden sig, eller her til byen var ankommen, sluttede Rafn at det i gaar udfalden vandskelige vinter veyerlig, haver forhindret ham udi hans komme her til byen, hvorfor Rafn til de høye og gunstige Herrer Landsdommere ydmygst indstillede, om de iche behagede at udsette denne Sag formedelst slig aarsage til i Morgen, da actor formodentlig ufeilbarlig inden dend tiid arriverer her til byen,

Teksten i en nudansk version

Onsdag den 6. december 1758 blev Landstinget ledet af de højædle og velbårne herrer etatsråd Dyssell og landsdommerne Schinckel og Thestrup…

udsatte sager!

Nr. 26. Prokurator Bergen af Voldum som beskikket anklager kontra anklagede Else Larsdatter fra Skibstedgaard. Til stede var anklagede Else Larsdatter og hendes beskikkede forsvarer prokurator Rafn, men da anklager prokurator Bergen endnu ikke havde indfundet sig, idet han ikke var ankommet til byen, sluttede Rafn, at det i går opståede vanskelige vintervejr havde forhindret ham i at komme her til byen. Rafn indstillede derfor ydmygst til de høje og gunstige herrer landsdommerne, om de ikke på grund af omstændighederne ønskede at udsætte sagen til i morgen, da anklageren så ganske sikkert inden da vil være

Efter de forefundne anbragte Raisong blef Sagen opsatt.

ankommet til byen. Under disse omstændigheder blev sagen udsat.

Kilde: Landsarkivet for Nørrejylland, Viborg Landstings Justitsprotokol 1756-66, B 24-110, fol 316

Bilag 22

Landstingets femte retsmøde, fredag den 8. december 1758. Hvor Else Larsdatters sag føres af anklageren prokurator Rasch Bergen og forsvareren prokurator Hans Severin Rafn.

Den originale tekst

Hvorda vider blev foretaget den i sidste onsdag opsatte Delinquent Sag, hvorda mødte actor Pr Bergen og fremlagde Ldstings stefningen af 30te Septr sidst med sine forkyndelser samt opsættelser til dette ldsting hvilken sidst og loulig er vorden forkyndet, saa var og tilstæde Delinqventinden Else Lauridsdotter fra Schibstedgaard, tillige med hendes anordnede Defensor Pr Raun, hvorefter actor Pr Bergen, fremlagde den indstefnte Dombs act, begyndt, sluttet og dømt ved Hillerslev-Hundborg Herrets ting den 26de aug med derudi indførte tingsvidner hvoraf Pr Bergen citerede den over hende den 27de Julii holdte Forhør, og Syn over det myrdede barn, indført udi acten pag 13 til 26. Det første Vidne pag 26 til 38. Det 2^det Vidne pag. 39. til pag: 45. Det 3^die, 4de, 5te, 6te, 7, 8, 9 og 10 Vidne pag: 46 til p 59 pag: 60, 61, 62 og 63. citerede actor Syns Mændenes afhiemling og forrætningen af 27 Julii pag: 68 det 13 Vidne til pag 74. Det 14 Vidne pag 75, 76 og 77. Det 15 og 16 Vidne pag, 77, 78, 79 og 80. Videre citerede actor Sogne præsten og capelanens attester, i acten pag: 9 til 13, pag 75. til pag. 104. Delinquentens bekiendelse paa Dommerens Examen og endelig citerede actor Sognepræstens attest om hendes Alder og fødestæd, udi acten pag. 81 og 82. hvilket alt hd forhaabede af denne høje Rætt blev tagen i højgunstigst Refleksion, og da hd saa mundtlig lydelig hafde forestillet Sagen og beviiserne lydelig for Rætten oplæst, sluttede hand med den paastand at Else Lauridsdotter maae vorde tildømt at liide efter Forordningen af 7 febr: 1749. item at actor ved denne høje Rættes Domb maae vorde tillagt kost og tæring, imedens denne Sag har vedvaret, samt befordring og dessens bekostning her til landstinget

Teksten i en nudansk version

Den udsatte retssag fra sidste onsdag blev genoptaget. Prokurator Bergen var mødt og fremlagde Landstingets stævning af 30. september med tilhørende bekendtgørelser samt med den lovligt bekendtgjorte udsættelse til dette Landsting. Også anklagede Else Larsdatter fra Skibstedgaard var mødt sammen med sin beskikkede forsvarer prokurator Rafn. Herefter fremlagde anklageren prokurator Bergen sagen vedrørende den indstævnede dom, der er påbegyndt, afsluttet og dømt ved Hillerslev-Hundborg Herredsting den 26. august med indførte tingsvidner. Af disse citerede prokurator Bergen det over hende den 27. juli afholdte forhør og syn over det myrdede barn, indført i sagen pag. 13 til 26, det første vidne pag. 26 til 38, det andet vidne pag. 39 til pag. 45, det tredje, fjerde, femte, sjette, syvende, ottende, niende og tiende vidne pag. 46 til pag. 59. Fra pag. 60, 61, 62 og 63 citerede anklageren synsmændenes bekræftelse og fra pag. 68 forretningen af 27. juli. Fra pag. 74 det trettende vidne. Fra pag. 75, 76 og 77 det fjortende vidne. Fra pag. 77, 78, 79 og 80 det femtende og sekstende vidne. Videre citerede anklageren sognepræstens og kapellanens attester, der i sagen findes på pag. 9 til 13 og fra pag. 75 til 104 samt anklagedes tilståelse efter dommerens forhør. Endelig citerede anklageren sognepræstens attest om hendes alder og fødested fra sagens pag. 81 og 82. Han håbede, det altsammen af den høje ret allernådigst ville blive overvejet.

Da han derefter mundtligt havde fremstillet sagen og beviserne for retten, sluttede han med det krav, at Else Larsdatter dømmes efter Forordning af 7. februar 1749.

og saaledes Submiterede actor Sagen denne høje Rættes Domb og Kiendelse. P' Raun, der som anordned Defensor for Else Laursdotter havde været her tilstæde og anhørt hvis actor i dag mod hende har ladet protocollen tilførre oplæst og paastaae kunde have største føye til, at paastaae Sagen enten hiemviist, eller udsadt til viidere, siden det befindes, under acten paa adskillige stæder ommeldet, at der over og hos Else Lauridsdotter i hendes Sygdom og Vildelse bestandig skal have være holdet vagt for at til see og afværge, det hun hverken paa sig eller sit umyndige Spæde barn i saadan hendes forvildelse skulle kunde faa leylighed at forretage noget ondt, men dog er ingen Forklaring udi acten at finde, at samme holdte vagt nogen sinde for Rætten har været fremkaldet, eller aflagt deris forklaring, angl: hvorledes at under saadan Deris bevogtels tid efter anden, i ord Gierning og facter har seet og forefunden Else Lauridsdotter sig at opføre, icke des mindre saa naar denne høje Rætt finder for got, at admittere Sagen til paakiendelse, uden at befale, at videre oplysning herom foregående skal indhentes, vil Rafn ydmygst bede at denne høje Ræt nøje vilde behage at betænke og overveye for det 1ste, at det under acten er beviist, at Else Lauridsdotter baade før hun blev gift, og den korte tiid i hvilken hun har været i Ekteskab, stedse har opført sig stille, christelig skickelig og med levet i kierlig og eenig Ekteskab med sin Mand samt fredsommelig omgang med sine Naboer, saa ingen paa hende har haft noget at anke eller udsætte. 2det at det under acten er beviist, at hende udi hendes Barsel Seng er paakommen saadan Sygdom, Sværmodige tanker, tungsindighed, som omsider har bragt hende i den Vildelse i hvilken hun har Continueret, ja icke endnu er fri for og hvilken der har forvoldet, at vedkommende har maatte holde Vagt hos hende af frygt for hun skulde øve nogen ond gierning paa sig selv eller hendes Spæde Barn, eftersom hun noksom havde tilkiendegivet, og i ord og gierning vist Prøve paa det hendes tungsindighed og Vildelse var stegen til den Grad, at hun var keed af at leve, 3. At det under acten er beviist, det saadan Vagthold over og hos Else Lauridsdotter, har vedvaret indtil Nogen kort tid før hendes u-myndige Barn blev dræbt, item at den ulykkelige hændelse skal være øvet paa een tiid da hun skal alleene været

Desuden bad han om, at han som anklager må blive tilkendt forplejning og udgift til befordring her til Landstinget, mens sagen står på, og således overgav anklageren sagen til denne høje rets dom og afgørelse.

Prokurator Rafn, der havde været tilstede som beskikket forsvarer for Else Larsdatter, og påhørt, hvad anklageren i dag har ladet tilføre protokollen imod hende og har oplæst og påstået, kunde have god grund til at kræve, at sagen enten blev returneret eller udsat indtil videre, eftersom det viser sig, at der adskillige steder i sagen berettes, at der på grund af Else Larsdatters sygdom og vildelse har været holdt vagt over hende for at afværge, at hun fik lejlighed til at foretage sig noget ondt på sig selv eller sit magtesløse, spæde barn. Til trods herfor finder man ikke i sagen nogen forklaring på, hvorfor denne vagt ikke har været indkaldt for retten. Ej heller har vagterne givet forklaring på, hvordan de har set Else Larsdatter opføre sig med ord, handling og fagter. Så når denne høje ret finder det rimeligt at dømme i sagen uden at beslutte først at indhente yderligere oplysninger herom, vil Rafn ydmygt bede den høje ret om nøje at tænke på, at det under sagen er bevist, at Else Larsdatter for det første både før hun blev gift og i den korte tid, i hvilken hun har været i ægteskab, altid har opført sig stille, været kristeligt sømmelig og levet i et kærligt og samdrægtigt ægteskab med sin mand samt haft et fredsommeligt forhold til sine naboer, så ingen har kunnet udsætte noget på hende.

For det andet, at det under sagen er bevist, at hun i sin barselsperiode er blevet ramt af en sygdom med melankoli og tungsindighed, der medførte en vedvarende forvildelse, som hun endnu lider under, og som har betydet, at man har måttet holde vagt over hende af frygt for, at hun skulle foretage en ulykke på sig selv eller på sit spæde barn. Hun har således til fulde givet til kende og i ord og handling vist, at hendes tungsind og forvildelse var steget til den grad, at hun ikke længere ville leve.

For det tredje, at det under sagen er bevist, at vagtholdet over og hos Else Larsdatter har været etableret, indtil en tid før hendes spæde barn blev dræbt. Ligeledes at den ulykkelige hændelse skal være sket på et tidspunkt, da

hiemme i huuset, og forladt af alle Mennisker, Som med hende troeligere burde have haft opsigt, som det sikkerste middel, hvormed denne uheld, kunde være afværget, 4de at det under acten er beviist, det Else Lauridsdotter, Dagen efter hun hafde holdet sin kirkegang, paa nye, er falden i Vildelse, og sværmodige tanker, hvoraf vedkommende vel kunde have sluttet, at det ikke var tienlig, at lade hende være eene, med sit Spæde Barn, paa første anseende af hendes Vildelses aftagelse, men draged omhyggelighed for, fremdeles, at bevogte hende og Barnet. 5te maatte observeres pag. 61. udi acten, hvorledes Else Lauridsdotter selv har begiert, at Dommeren vilde Dømme hende fra sit lif, og det ikke eengang, men ofte igientaget samme begiering ja, at Else Lauridsdotter pag. 62. under acten, selv reent ud har forklaret, det hun havde giordt gierningen, fordie hun vilde miste sit lif, der altsaa er meere end beviis nok, paa hendes Vildelse og kiede til at leve, samt og at slig Vildelse hos hende har vedvaret, fra hendes Barselseng af, indtil denne tiid, hvorpaa endog kand sees Prøve og ydermeere beviis, af hendes Dommeren for underRetten i acten pag: 101 meddeelte fortvivlet og forvildede svar, Raun vilde altsaa i betragtning af alle disse tilligemed de øfrige under Sagen, oplyste og allereede forestillede omstændigheder, ingenlunde formode, at dette elendige ynkværdige forvildede Menniske, blev anseet til Strafs lidelse efter actors paastand, men at hendes gierning, der aldrig er bleven hende overbeviist, men af hende self tilstanden, alleene, vorder anseet, efter lovens 6te Bogs. 6te Cap. 17 art., og hun for fremtiiden, for ydermeere befrygtende Uheld at evitere, af hendes Mand og Venner, tilbørligen at giemmes og forvares, hvilket Raun saaledes i alt indstillede under denne høye Rettes retsindige Paakiendelse. Actor svarede, at Else Lauridsdotter, er ikke af de slags forvildede eller Rasende som loven omtaler, eller som Defensor til hendes undskyldning fremfører, og derfore i ingen Maade efter hands giorte Paastand kand anseeis, men tvert imod viser hendes egen bekiendelse, og det over det dræbte Barn holdte Syn, at hun har begangen saadan Mord og drab, hvorfor hun Bør dømmes paa livet, og Bøde liv for liv efter loven overalt viiser den heele act, at hun ikke i saa høy een grad med forvildelse har været besværget, saa

hun var alene hjemme i huset og forladt af alle de mennesker, der burde have haft det opsyn med hende, som var det sikreste middel til at afværge en ulykke.

For det fjerde, at det under sagen er bevist, at dagen efter at Else Larsdatter igen var begyndt at gå i kirke, faldt hun på ny i vildelse og tungsindighed. Heraf kunne man vel have sluttet, at det ikke var ønskeligt, at man ved det første tegn på forbedring i hendes vildelse lod hende være alene med sit spæde barn, men burde have sørget for stadigvæk at bevogte hende og barnet.

For det femte bør man i pag. 61 i sagen lægge mærke til, hvordan Else Larsdatter selv har bedt om, at dommeren ville dømme hende fra livet, et ønske hun ikke kun én gang har ytret, men ofte har gentaget, ja, Else Larsdatter har i pag. 62 i sagen rent ud forklaret, at hun havde forøvet handlingen, fordi hun ville miste sit liv. Dette er mere end bevis nok på hendes vildelse og ulyst til at leve og på, at vildelsen har varet fra hendes barselsperiode og til nu. Yderligere bevis kan ses af det fortvivlede og forvildede svar, som hun gav dommeren for underetten; sagens pag. 101.

Rafn ville altså, i betragtning af alle disse tilligemed de øvrige under sagen oplyste og fremførte omstændigheder, slet ikke mene, at dette elendige, ynkværdige og forvildede menneske var strafværdig efter anklagerens påstand, men at hendes handling, som hun aldrig har skullet overbevises om, men som hun selv har tilstået, alene bør idømmes ifølge lovens 6. bogs 6. kapitels 17. artikel og at hun for fremtiden, for at undgå frygt for yderligere ulykker, skal sættes i passende forvaring af hendes mand og venner, hvilket Rafn således indstillede til den høje rets retfærdige dom.

Anklageren svarede, at Else Larsdatter ikke er en af de forvildede eller vanvittige, som loven omtaler, eller som forsvareren fremfører til hendes undskyldning, og derfor kan hun på ingen måde bedømmes ud fra hans påstand. Tvært imod viser hendes egen tilståelse og det afholdte syn over det dræbte barn, at hun har begået et mord af en sådan slags, at hun bør dømmes på livet og bøde liv for liv, som loven tilsiger. Hele sagen viser, at hun ikke har været plaget af forvildelse i særlig høj grad. Hun kan

hun i ingen maade for livs straf kand undgaae, derfor Berg. uden at opholde denne høje Rett med videre vidtløftighed, henholdte sig til de af acten Citerede beviiser, samt giorte Paastand, og i henhold til samme Submiterede Sagen denne høje Rettes Domb og kiendelse, Defensor vedblev sin forestilling og Paastand, og overlod til denne høje Rett, at dømme over, om Vildelsen ikke allereede er beviist, at have været i saadan grad, som kand passe sig, med den af hannem allegerede lovens art: og til den ende, endnu ligesom forhen ydmygst begierede og vilde afvænte een Retsindig Dom og Kiendelse. Og da saa begge Parter hafde erklæret paa Rettens tilspørgelse, at De ey vidre til oplysning hafde at fremføre, men da Dagen nu nesten er forløben, Saa blev Sagen til Dombs afsigelse til i Morgen opsadt.

derfor på ingen måde undgå en straf på livet, hvorfor Bergen uden at forsinke den høje ret med yderligere omstændeligheder henholdt sig til de i sagen citerede beviser og fremførte påstande, og i henhold hertil overdrog han sagen til den høje rets dom og afgørelse.

Forsvareren fastholdt sin fremstilling og påstand og overlod det til den høje ret at bedømme, om det ikke allerede er bevist, at vildelsen har været så udtalt, at den kan passe med den af ham fremførte lovparagraf, og derfor bad han ligesom tidligere ydmygst om en retfærdig dom og kendelse, hvis afgørelse han ville afvente. Da så begge parter på rettens tilspørgen havde erklæret, at de ikke havde mere at fremføre til oplysning, og da dagen nu næsten er gået, så blev sagen udsat til domsafsigelse til i morgen.

Kilde: Landsarkivet for Nørrejylland, Viborg Landstings Justitsprotokol 1756-66, B 24-110, fol 320

Bilag 23

Landstingets sjette retsmøde med domsafsigelse, lørdag den 9. december 1758. Hvor landsretsdommer Arnoldus Christian Dyssell fremfører domspræmisserne og derefter afsiger Landstingets dom, og hvor forsvareren beder om, at dommen ankes til Højesteret.

Den originale tekst

Løverdagen den 9de Decembr. Continuerede Landstinget fremdeeles under forige Dages administration, hvor da blev afsagt Domb, udi den i Gaar optagne Delinquent Sag.

Setencer
Til Landstinget dend 6te Decembr.
1758ve
udi Sagen
Imod Delinqvintjnden Else LauritsDaatter af Schibstedgaard udi Nors Sogn udi Thye land Kiendes saaleedes

Det er med det d 27 July over Delinqvintjnden Else LauridsDaatters aflivede 16 uggers gl. Drenge Barn Laurits Christensen holte Syns forrætning og hendes der paa fuldte Egen bekiendelse udi forhøret, som d 8 aug 1758 udi Rætten er forekommen og afhiemlet og beviist, at hun d 26 July forhen Dagen tilforn haver aflivet og med

Teksten i en nudansk version

Lørdag den 9. december fortsatte Landstinget under ledelse af forrige dags ledelse. Der blev da afsagt dom i retssagen fra i går.

Dom
Landstinget den 6. december
1758
i sagen
mod anklagede Else Lauritsdatter af Skibstedgaard i Nors sogn i Thy dømmes således:

Det er, med den den 27. juli over anklagede Else Lauridsdatters aflivede 16 uger gamle drengebarn Laurits Christensen afholdte synsforretning og hendes egen derpå aflagte tilståelse i forhøret, som den 8. august 1758 i retten blev fremdraget og bekræftet, bevist, at hun dagen før, nemlig den 26. juli, har aflivet og med en kniv overskåret struben på sit

en Knif afskaaren Struben paa bemte hændes spæde Barn, som skeede paa en tiid om eftermidagen da hændes Mand var udkiørt efter Tørf, TienisteDrengen i Marcken, og Pigen udgaaet at fløtte kreaturer, saa hun var aleene hos hændes spæde Barn som hun ved denne Eenlig heds leilighed med Kniven ombragte, og der paa Med en slags friemodighed og uden Mindste anfægtelse give det tilkiende for hændes Naboerske og saakaldede grander, af de førte Vidner er det Beviist, at hun vel haver syntest at være tungsindig og haft Bekymring for livets Næring hvor for hun dog icke fattedes eller behøvedes efter actens udviisende, mens ingenlunde været beviist, at hun haver kundet været anseet for at være Rassende og forvildet, mens tvært imod undertiden Viiste sig fornuftig og heel huus[ge]raadig saaledes at ingen i den si[dste] tiid har haft tvil om hændes u-be[kiend]te vildfarelse, Men da hun af væ[l]beraad hue og villie saaleedes har Myrdet og aflivet sit eget Barn,

Saa Kiendis for Ræt:

at Else LauridsDaatter for slig hændes forøfvede u-Menniskelig og u-tilladelige gierning sig selv til vedbørlig afstraffelse og andre ligesinde til afskye Bør Bøde Lif for Lif, Dog udi hænseende til de under Sagen til deels oplyste skrøbeligheder og omstændigheder aflifves Else LauritsDaatter med Sværdet og hendes afdøde lægem at overl[ades] til hændes vænners foranstaltede simple begravelse udi kierckegaarden og Jords paakastelse for hvilcken Execution Skarprætterren Nyder 10 Rixdlr Else LauritsDaatters Boeslod om hun ingen jord ejer, til hændes Huusbonde at være hiemfalden, men skulde hun være Ejende af Jord, da samme til Hands Kongl: Majt at være hiemfalden. Og siden her i Rætten ingen oplysning er fremført eller beviist om hvad Else LauritsDaatter er Ejendes eller tilhørende, saa bør efter hvad hændes tilhørende og Ejende ved loflig omgang icke kand tilstrække denne Sags med og paagaaende omkost[ninger] fra først til sidst at afbetale udredes [af amp]terne eller Stiftet, Dog efter [Øfri]gheds Revition og approbation, hvor[for Landstin]gs Procuratorerne og vedkommende med sine Regninger henviises til bemte Øfrighed, og anderleedes bør dend jndstænfte Dom icke at ansees

A.C.Dyssell

spæde barn, hvilket skete på et tidspunkt på eftermiddagen, da hendes mand var kørt for at hente tørv, tjenestedrengen var i marken og pigen var gået ud for at flytte kreaturer, så hun var alene hos sit spæde barn, som hun ved den lejlighed ombragte med kniven. Med en slags frimodighed og uden mindste anfægtelse fortalte hun det derpå til sin naboerske og sine såkaldte grander. Af de førte vidner er det bevist, at hun ganske vist har set ud til at være tungsindig, og at hun har haft bekymringer for det daglige udkomme, som hun dog ikke ifølge det foreliggende havde mangel på og ikke behøvede at bekymre sig for. Det er imidlertid på ingen måde bevist, at hun har kunnet anses for at være vanvittig og sindsforvirret. Tvært imod viste hun sig undertiden fornuftig og ganske arbejdsom i huset, så ingen i den sidste tid har været i tvivl om, at hendes vildfarelse var fordækt. Men da hun velovervejet og med vilje således har myrdet og aflivet sit eget barn,

Så kendes for ret:

at Else Larsdatter for hendes umenneskelige og utilladelige handling bør bøde liv for liv sig selv til retmæssig afstraffelse og andre ligesindede til afsky. Under hensyntagen til de i sagen delvist oplyste skrøbeligheder og omstændigheder aflives Else Larsdatter dog med sværd og hendes aflivede krop overlades til hendes venner, der kan foranstalte en simpel begravelse og jordpåkastelse på kirkegården. For henrettelsen betales bødlen 10 rigsdaler. Hvis Else Larsdatter ingen jord ejer, da skal hendes formue tilfalde hendes mand, men hvis hun ejer jord, da skal denne tilfalde Hans kongelige Majestæt. Eftersom der her i retten ikke er fremført oplysninger om eller beviser for, hvad der tilhører eller ejes af Else Larsdatter, så bør samtlige de omkostninger, der medgår til afholdelse af denne sag, og som ikke kan dækkes af lovligt indgreb i hendes ejendom og besiddelser, udredes af amterne eller stiftet. Dette skal dog ske ifølge myndighedernes revision og godkendelse, hvorfor Landstingets prokuratorer og tilknyttede henvises med deres udgifter til de nævnte myndigheder. På anden måde bør den indstævnte dom ikke varetages.

A.C.Dyssell

Og efter at Dommen lydelig var bleven oplæst, tilspurte Retten Delinquentinden om hun med den afsagde Domb var tilfreds, eller den for allernaadigst høyeste Rett vil have indstefnet, hvortil Delinquentinden svarede, at hun med Dommen var fornøyet, Men Pr Raun som Delinquintindens Defensor holt det betenkeligt, for alle vedkommende, at Reflectere meget paa Else Lauridsdotters Declaration, i betragtning af de under Sagen beviist omstændigheder og hendes bestandige tilkiendegiven kiedsommelighed til at leve, hvorfore hd holt det forsvarligt Vedkommende besørger Sagen for allernaadigst højeste Ret indstefnet og paakiendt, før nogen Excecution maa hende foretages.

Efter at dommen med høj røst var blevet læst op, spurgte retten den anklagede, om hun var tilfreds med den afsagte dom, eller om hun ville have den indstævnet for Højesteret. Hertil svarede den anklagede, at hun var tilfreds med dommen. Men prokurator Rafn var som forsvarer for anklagede betænkelig ved i for høj grad at tage hensyn til alle Else Larsdatters udsagn i betragtning af de under sagen beviste omstændigheder og hendes bestandigt gentagne tilkendegivelser af bedrøvelse over at leve. Derfor mente han det mest forsvarligt, at rette vedkommende lader sagen indstævne og dømme ved Højesteret, før nogen eksekution af hende foretages.

Kilde: Landsarkivet for Nørrejylland, Viborg Landstings Justitsprotokol 1756-66, B 24-110, fol 321

Bilag 24

Regning for arbejdet som actor ved Landsretten, den 19. dec. 1758. Hvor prokurator Jørgen Rasch Bergen specificerer sine udgifter i forbindelse med sit arbejde som anklager ved Landsretten.

Den originale tekst

Reigning

Over udgifterne udj Delinqvent Sagen imod Else Lauritzdaatter fra Schibstedgaard, hvorudj ieg haver været andordnet som actor udj landstinget, ved hvilken Dom ieg er henviist med min Reigning til vedkommende Amtmand, samme at indlevere, til hvilken Ende samme saaledes formeres [..]nd: Da ieg var andordnet af landstinget, at være actor imod denne Delinqvent, maatte ieg dend 10de Octobr Reise til Wiborg, for sagen som actor at agere, men siden hun ey møtte blev sagen opsadt til dend 8de Novembr næst efter.

Vognleje fra Woldum og til Wiborg 6½ miil - - - - - - - - - - - 2 Rdlr 1 m
kost og tæring i 2de dage - - - - - - - - - - - - - - - - - - - 2 Rdlr -
Retour - 2 Rdlr 1 m

dend 7de Novembr Reist til Wiborg for Sagen ligeleedes imod hende at agere, men siden hun ey møtte, blev hun af Retten forrelagt i egen Persohn at møde til dend 6te Decembr næstefter.

Vognleje - 2 Rdlr 1 m
kost og tæring i 2de dage - - - - - - - - - - - - - - - - - - - 2 Rdlr -
Retour - 2 Rdlr 1 m

dend 5te Decembr atter Reist til Wiborg, da hun efter forreleggelse møtte og Sagen imod hende Ageret og paadømt

Vognleje til Wiborg - 2 Rdlr 1 m
kost og tæring i 5 dage, siiden sagen ey førend dend 9de Decembr blev

paadømt, formeedelst en anden Delinqvint Sag, som var i Rette 5 *Rdlr - -*
Retour - 2 *Rdlr 1 m*

Summa= 22 *Rdlr - -*

Og da omkostningerne er dømt af amtet at udreedes, og ieg som melt i dommen er henviist med min Reigning til hr amtmanden, at adressere, Saa formoedes underdanigst, at denne Reigning vorder approberet, siden indtet derpaa kand være at udsætte, og mig samme til betaling paa amtsstuen, eller anden stæds andviist,
Woldum ved Clausholm dend 19de Decembr 1758 / J Rasch Bergen

[.......] [...] I følge den Kongl: allernaadigst Rescript af 9de Octobr 1739ve Gotgiøres for en Dag og Natt toe mark Danske. Afgaaer paa forestaaende Reigning de for meget anførte 4m Daglig, som er 6 rdl. Altsaa bliver igien 16 rdl: Hvilke Sexten Rixdaller, som hermed approberes til betaling det maatte behage Velædle og Velbyrdige Hr KammerRaad og amtsforvalter Fog i Thisted, af Dueholm, Ørum og Vestervig amters Delinqvint Casse at betale til Velædle Hr Procurator Bergen, imod hans herpaa meddelende Qvittering.
Høyriis den24de april 1759ve
F:Hauch

Af Høyædle og Velbaarne Hr EtatzRaad og Amtman[d] Hauch er mig indbemelte Sexten Rigsdaler Rigtig betalt, hvorfore underdanigst qvitteres.
Wiborg dend 9de May 1759 -
I Rasch Bergen

Paa Høyædle og Velbaarne Hr EtatzRaad og Amtmand F.Hauchs Vegne har jeg underskrevne igien af Velædle og Velbyrdige hr. Kammer Raad og amtsforvalter Fog[........] F[..]benevnte Sexten Rixdaller, Saa for dette til beviis Herved meddeles *Thisted den 12te July 1759ve*
[.........]/ som fuldmægtig

Kilde: Landsarkivet for Nørrejylland, Dueholm m.fl. amters arkiv, Kollegieprotokoller 1755-1764. Arkiv: B1A-21

Bilag 25

Amtmandens henvendelse til Danske Kancelli, lørdag den 13. januar 1759. Hvori amtmand Frederik Hauch gennem Danske Kancelli anmoder kongen om at stadfæste dødsdommen på trods af landsretsforsvarerens anmodning om anke til Højesteret.

Den originale tekst	**Teksten i en nudansk version**
Til det Kongelig Danske Cancellie den 13 Jan 1759ve	Til Det Kgl. Danske Kancelli, d. 13. januar 1759.
En bonde nafnlig Christen Poulsen bunche boende paa Schibstedga[ard] i Vording bye Nors Sogn udi de mig allernaadigst anfortroede Amter, hans hustrue Else Laursdatter haver dend 26 Julij afvigte aar paa sit eget speede barn Laurs Christensen, gammel 16 ugger begaaet mord ved det hun med een kniv overskar barnets	Else Larsdatter, der er hustru til en bonde ved navn Christen Poulsen Bunch, der bor på Skibstedgaard i Vorring i Nors sogn i et af de amter, som allernådigst er betroet mig, har den 26. juli sidste år myrdet sit eget spæde, 16 uger gamle barn, Lars Christensen, ved at hun med en kniv skar struben over på barnet. For dette er hun

strube, for hvilket hun baade for under og ober-Rætten er bleven actioneret, samt derefter ved Hillerslef Hundborg Herreders Ting den 29 Augusti og ved Nørre Jyllands Landsting den 9 Decb: tildømt at miste sit Liv med sværdet og hendes afdøde legeme at overlades til hendes Venners foranstaltende simple begravelse udi kierkegaarden og Jords paakastelse, som de herved allerunderdanigst producerænde 2de acter udviiser. Og om endskiøndt den udi sagen ved landstinget anordnede Defensor Procurator Rafn, saaledes som landstings domssluttning indeholder, haver formeent, at bemelte Dom for deres Kongelig Majts høyeste rætt burde indstævnes og paakiendes, Dog siden det af berørte Doms sluttning tillige allernaadigst kand erfahres: at Delinqvæntinden efter dommerens oplæsning og paa Rættens tilspørgelse selv har svaret, med dommen at være fornøyet, saa indstilles allerunderdanigst meerbemelte Landstingsdom til deres Kongelig Mayestets allerhøyeste Confirmation eller om allernaadigst maate anbefales en Actor og Defensor til at indstevne denne sag for deres Kongel: Mayts høyeste Rætt. Jeg forbliver pp:

blevet retsforfulgt ved såvel under- som overret og er således ved Hillerslev-Hundborg Herredsting den 29. august og ved Nørrejyllands Landsting den 9. december dømt til at miste sit liv ved henrettelse med sværd og hendes døde legeme at blive overladt hendes venner, der kan foranstalte en simpel begravelse og jordpåkastelse på kirkegården, sådan som de hermed vedlagte to dokumenter viser. Selv om prokurator Rafn, der var beskikket som sagens forsvarer ved Landstinget, sådan som det fremgår af Landstingets domsafsigelse, var af den mening, at den nævnte dom burde indstævnes for og dømmes ved Deres Kongelige Majestæts Højesteret, så indstiller jeg allerunderdanigst den nævnte dom til Deres kongelige Majestæts endelige stadfæstelse, da det af dommens slutning kan erfares, at den anklagede kvinde efter domsoplæsningen på forespørgsel svarede, at hun var tilfreds med dommen. Alternativt anmoder jeg allernådigst om, at en anklager og en forsvarer må udpeges til at indstævne sagen for Deres kongelige Majestæts Højesteret. Jeg forbliver etc. etc.

Kilde: Landsarkivet for Nørrejylland, Dueholm-Ørum-Vestervig amtsarkiver, kollegieprotokol 1755 – 1764 / B. 1A - 7

Bilag 26

Danske Kancellis / Frederik den Femtes svar til amtmanden, den 7. februar 1759. Hvori Frederik den Femte meddeler amtmand Frederik Hauch, at Else Larsdatters sag vil blive ført for Højesteret af to navngivne prokuratorer som en af de første sager, når retten samles den 1. marts 1759.

Den originale tekst

FREDERIK DEN FEMTE
Af Guds Naade, Konge til Danmark
og Norge, de Venders og Gothers,
Hertug udi Slesvig, Holsten,
Stormarn og Dytmarsken, Gre-
ve udi Oldenborg og Delmen-
horste

Vor Gunst tilforn! J anledning af Din til Os indkomne allerunderdanigste Memorial med derhos fulgte Hiem- og Landstings Domme som tilfinder Delinquentinden Else Laurs Daatter af Wording Bye udi de Dig allernaadigst anbetroede Amter, formedelst det af hende paa hendes eget Barn

Teksten i en nudansk version

FREDERIK DEN FEMTE
af Guds nåde konge til Danmark
og Norge, de Venders og Gothers,
hertug i Slesvig, Holsten,
Stormarn og Ditmarsken, gre-
ve i Oldenborg og Delmen-
horst.

Vor gunst tilforn! I anledning af den til Os tilsendte skrivelse med de vedlagte domme fra Herreds- og Landstinget, som idømmer den anklagede Else Larsdatter fra Vorring i de dig betroede amter, at hun skal miste sit hoved med sværd og hendes legeme begraves på

begangne Mord, at miste sit Hoved med Sværd, og Legemet at begraves i Kirkegaarden, med videre, give Vi Dig hermed tilkiende, at Vi, under denne Dags Dato, allernaadigst have befalet, at samme Sag skal for Vores for indeværende Aar berammede almindelige HøyesteRett, som den 1te Martii først kommende tager sin Begyndelse, indstævnes, og der, efter Stevningens lovlige Forkyndelse for vedkommende, iblandt de første Sager, til viidere Paakiendelse, foretages; Til hvilken Ende Vi ligeleedes, under denne Dags Dato, allernaadigst have befalet Procurator Johan Joachim Anchersen Sagen imod bemelte Delinquentinde Else Laurs Datter, og Procurator, Os elskelig Ober Auditeur Andreas Bruun den for hende, uden nogen Betaling, efter Loven, forsvarligen for Vores Høyeste-Ret at udføre; derefter Du Dig allerunderdanigst haver at rette, og vedkommende sligt, til Efterretning, at tilkiendegive; Befalendes Dig Gud; skrevet paa Vort Slot Christiansborg udi Vores Kongelig Residentz-Stad Kiøbenhafn dend 7de Februarii – Anno 1759.
Efter Hans Kongelig Mays allernaadigste Ordre og Befaling.
Holstein

kirkegården etc. på grund af mordet på hendes eget barn, så meddeler Vi dig hermed, at Vi dags dato har befalet, at sagen i indeværende år skal indstævnes for Højesteret, som tager sin begyndelse den 1. marts, og her vil den, efter at stævningen er blevet lovlig forkyndt for vedkommende, blive ført til doms som en af de første sager.

Til det formål har Vi ligeledes dags dato befalet prokurator Joachim Anchersen og prokurator, den Os elskelige auditør Andreas Bruun, at føre sagen lovligt, forsvarligt og uden nogen betaling for hende ved Højesteret.

Dette har du allerunderdanigst at rette dig efter, og at meddele rette vedkommende.

Gud være med dig.

Skrevet på Vort slot Christiansborg i Vor kongelige residensby København.

Den 7. februar 1759

Ifølge Hans kongelige Majestæts ordre og befaling

Holstein

Kilde: Landsarkivet for Nørrejylland, Dueholm-Ørum-Vestervig amtsarkiver, kollegieprotokol 1755 – 1764 / B. 1A - 21

Bilag 27

Højesterets voteringsprotokol, lørdag den 24. marts 1759. Hvori anklager og forsvarer plæderer for henholdsvis strengere og mildere straf end Herredsting og Landsting har dømt, og hvori 15 højesteretsdommere efter tur fremfører deres mening om, hvordan der bør dømmes.

Den originale tekst

No 88. Procurator Anchersen
Contra
Else Laursdatter

Indstævnes til Confirmation, Skierpelse og yderligere paakiendelse om Dom, som Etats Raad og LandsDommer Dyssel under Nørre-Jyllands-Landsting den 7 Dec: 1758 haver dømt og afsagt imellem den forhen værende Actor Procurator Rasch Bergen paa den eene og Delinqventinden paa den anden Side betreffende Delinqventindens forøvede Mord paa hendes Barn ved hvilken Dom hun er tilfunden at miste sit Hoved ved et Sværd, og begraves i stilhed i Kirkegaarden, samt

Teksten i en nudansk version

Nr. 88. Prokurator Anchersen
mod
Else Larsdatter

Sagen indstilles til bekræftelse, skærpelse og yderligere domsafgørelse. Tidligere har etatsråd og landsdommer Dyssel ved Nørrejyllands Landsting afsagt dom i sagen med den tidligere anklager prokurator Rasch Bergen på den ene side og anklagede på den anden side vedrørende det mord, som anklagede begik på sit barn. Dommen lød på, at hun skulle miste sit hoved ved henrettelse med sværd og derefter begraves i stilhed på kirkegården. Desuden

have hendes Hovedlod forbrudt med videre samme Doms Indhold.
Prokurator Anchersen indlagde sin Deduction i Sagen og paastoed at de ergangne Domme vorde saaledes skierpede: at Delinqventinden maa vorde tildømt at lide efter Forordningen af 7 Febr: 1749, samt tillige at have sin Jord forbrudt.
Ober Auditeur Bruun, som anbefalet Forsvar, formeente derimod, at siden Delinqventinden er forvildet og Rasende, kunde hun ej ansees med DødsStraf, men saaledes, som lovens 6B 6 Cap: 17 Art: melder. Udi hvilken henseende han indstillede: om icke de ergangne maatte tilsidesættes og forandres saaledes: at Else Larsdatter ifølge Lovens 1 Bogs 19 Cap: 7 Art: hensættes til Forvaring.
Løverdagen den 24 Martii 1759.

skulle hun miste sin formue mv. ifølge dommens indhold.

Prokurator Anchersen fremførte sin argumentation i sagen og gjorde gældende at lade de tidligere domme skærpe, så anklagede blev dømt efter Forordning af 7. februar 1749. Desuden krævede han, at hun derudover skulle miste sin jord.

Overauditør Bruun, der var beskikket forsvarer, mente derimod, at eftersom anklagede er forvildet og vanvittig, så kunne hun ikke idømmes dødsstraf. Man måtte følge lovens 6.bog 6.kapitel 17.artikel. Som en følge heraf indstillede han at tilsidesætte de tidligere domme og i stedet, ifølge lovens 1.bog 19.kapitel 7.artikel, lade Else Larsdatter sætte i forvaring.
Lørdag den 24. marts 1759.

Vota

Brinch Seidelin
Delinqventinden actioneres for et Drab hun har begaaet paa sit Barn, hvilken hun ej alleene selv har tilstaaet, men endog med Vidner beviist. qv: bliver nu hvorledes hun derfor skal straffes. Det er beviist at hun haver været uroelig i Sindet og derfor er bleven bevogtet, indtil bedring viiste sig, og der hun da var Eene har hun begaaet denne onde Gierning. Det er og beviist, at hun har siden villet ombringe sig, og stedse continueret af og til i denne u-roelighed. Og som her af sees, at hun er betaget hendes Fornuftes fulde Brug; Saa Concluderede han saaledes: Else Larsd: bør for det af hende paa sit Barn gjorte Drab hensættes til Forvaring hendes livs tiid udi Tugthuus.

Falsen
at Delinqv: har ombragt sit Barn, og at hun har begaaet det med velberaad hue, det er klart. Nu spørges: om dette Drab fortiener DødsStraf. Seer mand nu til omstændighederne i denne Sag, da er det beviist, at dette menniske har været meget tungsindig, og derudi stedse continuerer, hun har een ~~be~~ meget god berømmelsel for sit Forhold, kiærlig har omgaaedes med hendes Mand; men om der nogen Beviis paa Forvildelse, da findes det hos dette Menniske, og det i høyeste Grad; hvorf. han Concl: at Else Larsdatter bør hensættes til Forvaring sin livs tiid.

Votering

Brinch Seidelin.
Anklagede sagsøges for et drab, hun har begået på sit barn, hvilket hun ikke alene selv har tilstået, men hvilket også er bevist med vidner.

Spørgsmålet er nu, hvordan hun skal straffes. Det er bevist, at hun har været så uligevægtig, at hun har været overvåget, indtil der indtrådte en bedring. Da hun derefter på et tidspunkt var alene, foretog hun den onde handling. Det er også bevist, at hun sidenhen har villet begå selvmord. Således er hendes uligevægt i perioder fortsat. Som det kan ses af dette, er hun frataget sin fornufts fulde brug. Han konkluderede så, at Else Larsdatter for drabet på sit barn bør sættes i forvaring på livstid i tugthuset.

Falsen.
At anklagede har dræbt sit barn, og at hun har gjort det med overlæg, er klart.

Nu er spørgsmålet, om dette drab betinger dødsstraf. Hvis man ser på sagens omstændigheder, så er det bevist, at dette menneske har været meget depressiv, og at denne tilstand vedvarer. Hun omtales rosende for sit kærlige forhold til sin mand. Med hensyn til bevis for sindsforvirring så findes det i højeste grad hos dette menneske.

Han konkluderede derfor, at Else Larsdatter bør sættes i forvaring på livstid.

Hoppe.
finder, at de erg: domme er inapplicables i denne Sag, thi enten burde de dømt hende for grov Mord, eller dømt hende til Forvaring, som et afsindigt Menniske; Hvad Delinqv: er anbel: da er det beviist at hun i BarselSeng har tabt sin Forstand, endskiønt hun imellem har gode intervalla. Formeener derfor at hun vel kd dømmes frie; Men som det er H: Maj^t alleene forbeholden at meddeele Naade; Saa holder han sig beføyet til at dømme hende fra livet; hvorf: han concl: til at hun efter fr af 7 Febr: 1749 bør knibes 5 gange, miste haand og Hoved med Øxe, samt have hendes hovedlod og Jord forbrudt.

Hoppe.
Finder at de afsagte domme er uanvendelige i denne sag. Enten burde hun have været dømt for groft mord, eller også burde hun have være dømt til forvaring på grund af vanvid. Hvad angår anklagede så er det bevist, at hun mistede sin forstand i barselsengen, selv om hun af og til har gode perioder. Han mener derfor, at hun nok vil kunne frikendes, hvilket dog er en nåde, som kun Hans Majestæt kan vise. Han føler sig foranlediget til at dømme hende fra livet og konkluderer, at hun efter Forordning af 7. febr. 1749 bør knibes 5 gange, miste hånd og hoved med økse samt miste sin formue og sin jord.

Weyse.
Da Delinqv: er i den Stand, at hendes mand har maattet lade hende bevogte, saa er det at beklage, at denne bevogtelse ej er continueret; hvorfore han concl: ut Seidelin.

Weyse.
Da anklagedes tilstand er sådan, at hendes mand har været nødt til at lade hende overvåge, så er det beklageligt, at denne overvågning ikke er fortsat. Derfor konkluderer han som Seidelin.

Suhm
Da Delinqventindens vildelse noksom er bekiendt, samt hvoraf samme er reist sig [...] udi hendes Barsel Seng, hvilken siden af og til er continueret, endskiønt hun iblandt har sine gode Intervalla; hvoraf han concl: ut Just: R: Falsen.

Suhm.
Da anklagedes sindsforvirring, der er opstået i hendes barselsperiode, er velkendt og siden hen er fortsat, selv om hun ind imellem har gode perioder, så konkluderer han som justitsråd Falsen.

Scheel ut Falsen

Scheel: som Falsen.

Hielmstierne.
Fornemmer, at der er stor Forskiæl paa Melancolie og Galenskab. Et gald Menniske har ingen Villie, og derfor ej kd straffes for de gierninger hun begaaer. Derimod har et Melancolisk Menniske sin frie Villie; Spørges nu om denne Delinqv: er Rasende, da er der ej ringeste Beviis dertil, men tvertimod at hun er Melancholisk, og med velberaad hue har begaaet dette Mord paa sit Barn; Efter hvilke omstændigheder Conclud: til: at hun burde lide efter fr af 7 Febr: 49, men indstillede ellers Sagen til H. Maj^ts Naade.

Hielmstiene.
Er af den opfattelse, at der er stor forskel på melankoli og vanvid. Et vanvittigt menneske har ingen vilje og kan derfor ikke straffes for de handlinger, hun begår. Derimod har et melankolsk menneske sin frie vilje. Spørger man, om den anklagede er vanvittig, så er der ikke det mindste bevis herpå. Hun er derimod melankolsk og har begået dette mord på sit barn med overlæg. Derfor konkluderede han, at hun burde dømmes efter Forordning af 7. febr. 1749, men indstillede ellers sagen til Hans Majestæts nåde.

Rosencrantz.
Da det er fuldkommen ~~at~~ beviist, at Delinqv: har været berøbet sin Forstand førend hun begick dette drab, hvilket og siden af og til har ytret sig; Saa Concluderede han i alt ut Just: R: Falsen.

Rosencrantz.
Da det er bevist, at anklagede har været berøvet sin forstand, før hun begik dette drab, hvilket også siden har ytret sig af og til, så konkluderede han på alle måder som justitsråd Falsen.

Baron Knuht. ut Hielmstierne.

Schach
Factum er saavel oplyst, at ej nogen bedre oplysning kand haves. Qv: bliver alleene, hvorleedes hun for dette Drab skal ansees enten efter fr af 7 Febr: 49. eller som et Rasende menniske; og da det noksom er beviist, at hun har været betaget sin Forstand, endskiønt hun nu og da har haft gode Intervalla; Saa concl: han ut Falsen.

Berregaard ligeleedes

Von Støcken
Har allerstørste Medynk med Delinqventinden, som nogen kd have; men som Delinqventinden selv har tilstaaet, at hun var kied af sit liv; saa seer han ej, at hun kd befries for LivsStraf; hvorfore han i alt Refererede sig til Hielmstiernes Deduction og Conclusion.

Grev Rantzau
Fornemmer, at siden Delinqv: har begaaet denne Gierning med fuldberaad hue, og ej udi Raseri; Saa concl: han ut EtatsR: Hielmstierne.

Geh: R: von Plessen.
Kand ej begribe, at Een Moder, som denne kd gribe til saadan Gierning, som denne Delinqvent har gjort, med sund Forstand. Det og er beviist, at hun har tabt sin Forstand i Barsel Seng; hvorf: han concl: til at fraf: de erg: Domme, og Else LarsDatter at hensættes til publiqve Forvaring.

JustitsR: Falsen
sagde til sin forrige Deduct: at siden Delinqv: er af det slags, som kd ansees som Rasende: og derfor ej kd andrl: concl: end hand forhen har gjort neml: at hensætte hende til Forvaring hendes livs tiid ~~paa et Publiqve Stæd og ej i Tugthuus~~ enten af hendes Venner eller af Øvrigheden.

Weyse. af samme Mening som Falsen

Suhm.
Concl: at Else Larsd: at tilbydes hendes Frænder,

Baron Knuth: som Hielmstierne.

Schach.
Sagens fakta er så veloplyste, som de kan blive. Spørgsmålet bliver derfor alene, om hun for dette drab skal dømmes efter Forordning af 7. febr. 1749, eller som værende vanvittig. Og da det er bevist, at hun har været frataget sin forstand, selv om hun af og til har haft gode perioder, så konkluderede han som Falsen.

Berregaard ligeledes.

Von Støcken.
Har så dyb medynk med anklagede, som man kan have. Men da anklagede selv har tilstået, at hun havde livslede, så mener han ikke, at hun kan slippe for dødsstraf, hvorfor han på alle måder tilsluttede sig Hielmstiernes fremstilling og konklusion.

Grev Rantzau.
Mener, at siden anklagede har begået denne handling med overlæg og ikke i vanvid, så konkluderer han som etatsråd Hielmstierne.

Gehejmeråd von Plessen.
Kan ikke begribe, at en moder, der har sin fulde forstand, kan ty til en handling, som den anklagede har gjort. Det er da også bevist, at hun har mistet sin forstand i barselsseng. Han konkluderer derfor, at man bør fravige de tidligere domme og hensætte Else Larsdatter i offentlig forvaring.

Justitsråd Falsen.
Tilføjede til sin tidligere fremstilling af sagen, at eftersom anklagede kan anses for vanvittig, så kan han ikke konkludere anderledes, end han tidligere har gjort, nemlig at sætte hende i forvaring på livstid ~~et offentligt sted og ikke i tugthus~~ enten hos hendes venner eller hos øvrigheden.

Weyse: af samme mening som Falsen.

Suhm.
Konkluderede, at Else Larsdatter bør tilbydes

om de have Middel der til, hvis icke da Øvrigheden, at sætte hende udi Forvaring

hendes venner, hvis de har mulighed for det. Hvis ikke bør øvrigheden sætte hende i forvaring.

Scheel. ut Falsen

Scheel: som Falsen.

Rosencrantz. ut Suhm.

Rosencrantz: som Suhm.

Schach. ut Suhm.

Schach: som Suhm.

Baron Juel. ut Falsen.

Baron Juel: som Falsen.

Berregaard
Omendskiønt han forhen har Referreret sig til Kammerh: Schachs Conclusion; saa dog da her nu er Qv: om hvorledes hun skal bevares enten i Tugthuus eller paa et andet Stæd; Saa dog seer han sig ej beført til anden concl: end at De Else Larsd: bør hensættes til Forvaring sin livs tiid.

Berregaard.
Selv om han tidligere har tilsluttet sig kammerherre Schachs konklusion, så er spørgsmålet nu, hvorledes hun skal opbevares: enten i tugthus eller et andet sted. Han ser sig således ikke forledt til anden konklusion, end at Else Larsdatter bør sætte i forvaring på livstid.

Geh: R: von Plessen.
Concl: og formeente at Lovens Artickel herom kunde sættes i Dommen.
Hvorefter saadan Dom blev afsagt: Else Larsdatter bør hensættes til Forvaring hendes livs tiid.
Hvorefter blev foretaget Sagen.

Gehejmeråd von Plessen.
Konkluderede og mente at lovens artikel herom kunne tilføjes dommen.
Derefter blev denne dom afsagt: Else Larsdatter bør sættes i forvaring på livstid.
Således blev sagen afgjort.

Kilde: Rigsarkivet, Højesterets Voteringsprotokol 1759 A, s. 53ff

Bilag 28

Højesteretsdommen, marts 1759. Højesteretsdommen kendes desværre ikke i original, da Højesterets dombøger gik tabt under Christiansborgs brand i 1794. Den her viste dom er fundet i en arkivpakke fra Dueholm-Ørum-Vestervig amter og må være en afskrift af den domsudskrift, som Højesteret sendte til amtmand Frederik Hauch.

Den originale tekst

Da efter Tiltale, Giensvar, og denne Sags forefundne beskaffenhed blev Löverdagen den 24de Martij fornævnte Aar 1759 saaledes frem for Rætt kiendt og afsagt. – Else LaursDaatter bør hensættes til forvaring Hendes Livs tiid. Datum ut supra. Nostro sub Sigillo. Teste Fideli et Dilecto Conciliario Intimo et Institiario Nostro. –

H. F. Levetzau L.S. / Klevenfel[dt]
Dommens Rigtighed tilstaaes af
F. Hauch

Teksten i en nudansk version

Efter tiltale, svar og efter sagens beskaffenhed, sådan som den er forefunden, så blev der afsagt følgende dom i den nævnte sag lørdag den 24. marts 1759: Else Larsdatter idømmes forvaring på livstid. Datum ut supra. Nostro sub Sigillo. Teste Fideli et Dilecto Conciliario Intimo et Institiario Nostro. –

H.F.Levetzau (Seglets placering) / Klevenfeldt
Dommens rigtighed bekræftes af
F. Hauch

Kilde: Landsarkivet for Nørrejylland, Dueholm-Ørum-Vestervig amters arkiv, pakke 46, Indkomne breve 1757-59

Bilag 29

Højesteretsdommens forkyndelse for Christen og Else, torsdag den 19. april 1759. Hvor det beskrives, hvordan Else Larsdatter og Christen Poulsen Bunch reagerer på Højesterets dom, samt hvordan herredsfogdens stedfortræder, sønnen Johannes, ser på Christens muligheder for at klare de økonomiske krav, som dommen medfører.

Den originale tekst

Anno1759 dend 19 aprilis er den udi allernaadigste høyeste Rætt dend 24 Martii sidst afvigte afsagde dom for Christen Poulsen Bunche i Hans huus i Vording for ham og huustruen Else Larsdaatter og hendes bevogtere Lydelig oplæst og forkyndet af os underskrevne Christen Poulsen Vilsbyll af Nors og Jens Olesen af Vording, derved Konen som allernaadigst er hendømt til forvaring hendes Livstiid taug stille Men manden Christen Pouelsen beklagede sig, at han hverken havde stæd og leilighed til, og ey heller ævne, at bekoste saadant stæd hvorudi hans forvildede Huustrue kunde forvares, ja det er og hver man[d] bekiendt, at u-agtet endeel nærmeest omkring liggende Sognets Beboere af en Christelig med lidenhed over hans Huustrues beklagelige tilstand, har bevogtet hende som ey kunde bevare sig selv, men heller attraade at beskadige sig sel[v] baade paa legems og Siels vegne, saa har dog til vagterne[s] fortæring siden den 27 Julij 1758 medgaaet saa meget, Dernæst ved Reiser og bekostninger til hiem og Landstinget i den haarde vinters tiid onde veye og andre slette og sørgelige omstændigheder at eenhver vel kand slutte, at en fattig fæstebonde mand paa 2 td 7 skp 3 fk hartkorn er ved alt saadant i bund og grund bleven svækket og neppe vil forvinde den skade baade paa Sind og ringe formue; Hans Huustrues venner har været som Jobs venner og de har snart ikke villet vedkiende sig hende og mindre hiulpet ham med noget, ligesom og de nemlig de nærmeste paarørende ere selv i en fattig tilstand; det er og bliver ham paa saa ringe et stæd og med slette vilkaar desuden, heel og aldeeles u-mueligt at kunde bekoste sin stakels Kones varetægt hendes og oppasseres forflægning med viidere; men forhaaber den allernaadigste og fromme Konge og landets fader allernaadigst henseer til hans og alles nød; Dog indtil anstalt og ydermeer allernaadigst Reso-

Teksten i en nudansk version

Den 19. april 1759 er dommen, som er afsagt af Højesteret den 24. marts i sidste måned, tydeligt blevet oplæst og forkyndt for Christen Poulsen Bunch, hustruen Else Larsdatter og hendes bevogtere i deres hus i Vorring af underskrevne Christen Poulsen Vilsbyll af Nors og Jens Olesen af Vorring. Konen, som er dømt til forvaring på livstid, tav under oplæsningen, men manden Christen Poulsen beklagede sig over, at han hverken havde sted, mulighed eller evne til at betale for et sted, hvor hans forvildede kone kunne sættes i forvaring. Det er desuden alle og enhver bekendt, at selv om en del af de nærmestboende fra sognet af kristen medlidenhed med hans hustrus beklagelige tilstand har passet hende, der ikke kunne tage vare på sig selv, men tværtimod øvede skade på både sit legeme og sin sjæl, så har det været bekosteligt at sørge for vagternes fortæring siden den 27. juli 1758. Dernæst har rejser til Herreds- og Landstinget i den hårde vinter med elendige veje og alle mulige sørgelige omstændigheder og omkostninger i den forbindelse betydet, hvilket enhver vel kan forstå, at en fattig fæstebonde med en gård på 2 td. 7 sk. og 3 fk. hartkorn er blevet så svækket ved alt dette, at han næppe kan genoprette den skade, det har forvoldt både på sindet og en i forvejen ringe formue. Hans hustrus venner har været som Jobs venner og har nærmest ikke villet kendes ved hende og endnu mindre har de nærmeste pårørende understøttet ham, eftersom de selv sidder dårligt i det. Derfor er og bliver det ham, der lever under så ringe og dårlige forhold, helt og aldeles umuligt at kunne bekoste sin stakkels kones varetægt samt hendes og hendes oppasseres forplejning, men han håber, at den allernådigste og fromme konge og landsfader vil vise hensyn til hans og alle andres nød. Indtil yderligere for-

lution kand indhentes maae hand i hans tunge skiæbne endnu opbie tiiden og til yderste udgive det hand formaaer, at saaledes som foranførte passeret og af manden talt og udsagt er bekræfter vj med Lovens Eed, Saa Sandt hielpe os Gud og Hans Hellige ord. Vording utsupra, Christen Poulsen. Jens Olufsen. Udi min Søns Johan Lybechers overværelse paa mine Vegne er ovenmelte passeret. –
testerer Peder Lybecker

anstaltninger og beslutninger kan forventes, må han så forholde sig afventende med sin tunge skæbne og til det yderste betale, hvad han formår. At ovenstående er sket, og at manden har udtalt sig som beskrevet, bekræfter vi med lovens ed – så sandt hjælpe os Gud og Hans hellige ord.

Vorring som anført, Christen Poulsen. Jens Olufsen. I min søns Johan Lybeckers overværelse på mine vegne er ovenstående sket.– Peder Lybecker.

Kilde: Landsarkivet for Nørrejylland, Dueholm-Ørum-Vestervig amtsarkiver, kollegieprotokol 1755 – 1764 / B. 1A – 7 (tilføjelse til brev fra amtmand Frederik Hauch til Stormægtigste arvekonge af 7. juni 1759)

Bilag 30

Herredsfogedens henvendelse til amtmanden, tirsdag den 24. april 1759. Hvori herredsfoged Peter Lübecher beder amtmand Frederik Hauch beslutte, hvordan Else Larsdatters sag skal håndteres og derudover frabeder sig yderligere ulejlighed med sagen.

Den originale tekst

Høilærte og Velbaarne Hr Etatz-Raad
Allerhøistærede Hr Amtmand!

Den udi Allernaadigste HøiesteRett d: 24de Martii sidstafvigte over Else LauritzDaatter af Vorring afsagde og mig til Bekiendtgiørelse og Efterlevelse under Deres Velbaarenheds HøiRespective af 16de hujus tilstillede Dom, er og for Hænde og Hændes Mand den 19de Ejusdem lovligen forkyndet, som Paaskriften paa Dommen og ellers Hosfølgende Verificeret Copie af Forkyndelse Mændenes Forretning beviiser.

Da nu udi Allernaadigste Høieste Retts Dom befahles og indeholdes disse Ord: "Else Lauritzdaatter bør hensættes til Forvarring Hændes Livs Tiid" og ikke benævnes Stædet, hvor Else Lauritzdaatter skal forvarres, og paa hvad Maade Hun skal underholdes, da hverken Mand eller Venner har dertil leilighed eller Ævne, og Deres VelbaarnHed ej heller har behaget, noget derom at ordinere; Saa bliver til Deres VelbaarnHed underdanig indstillet, enten om De Gunstbehagelig ville giøre Forestilling til Allernaadigst Resolutions Erholdelse, eller og Lade Foranstalte, hvorledes Forholdes skal, hvorhos tillige Underdanig beder, at jeg bliver befriet for videre

Teksten i en nudansk version

Højlærde og velbårne hr. etatsråd
allerhøjstærede hr. amtmand!

Den højrespektive dom, som i den ærede Højesteret er afsagt den 24. marts over Else Larsdatter i Vorring og tilstillet mig til bekendtgørelse og udførelse af Deres Velbårenhed den 16. i denne måned, er den 19. i denne måned lovligt forkyndt for hende og hendes mand, således som påskriften på dommen og desuden medfølgende verificerede kopi af forkyndelsesmændenes forretning beviser.

Det befales i den allernådigste højesteretsdom, at: "Else Larsdatter bør sættes i forvarring på livstid". Det nævnes imidlertid ikke, på hvilket sted Else Larsdatter skal sættes i forvaring eller på hvilken måde, hun skal forsørges, og da hverken hendes mand eller hendes venner har lejlighed eller mulighed for dette, og da Deres Velbårenhed ej heller har ønsket at beordre noget desangående, så indstilles det til Deres Velbårenhed, at De venligst stiller forslag om, hvordan den allernådigste beslutning bliver opfyldt eller træffer afgørelse om, hvordan der skal ageres. Desuden beder jeg venligst om, at jeg må blive befriet for yder-

Uleilighed og Umage i denne Sag, hvorudi jeg ej aleene har været Dommer, men og efterat Dommen var afsagt, har jævnligen været paabyrdet alle Deele her at besørge og alt hvis Actor eller anden beskikket Mand dertil skulle udrette, saa at jeg ikke har haft liden Fortræd og Møie.

Hvornæst med all optænkelig Estime forbliver
Hælædle og Velbaarne Hr Etatz-Raadz
Allerhøistærede Hr Amtmands
Underdanig Tiener
Peter
Lübecher

Thisted
den 24de Aprilis 1759/

ligere ulejlighed og besvær i denne sag, som jeg ikke alene har været dommer i, men hvori jeg også, efter at dommen var afsagt, jævnligt har været bebyrdet med det, som aktor eller andre beskikkede personer skulle have udrettet. Jeg har således haft ganske megen besvær og møje med sagen.

Således forbliver jeg med al tænkelig agtelse
højlærde og velbårne hr. etatsråds,
allerhøjstærede hr. amtmands
underdanige tjener
Peter
Lübecher

Thisted,
den 24. april, 1759

Kilde: Landsarkivet for Nørrejylland, Dueholm-Ørum-Vestervig amters arkiv, pakke 46, Indkomne breve 1757-59

Bilag 31

Brev fra amtmanden til stiftsøvrigheden i Ålborg, lørdag d. 28. april 1759. Hvori amtmand Frederik Hauch forhører sig om muligheden for, at Else Larsdatter kan sættes i forvaring på Ålborg Hospital.

Den originale tekst

Til Hr Geheime-Raad Holck og Hr Biskop Brorsen i Aalborg den 28 april 1759

Herved haver ieg den ære at sende Copie af den allernaadigst afsagte Dom for Høyeste-Rætt under 24 Martij sidstleden, hvoraf erfares at qvinden Else LaursDaatter bør hensættes til forvaring hendes Livs Tiid. Endnu tilkiendegiver Hr Commerce Raad Lybeckers indsluttede attest at hendes Mand hverken haver stæd eller ævne til at holde hende i forvaring; altsaa tager ieg mig den friehed at fornemme hos deres Excellence og deres Høyærværdighed om hun maatte sendes til Aalborg Hospital siden det allernaadigst er befalet udi adskillige Rescripter, det ved hver hoved Hospital skal være værelser for vanvittige folk bør imodtages og nyde fornøden underholdning. I forventning af høystærede Resolution, forbliver ieg med ald optænkelig og pligtskyldigst høyagtelse pp

Teksten i en nudansk version

Den 28. april 1759.
Til hr. geheimeråd Holck og hr. biskop Brorsen i Ålborg.

Hermed har jeg den ære at sende en kopi af den allernådigst afsagte dom fra Højesteret den 24. marts i år, hvoraf det erfares, at kvinden Else Larsdatter bør sættes i forvaring på livstid. Desuden kan det ses af vedlagte attest fra hr. kommerceråd Lybecker, at hendes mand hverken har sted eller midler til at have hende i forvaring. Derfor tager jeg mig den frihed at forhøre hos Deres Excellence og Deres Højærværdighed, om hun kunne sendes til Ålborg Hospital, da det allernådigst er befalet i adskillige reskripter, at der ved ethvert hovedhospital skal være værelser, hvor sindssyge personer kan opholde sig og få passende forplejning.

I forventning om Deres venlige beslutning forbliver jeg med al tænkelig og pligtskyldige højagtelse Deres…etc. etc.

Kilde: Landsarkivet for Nørrejylland, Dueholm-Ørum-Vestervig amtsarkiver, kollegieprotokol 1755 – 1764 / B. 1A – 7

Bilag 32

Svar fra stiftsøvrigheden i Ålborg på amtmandens henvendelse, torsdag den 17. maj 1759. Hvori stiftsøvrigheden, stiftamtmand Holck og biskop Brorson, afslår at lade Else Larsdatter få ophold på Ålborg Hospital og derudover udtrykker deres mening om, hvilke økonomiske forpligtelser, der påhviler henholdsvis Christen og Christen og Elses slægtninge.

Den originale tekst

Fra Hr Geheime-Raad og Stiftbefalingsmand Baron Holck og Biskop Broersen i Aalborg den 17 May 1759ve

Paa deres Velbaarenheds meget ærede Missive af 28 Aprilis sidstleden angaaende Else Larsdaatter af Nors som deres Velbaarenhed, fordi bemelte qvinde er ved Høyeste Rættes Dom afsagt dend 24 Martii, dømt til at hensættes til forvaring hendes Livstiid; og fordi hendes Mand har, da den allernaadigste Dom blev ham og hans huustrue forkyndet, svaret at han hverken havde stæd eller ævne til at holde hans huustrue i forvaring, vilde af os fornemme om denne bemelte Qvinde maatte sendes til Aalborg Hospital, for der at imodtages og at nyde fornøden underholdning i de værelser som efter allernaadigste befalinger ere indrettede til dem som af vanvittighed og sinds forstyrrelse blive hiemsøgte, skulle vi til tienestelig giensvar melde, at den forvaring [s]om de rasende indsluttes da i, naar ald lemfældigere forvaring, er forgieves, er for tung for denne arme Qvinde som behøver en mildere og taaleligere bevaring end en Daare Kiste, hvormed hendes sind som vi aldeeles frygter for aldeeles kunde blive forstyrret: Vi kand nok tenke hendes Mand icke eene kand bekoste hendes ophold og forvaring, dog, synes os at hans Samvittighed maatte tvinge ham til at komme hans hustrue til hielp efter Evne aarligen, begge[s] Samfrender burde efter billighed gribe Manden under Armen: og hvad der saa feylede i den aarlig udkomst kunde tilleges af Herreds Cassen. Vi forbliver med megen Estime pp:

J:Holck B:Brorson.

P:S: Deres Velbaarnhed remitteres herved den os tilsendte Copie af den for høyeste rætt allernaadigst afsagde dom som den af Hr Commerce

Teksten i en nudansk version

Fra hr. geheimeråd og stiftamtmand, baron Holck og biskop Brorson i Ålborg den 17. maj 1759.

Deres Velbårenhed har i Deres meget ærede skrivelse af 28. april oplyst, at Else Larsdatter af Nors ved en højesteretdom den 24. marts er dømt til at sættes i forvaring på livstid. De har desuden oplyst, at hendes mand ved forkyndelsen af den allernådigste dom har meddelt, at han hverken havde plads eller mulighed for at bekoste sin hustrus forvaring.

På den baggrund har De villet forhøre hos os, om den nævnte kvinde kunne sendes til Ålborg Hospital og der opholde sig og få fornøden forplejning i et af de værelser, som efter allernådigste befaling er indrettet til de personer, som er plaget af vanvid og sindssyge.

Vi skal derfor i embeds medfør svare, at den forvaring, som de sindssyge omfattes af, når al lempeligere forvaring ikke lader sig gøre, vil være for streng for denne arme kvinde, som har brug for en mildere og tåleligere forvaring, end hun kan få i en dårekiste.

Hvis hun anbringes her, vil vi nære frygt for, at hendes sind vil blive totalt forstyrret.

Vi har forståelse for, at hendes mand ikke har mulighed for alene at bekoste hendes fortæring og forvaring, dog synes vi, at hans samvittighed burde tvinge ham til på årsbasis efter evne at støtte hustruen. De to ægtefællers slægtninge burde i rimeligt omfang støtte økonomisk, og hvad der så manglede af den årlige udgift kunne betales af herredskassen.

Vi forbliver Deres ærbødigste etc. etc.

I. Holck B. Brorson

PS: Vi tilbagesender hermed til Deres Velbårenhed den os tilsendte kopi af den allernådigste højesteretsdom samt hr. kommerceråd

Raad Lybecker over sammes forkyndelse holdte forrætning.

Lybeckers beskrivelse af forkyndelsesforretningen.

Kilde: Landsarkivet for Nørrejylland, Dueholm-Ørum-Vestervig amtsarkiver, kollegieprotokol 1755 – 1764 / B. 1A – 7

Bilag 33

Brev fra amtmanden til Frederik den Femte / Danske Kancelli, torsdag den 7. juni 1759.
Hvori amtmand Frederik Hauch beder om anvisning på, hvordan han skal foranstalte Else Larsdatters forvaring, efter at stiftsøvrigheden har afslået at lade hende opbevare på Ålborg Hospital.

Den originale tekst

Stormægtigste
Allernaadigste arve Konge og Herre

Fra det Danske Cancellie er mig tilsendt en allernaadig[st] Høyeste Rætts Dom, hvorefter en bonde kone, som haver taget livet af sit eget barn, er tilDømt at hensættes til forvaring hendes livs tiid; og da allernaadigst erfares af indlagde forrettning [1] *fra Commerce Raad bye og herredsfoged Peter Lübecher at bemelte Qvindes mand ey haver ævne at holde sin Kone i forvaring, har ieg været andleediget, at fornemme hos h^r^ Geheime Raad og Stiftbefalingsmand Baron Holck og h^r^ Biskop Brorsen i Aalborg, om oftmelte qvinde maatte sendes til Aalborg Hospital, siden adskillige allernaadigste Rescripter befaler: at derved et hver Hospital skal være Leilighed til at imodtage Vanvittige mennisker i Stiftet; mens indsluttede brev fra h^r^ Geheime Raad Holck og h^r^ Biskop Brorsen tilkiendegiver, at hun ey ved Hospitalet kand blive modtaget: altsaa tilbeder ieg mig all[er] underdanigst Deres Kongel: May^ts^: allernaadigste befaling hvorleedes denne Qvinde Else Larsdaatters forvaring af mig skal foranstaltes*
Jeg henlever i allerdybeste underdanighed
Deres Kongl: Maystets
pp:
Hauch
*dend 7 Junii 1759^ve^*

Teksten i en nudansk version

Stormægtigste, allernådigste arvekonge og herre.

Jeg har fra Danske Kancelli fået tilsendt en allernådigst højesteretsdom, ifølge hvilken en bondekone, som har taget livet af sit eget barn, er dømt til livsvarig forvaring.

Da det af den vedlagte beretning fra kommerceråd, by- og herredsfoged Peter Lübecher fremgår, at den nævnte kvindes mand ikke er i stand til selv at have sin kone i forvaring, har jeg foranlediget, at der blev forespurgt hos hr. geheimeråd og stiftamtmand baron Holck og hr. biskop Brorson, om den nævnte kvinde kunne sendes til Ålborg Hospital, da adskillige allernådigste reskripter befaler, at ethvert hospital skal være i stand til at modtage sindssyge mennesker fra stiftet.

Det vedlagte brev fra hr. geheimeråd Holck og hr. biskop Brorson viser imidlertid, at hun ikke kan modtages på hospitalet.

Jeg udbeder mig derfor allerunderdanigst Deres Kongelige Majestæts allernådigste befaling, om hvorledes jeg skal foranstalte forvaringen af denne kvinde, Else Larsdatter.

Jeg forbliver med den største underdanighed
Deres Kongelige Majestæts etc etc.
Hauch
den 7. juni 1759

[1] Se bilag 29

Kilde: Landsarkivet for Nørrejylland, Dueholm-Ørum-Vestervig amtsarkiver, kollegieprotokol 1755 – 1764 / B. 1A – 7 og Landsarkivet for Nørrejylland, Biskoppens og stiftøvrighedens kopibog 1756-1760 / C1-17

Bilag 34

Svar fra Frederik den Femte / Danske Kancelli, lørdag den 7. juli 1759. Hvori der gives tilsagn om, at Else Larsdatter kan indsættes i forvaring i Pesthuset i København mod en ydelse på 40 skilling ugentlig.

Den originale tekst

Fra Det Danske Cancelli den 7 Julij 1759ve

Under den 7 Junij sidstleden har hr Etats-Raad forrestillet, at efterat dem var bleven tilsendt en høyeste Rets Dom hvorved en bonde Kone navnlig Else Larsdaatter som har taget Livet af sit eget barn, var dømt at hensættes til forvaring hendes livs tiid og bemelte Qvindes mand ey haver Evne til at holde hende i forvaring, har Hr Etatz-Raad tilskreven Hr Geheime-Raad Baron Holck og hr biskop Broersen, for at fornemme om hun ikke kunde sendes til Aalborg Hospital for der at imodtages i de værelser, som ere indrettede for vanvittige; men at de derpaa havde svaret, at om dette qvindemenniske blev indsat i en Daare Kiste hvor de rasende indsluttes, befrygtes det, at hendes Sind kunde aldeles blive forstyrret. Des aarsage hr Etatz Raad har forrespurgt sig hvorleedes med bemelte Else Larsdaatters forvaring af dennem skal foranstaltes; Thi har Jeg, i anledning af den fra Præses og Directeuren for det fattiges væsen herover indhendtede Erklæring herved villet tilmelde hr Etatz-Raad at fornævnte Else Larsdaatter vel kand indsættes i et af Pesthuusets Forvarings Kamre; men som denne stiftelse henhører til Kiøbenhavns Sivile fattiges væsen og saaledes er hende u-vedkommende, saa maatte derimod, for hendes forflegning, som sædvanligt, betales 40 Skl. ugentlig, hvilke qvartaliter bliver erlagte til Inspecteuren ved Convent huuset, altiid et Qvartal forud, og vil da dessen 40 s: ugentlig for saavidt Konen[s] mand og frender ey deraf formaaer at betale, udreddes af amtets eller Herrets fattige Casse hvorom hr Etatz-Raad vil besørge den i saa maade behøvende for anstaltning; Jeg forbliver pp:

Teksten i en nudansk version

Danske Kancelli, den 7. juli 1759.

Den 7. juni i sidste måned har De hr. etatsråd fremført, at De havde modtaget en højesteretsdom, hvori en bondekone ved navn Else Larsdatter, der havde taget livet af sit eget barn, var dømt til at sættes i forvaring på livstid. Da den nævnte kvindes mand ikke har midler til at have hende i forvaring, har De skrevet til hr. geheimeråd baron Holck og hr. biskop Brorson for at forhøre, om hun ikke kunne sendes til Ålborg Hospital og der indsættes i et af de værelser, som er indrettet til sindssyge. Svaret derpå var, at hvis denne kvinde blev indsat i en dårekiste, hvor de sindssyge opholder sig, så frygter man, at hendes sind for alvor kunne forstyrres. Derfor har De, hr. etatsråd forespurgt, hvordan De skal forholde Dem til foranstaltningen af nævnte Else Larsdatters forvaring.

Jeg har derfor indhentet en erklæring fra præses og direktøren for fattigvæsenet og kan oplyse hr. etatsråden, at den førnævnte Else Larsdatter sikkert kan indsættes i et af Pesthusets forvaringskamre. Da denne stiftelse hører under Københavns Civile Fattigvæsen, og således er hende uvedkommende, må hun imidlertid, som reglerne er, betale 40 skilling ugentlig for sin forplejning. Pengene erlægges til inspektøren ved Konventhuset kvartalsvis; altid et kvartal forud. Hvis konens mand og slægtninge ikke formår at betale de 40 skilling, kan det manglende udredes af amtets eller herredets fattigkasse, hvilket hr. etatsråden da vil sørge for at sætte i værk.

Jeg forbliver

etc. etc.

Kilde: Landsarkivet for Nørrejylland, Dueholm-Ørum-Vestervig amtsarkiver, kollegieprotokol 1755 – 1764 / B. 1A – 7

Bilag 35

Brev fra amtmanden til herredsfogeden, tirsdag den 24. juli 1759. Hvori amtmand Frederik Hauch foreslår herredsfoged Peter Lübecher at stævne Christen Poulsen Bunch og hans slægtninge for Herredsretten, for der at afgøre, hvad hver enkelt skal betale til Else Larsdatters ophold i Pesthuset.

Den originale tekst

Velædle og Velbr hr Commerc-Raad ! Det er dem bekiendt Jeg under 7de hujus haver erholdt skrivelse fra det Danske Cancelli at Christen Poulsen Bunches Kone Else Larsdaatter maatte henføres til Kiøbenhavn for at indsættes i et af Pest-huusets Forvarings Kammer hvorfor ugentlig skal betales 40 sk: - hvilke Penge saavidt Konens Mand og Frænder ey deraf formaaer at betale, skal udreedes af amtets eller Herredetz Fattiges Casse; da nu ved min seeneste Nærværelse i Thisted endel af frænderne udeblev; som af hr Commerce Raaden vare tilsagte at møde i Thisted altsaa Synes ieg, for at komme til en Endelig Slutning, det bliver best Hr Commerce Raaden indstævner bemte Christen Poulsen Bunche og Frænder, for at se i mindelighed afgiort, hvad enhver dertil vil betale, og i fald nogen formuende ey godvillig vil betale noget, Da at Dømme derudj hvor meget De skal betale, ellersom de bør der for frie at være. – Jeg forbliver med meget Høyagtelse Deres Velbyrdigheds tienstskyldige tiener F. Hauch, Høyriis d 24de Julij 1759 – Læst i Retten paa Hillerslef Hundborg Herreders ting d 11te Septr 1759 Test. Peter Lübecher.

Teksten i en nudansk version

Velædle og velbyrdige hr. kommerceråd.
De er jo bekendt med, at jeg d. 7. i denne måned fik brev fra Det Danske Kancelli med oplysning om, at Else Larsdatter kunne overføres til København og der indsættes i et af Pesthusets forvaringskamre for 40 skilling ugentlig, hvilket beløb, hvis konens mand og slægtninge ikke er i stand til at betale, skal udredes af amtets eller herredets fattigkasse.

Da jeg sidste gang var i Thisted, erfarede jeg, at en del af de slægtninge, som De, hr. kommerceråd, havde indkaldt til møde i Thisted, var udeblevet. Jeg synes derfor, at det, for at få sagen afsluttet, er bedst, at De indstævner Christen Poulsen Bunch og hans slægtninge, for i mindelighed at søge afgjort, hvad hver enkelt af dem vil betale, og såfremt de velhavende af disse ikke vil betale, at De da ved dom pålægger dem, hvad de skal betale, eller om de bør være fritaget derfor.

Jeg forbliver med stor højagtelse Deres velbyrdigheds tjenstskyldige tjener, F. Hauch, Højriis d. 24. juli 1759 – Læst i retten på Hillerslev-Hundborg Herredsting d. 11. sept. 1759. Godkendt af Peter Lübecher.

Kilde: Landsarkivet for Nørrejylland, Justitsprotokol for Hillerslev-Hundborg Herreder 1748-1762 B 1753-1762 fol. 759

Bilag 36

Møde i Herredstinget, tirsdag den 7. august 1759. Hvor Christens slægtninge udebliver, hvor Elses svoger Christen Bach i Hinding tilbyder at stille et kammer til rådighed og hvor de fleste fremmødte fra Elses familie iøvrigt vægrer sig ved at bidrage til betalingen af hendes varetægt.

Den originale tekst

[Tiir]sdagen den 7. Aug. Ao 1759 blev Retten satt og Betien[t] [i] Overværelse af Tinghørere: Anders Deignboel, Frands Møller, [E]rik Gregersen,

Teksten i en nudansk version

Tirsdag den 7. august, 1759 blev retten sat og ført i overværelse af tinghørerne Anders Deignboel, Frands Møller, Erik Gregersen, Mik-

Mikkel Alstrup, Peder Skindrup, Christen Skindrup, Poul Simonsen, alle af Thisted og Peder Sørensen af Thinstrup. Efterat Herretsfogden, CommerceRaad Lübecher til i dag i allerunderdanigste Følge og Anledning af Skrivelse fra det danske Cancellie til Höiædle og Velbaarne S^r og EtatsRaad og Amtmand Hauch, og hans derefter udstedede Ordre havde Ladet tilvare saavel Else Larsdaaters Mand Christen Poulsen Bunche i Vording, og hans Beslægtigede som og Else Larsdaatters Slægt og nærmeste PaaRørende, for at overlægge, hvorledes det med forn^te Else Larsdaatter skal forholdes om De enten vil udreede de ugentlig til hændes Kost og Varetægt fastsatte 2m 8s: eller og paa sikker Stæd indsætte hænde, og der ligeledes Besørge hændes Varetægt og Forplegning som De saameget meere er i stand til, som De meestendeel ere af Gud velsignede, og i dets henseende ikke mangle noget. Og var da nu mødt forbemeldte Venner, den Sygelige og skrøbelige koenes ÆgteMand Christen Poulsen Bunche, men og ej fleere paa den Side og hændes Paarørende hændes halv Broder Jacob Pedersen i Kanstrup, Ligesaa hændes Halv-Søster Maren Pedersdaatters Mand Christen Bache i Neder Hinding. Af andre hændes Paarørende Jens Jepsen i Thorsted, som hændes Sødskende Barn Christen Kirche ibm som have[r] hændes Sødskende Barn til Ægte, Peder Jepsen i Kalleru[p] hændes Sødskende Barn, Niels Christensen i Schaaru[p] som haver til Ægte hændes Sødskende Barn Jens Michelsen i Schindrup, Ligeledes havende til Ægte hændes Sødskende Barn, Christen Steentoft i Vester Vandet, Ligesaa have[nde] hændes Sødskende Barn til Ægte og Mons Christen Sch[aa]rup i Thisted, som og er et Sødskende Barn til hænde, h[voraf] aleene førbem^te Christen Bach i Hinding tilbød sig at bekoste et Lidet Cammer at indsætte Else Larsdaatter udj, endog baade af kiærlighed og Skyldighed, og saav[el] det staar i hans Magt sørge for, at hænde ikke gives eller overlades saadanne ting og Instrumenter hos sig hvormed hun kunde giøre nogen Ulykke paa sig selv, men [om] hun ellers skulde udfinde nogen ting, til at dræbe sig se[lv] ved, da vil han være Ligesaa uskyldig deri som han nu er opvakt af Gud at antage sig hænde, som hverken hæ[n]des mand eller øvrige tilstædeværende Venner vil alvor[li]gen understøtte og særdeeles Manden, som ej paa [no]-

kel Alstrup, Peder Skindrup, Christen Skindrup, Poul Simonsen, alle fra Thisted og Peder Sørensen fra Tingstrup. Herredsfogden, kommerceråd Lübecher havde til i dag, i allerunderdanigste følge og anledning af skrivelse fra Danske Kancelli til højædle og velbårne Sr, etatsråd og amtmand Hauch, og hans derefter udstedte ordre, ladet såvel Else Larsdatters mand Christen Poulsen Bunch i Vorring og hans beslægtede som Else Larsdatters slægt og nærmeste pårørende tilsige for at beslutte, hvordan de ville forholde sig til nævnte Else Larsdatter: om de enten vil udrede de til hendes kost og omsorg fastsatte 2 mark og 8 skilling ugentlig eller indsætte hende på et sikkert sted og ligeledes der tage sig af hendes omsorg og forplejning, hvilket de for de flestes vedkommende er i stand til, da de er velsignet af Gud og i så henseende ikke mangler noget.

Af de førnævnte venner var mødt den sygelige og skrøbelige kones ægtemand Christen Poulsen Bunch, men så heller ikke flere på hans side. Af hendes pårørende: hendes halvbror Jacob Pedersen i Kanstrup og hendes halvsøster Maren Pedersdatters mand Christen Bach i Neder Hinding. Af hendes pårørende var der desuden

- Jens Jepsen i Thorsted, der er hendes fætter,
- Christen Kirche, sammesteds, som er gift med hendes kusine,
- Peder Jepsen i Kallerup, hendes fætter,
- Niels Christensen i Schaarup, der er gift med hendes kusine,
- Jens Michelsen i Skinnerup, der ligeledes er gift med hendes kusine,
- Christen Steentoft i Vester Vandet, der ligeledes er gift med hendes kusine,
- monsør Christen Schaarup i Thisted, der også er fætter til hende.

Af disse tilbød kun førnævnte Christen Bach i Hinding at bekoste et lille kammer, som Else Larsdatter kunne bo i. Han gjorde det både af kærlighed og af pligt og ville, såvidt det står i hans magt, sørge for, at hun ikke fik overladt ting og redskaber, hvormed hun kunne skade sig selv. Hvis hun alligevel skulle finde på noget, så hun kunne dræbe sig selv, så vil han være ligeså uskyldig deri, som han nu er vakt af Gud til at tage sig af hende, hvilket hverken hendes mand eller øvrige tilstedeværende

gen Maade vil beholde hænde hos sig i Gaarden, og imo[d] hvilket alt han ikkuns Prætenderer af hændes Venner for hænde for Tilsiun, Umage og Forpflegning ugentlig: 2m. 8s. Er om Aaret 21 Rd^ler^ 4m. Af hvilken Summa hændes Mand Christen Bunche tilbød aarligen at svare 2 Rd^ler^ og hændes Halv-Broder Jacob Pedersen 1 Rd^ler^ og Christen Steentoft 1 Rd^ler^ og Monsr Christen Schaarup 1 Rd^ler^. De øvrige Benævnte blev som Leviten og gik afsides bort, under Paaskud, at der vare nogle udeblevne, og kunde de undgaae saa vare de vel ej heller forbundne og i hvor Meget Retten end forestillte Dem Deres Pligt, saa vilde De dog ikke, hvorfore Retten maatte Lade allting beroe til Forestilling for den høie Øvrighed. -

Efter Rettens Paaraab var ej viider at Forrette. -

venner for alvor vil gøre. Især vil manden ikke under nogen omstændigheder beholde hende hos sig på gården. For alt dette forlanger han for opsyn, besvær og forplejning kun 2 mark 8 skilling om ugen af hendes venner. Det vil sige 21 rigsdaler 4 mark om året. Af denne sum tilbød hendes mand Christen Bunch at betale 2 rigsdaler om året, hendes halvbror Jacob Pedersen 1 rigsdaler, Christen Steentoft 1 rigsdaler og monsør Christen Schaarup 1 rigsdaler. De øvrige nævnte blev som levitten og gik afsides bort med den undskyldning, at der var nogle, som var udeblevet, og hvis de kunne slippe for at betale, så var de vel heller ikke selv forpligtede, og hvor meget retten end foreholdt dem deres pligt, så ville de dog ikke betale, hvorfor man måtte lade alt indstille for den høje øvrighed. Efter rettens påråb var der ikke yderligere at udføre.

Kilde: Landsarkivet for Nørrejylland, Justitsprotokol for Hillerslev-Hundborg Herreder 1748-1762 B 1753-1762 fol. 755-756

Bilag 37

Herredstingsstævning, tirsdag den 28. august 1759. Hvor ejeren af Skibstedgaard, Anders Skielsgaard, rejser sag ved Herredstinget for at idømme Christens og Elses navngivne slægtninge forpligtelse til at bidrage til betalingen for Elses varetægt.

Den originale tekst

Peter Lübecher deres Kongel: Maits Commerce Raad, Byefogedt i Thisted, samt Herretzfoged i Hillerslef-Hundborg Herreder, giør Vitterlig at for mig haver ladet andrage Hosbonden til Schibstedgaard i Nors Sogn Sr Anders Scheelsgaard hvorleedes Christen Poulsen Bunches Hustrue, som efter allernaadigste Høyeste Rettes Dom skal, formedelst det i sinds Uroelighed begangne barneMord, hensettes i bevaring Hendes Livs tiid hendes Venner efter a[t ad]skillige Kiærlige Invitationer saavel af Øvrigheden som andre ikke have kundet b[live] eenige om at sammenskyde og svare de 2m 8sk ugentlig, som til bemte Else Larsdaa[tters] ophold og til siun ved allernaadigst Cancelli-Resolution er paalagt at udree[de] af Hændes Slægt og Paarørende, hvor saavel Hændes bedrøvede Mand Chris[ten] Bunche, som endeel af hendes Slægtninge haver villig erbudet sig, at svare [et] Contingent – Ja

Teksten i en nudansk version

Peter Lübecher, Hans Kongelige Majestæts kommerceråd, byfoged i Thisted samt herredsfoged i Hillerslev-Hundborg herreder bekendtgør hermed, at ejeren af Skibstedgaard i Nors sogn, hr. Anders Skielsgaard, har fremført for mig, hvordan slægtningene til Christen Poulsen Bunchs hustru, som ifølge Højesterets dom skal sættes i forvaring på livstid på grund af det barnemord, hun begik i sindsuligevægt, selv efter flere kærlige tilbud fra såvel øvrigheden som fra andre ikke har kunnet blive enige om i fællesskab at svare de 2 mark 8 skilling om ugen for Else Larsdatters ophold og tilsyn, som det ellers, ifølge Kancelliets beslutning, er pålagt hendes slægt og pårørende at udrede. Kun hendes bedrøvede mand Christen Bunch og nogle få af hendes slægtninge har frivilligt tilbudt at yde et bidrag – Ja, Christen Bach i Hinding har tilbudt at stille et kammer til rådig-

Christen Bache i Hinding, at bekoste et Kammer til Hændes forvaring[,] videre Have Omsorg for hændes tilsiun og forpflegning naar han kunde faae forti[e]ning, der for ugentlig at nyde de paabudne 2m 8sk; Desaarsage bemte Sr Scheel[s]gaard seer sig nød til, for at Conservere Bonden og Stædet fra yderste Ruin, inden Retten a[t] lade paakiende, hvad enhver meern^te^ Else Larsdaatters Paarørende efter Deres Ævne og Vilkaar [i]Følge Allerhøjstbemte Resolution bør aarlig Contribuere til hændes ophold og tilsiun og d[er] for har været denne Stævning begierende; Thi stævnes herved at møde paa Hillerslef-Hundb[org] Herreders ting d 11te Sep^tr^ førstkommende Else Larsdaatters Paarørende: Jacob Pedersen i Kanstrup, Christen Bache i Hinding, Christen Kirche og Jens Jepsen i Thorsted, Niels Frost i Øster Schaarup, Peder Jepsen i Kallerup, Christen Steentoft i Wester Wandet og Jens Michelsen i Schinnerup, Item Sr Christen Schaarup i Thisted, saavel som Christen Poulsen Bunche paa sin Huustrues og egne Veigne, noch af hans paarørende: Jens Bunche i Hinding, Jep Andersen Færgegaard i Tveds Sogn, Jens Olesen af Schinnerup, Anders Simonsen af Nors, Christen Lund I Worring og Niels Østergaard i Hinding, for at paaføre den Deduction og Paastand, som Citanten agter, at lade giøre, og derefter afvente Rettens Kiendelse. Datum Thisted d 28 augustij Ao 1759 Peter Lübecher L:S: Læst i Retten paa Hillerslef-Hundborg Herreders ting d 11te Sep^tr^ 1759 – Testerer Peter Lübecher

hed for hendes forvaring og vil desuden sørge for tilsynet med og forplejningen af hende, hvis han for dette arbejde må tage sig betalt med de påbudte 2 mark 8 skilling om ugen. For at beskytte bonden og stedet mod total ruinering ser hr. Skielsgaard sig derfor nødsaget til at lade retten dømme om, hvad hver enkelt af Else Larsdatters flere gange nævnte pårørende, under hensyn til deres evne og vilkår og ifølge den nævnte beslutning, bør yde om året til hendes ophold og tilsyn. Dette er grunden til hans anmodning om denne stævnings udstedelse. Derfor stævnes til at give møde på Hillerslev-Hundborg Herredsting d. 11. sept. førstkommende måned Else Larsdatters pårørende: Jacob Pedersen i Kanstrup, Christen Bach i Hinding, Christen Kirche og Jens Jepsen i Thorsted, Niels Frost i Øster Schaarup, Peder Jepsen i Kallerup, Christen Steentoft i Vester Vandet og Jens Michelsen i Skinnerup. Ligeledes Sr Christen Schaarup i Thisted saavel som Christen Poulsen Bunch paa sin hustrues og egne vegne. Desuden af hans pårørende: Jens Bunch i Hinding, Jens Andersen Færgegaard i Tved sogn, Jens Olesen i Skinnerup, Anders Simonsen i Nors, Christen Lund i Vorring og Niels Østergaard i Hinding. Dette for at fremføre sagsøgers påstand og bevisførelse og derefter afvente rettens dom.

Thisted, d. 28. august 1759. Peter Lübecher (Locus Sigili). Læst i retten på Hillerslev-Hundborg Herredsting, d. 11. sept. 1759
Godkendt af Peter Lübecher.

Kilde: Landsarkivet for Nørrejylland, Justitsprotokol for Hillerslev-Hundborg Herreder 1748-1762 B 1753-1762 fol. 759

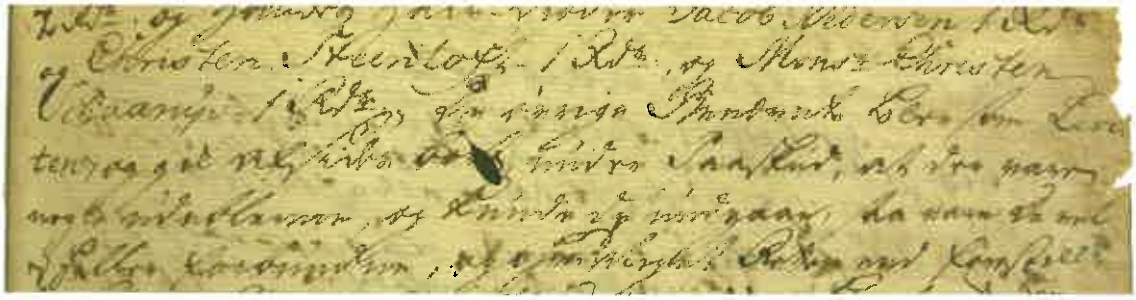

Detalje fra bilag 36

Bilag 38

Herredstingets retsmøde, tirsdag den 11. september 1759. Hvor der først oplæses et indlæg fra Anders Skielsgaard, derefter Herredsrettens stævning og endelig amtmand Hauchs skrivelse, før næsten samtlige af de enkelte indstævnede personer begrunder deres vægren ved at betale. Til sidst udsteder retten sin kendelse, der forpligter størsteparten af de indkaldte til at betale 1 rigsdaler i 2 år.

Den originale tekst

Tiirsdagen den 11te Septr. 1759 blev Retten sat og Betient i Overværelse af Tinghørere Peder Skindrup, Erik Gregersen, Frands Møller, Michel Astrup, Christen Vesløs, Poul Simonsen, alle af Thisted, og Peder Sørensen af Thinstrup

.....

Derefter blev for Retten indlagt een under Anders [S]chielsgaards Haand forfa[ttet] Indlæg for Retten blev læst og Lyder saaledes fol 758 --

Teksten i en nudansk version

Tirsdag d. 11. sept. 1759 blev retten sat og betjent i overværelse af tinghørerne Peder Skindrup, Erik Gregersen, Frands Møller, Michel Astrup, Christen Vesløs, Poul Simonsen, alle af Thisted, og Peder Sørensen af Tingstrup.

.....

Derefter blev retten præsenteret for et indlæg, der var forfattet af Anders Skielsgaard. Det blev læst op og lyder således (se fol 758):

For kronologiens skyld bringes her, sådan som det også skete på tinget, det nævnte indlæg, skrevet af Skibstedgaards ejer, Anders Skielsgaard, hentet fra referatets fol 758:

Velædle og Velbr Hr Commerce-Raad Velviise Hr Dommer! Den Respective Rettens Stævning, som under 28 Augustij af Deres Vlbr-hed er expederet og den 1ste og 3die Septr nest efter sees af Stevnings Mændenes paaskrift lovlig at være forkyndet bliver herved ydmygst fremlagt med begiering om dens læsning og Protocollation. Derhos følger Høyædle og Velbaarne Hr Etatz Raad og Amptmand Hauchs Skrivelse af 24 Julij næstleeden, som lige ydmygt begiærer at den maa læses og Protocolleres. Heraf saavel som Christen Poulsen Bunches som Hustrues Else Larsdaatters desværre ! all for vel bekienndt beklagelige tilstand seer Deres Velbrdhed behagelig adgangen til denne Dags anleggelse; thi hendes bedrøvede Mand Christen Bunche, som ved den Ulyksalige gierning med det af hans Hustrue forøvede barne Mord er sat i yderste bekymring og næsten bragt til Ruin er det umueligt at have hænde hos sig og forskaffe hænde tilbørlig forpflegning og tilsiun, hvorfor han med og over sin Evne haver ved det d 7de Augst holdte Forhør erbudet dertil aarlig at contribuere 2 Rdr ligesom og endeel af hændes Venner har fundet sig villige at giøre tilskud for deres deel, men de øvrige viiste sig motvillige, desaarsage bedes ydmygt at den Respective Rett ville i følge den fra Cancelliet udgangne befaling

Velædle og velbyrdige hr. kommerceråd, velvise hr. dommer. Rettens stævning, som er udfærdiget af Deres Velbårenhed d. 28. aug. og af stævningsmændenes lovlige underskrift ses at være forkyndt d. 1. og d. 3. sept. bliver hermed venligst fremlagt med anmodning om oplæsning og protokollering. Samtidig fremlægges den ærede hr. etatsråd og amtmand Hauchs skrivelse af 24. juli, som også venligst anmodes oplæst og protokolleret.

Deres Velbårenhed skal se denne skrivelse såvel som Christen Poulsen Bunchs og hans kone Else Larsdatters desværre alt for velkendte beklagelige tilstand som anledning til dette sagsanlæg, for hendes bedrøvede mand Christen Bunch, der er hensat i fortvivlende bekymring og næsten er bragt til ruin på grund af sin kones ulykkelige barnemord og umuligt kan have hende hos sig og give hende den fornødne pleje og opsyn, har ved det retsmøde, som blev afholdt den 7. august, over evne tilbudt årligt at bidrage med 2 rigsdaler. Det samme gør sig gældende for nogle af hendes slægtninge, som har været villige til at yde deres part, mens andre har vist sig at være uvillige, og derfor anmodes der venligst om, at den ærede ret vil efterkomme Kancelliets be-

sampt Etatz-Raadens derpaa grundede Skrivelse, behage at paakiende, hvad enhver af de Indstævnte Paarørende efter deres Evne bør aarlig svare til hændes, Else Larsdaaters forpflegning og Tilsiun Paa det man derefter kand vide, hvad hielp og tilskud man haver at anhold[e] om hos de høye og Respective Herrer Directeurer for de fattiges Væsen efter Høystbemte Resolutions videre Indhold. – Vel ere der i Vestervig Sogn nogle af Else Larsdaatters Porørende, men som samme ere deels uden for denne Jurisdiction, og deels bekiendte af saa maadelige Omstændigheder, at de ei formaar at udreede nogen saadan aarlig udgift og lige saadans [Om]stændighed haver det i den sidste deel med Jacob i Kanstrup; thi haabes ydmygst at den Velb: Hr Dommer ved Dommens afsigt seer derhen, at Ald Vidtløftig-hed og uleilighed baade nu o[g i] fremtiiden kan blive forbyget, I forventning heraf Lever ieg stedse Velædle og Ve[lbr] Hr Commerce-Raad Velviise Hr Dommers allerydmygste tiener Anders Scheelsgaard, Scheelsgaard d 11te Septr 1759. – Læst i Retten paa Hillerslef Hundborg Herredsting d 11te Septr 1759
Testerer Peter Lübecher –

faling og den derpå begrundede skrivelse fra etatsråden og afsige dom om, hvad hver enkelt af de indstævnede kan og bør svare til Else Larsdatters forplejning og tilsyn, så man derefter får klarhed over, hvilken hjælp og hvilket tilskud der skal søges om hos de ærede direktører for fattigvæsenet, sådan som det videre er anført i den nævnte befaling. Ganske vist er der i Vestervig sogn nogle af Else Larsdatters pårørende. Men dels er de udenfor denne rets myndighedsområde, og dels er de kendt for at leve under så beskedne forhold, at de ikke vil kunne udrede en passende årlig udgift. Tilsvarende økonomiske forhold gælder for Jacob i Kanstrup.

I forventning om at den ærede dommer med domsafgørelsen forårsager, at alle besværligheder og al ulejlighed både nu og i fremtiden kan blive forebygget, forbliver jeg Deres velvise og velbyrdige hr. kommerceråds, velvise hr. dommers ydmygste tjener.

Anders Skielsgaard, Skielsgaard, d. 11. sept. 1759.

Læst i retten på Hillerslev-Hundborg Herredsting d. 11. sept. 1759 - Godkendt af Peter Lübecher

Efter oplæsning af Anders Skielsgaards indlæg fortsættes referatet:

Hvormed fulgte den for Retten d 28de Aug sidst udtagne Stævning [1] *, og den fra Høyædle og Velbaarne hr EtatsRaad og amtmand Hauch indløbne Skrivelse* [2] *af 24 Julii sidst, hvilke alle 2de Documenter bleve for Retten oplæste og efter Ordenen lyder fol 759 –*
Derpaa bleve De indstævnte af Retten paaraabte, og da først efter Touren var Jacob Pedersen i Kanstrup dertil forfalden, men Christen [Ba]che i Hinding havde indsendt til Retten sit Lov[li]ge Forfald og derhos tillige tilkiendegivet, at Han ikke [vi]ger fra den Kierligheds og Christendoms pligt, som [ha]n sin daarlige og Vanvittige Neste eller Hans Hue[s]troes Halv-Søster er pligtig deels efter Guds ord, deels efter Naturens og Kiærligheds Lov, og deels efter [Han]s Kongel. Mais Allernaadigste Tilhold og Befaling [m]en i dag, som forhen, erklærer, at naar alle bliver [e]nige om

Derefter fulgte stævningen af 28. august og skrivelsen fra den ærede etatsråd og amtmand Hauch af 24. juli.

Begge dokumenter blev oplæst for retten og kan findes på fol. 759 -

Derpå blev de for retten indstævnede råbt op, hvoraf den første var Jacob Pedersen i Kanstrup.

Christen Bach i Hinding havde meldt lovligt forfald fra retten, men havde vedlagt en tilkendegivelse af, at han ikke vil forsømme den kærlighedens og kristendommens forpligtelse, som han dels ifølge Guds ord, dels ifølge naturens og kærlighedens lov og dels ifølge Hans Kongelige Majestæts allernådigste påbud og befaling har overfor sin syge og vanvittige næste, hans kones halvsøster, men at han i dag ligesom tidligere erklærer, at når alle bliver enige om at deles om at betale et årligt beløb på 21 rigsdaler 4 mark, så bliver det for hver

[1] Bilag 37
[2] Bilag 35

at betahle et aarlig gaaende eller paa[lyden]de 21 Rdr 4m, bliver det en ringe Sag for Hver [som] ingen uden af en forfuesen Kiærlighed, Egensindighed [u]fornuftighed eller Modtvillighed har nødig at be[f]rie eller undrage sig fra; thi Han for sin Part vil som meldt, og forhen indført er, imodtage, opvarte og forflege Hænde, og hvis ikke da at give den, som Hænde vil imodtage, eller til Hændes aarlige Subsistence 2 Rdr - Dernest erklærede Jacob Pedersen af Kanstrup, at Han for sin bekiendte fattige Evnedt skyld ikke kand om aaret betahle meere end 1 Rdr, da Hans Evne og tilstand er lidet at reigne imod de øvrige Venners. – Christen Kirche og Jens Jepsen siuntes ikke, at De kunde give noget, eller paalægge Dem selv, nogen aarlig Byrde. Paa Niels Frostes Weigne mødte Sr Peder Mortensen fra Ulstrup, og Ærbødigst tilkiendegav, at bemeldte Niels Frost ikke kunde entrere til at udlove nogen visse PengeUdgift til den saa kaldede Vanvittige Qvinde Hændes Underholdning at Contribuere; thi Niels Frost er en Fæstebonde og de aarlige kongelige Contributioner, Hosbondens Landgilde og [tjeneste]Folk, Løn at afstædkomme saavelsom sin iboende Gaards Bygning og Besætning hidindtil har kundet medtage alt hvad han kunde sammensanke, og desuden til endeel og paa endeel besynderlige udgifter vanskelige Avlstiider har maattet begiære Hosbondens Hielp og Dilation; og om saa var, Hans Leilighed var end af den Beskaffenhed, at Han aarlig kunde tilstaae at kunde Contribuere til bem^te Vanvittige Qvindes Underholdning, viides i dag ikke nogen Lov, der kunde tilbinde Ham, imod Hans Villie saadant at giøre eftersom Christen Bunches Tilstand er for nærværende tiid bedre end enten Niels Frostes eller Endeel af de øvrige Indstævnte Besvogredes, saa at Han uden Hie[lp] eller Assistence af Nogen, naar ellers Villien er derhos formaar at underholde sin Hustroe; Og som Cit[an]ten ikke Hidindtil har fremlagt noget der i allmindelighed forbinder Svogre og Slægtskab, til at underholde det Menniske som Haver sin ÆgteFælle i Live og i goe[d] Stand, Langt mindre de Blant saadan Slægt eller Svogerskab, der dertil ingen Leilighed eller Evne haver; Saa haabede Sr Mortensen, den Respective Dommer fra det Stævnemaalet ommelder holder Ni[els] Frost Circumvaleret. – Peder Jepsen, Jens Michelsen, Jens Bunche, Jeppe Andersen, Jens O[le]sen, Anders Simonsen, Chri-

enkelt en let sag, som ingen, af andre grunde end forstyrret kærlighed, egensindighed, uforfnuft eller modvilje, har grund til at befri sig for eller unddrage sig. Han for sin part vil, som det er sagt og ført til protokols, modtage, passe og pleje hende, og hvis det ikke bliver hos ham, hun skal forvares, vil han betale 2 rigsdaler årligt for hendes underhold til den, som vil modtage hende.

Derefter erklærede Jacob Pedersen af Kanstrup, at han på grund af sine beskedne økonomiske evner ikke kan betale mere end 1 rigsdaler om året, da hans situation er ringere end de øvrige slægtninges.

Christen Kirche og Jens Jepsen syntes ikke, at de kunne give noget eller pålægge sig selv nogen årlig byrde.

På Niels Frosts vegne mødte hr. Peder Mortensen fra Ulstrup og tilkendegav, at Niels Frost ikke kunne indlade sig på at binde sig til et bestemt beløb til den såkaldt vanvittige kvindes forsørgelse, for han er fæstebonde og har brugt alt, hvad han har kunnet skrabe sammen, på årlige kongelige ydelser, landgilde til sin husbond, løn til tjenestefolk, bygninger og besætning. Desuden har han i vanskelige avlstider måttet bede sin husbond om hjælp og henstand med en del usædvanlige udgifter. Men selv om hans situation havde været af en sådan beskaffenhed, at han kunne have ydet et årligt bidrag til den nævnte vanvittige kvindes forplejning, så har han ikke kendskab til nogen lov, der imod hans vilje kan tvinge ham til en sådan ydelse, og eftersom Christen Bunchs situation for tiden er bedre end både Niels Frosts og en del af de øvrige indstævnte svogres, så kunne han uden hjælp eller bidrag fra nogen, hvis blot han havde viljen dertil, forsørge sin kone.

Og da sagsøgeren indtil nu ikke har fremlagt noget, der i almindelighed forpligter svogre og slægtninge til at forsørge et menneske, som har en rask og rørig ægtefælle, for ikke at tale om at forpligte de personer af et svogerskab og slægtsskab, som hverken har mulighed eller evne til det, så håbede hr. Mortensen, at den ærede dommer undlader at indbefatte Niels Frost i det, som sagsanlægget handler om.

Peder Jepsen, Jens Michelsen, Jens Bunch,

sten Lund og Niels Østergaard, undskyldte sig paa Lige Maade, som Christen Kircke, og deriblant nogle af Christen Bunches PaaRørende, at naar Hands Paarørende ikke fandtes villig, men imodsatte sig, saa formeente De endnu mindre til nogen aarlig Udgift at være forfalden, og saaledes foruden Christen Bache og Jacob Pedersen ikkuns alleene med goed Villie blev udlovet af Christen Steentoft 1 R^dr^, Christen Schaarup – 1 R^dr^, og Christen Poulsen Bunche – 2 R^dr^: - Da saa Retten ikke ved nogen enten kiærlig og mindelig eller allvorlig Forestilling kunde Blødgiøre de Vrangvillige Sind og Hierter, som naar Christen Lund exciperes, ikke kand klage over noget af det Tiimeliges Mangel, efter Deres Stand, men sidder i goede Stæder, og ere velholdne, og Hans Mai^ts^ allernaadigste Befahling visselig hensigter, at de formuende Venner og Paarørende skal noget til Hændes Ophold erlægge, Saa efterdie det og detsuden er bekendt nok, at Christen Bunche udj Langsommelig tiid har haft stor Plage af Udgifter, paa nogle Vidtløftige og bekaastelige Reyser, Hvorover han, som ikkuns lefver et Lidet Stæd, ey alleene er svækket paa kræfterne, men og hver Upartisk maa tilstaae at blive ham en puer Umuelighed, om han uden noget Tillæg skulde indsætte Hænde i Bevaring Lode Hænde Beobagte og forflege; Saa veed Dommeren ikke rettere at kiende, end paa de samtlige, som i dag uden sand Aarsag, har undskyldet sig, bør i 2 aar efter Dato til Christen Bunches Hustroes Else Larsdaatters Varetægt og Forphlegning, hver for sig paa Anmodning udgive aarlig i bem^te^ 2 aar – 1 R^dr^, paa det Hun nu [a]f de kiære Venners Hielp saaledes kand vorde understøttet med hvad ved denne Jurisdiction er enten udlovet eller nu paalagt, men efter den tiid da at [vær]e befriet saafremt Hans Kongel: Mai^ts^ ikke ander[l]edes allernaadigst skulle befahle, og dette Paalæg som alene skeer til den fattige Kones Conservation [og] hvormed ingen med Føie kand sige sig at være graveret [ef]ter den tiid saaledes Cessere; Hvad som nu saaledes [der]fra ikke kand udkomme, haabes Underdanig Koenens Venner uden for Jurisdictionen bliver behielpelig til eller tilforpligtes, Ligesom og Underdanig ind[s]tilles til den Høie Øvrighed det Manglende fra Amtets eller Herredets fattiges Casse at ordinere og til den Ende bliver denne Eragtning Høibemeldte Øvrighed til viidere Foranstaltning Underdanig

Jeppe Andersen, Jens Olesen, Anders Simonsen, Christen Lund og Niels Østergaard undskyldte sig paa samme maade som Christen Kircke. Og nogle af Christen Bunchs pårørende undskyldte sig med, at når hans pårørende ikke var villige, men modsatte sig at betale, så mente de sig i endnu mindre grad forpligtede til nogen årlig udgift.

Og således blev der godvilligt udover Christen Bach og Jacob Pedersen kun givet løfte af Christen Steentoft om 1 rigsdaler, Christen Schaarup om 1 rigsdaler og Christen Poulsen Bunch om 2 rigsdaler.

Da retten så ikke hverken ved kærlig, mindelig eller alvorlig henstilling kunne blødgøre de vrangvillige sind og hjerter, der med undtagelse af Christen Lund ikke kan klage over mangel på standsmæssige fornødenheder, men sidder på gode ejendomme og er begunstigede, og da Hans Majestæts befaling har den hensigt, at de velhavende slægtninge og pårørende skal bidrage til hendes ophold, og da det endvidere er velkendt, at Christen Bunch længe har været plaget af udgifter til lange og bekostelige rejser, som ikke alene har svækket ham, der kun bebor et beskedent sted, men også har gjort det aldeles umuligt for ham, hvilket enhver uden at tage parti for eller imod må erkende, uden noget tilskud at skulle indsætte hende til forvaring og lade hende overvåge og pleje, så ser dommeren ikke rettere end at idømme samtlige, som i dag ikke har haft en holdbar undskyldning, at de i 2 år fra dato, hver især på anmodning, årligt i de nævnte 2 år, skal betale 1 rigsdaler til Christen Bunchs hustru Else Larsdatters varetægt og forplejning, så hun nu ved kære venners hjælp kan blive støttet med, hvad der ved denne ret enten er lovet eller pålagt. Efter udløbet af tidsrummet skal de være fritaget, hvis ikke Hans Kongelige Majestæt befaler det anderledes, og påbuddet, som alene sker til den fattige kones beskyttelse, og som ingen berettiget kan sige sig besværet af, skal således efter den forløbne tid ophøre. Hvad der kommer til at mangle, håber man, de af konens venner, der bor uden for retsområdet, vil bidrage til eller pålægges. På samme måde anmodes den høje øvrighed om at ordinere det manglende fra amtets eller herredets fattigkasse, og med den

forestillet. –
Efter Rettens Paaraab var ej videre at forrette

hensigt bliver denne kendelse fremført til den høje øvrigheds videre behandling.
Efter rettens påråb var der ikke yderligere at forrette.

Kilde: Landsarkivet for Nørrejylland, Justitsprotokol for Hillerslev-Hundborg Herreder 1748-1762 B 1753-1762 fol. 758-759

Bilag 39

Regning til amtet for arbejdet som actor ved Herredstinget, fremsendt den 22. nov. 1759.
Hvor prokurator Knud Hee, med et års forsinkelse, specificerer sine udgifter i forbindelse med arbejdet som anklager ved Herredstinget i august 1758.

Den originale tekst

Regning

Over Kost og tæring, samt udlagte Penge udj Sagen contra delinqventinden Else Larsdaatter Jens Bunches [1] *Hustrue af Nors Sogn*

1758ve d: 31te Julij modtog ieg underdanigste Høyædle og Velbaarne Hr EtatzRaad og Amptmand Hauchs Høye ordre til sagens anlæg, da ieg stod færdig at reyse fra Thisted maatte saa forblive der at besørge sagen indstevnet og Reyste saa fra Thisted d: 2den aug: til mit Huus er 3 dage a dgen 2mk - - - - - - - - 1 rigd:
Udlagt til stevnings Mændene for at forkynde stevningen - - - 3 mk
d: 7de aug: reyste til Thisted, d: 8de ditto Indkaldte Sagen, d: 9de og 10de var med Rettens Middel ved seqvestrationsforretningen over Delinqventindens BoetzLod, maatte saa opholde mig i Thisted, for ey at besværge Bønderne med befordringskab i deris trange Høst til d: 15nd da sagen igien blev foretaget og d: 16de Reyste hiem i aldt 10 dage a dagen 2 mk er - - - - - 3 rigd: 2 mk
d: 28de aug: Reyst til Thisted d: 29 paa Tinget da domb i sagen blev afsagt.
d: 30 og 31te Reyst hiem i aldt 4re dage - - - - - - 1 rigd: 2 mk
Er i aldt 6 rigd: 1 mk

Hvilken min underdanigste regning saaledes allerydmygst indstilles til Høygunstigste approbation af dend, der med dybeste Soubmission underskriver sig

HøyEdle og Velbaarne
Hr EtatzRaad og Amptmand Hauch
Høybydende Høye Herre
Deris

Underdanigste ringe tienere
Knud Chr: Hee

Østgd. i Seerup
d: 22de Nov: 1759

[1] Fejlskrivning. Læs : Christen Bunches

Resolution

Forestaaende Reigning 6 rdr 1 mk approberes herved til Gotgiørelse, og altsaa maatte at behage at Velædle og Velbyrdige H^r KammerRaad og amtsforvalter Fog i Thisted af Dueholm, Ørum og Vestervig amters DelinqvintCasse at betale anførte Sex Rigsdaler 1 Mark til Sr Hee imod hans herpaa med [de]elende Qvittering. Høyris den 26de Nov: 1759^ve

Hauch

Oven staaende Regning 6 rigsd: 1 mk er mig efter Høyædle og Velbaarne H^r EtatzRaad og Amptmand Hauchs approbation, af Velædle og Velbyrdige Hr. Cammerraad og Amptsforvalter Fogg rigtig betaldt, hvorfor ærbørdigst og tachnemmelig qvitteres.
Thisted d: 6 decembr

Knud Chr: Hee

Kilde: Landsarkivet for Nørrejylland, Dueholm-Ørum-Vestervig amter, Kollegieprotokol 1755-1764. B1A21

Bilag 40

Åbenbart skriftemål, onsdag den 5. december 1759. Hvor sognepræsten Bent Curtz i kirkebogen gør sit notat om det åbenbare skriftemål, som Else Larsdatter må aflægge i Nors kirke.

Den originale tekst

No 40

De som publice ere absolverede udj Min Tiid i Menigheden ./.
No: 1. Ao. 1759 d. 5te Xbris Blev Else Lauridtor christen Bunckes Hustru i Vording udj Nors Kirke publice absolveret for Eet udj Sinds Vildelse og stor forvirrelse Gruesom begangne Mord paa Hendes Førstefødde og Eeneste Barn, Eet Drenge Barn 13ten Uger Gammel, i det da Barnet laae ved Hendes Bryste, og diede, overskar Hun med Een Kniv Dets Strubbe. Hun tilstoed strax gierningen (Som Var skeed før Min ankombst til Kaldet) faldt derpaa udj saa stoer Fortvivlelse, at Hun paa ingen Maade kunde vindes, eller overtales at troe, Her var endnu Naade i Himmelen at vente, men ved alle Lejligheder udj Arrest i Hendes Eegen Mands Huus i Vording Sögte udveye at legge Synd til Synd, og at bringe sig selv af dage. Saadan Fortvivlelse vedvarede over Aar og dag, da denne Vildfarende og fortvivlende Synderinde omsider Ved Guds Naade dog blev bragt paa dend Rette Vej, og til alle Retsindiges store Glæde blev Een ret Troende og Bodfærdig Synderinde. Hun blev af Hds Kongl: Majest. benaadet med Livet Saaledes: at Hun udj Sin Mands eller Eet andet Huus i Sognet skulde Sin Leve Tiid være i

Teksten i en nudansk version

Nr. 40

Dem der i min tid har fået åbenbar syndsforladelse i menigheden.
Nr. 1. Den 5. december 1759 fik Else Larsdatter i Vorring, Christen Bunchs hustru, åbenbar syndsforladelse i Nors Kirke for mordet på sit førstefødte og eneste barn, et drengebarn på 13 uger, et mord som hun i sindsforvirring og vildelse havde begået på grusom vis, idet hun med en kniv overskar dets strube, mens barnet lå og diede ved hendes bryst. Hun tilstod straks, hvad hun havde gjort, hvilket var sket før min ankomst til kaldet, hvorefter hun blev så fortvivlet, at hun på ingen måde kunne overbevises om, at hun kunne forvente sig nåde i Himmelen. Tværtimod forsøgte hun, mens hun var under opsyn i sin egen mands hus i Vorring, at begå endnu en synd ved at tage sig selv af dage. Denne fortvivlelse varede ved i mere end et år, indtil denne vildfarne og fortvivlede synderinde omsider gennem Guds nåde blev bragt på rette vej og til stor glæde for alle retsindige blev til en rettroende og angrende synderinde. Hun blev af Hans Kongelige Majestæt benådet på livet på den betingelse, at hun resten af sin levetid skulle sidde i for-

Forvarring paa hendes Eegne og Mandens Venners og nærpaarørendes bekostning: Guds Forsiun har føyet det meget forunderlig for Hende at Hun kom til Sin Svoeger, Christen Bach i Hinding, Er nu Eet stoer Gudfrygtigheds Exempel i vor Menighed, og skinner som Eet Lius iblant dend forvendte Verdens Slægt.

Kilde: Kirkebog for Nors Sogn 1759-1781 fol. 40

varing i sin mands eller en andens hus i sognet, hvilket skulle betales af hendes og hendes mands venner og slægtninge. Ved Guds forsyn er der sket det forunderlige for hende, at hun kom ud til sin svoger Christen Bach i Hinding, og hun er nu et strålende eksempel på gudsfrygt i vores menighed og skinner som et lys midt i verdens vildledte slægt.

Bilag 41

Memorial til kongen, den 23. november 1761. Hvori de to personer, Elses kusines mand Christen Steentoft og hendes svoger Christen Bach, beder om, at Else, der nu er restitueret, må vende tilbage til sin mand på Skibstedgaard. Datoen for anmodningen – den 23. november 1761 – ses ikke af notatet, men er fundet i bilag 43.
Anmodningen er, blandt andre notater, som også kan ses i dokumentet, fundet i Danske Kancellis supplikprotokoller under registreringsnummer 1171. I protokollens venstre kolonne er anført datoer og sagsindhold for modtagelse af diverse skrivelser med relation til henvendelse nr. 1171. Som det kan ses er disse notater fortsat i mere end to år.
Dette dokument er ikke transskriberet til en nudansk version.

Den originale tekst

Cancelli Collegium den 14 December: 1761 Til Amtmandens Erklæring Er indkommen dat: 12 Febr: 1762. af hosfølgende Præstens Erklæring sees at Else Larsd: er kommen igien til Helbrede og Samling og fører et ærbar og Christelig levnet. Men skiønt hverken Loven eller Høyeste Rets dom giør Skilsmisse i Ægteskabet; Saa vises dog, at Manden som hun har satt i skiekelig Velstand, har draget sin Kiærlighed fra hende, og vegret sig ved at antage hende enten til ægteskabs omgang eller til Huuse og ophold, mod Loven som paalegger den Eene ægtefælle at viise den anden sin kiærlighed i alle maader, hvorfore indstilles om det icke er billigt, at Manden Christen Bunck saa længe han gaaer hen i denne Motvillige Separation, bør af Gaarden, og af hans Hustrues forbeholden Boeslod aarlig at forsyne hende med skiekelig og fornøden underholdning uden byrde for hendes Venner eller anden.
Cancellie Collegium den 1 Martii 1762
Ordre til Amtmanden efter erklæringen
XXXXXXXXXXXXXXXXXXXXXXXXX
XXXXXXXXXXXXXXXXXXXXXXXXXXX
XXXXXX

1171 Christen Christensen Steentoft og Christen Bach af Hinding Bye i Aalborg Stift; forestille saaledes en deres Paarørende navnl: Else Laurs-Dotter som ved Høyeste Rett er bleven friekiendt at liide nogen Straf for det paa Hendes spæde barn i Raserie begangne Mord, eller hun skulde Hensættis i forvaring Hendes Livs Tiid, nu efter 2 Aars forløb hun haver været Hos Christen Bach er bleven restitueret saaledes at hun icke alleeniste Har faaet Hendes Sind i Roelighed, men endog ievnligen søger Herrens bord og ideligen Guds Huus med andre. bede derfore om Tilladelse, at Hun igien maa komme til Hendes fødestæd Schibstedgaard, Hvor Hendes Mand boer, og i fald Hand skulle undslaae sig derfore, ombedes at hun maae faae et Kammer i Gaarden og hendes ophold af Stædet, eftersom Manden er i gode omstændigheder i øvrigt beklager de sig over, at Hendes Sag ved under Retten icke tydelig nok er bleven undersøgt

Conseillet den 5 Martii 1762 Ligeleedes

Siden er Christen Povelsen Bunch fra Vorring indkommen med en Memorial hvorudi han andrager, at Hans Hustrues Venner har, under paaskud at det er skeet paa hendes vegne, tilkiøbt sig hans i fæste havende Gaard Schibsted, hvorefter han af hende er bleven opsagt. Da han nu har aarl: svaret til hans Hustrue alt hvad ham er paalagt, og dette alleene er gjort for at fortredige ham; Saa beder han at H: Majt vil forsvare ham for hans Kones Venners opspind saaledes at han maa blive ved sin gaard. Herhos een Skrivelse med 2de Copie Bielage..

Canc: Coll: d 13 juli 1763. Forbliver ved Lands Lov og Ret

[.....] efter ordre

Se viidere under No 1168

(Her står der:)

Henhører til No 1171

Ved en nye Memorial beder Christen Povelsen Bunch om det samme. [...]et Copie-Bielag[...] Canc: Coll: d: 28 Sept: 1763 Forbliver ved Lands Lov og Ret

Indl. efter ordre

Ved en nye Memorial beder han om det samme Canc: Coll: d:24 Octobr. 1763 Forbliver ved Lands-Lov og Ret.

Dertil: d: 27 Octobr: 1763 Ligeleedes.

Paa en nye Memorial om det samme forventer [..... .....] d 10 Dec 1763 forbliver ved Lands Lov og Ret.

Cancelliet den 17 December: [.....] Ligeleedes

Kilde: Rigsarkivet, Supplikprotokol 1761 II / Mikrofilm 45816 / opslag 1171.

Bilag 42

Cancelli Collegium den 14. december 1761. Den anmodning, som nævnes i bilag 41, behandles den 14. december i et Cancelli-Collegium. Efterfølgende er der påført notater, der i ultrakort form fortæller, hvad der senere sker i sagen. For overskuelighedens skyld er teksopsætningen redigeret (se illustrationen på næste side).

Den originale tekst

282 Cancellie Collegium den 14 December Ao 1761 Præsen[....] og ConferenceRaad Bartholin, EtatzRaaderne Luxdorf, Hælmstierne, Stampe og Graah samt Justi[ts]Raad Aagaard.

5y 1171 Christen Christensen Steentoft og Christen Back for Else Laurs Datter om løesladelse Amtmandens Erk[.....]

-Paa indk: Erkl: form: CC ordre til Amtmanden efter Erklæringen. Cons: d 5 Martii ligeledes. indl: ad exped:

- Paa Mem: fra Else LarsDatters Mand Christen Poulsen Bunck om Ret imod sin Kone, hvis Venner drive ham af sin Gaard form: CC d 13 Julii 1763. forbliver ved lands lov og Ret. J p: afs: d: [1] *efter ordre.*

- Paa nye Mem: form: CC d 28 Sept: 1763 det samme. J p: afs: d:

- Paa nye Mem: form: CC forbliver ved lands lov og Ret Cons. d 27 Octbr 1763. ligeledes. J p: afs. d:

- og Cons: 22 Decbr 1763 ligeledes. J p: afs: d:

[1] 'J p: asf: d:' betyder 'Besvarelse ved påtegning'

Kilde: Rigsarkivet, Cancellie Protocol 1761 5x & y - Arkiv nr. D106-42 og Cancellie Protocol 1763 5ø & 6a

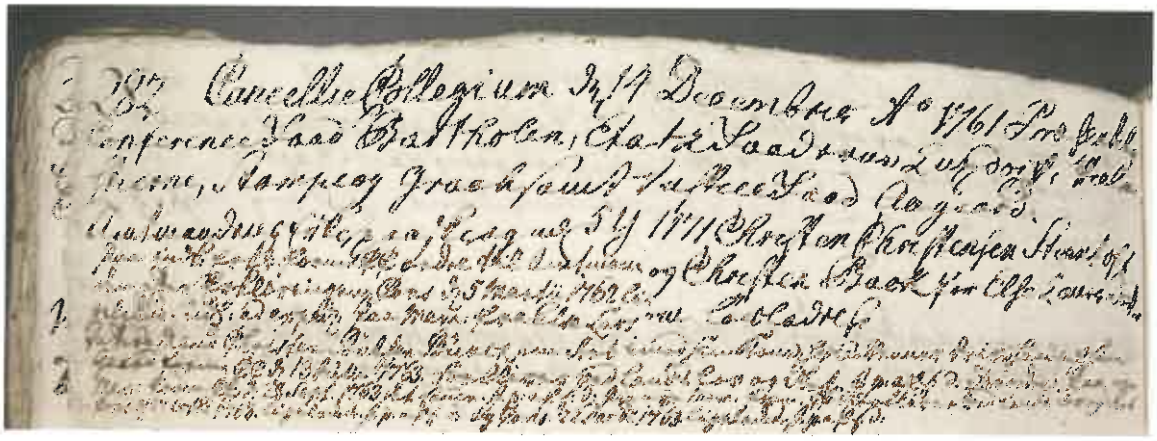

Den stump af Danske Kancellis Kanceliprotokol, som indeholder bilag 42. Rigsarkivet. Arkiv nr. D106-42

Bilag 43

Henvendelse fra amtmanden til herredsfogden om at udfærdige en erklæring, lørdag den 9. januar 1762. Hvori amtmand Frederik Hauch udbeder sig, at herredsfoged Peter Lübecher udarbejder en redegørelse om Christens og Elses forhold, specielt om Christen vil tage Else hjem til sig på Skibstedgaard.

Den originale tekst

Fra Christen Christensen Steentoft og Christen Bach af Hinding Bye Nors Sogn er indsendt til Hans Kongl Maj^t en underdanigst Memorial af 23 Novemb: 1761^ve, hvorudi anføres, at Else Laursdaatter i bemelte Sogn haver faaet sit sind i roelighed og derfor allerunderdanigst anholder om allernaadigst tilladelse, at hun igien maatte komme til hendes fødestæd Schibstedgaard, hvor hendes mand boer, som hun efter hendes foreldre hafde antaget med alt hvad de eyede, og derved satt hendes Mand i gode omstændigheder, som ellers tilforn var en fattig tienniste Karl og i stor gield; men, i fald hendes mand skulde undstaae sig for at antage hende, beder de begge Supplikanter paa hendes vegne, at Deres Kongel: Maj^t allernaadigst vil tillade, hun maatte faae et Kammer i gaarden og hendes ophold af stædet, efterdi hendes mand selv er i de omstændigheder at han meget vel kand underholde hende, paa det hun icke alleeneste ey meere skal være hendes venner til byrde, men endog at hun herefter kand faae et vis tilholds

Teksten i en nudansk version

Fra Christen Christensen Steentoft og Christen Bach i Hinding i Nors sogn er der til Hans Kongelige Majestæt indsendt en skrivelse af 23. november 1761, hvori det fremføres, at Else Larsdatter fra samme sogn har genvundet sin psykiske ligevægt, og derfor anmoder de høfligst om tilladelse til, at hun må vende tilbage til sin fødegård Skibstedgaard, som hendes mand bebor. Stedet overtog hun efter sine forældre sammen med alt hvad de ejede, hvilket skabte gode kår for hendes mand, der tidligere havde været en fattig, gældstynget tjenestekarl.

Hvis hendes mand imidlertid undslår sig for at lade hende komme tilbage, beder de to ansøgere på hendes vegne, om at Hans Kongelige Majestæt vil tillade, at hun alligevel får et kammer og sin kost på og af gården, eftersom hendes mand er i så gode kår, at han sagtens kan forsørge hende, så hun ikke længere ene og alene skal være en byrde for sine venner, men herefter kan have et fast tilholdssted og

sted og saaleedes ved guds naade fremture i det begyndte gode.

*Herpaa vilde det behage Velædle og Velbyrdige Hr Commerce Raad Bye og Herredsfoged Lübecher, saa snart mueligt er, at meddeele sin fuldstændig erklæring, og lade Else Laursdaatter saavel som hendes mand kalde for sig, for at erfare om Manden med een god villie vil tage konen til sig, hvis ikke, bliver spørgsmaalet: hvor meget mandens halve Boes-Lod kand beløbe sig, som vel med ald rette tilkommer konen, eftersom sligt ved Høyeste Rettes Dom icke er tildømt Hans Maj^ts^ Casse og i fald samme ey til hendes ophold og forflegning skulde kunde blive tilstrækkelig; hvad manden da skulde tilholdes aarlig at betale. Høyriis d: 9 Januarij 1762^ve^*

F.Hauch

således ved Guds nåde fortsætte sin gode udvikling.

Jeg vil derfor sætte pris på, at den ærede kommerceråd, by- og herredsfoged Lübecher hurtigst muligt udfærdiger en dækkende redegørelse om sagen til mig og lader såvel Else Larsdatter som hendes mand indkalde for at finde ud af, om manden godvilligt vil tage konen hjem. Hvis han ikke vil det, bliver spørgsmålet, hvor meget mandens halve formue kan beløbe sig til, da den vel rettelig tilhører konen og ikke ved højesteretsdommen er tilfaldet statskassen. Hvis den nævnte halve formue ikke er tilstrækkelig til hendes ophold og forplejning, skal det besluttes, hvad der årligt skal kræves betalt af manden.

Højriis, den 9. januar, 1762, F.Hauch

Kilde: Landsarkivet for Nørrejylland, Dueholm-Ørum-Vestervig amter, Indkomne Breve 1762, B1A-48

Bilag 44

Herredsfogdens erklæring om mødet i Nors præstegård, fredag den 22. januar 1762. Hvori herredsfoged Peter Lübecher udtrykker forundring over, at de aftaler, der blev indgået i Nors præstegård den 23. september 1761 allerede nu få måneder senere forsøges ændret, beskriver Christens aversion mod at lade Else kommer hjem på Skibstedgaard, beretter om Elses families tiltagende afstandtagen fra Christen, fortæller om hvordan Christen Bach er blevet overtalt til fortsat at have Else boende, viser sin mangel på forståelse for kravet om, at Christen skal betale Elses udgifter af halvdelen af sin formue og endelig udtrykker at Christens økonomiske formåen bør vurderes, for at hans bidrag til sagen kan fastslås.

Den originale tekst

Underdanig Erklæring

Jeg havde aldrig ventet, at den Forfaring, Aftale og Slutning som passerede i Nors Præstegaard sidstafvigte 23de Septr og derefter under 26de Ditto blev Deres Velbaarnhed ydmygst tilmeldet skulle inden 2de Maaneders Forløb være bleven Forandring undergiven Men hvad skal jeg skrive i den odieuse Sag. Manden Christen Bunch har saadan Frygt og Redsel for Koenen Else Larsdaatter, at han neppe kand see hende, mindre overtale sit Hierte, eller af andre lade sig overtale til at tage Hende i Huuse og Gaard og endnu mindre i Stue eller Seng har sig foregivende at Ligesom Hans Hiertelaeg blev ganske forandret ved den ulykkelige Gierning og Mord Hun giorde paa

Teksten i en nudansk version

Underdanig erklæring

Jeg havde ikke ventet, at det forløb, den aftale og den afgørelse, der blev truffet i Nors præstegård den 23. september og som Deres Velbårenhed derefter den 26. i samme måned blev informeret om, allerede før der var gået to måneder ville være ændret. Men hvad skal jeg skrive i denne ubehagelige sag. Christen Bunch har en sådan frygt og rædsel for sin kone Else Larsdatter, at han ikke tåler at se hende. Han kan heller ikke overvinde sig eller af andre lade sig overtale til at tage hende hjem til sig på gården og endnu mindre til at dele bord og seng med hende. Han synes, at ligesom hans følelser for hende er blevet totalt ændrede efter ulykken og hendes

Deres Barn, saa er og Frygten saaledes tilvoxen, at Han ey kunde være tryg i sit Sind, da Hun lettelig, om Hun var i Huus og Gaard for Hannem og fornam sig ikke at kunde nyde det Hun sigtede til, kunde blive i Sindet foruroeliget, og enten paa en eller anden maade forgribe sig. Hendes Venner derimod vil par Force see ham tvungen til at imodtage Hende, og da det ey kand skee, gierne saae Hans Undergang. Det havde været at ønske, at de got Folk, som GUd har velsignet ville baaret en Christelig Byrde i stæden for De melde om Entledigelse fra Byrde, saasom det er klart nok, at det lidet, som Enhver i de 2de første Aar udlovede, er for Endeel endnu indestaaende af blott Modtvillighed. Imidlertiid har Jeg, efter forestaaende Deres Velbaarenheds Ordre været udj Nors og udj Sogne-Præstens Hr. Bent Curtzes samt Sogne-Fogedens Overværelse forestillet Christen Bunke det som Hans Hustroes Venner paastoede, Men Hand, som forhen, forblev derved, aarlig at give Hænde noget, efter Hans ringe Leilighed, og igientoeg hvad Han fornte 26de Septbr havde indgaaet, hvorover Christen Bach, som og var nærværende, gav i Førstningen saadan Misfornøyelse tilkiende, at Christen Bunke skulle imodtage Koenen, thi Han vilde ey have længere med Hænde at giøre; Men da disse Trusels-Ord ey frugtede og ingen med goed Samvittighed skulde eller vilde contribuere i denne Casu til det, hvoraf ingen Fornøyelse, men en befrygtende Ulykke kunde flyde. Saa greebe Sogne-Præsten Hr. Curtz, saavel som jeg, til det Moyen, at tilspørge Christen Bache, om Koenen ikke var sund og frisk og befandt sig vel, hvortil Han svarede: Jo, og Om Hun ikke med det tillag Christen Bunke aarlig skulle levere, og det Hun med Hændes Arbeide kunde fortiene, meget vel kunde komme ud, uden Afgang eller Skade for Hannem? dertil Han svarede: det kunde vel være og det kunde Han ey sige imod, Men Hans og de øvrige Venners Paastand var, at Hun skulde komme til sin Mand og være hos ham. Endelig ved Vores Overbeviisning, om Hans og Hustroes faste Kiærlighed kunde af en slags Paastaaeighed og Vreede imod Christen Bunke udslukke Kiærligheden til Deres Søster, alt den stund Hun ey kunde være dem til Skade, Frygt eller Besværing, loed Han sig persvadere, saa længe Hun beholdte Fornuft og Forstand, havde Førlighed, og nød det, som Manden havde udlovet, dog vil-

mord på deres barn, så er hans frygt for, at han ikke kan være tryg ved hende, også vokset. Hun kunne jo let igen blive sindsforvirret, hvis hun hjemme hos ham mærkede, at hun ikke kunne få det, som hun ville, og kunne så på en eller anden måde forgribe sig. I modsætning dertil ønsker hendes familie, at han bliver tvunget til at tage imod hende, og da det ikke sker, ser de gerne hans undergang. Det havde været ønskeligt, om de gode bønder, som Gud har velsignet med gode kår, ville have båret en kristen byrde. I stedet for vil de fritages for en byrde. Det er desuden klart, at den smule, som de alle forpligtede sig til at betale i de første to år, for en dels vedkommende endnu ikke er betalt af ren og skær modvilje.

Jeg har nu, som jeg blev bedt om, været i Nors og har i overværelse af sognepræsten hr. Bent Curtz og af sognefogden forelagt Christen Bunch det forslag, som hans kones familie havde, men han holdt fast ved, at han som før efter ringe evne ville give hende et årligt bidrag og fremførte den aftale, han havde indgået den pågældende 26. september. Christen Bach, der også var tilstede, udtrykte i begyndelsen stærk utilfredshed med dette. Han forlangte, at Christen Bunch tog imod sin kone, for han ville ikke længere have noget med hende at gøre. Men da disse trusler ikke hjalp, og da ingen med samvittigheden i behold ville blande sig i en sag, der let kunne føre til ulykke, så greb sognepræsten hr. Curtz og jeg til det middel at spørge Christen Bach, om konen ikke var sund og frisk og havde det godt, hvortil han svarede: "Jo". Om det ikke, med det tilskud, som Christen Bunch årligt skulle yde, og med det hun med sit arbejde selv kunne bidrage, meget vel kunne resultere i, at han hverken kom til at lide tab eller skade? Dertil svarede han, at det kunne meget vel være rigtigt, og det kunne han ikke modsige, men hans og de øvrige betalendes holdning var, at hun skulle tilbage til sin mand og opholde sig dér. Til sidst fremførte vi, at når konens søster ikke var dem til hverken skade, frygt eller besvær, om det så ikke var sådan, at hans og hans kones kærlighed til søsteren kunne slukkes af ren og skær modvilje og vrede mod Christen Bunch? Med dette argument lod han sig overtale til at lade hende bo hos sig, så længe hun havde sin fornuft, forstand og førlighed i behold og modtog det, som

de Han ikke være forbunden til et stedsvarende Løfte, og meere kunde man saa ikke udrette, end som haabe til beste.

Concepten som Koenens Venner have, at Manden skulle deele til Hænde Hans halve Boeslod, gaaer over mit Begreeb; thi naar Høyeste-Rettes Dom har anseet Hænde at være Rasende og i Vildelse, da Hun giorde Drabet, og altsaa frietaget Hænde for Boeslods Forbrydelse, Saa veed jeg ingen Artikel i Loven, som kand være de got Folk til Tieneste. Ja jeg ponerer, om Hun efter slig Omstændighed skulle have lidt paa Udgift, om da ikke Lovens 6te Bogs 6 Cap: 17 Art var den retteste og nærmeste. Dernæst bliver Qvæstio: Hvo er den Dræbtes Arvinger in hoc casu? og hvad Formue kand et lidet spædt Barn have, som haver sine Forældre levende, undtagen samme af Oldefædre eller Andre var noget givet eller Testamenteret? Men det begriber jeg, at Koenens Venner ere heel U-raisonnable og ubillige, særdeeles de Formuende, at de vil paaskyde andre, for selv at undgaae at viise Barmhiertighed, og i en ringe Deel glemme Deres egen Slægt: og at Hændes Mand var U-Christelig, om Han ikke efter sin Evne for Deres Ægteskabs Baands skyld, ville ihuekomme Hænde; Og det bliver vel det høyeste, som kunde prætenderes af Hannem, at om Han ey godvillig vilde finde sig, Han da dertil blev taxeret og tilforpligtet efter sin formue og Leilighed. Saaledes er Passeret i Nors d: 13de hujus og Saaledes ere mine Underdanige Tanker i Thisted d 22de Januarii 1762

Peter Lubecker

manden havde lovet at yde. Dog ville han ikke være forpligtet på et vedvarende løfte. Og mere kunne man så ikke udrette. Blot håbe det bedste.

Den opfattelse, som konens venner har, at manden skal dele sin halve formue med hende, går over min forstand, for når højesteretsdommen har anset hende for at være sindssyg i gerningsøjeblikket og dermed fritaget hende for tab af sin formue, så kender jeg ingen artikel i loven, som kan tilgodese de gode bønder. Ja, jeg tænker, at hvis hun var blevet dømt til at betale noget, om det da ikke ville have været lovens 6. bogs 6. kapitels 17. artikel, som skulle have været anvendt, og så ville spørgsmålet have været, hvem den dræbtes arvinger var i dette tilfælde? Og hvad kan et spædbarn, som har sine forældre, have af formue, medmindre det havde fået noget eller havde arvet noget af sine forfædre eller andre? Men jeg kan forstå, at konens venner er aldeles ufornuftige og urimelige, især de velhavende, som vil lægge byrden over på andre for selv at undgå at vise barmhjertighed og således tilsidesætte deres egne familiemedlemmer på grund af smålighed. Det må dog også siges, at hendes egen mand ville være ukristelig, hvis ikke han for deres ægteskabs skyld vil komme hende i møde.

Så hvis han ikke godvilligt vil betale, så bliver det vel nødvendigt, at hans formue og betalingsevne bliver vurderet, og at han ud fra dette bliver forpligtet til at betale.

Således sket i Nors den 13. d.m. og således er mine underdanige tanker i Thisted, den 22. januar, 1762 Peter Lübecher

Kuverten, som herredsfogden sendte sit brev i

Kilde: Landsarkivet for Nørrejylland, Dueholm-Ørum-Vestervig amter, Indkomne Breve 1762, B1A-48

Bilag 45

Herredsfogdens brev til amtmanden, onsdag den 27. januar 1762. Det ser ud til, at amtmand Frederik Hauch har bedt herredsfoged Peter Lübecher om at rykke sognepræsten i Nors, Bent Curtz, for en erklæring om Else og Christens situation, en erklæring, som amtmanden er blevet bedt om at udfærdige til Danske Kancelli, så det kan svare kvalificeret på Christen Steentofts og Christen Bachs henvendelse af 23. sept. 1761. Bilag 41.
I brevet udtrykker han sig desuden om striden mellem Elses og Christens familier.

Den originale tekst

Høy, Ædle og Velbaarne Hr. Etatz, Raad
Allerhøjstærede Hr. Amtmand!

Jeg har den Ære at Remittere indlagte, med den Underdanige Forsikkring at have overleveret Hr. Bent Curtz det, som fulgte ved Deres Velbaarenheds Høy Respective Missive til Hans Erklæring; Men da jeg ikke fra Hannem har siden den tiid seet noget; Saa har jeg ikke længere kundet bie derefter, men erindret Hannem at besørge det til Deres Velbaarenhed om ey allereede skeet var; Imidlertiid synes mig, at de stridbare og af Concept-Magere omvendte og forvendte maatte udgiøre Deres Prætensioner, hvortil De have Formue, og skaane Dem fra Uleylighed, som nok har baaret Dagens Byrde, og for Ømheds og Christen Kiærligheds skyld contribueret, at Koenen ikke blev oversendt til Pest-Huuset; Dog er det ey at forundre sig over, at Verden, istæden for Tak Yder det, som er misfornøyeligt og uforskyldt. Og saaledes kand jeg befinde af Manden og Hans Venner, saa og af Koenen og Hændes Venner, som paa begge sider bære Arrighed og Vrede til mig, de første, fordje Koenen ikke blev skaffet af Veyen til stedsvarende Fængsel, saa Manden strax kunde have giftet sig, og de sidste, fordie jeg ikke er Ligesindet med dem, at Manden skulle tiltvinges, imod Hans Frygt og Aversion, at imodtage Koenen, og naar Han det ey ville, da at see Hans ganske Ødelæggelse. Hvornæst jeg med Min og Mines Underdanige Respects Anmeldning for Deres Velbaarenhed, Naadige Frue og Familie forbliver med all optænkelig Estime

Deres Velbaarnheds
underdanig Tiener
Peter Lubecker

Thisted
den 27de Jan: 1762

Teksten i en nudansk version

Højædle og velbårne hr. etatsråd,
allerhøjstærede hr. amtmand.

Jeg har den ære at tilbagesende vedlagte og kan forsikre Dem om, at jeg har givet hr. Bent Curtz det, som fulgte med Deres skrivelse vedrørende hans erklæring.

Da jeg ikke siden har hørt fra ham, mener jeg ikke længere at kunne vente og har derfor bedt ham om selv at sørge for at sende det til Dem, hvilket måske allerede er sket.

Med hensyn til sagen, så mener jeg, at de stridbare og af spekulanter fordrejede personer burde fravige deres krav, hvilket de har råd til, og skåne dem, der har tålt den største byrde ved med omsorg og kristen kærlighed at bidrage til, at konen ikke blev sendt bort til Pesthuset.

Dog kan man ikke undre sig over, at menneskene, i stedet for at takke, bidrager med utilfredshed og urimelighed.

Således ser jeg, at såvel manden og hans slægtninge som konen og hendes slægtninge er arrige og vrede på mig. De førstnævnte, fordi konen ikke blev skaffet af vejen i et blivende fængsel, så manden straks kunne have giftet sig, og de sidstnævnte, fordi jeg ikke er enig med dem i, at manden imod sin vilje og sin frygt skal tvinges til at modtage konen. Og heller ikke i, at hans modvilje skal føre til hans totale ruin.

Med underdanig agtelse for Deres Velbårenheds nådige frue og familie.

Deres Velbårenheds underdanige tjener
Peter Lübecher

Thisted, den 27. januar 1762

Kilde: Landsarkivet for Nørrejylland, Indkomne Breve 1762, B1A-48

Bilag 46

Sognepræstens erklæring, lørdag den 30. januar 1762. Hvori sognepræsten Bent Curtz beskriver henholdsvis Elses og Christens situation samt udtrykker stor misfornøjelse med den henvendelse, som to af Elses familiemedlemmer har rettet til kongen.

Den originale tekst

Underdanig erklæring!

Siden min andkomst til Nors og Tveeds Sogne, som disse Dyre kiøbte Meenigheders af guds Naade, og efter Kongens villie og beskickede Siæle Sørger /: som var dend 10 Junij 1759 :/ nogen tiid efter den allernaadigste høyeste Rættes Dom var afsagt over den da bedrøvede og fortvivlede qwinde Else Laursdaatter har ieg befunden hende saaleedes: var hendes Sind forhen i Wildfarelsens Stand opfyldt med Een mørk Skye og Taage, at hun ey kunde see veyen hun vandrede paa, nu vandrer hun i Lyset og skinder som et Lys for os i henseende til Guds Frygt og skickelighed; Hendes Stæd i Nors Kierke sauner hende aldrig uden svaghed formeener hende det; Hun har sin høyeste Lyst i Gud og Hands ord, viiser og Daglig som et meget oplyst Menniske kiendelig frugter af ordets læsning og hørelse. Velbaarne Hr Etatz-Raad! Nu er her en Sag, som i mine tanker er meget betydelig: Else Laursdaatter som af Naturen siunes at være beloed med særdeeles tung-sindighed, og hierte klemmelse, har inderlig Længsel efter endnu eengang at samles i ægteskab med sin forrige mand Christen Bunck i Vording, men manden har og haver aldrig ret Egte kiærlighed til hende, han vil icke han tør icke imodtage hende i sit huus, hvilket ey giver mig nogen forundring, thi brænd barn reddes jo stedse for Ilden. d.13 Janr: næstafvigte hørte ieg vel i Nors, at hendes venner giorte propositionen i deres allerunderdanigste Memorial sigtende alleene til at styrte Øvrigheden her i Thye og den fattige Præst i Nors udi yderste Frygt og stor sinds u-roelighed i fremtiiden.

Nors Præstegrd d 30 Janr: 1762 B.Curtz

Teksten i en nudansk version

Underdanig erklæring.

Jeg kom den 10. juni 1759 til Nors og Tved sogne af Guds nåde og efter kongens vilje valgt som sjælesørger for de kostelige menigheder her. Det var en tid efter, at den allernådigste højesteretsdom var afsagt over den dengang bedrøvede og fortvivlede kvinde, Else Larsdatter. Siden har jeg fundet, at mens hendes sind tidligere var hensat i forvildelse og som fyldt af mørke skyer og tåge, så hun ikke kunne finde vej, så vandrer hun nu i lyset og er selv et lysende eksempel for os i henseende til gudsfrygt og sømmelighed. Hendes plads i Nors kirke står aldrig tom, medmindre sygdom forhindrer hende i at møde op. Hendes hu står til Gud og Hans ord, og hun viser dagligt, at hun som et oplyst menneske har gavn af at læse og høre Guds ord.

Velbårne hr. etatsråd!

Jeg finder, at denne sag er af den største betydning. Else Larsdatter, der ser ud til at have medfødte tendenser til dyb tungsindighed og bekymring, længes inderligt efter at vende tilbage til ægteskabet med sin mand Christen Bunch i Vorring, men manden har og har aldrig haft ægte, kærlige følelser for hende. Han vil ikke og han tør ikke tage hende tilbage til sig, hvad jeg ikke er forundret over, for brændt barn skyr jo ilden.

Forleden, den 13. januar, hørte jeg i Nors, at hendes venner i deres underdanige henvendelse stillede forslag, der ene og alene har til formål at forlene øvrigheden her i Thy og den fattige præst i Nors med frygt og uro.

Nors præstegård, den 30. januar, 1762

B. Curtz

Landsarkivet for Nørrejylland, Dueholm-Ørum-Vestervig amter, Kollegieprotokol 1755 – 1764 B1A-7

Bilag 47

Amtmandens erklæring til Danske Kancelli / Frederik den Femte, fredag den 12. februar 1762. Hvori amtmand Frederik Hauch fremsender sognepræst Bent Curtz' erklæring og giver råd om, fremover at lade udgiften til Elses forvaring betale af Skibstedgaards overskud og Elses formue, så de to ægtefællers familier holdes skadesløse.

Den originale tekst

Allerunderdanigste erklæring

I anleedning Supplikanternes allerunderdanigste Memorials paaberaabende indhold, har ieg indhendtet Sogne-præstens erklæring om Else Laursdaatters nu værende tilstand som tillige med Memorialen herved allerunderdanigst sendes; alligevel at hendes i den tiid udi afsindighed forøvede Mord paa hendes spæde Barn icke efter deres Kongel: Maj^t allernaadigste Lovs 3de Bogs 16 Capitels 16 articuls 5 Paragraphe ophæver deres lovlig ægteskab, hvilchet icke heller ved allernaadigste høyeste Rettes Dom skeed er og at konen igien er kommen til helbred og samling, og fører et ærbar og christsømmeligt levnet; Saa viises dog at manden som hun efter hendes afdøde forældre har sadt i skickelig velstand, har draget sin kiærlighed fra hende, og vægrer sig ved at antage hende enten til ægteskabs omgang, eller til huuse og ophold, imod den allegerede allernaadigste lov som paalægger den Eene ægtefælle at viise den anden sin kiærlige og christelige hielp og undsætning i alle muelige maader; derfor det allerunderdanigst indstilles om Deres Kongel: Maj^ts icke allernaadigst finder for billigt at manden Christen Bunch saalænge hand [st]aar hen i denne modtvillige Separation; Bør af gaarden [o]g af hans Huustrues Boes-lod aarlig at forsyne hende med skickelig og fornøden underholdning uden Byrde for hendes Venner [e]ller andre. og saaledes indstilles Supplicanternes allerunderdanigste Memorial til Deres Kongel: Maj^ts allernaadigste Resolution.

Jeg forbliver i allerdybeste underdanighed pp:

Højriis dend 12 Feb^r 1762 F:Hauch

Teksten i en nudansk version

Allerunderdanigste erklæring

I anledning af indholdet af ansøgernes allerunderdanigste skrivelse har jeg indhentet sognepræstens erklæring om Else Larsdatters nuværende tilstand. Denne erklæring fremsendes hermed underdanigst sammen med skrivelsen.

Skønt det mord, som hun i sin tid begik i sindssyge på sit spæde barn, jo ikke, ifølge Deres Kongelige Majestæts allernådigste lov 3-16-16-5, ophæver deres lovlige ægteskab, hvilket det jo heller ikke er blevet med højesteretsdommen, hvorefter konen sidenhen er kommet sig, er blevet rask og fører et anstændigt og kristeligt levned, så har manden, som gennem hende og hendes afdøde forældre er blevet forholdsvis velhavende, dog vendt sig bort fra hende og vægrer sig ved at tage hende tilbage til sig såvel til ægteskabeligt samliv som til ophold hos sig, hvorved han går imod den nævnte allernådigste lov, der pålægger den ene ægtefælle at vise den anden sin kærlige og kristelige hjælp og bistand på alle mulige måder.

Derfor indstiller jeg allerunderdanigst, om Deres Majestæt ikke kunne synes, at det var rimeligt, at Christen Bunch, så længe han er så modvillig og holder sig separeret fra sin kone, bør forsørge hende ordentligt og rimeligt af gårdens overskud og af hustruen formue, så hendes venner eller andre ikke påføres nogen byrde.

Således indstiller jeg ansøgernes underdanigste anmodning til Deres Kongelige Majestæts nådige afgørelse.

Jeg forbliver i allerdybeste underdanighed osv osv. Højriis, den 12. februar 1762

F.Hauch

Landsarkivet for Nørrejylland, Dueholm-Ørum-Vestervig amter, Kollegieprotokol 1755 – 1764 B1A-7

Bilag 48

Frederik den Femtes reskript, fredag den 2. april 1762. Hvori det besluttes, at Else indtil videre fortsat skal bo hos en af sine slægtninge, at de to familier fritages for udgifter og at Elses forvaring skal betales af Christens udbytte fra Skibstedgaard og af Elses formue.

Den originale tekst

FREDERICH den Femte
af Guds Naade Konge til Danmark og
Norge, de Venders og Gothers, Hertug
udi Slesvig, Holsten, Stormarn, og Dyt,,
„marsken, Greve udi oldenborg og
Delmenhorst. –

Vor Gunst Tilforn! udi indkomen Memorial haver Christen Christensen Steentoft og Christen Bach af Nors Sogn på Thye, allerunderdanigst foredraget, at, efter at en Qvindes Persohn af Deres paarørende udi bemelte Nors Sogn, navnlig Else Laurs Daatter, for 3de aar siden ved Vores Høyeste Ret var bleven friekiendt for at straffes paa Livet, formedelst Hun i Raserie haver dræbt et sit spæde barn, imod at Hun skulle hensættes til forvaring hendes Livs tiid, er Hun, efter øvrighedens Foranstaltning bleven overleveret til den eene af Supplicanterne, som hendes Systers Mand, med vilkaar, at Hendes Mand Christen Bunch og hendes øvrige formuende Venner skulle betale til Hendes underholdning, med Kost Kammer og viidere 21 Rd' 4 M aarlig; Men at Hun nu er bragt til Sinds Roelighed, som at hun har kundet fremstille Sig til Herrens bord og jevnlig søger Guds Huus, Hvorfore De for os allerunderdanigst have anholdet, at, som Hendes Venner vægre sig ved, længere at giøre tilskud til Hendes underhold, og Hendes Mand, som ved Hendes Forældres Død er tilfalden god velstand, Selv formaaer at underholde Hende, Hun maatte nu igien sendes til Hendes Føde-Sted, Schibstedgaard udi forbemelte Nors Sogn hvor Hendes Mand boer; Samt i fald Hendes Mand skulle undslaae Sig for at antage Hende, at Hun da maatte gives et Kammer paa Gaarden, og Hendes ophold paa Stædet, paa det Hun ikke længere skulle være Hendes Venner til byrde, og at hun herefter kunde have et vis tilholds Stæd, det Hun og Selv attraaer; Da, som Det af Din herover indhændtede allerunderdanigste Erklæring erfares, at det forholder Sig saa-

Teksten i en nudansk version

FREDERIK den Femte
af Guds nåde Konge til Danmark og
Norge, de venders og gothers, hertug
i Slesvig, Holsten, Stormarn og Ditmarsken, greve i Oldenburg og
Delmenhorst.-

Vor gunst tilforn!
I en tilsendt skrivelse har Christen Christensen Steentoft og Christen Bach i Nors sogn i Thy fremført, at en af deres kvindelige pårørende i nævnte Nors sogn ved navn Else Larsdatter for tre år siden ved Højesteret var blevet frikendt for en dødsstraf, efter at hun havde dræbt sit spæde barn i sindssyge og efterfølgende var dømt til forvaring på livstid.

Hun er med øvrighedens foranstaltninger blevet overleveret til den ene af ansøgerne, hendes søsters mand, på den betingelse, at hendes mand Christen Bunch og hendes øvrige velhavende venner skal betale 21 rigsdaler 4 mark årligt for hendes kost, logi i et kammer og andre fornødenheder.

Men da hun nu har genvundet sin sindsligevægt, så hun eksempelvis har kunnet gå til alters og jævnligt går i kirke, så har de ansøgt om, at hun må vende tilbage til sit fødested Skibstedgaard i nævnte Nors sogn, hvor hendes mand bor, da hendes venner vægrer sig ved fortsat at yde tilskud til hendes forsørgelse, og da hendes mand, der blev velhavende ved hendes forældres død, nu selv er i stand til at sørge for hendes eksistens.

De ansøger desuden om, at såfremt hendes mand skulle undslå sig for at tage hende tilbage hos sig, at hun da må få et kammer på gården og dermed få ophold på stedet, så hun ikke længere skal være sine venner til byrde, men får et fast tilholdssted, hvilket hun også selv ønsker.

Da det af din indhentede erklæring om sa-

leedes, at Manden efter Hendes Forældres Død skal være bleven sadt i skikkelige Omstændigheder, men unddrager sig fra at ville antage Hende igien, enten til Egteskabs omgang eller til Huuse og ophold hos Sig. Saa er Vores allernaadigste Villie og befaling, at fornevnte Else LaursDaatter endnu og indtil viidere forbliver i Huuse hos en eller anden af Hendes Slegt og paarørende, hvorimod Manden, saalenge De fra hinanden saaledes ere Separerede skal være pligtig af sin Gaard og af sin Hustrues forbeholden boes Lod aarlig at forsyne Hende med skikkelig og fornøden underholdning, uden at det bør komme Hendes Venner, eller andre til byrde. Hvorefter Du Dig allerunderdanigst haver at rette, og herom fornøden anstalt at giøre; jndberettende udj øvrigt, at Du denne Vores allernaadigste ordre haver bekommet. befalendes Dig Gud. Skrevet paa vort Slot Christiansborg
udj Vores Kongelige Residentz Stad Kiøbenhavn den 2den Aprilis Anno 1762. –
Under Vor Kongelig Haand og Signet

FriderichR
/J.L.Holstein

gen kan erfares, at det forholder sig sådan, at manden efter hendes forældre død er kommet i gode kår, men undslår sig for at lade hende komme hjem, hvad enten det drejer sig om ægteskabeligt samliv eller om ophold hos sig på gården, så beslutter og befaler Vi, at den nævnte Else Larsdatter indtil videre skal forblive hos en af sine slægtninge, hvorimod manden, sålænge de således er adskilte, skal være forpligtet på af gårdens udbytte og af den formuedel, som er hans hustrus, årligt at forsørge hende på god og fornøden vis, uden at det bliver hendes venner eller andre til byrde.

Efter dette har du dig venligst at rette og sætte de nødvendige foranstaltninger i værk. Derudover bedes du give meddelelse om, at du har modtaget denne ordre.

Skrevet på Vort slot Christiansborg
i Vor regeringsby København, den 2. april 1762.

Under Vor Kongelige hånd og segl,

Frederik Rex

/J.L.Holstein

Kilde: Landsarkivet for Nørrejylland, Dueholm-Ørum-Vestervig amter, Reskripter og kollegiebreve 1663-1793, Arkiv B1A-22

Billedet på foregående side:
Frederik den Femtes Reskript befinder sig i original i Landsarkivet for Nørrejylland og er et smukt eksempel på embedsvældets formfuldendte brevtradition. Det store flotte segl, der har holdt brevet tillukket, er, efter 250 år, næsten forvitret væk her på brevets bagside, men brevfolderne viser endnu, hvordan dokumentet er blevet foldet til en lille kompakt kuvert. Adressaten er en så kendt person, at nogen egentlig adresse ikke er nødvendig. Kancellisekretæren sender derfor som en næsten personlig hilsen fra majestæten brevet afsted med påskriften:

Os Elskelig Velædle og Velbyrdige
Friderich Hauch, Vores Etatz Raad,
og Amtmand over Dueholm, Ørum og
Vestervig Amter. –

Efter at amtmanden har ladet reskriptet forkynde gennem herredsfogden, har denne på brevets venstre nu åbne flap skrevet: Den 14de og 15de Aprilis 1762 er forestaaende allernaadigste reskript forkyndet for Christen Steentoft og Christen Bache, som og for Christen Bunche og Else Laursdaatter til Deres allerunderdanigste Efterretning, - Testeres, Thisted den 17de Aprilis Ao 1762ve Peter Lubecker

Bilag 49

Brev fra amtmanden til Danske Kancelli / Frederik den Femte, onsdag den 14. april 1762.
Hvori amtmand Frederik Hauch bekræfter modtagelsen af det kongelige reskript af 2. april 1762

Den originale tekst

At ieg allerunderdanigst haver bekommet Deres Mayts allernaadigste ordre af 2den Aprilis sidstleeden betreffende Else Laursdaatter Bach [1] *fra Nors Sogn, som for 3de aar siden, formedelst at have dræbt et sit spæde barn i raserie er dømt at hensættes til forvaring hendes Livs tiid, hvorefter hun er bleven overleveret til een af hendes paarørende, skal fremdeeles indtil viidere forblive hos een eller anden af hendes paarørende, imod at hendes Mand Christen Bunck, saalænge de fra hin anden ere separerede skal være pligtig, af sin Huustrues forbeholdene boes lod aarlig at forsyne hende med skickelig og fornøden underholdning.*
dette indberettes i allerdybeste underdanighed af

Deres Kongel: Majts pp
F:Hauch

Høyriis d: 14 aprilij - 1762

Teksten i en nudansk version

Jeg har allerunderdanigst modtaget Deres Majestæts allernådigste ordre af 2. april d.å. for så vidt angår Else Larsdatter Bach fra Nors sogn, som for 3 år siden for drab i sindssyge på sit spæde barn er idømt forvaring på livstid, hvorefter hun er blevet overleveret til en af sine pårørende.

Hun skal vedvarende indtil videre forblive hos en eller anden af sine pårørende, mens hendes mand, sålænge de er adskilte, skal være forpligtet til af hendes formue at forsørge hende i rimelig og fornøden grad.

Dette indberettes i allerdybeste underdanighed af

Deres
kongelige Majestæts osv. osv.
F. Hauch

Højriis, den 14. april, 1762

Landsarkivet for Nørrejylland, Dueholm-Ørum-Vestervig amter, Kollegieprotokol 1755 – 1764 B1A-7

[1] Der er her fejlagtigt skrevet Else Laursdaatter Bach, men 'vores' Else Laursdaatter hedder jo ikke 'Bach'. Forklaringen ser man let i den originale kollegieprotokol, for netop på de sider, hvor tilbagemeldingsbrevet befinder sig, er der adskillige andre skrivelser, der handler om den tyveridømte Else Pedersdatter Bach, der ved Kongelig Majestæts benådning fritages for kagstrygning og brændemærkning. Kopisten har simpelthen været træt og i hans skriverhoved har Else Laursdaatter og Else Pedersdaatter Bach forviklet sig til at blive en og samme person.

Bilag 50

Klageskrivelse til amtmanden, mandag den 3. maj 1762. Hvori Christen Bunch klager til amtmand Frederik Hauch over vurderingen af de økonomiske forhold, som blev lagt til grund for det kongelige reskript af 2. april og fremfører en attesteret vurdering af Elses formue. I en efterfølgende påskrift henviser amtmanden Christens klagebrev til vurdering af Jørgen Mygind.

Den originale tekst

Højædle og Velbaarne Hr Etas Raad og Amtmand over Dueholm, ørum og Væstevig amter -.

Høygunstige Herre

Jeg fattige Mand, Maa indfalde til Ham som min Rætte øvrighed, baade at fræm spørge, og anklage mig, Hvorledes den for hold skal være imellem mig og min fra skieldte Huustrue, efterdi at d: 14 Aprilj 1762 blev forkyndet for mig nu Kongl Reschribt af Sogne-fogden Jens ollufsen af Wording og af Didrich Gotfed Pettersen af Nors, at min fra skielte Huustrue skulde Nyde Hendes skiekelige ophold af Hendes BoesLod, men da min boe blev vurderet og Taxceret, blev Hendes BoesLod 19 Rd^{r} 2M og Nogen skilling foruden dette Maa ieg Høylig beklage mig af denne aarsag at ieg finder for mig udj samme Kongl. Reschribt at det for Hans Maj^{ts} skal være andragen at Jeg skal være ansatt udj saadan skiekelig omstendigheder og Komen til god velstand af Hendes forældres gods, men af den Tilstand som Jeg blev sat udj, kand billig enhver baade siune og skiøne, og Hælst fordj at der fandtes en Temelig giæld, og stædet som ieg beboer er ikke uden 2 Tdr 7 Skp 3 Fkr Hartkorn, deraf svares aarl. foruden de Kongl. skadter og paabuder 9 Rdr 2M Til Huus bunden Sr Anders Skielsgaard Og foruden Dette er ieg Komen udj en stor vitløftighed een deel for min egen Pas som ieg betalte med it Hundrede Danske Cronner og for en stor indfæstning som ieg udgav af min iboende stæd, ja meere Haver ieg og Haft mange udgifter siden min fraskielte Huustrue giorde den u-Løckelige gierning baade Til vagt penge, saa og Til andre beckostninger som fuldte paa samme sag; over disse Ting er ieg Geraadet udi en Temelig Tilstand, foruden alle disse udgifter Haver ieg, efter den gode Samvittigheds Lov som ieg bær udj mit Hiertte udlovet at give Til min fra

Teksten i en nudansk version

Højædle og velbårne hr. etatsråd
og amtmand over Dueholm, Ørum og
Vestervig amter -.

Højgunstige herre.

Jeg fattige mand henvender mig til Dem som den rette myndighed, hvor jeg både kan klage over og spørge om, hvordan forholdet mellem min fraskilte hustru og mig skal være, eftersom det kongelige reskript blev forkyndt for mig den 14. april 1762 af sognefogden Jens Olufsen i Vorring og af Didrik Gotfred Petersen i Nors. Her stod, at min fraskilte hustru skulle have et passende ophold betalt af sin formue, men da mit bo blev vurderet og opgjort, blev hendes andel opgjort til 19 rigsdaler 2 mark og nogle skilling.

Jeg må stærkt beklage, at jeg i reskriptet ser, at det er oplyst for Hans Majestæt, at jeg skal være kommet i gode kår og blevet velhavende af hendes forældres gods.

Men enhver med sund fornuft kan både se og forstå, hvilken situation jeg er kommet i, især fordi der var en ret stor gæld og stedet, som jeg bebor, ikke er på mere end 2 tønder, 7 skæpper 3 fjerdingkar hartkorn, hvoraf der årligt svares 9 rigsdaler 2 mark til husbonden hr. Anders Skielsgaard foruden de kongelige skatter og afgifter. Og derforuden er jeg kommet i store økonomiske vanskeligheder dels på grund af mit pas, som jeg betalte med et hundrede danske kroner, dels på grund af en stor fæsteafgift, som jeg udredte af mit bosted. Derudover har jeg, efter at min fraskilte hustru begik den ulykkelige forbrydelse, haft mange udgifter både til vagtpenge og til andre udgifter, der fulgte efter sagen. Af disse grunde er jeg kommet i en vanskelig situation.

Foruden alle disse udgifter har jeg af mit

skielte Huustrue aarl. 1 Td Rug 2Tdr Byg og 2 Rd' udj penge, ændskiøndt det var min Huus bunde gandske u-viidende; Nu Jndfalder Jeg ydmygst med bøn og begiæring til Høygunstige Herre, at Hand Gunstig vilde Nøye efter see denne min indgivne og en foldige Ringe skrift og dessuden være mig fattige og saa gott som vildraadende Mand behieppelig, saa vidt som Guds, Kongens, og en Samvittigheds Lov Til holder, Jøvrigt er jeg

Høyædle og Velbaarne
Hr Etats-Raad og Ampt
mand, Hans ydmygste
Ringe Tienner

Worring i Nors sogn
d: 3die May 1762we

Christen Povlsen
Buncke

hjertes gode samvittigheds lov og uden at fortælle om det til min husbond lovet årligt at give min fraskilte kone 1 tønde rug, 2 tønder byg og 2 rigsdaler.

Nu anmoder jeg ydmygst om, at den højgunstige herre nøje vil gennemse min indsendte, simple og ringe skrivelse og desuden være mig fattige og nærmest rådvilde mand behjælpelig, så vidt som Guds, kongens og samvittighedens lov pålægger. I øvrigt er jeg

højædle og velbårne
hr. etatsråd og amtmands ydmygste
og ringe tjener.

Vorring i Nors sogn
den 3. maj 1762

Christen Poulsen Bunch

Hvad den forhen Registering og Vurdering er angaaende vare vi 2de Vurdeerings Mænd og er saaledes i Sandhed som for hen skrevet er.

Test Jens Pedersen
frøekier
Ligeledis Anders Christensen
Hare

Hvad angår den nævnte registrering og vurdering, kan vi to vurderingsmænd godtgøre, at det forholder sig som beskrevet.

Jens Pedersen Frøekiær
Anders Christensen Hare

En lille uge efter at have modtaget Christen Bunchs klageskrivelse påfører amtmanden skrivelsen dette notat:

Herpaategnet ville Seig' Jørgen Mygind udi Thisted forderligst meddele mig sin Fuldstændig ærklæring, om hvis af bonden Christen Poulsen Bunk andraget er. Høyriis d 12te May 1762
F.Hauch

Hr. Jørgen Mygind i Thisted vil hurtigst muligt her meddele mig en grundig redegørelse for, hvad det er, bonden Christen Poulsen Bunch anmoder om. Højriis, den 12. maj 1762.
F. Hauch

Kilde: Landsarkivet for Nørrejylland, Dueholm-Ørum-Vestervig amter, Indkomne Breve 1762, B1A-48

Bilag 51

Vurdering af klageskrivelsen til amtmanden, lørdag den 15. maj 1762. Hvori Jørgen Mygind på amtmand Hauchs foranledning vurderer Christens klageskrivelse.

Den originale tekst

Underdanig Erklæring!

Jeg har igiennemlæst Foranførte Christen Poulsen Bunches, til Deris Velbaarnhed indsendte Forespørgsel og Klage, men maa falde i Forun-

Teksten i en nudansk version

Underdanig erklæring!

Jeg har gennemlæst ovennævnte Christen Poulsen Bunchs til Deres Velbårenhed indsendte forespørgsel og klage og må falde i

dring, naar ieg betragter, hvor Dumdristig Christen Bunch med Concepist og Raadgivere er, med at forestille for Deris Høye Øfrighed, det som de i Deris egen Samvittigheder er overbeviist om, at være puur Hycklerie og u-Sandfærdighed; des aarsage maae og skal ieg herved Tractere samme efter Fortieneste og fremlegge for Lyset dend Sandhed, som i fornøden Fald, med mange Vidnesbyrd skal blive bekræftet: - I begyndelsen af forestaaende u-Sandfærdige Klage, tilstaaer Christen Bunch, at dend Kongelige ordre af 2den Aprilij sidst, er Hannem den 14de næst efter, ved 2de Mænd forkyndet, og at hans Huustrue ifølge Høystsamme, skulde nyde Hendes skickelige ophold af hendes Boeslod etc: Men her kommer Hyckleren saa tydelig frem, at mand i det efterfølgende desbedre kand kiende ham; thi ieg mercker nock han har hørt og læst, den forbemelte den Kongelig allernaadigste ordre og befaling, men ligesaadan som Diævelen læser Bibelen, udelader det, som just er det Principaleste, men for ham det empfindtligste, og ventelig glæder Sig i det haab ingen skal mercke ham det af; thi dend Kongelige ordre befaler allernaadigst: Hand skal være pligtig NB af Sin Gaard og af Sin Huustrues forbeholden Boeslod etc: Det forstaaer ieg saaledes, at hun virckelig og ligesaa fuldt som Hun selv beboede Stædet og var hos Ham bør have hendes skickelige og fornødne underholdning deraf, Ligesaavel som hand, thi at hand ey vil antage, elske, hielpe og trøste hende Saaleedes som dend eene ægtefælle er den anden, i nød og modgang fornemmelig, pligtig, Er ingen anden aarsag til end hans egen onde og Halstarrige Sind, allerhelst naar mand af dend oftmelte Kongelige ordre betragter de ord: ***men undråeger sig fra at ville antage hende igien enten til ægteskabs omgang, eller til Huuse og ophold hos sig. Item: Saalenge de fra hinanden ere saaledes Separerede*** *Hvilke ord tydelig og Haandgribelig giver tilkiende Hands Kongelig Majts allernaadigste Villie, men at Hands Majts Villie er saa Naadig, Ey expresser at befale det skal skee, med mindre Christen Bunches Steen haarde Hierte ved dend Helligaands rørelse, dertil kand blive bevæget, og lyder dend Kongelige ordre viidere:* ***Saalenge NB Skal hand være pligtig af sin Gaard etc:*** *Hvad angaaer dend i forestaaende hans Klage ommelte Taxation over hendes Boeslod, som hand af 2de Mænd meget*

forundring, når jeg betragter, hvor dumdristigt Christen Bunch og hans skriver og rådgivere præsenterer det, som de godt ved er rene hyklerier og usandfærdigheder, for Deres Velbårenhed. Derfor må og skal jeg håndtere henvendelsen efter fortjeneste og trække den rette sandhed frem i lyset; om nødvendigt bekræftet af mange beviser.

I begyndelsen af den usandfærdige klage vedgår Christen Bunch, at den kongelige ordre af 2. april er blevet forkyndt ham af to mænd den 14. maj, og at hans hustru ifølge denne ordre skulle have sit ophold betalt af sin formue osv. Her ser man hykleriet så tydeligt, at man i det følgende bedre kan afsløre ham. Jeg kan nemlig se, at han godt nok har hørt og læst den førnævnte kongelige nådige ordre og befaling, men han har læst den, som djævelen læser bibelen, og har udeladt det, som netop er det allervigtigste, men for ham det mest ømtålelige og glæder sig sikkert med det håb, at ingen opdager hans forehavende. Den kongelige ordre befaler nemlig allernådigst, at han skal være forpligtet på, NB! at han af sin gård og af den formue, som er forbeholdt hans hustru, osv.

Det forstår jeg således, at hun virkelig og i lige så høj grad, som hvis hun selv boede på stedet og var hos ham, ligesom han bør have sine rimelige og fornødne livsfornødenheder af gården. Der er nemlig ingen anden årsag end hans onde og halsstarrige sind, til at han ikke vil tage hende tilbage, elske, hjælpe og trøste hende, sådan som den ene ægtefælle har pligt til, når den anden har modgang og er i nød. Når man betragter den ofte nævnte kongelige ordres ordlyd: **'.. men undslår sig for at lade hende komme hjem, hvad enten det drejer sig om ægteskabeligt samliv eller om ophold hos sig på gården'.** Og ligeledes: **'sålænge de således er adskilte',** så ser man tydeligt og håndgribeligt, hvad der er Hans Kongelige Majestæts allernådigste vilje, men man ser også, at Hans Majestæts vilje er så nådig, at han ikke befaler, at det skal ske, med mindre Christen Bunchs stenhårde hjerte ved helligåndens indgriben kan blive bevæget dertil, og videre lyder den kongelige ordre: **'sålænge NB! skal han være forpligtet på, af gårdens udbytte osv.'**

Koldsindig og Tvetydig har faaet attesteret, da bliver det vel best, ey at røre for meget ved dend Materie, som ere ting der er forbie, thi ventelig Christen Bunch kunde vinde lidet derved. Men jeg vil gaa vildere frem i Hans Klage-Skrivelse, og Raisonere noget lidet mod ham angaaende hans u-Sandfærdige forestilling, om hans benægtelse at være satt i skickelige omstændigheder med hans huustrue, og for hendes skyld, Om Stædets foregivne Ringhed, og dend deraf gaaende Stoere afgift, Om den temmelig giæld som fandtes ved Stædet med viidere, ved hvilken leylighed ieg nock eengang for Deris Velbaarnhed og enhver Retsindig, skal Fremstille Hyckleren i sin rette dragt og Skickelse: Hand nægter at være sadt i skickelige omstændigheder med Hans Huustrue; Men ieg vil og kand beviise det er Hycklerie og u-Sandfærdighed, thi hand førte intet med sig til Stædet uden hans Kiste og gangklæder, maadelig nock, Hand kom til Et skickelig bebygt Stæd, Til een god Jndboe, En overmaade god besættning efter Stædets Hartkorn uden nogen Restancer, enten af Skatter eller Landgilde, og blev sin egen mand, da hand tilforn var een fattig tienistekarl under Et andet gods, Kand det intet kaldes at sættes i Skickelige omstændigheder, efter Hans Stand og Vilkaar? viidere: Hand foregiver Stædets ringhed, fordi samme er ickuns = 2 Tdr: 7 Skp: 3 fr: Hartkorn; Men ieg beviiser, at mange Stæder saavel i Nors Sogn som andenstæds, og endog skickelige Stæder, der skatter snart af dobbelt saa meget Hartkorn, Er intet bedre og neppe saa god som Hans paaboende Stæd, ja ieg skal end ydermeere beviise Hand kand Saae meere Korn til Hans Stæd, end mange Stæder der skatter langt Høyere end Hand, og at Hand selv har roest af, Hand somme aaringer kunde sælge over 20 Tdr Erter foruden andet Korn, samt Bester, Stude Køer og viidere, Hvilket er beviis paa, /:Saavelsom dend aarlige af ham selv ommeldte Store Landgilde:/ Stædets godhed efter sit Hartkorn, foruden det er bekiendt, at Hans Stackels Huustrues nu afdøde gamle Fader, der førend Christen Bunch, beboede Stædet, saavel i henseende til hans velstand, som hans ærlige og Skickelige opførsel, endog nu efter hans Død, Er elsket og æret af Enhver baade Høye og Lave. End meere: For at besmycke hans Hycklerie med noget, vil hand giøre Stædet fattig, og Siger, at da hand kom der, fandtes der

Hvad angår klagens omtalte vurdering af hendes formue, som han meget koldblodigt og tvetydigt har fået udfærdiget og attesteret af to mænd, så er det sikkert bedst ikke at røre for meget ved den sag, da det kunne forventes, at Christen Bunch kunne vinde noget ved det.

Men jeg vil gå videre med hans klageskrivelse og anstille nogle betragtninger om hans usandfærdige fremstilling, om hans benægtelse af at have fået gode kår sammen med sin hustru og på grund af hende, om stedets påståede ringe tilstand og den deraf følgende store afgift, om den store gæld, der var på stedet, med videre. Ved den lejlighed skal jeg nok en gang for Deres Velbårenhed og for enhver retsindig fremstille hykleren i sin rette dragt og skikkelse: Han nægter at have fået gode kår, da han flyttede sammen med sin hustru. Men jeg vil og kan bevise, at det er hykleri og usandfærdighed, for han bragte intet andet med sig til gården end sin dragkiste og sit simple tøj, og han kom til et ordentligt bebygget sted, til godt indbo, en overmåde god besætning i betragtning af stedets hartkorn uden restancer på skatter eller landgilde, og her blev han sin egen herre, hvor han førhen havde været en fattig tjenestekarl på et andet gods. Kan det ikke kaldes at komme i gode kår, når man ser på hans stand og vilkår?

Desuden: Han påstår, at stedet er ringe, fordi det kun er på 2 tønder, 7 skæpper 3 fjerdingkar hartkorn. Men jeg forsikrer, at mange gårde i Nors sogn såvel som andre steder, ja, endog gode steder, der beskattes af næsten dobbelt så meget hartkorn, ikke er bedre og endda næppe så gode som den gård, han bebor. Jeg kan desuden forsikre, at han kan tilså sin jord med mere korn end på mange jorder, der beskattes langt mere end hans, og han har selv pralet med, at han nogle år kunne sælge over 20 tønder ærter foruden andet korn samt heste, stude, køer med videre, hvilket er bevis på (sammen med den af ham selv beskrevne store landgilde) stedets værdi i forhold til dets hartkorn. Det er desuden kendt, at hans stakkels hustrus nu afdøde gamle far, der boede på gården før Christen Bunch, såvel i henseende til sin velstand som til sin ærlige og ordentlige opførsel, selv nu efter sin død er elsket og æret af enhver såvel høj som lav.

en temmelig giæld; Men tout Contrair: icke den mindste giæld var paa Stædet da han kom der, undtages - 30 Rd^r, som og kand kaldes Giæld, men var een fastsatt arvepart, der tilhørte hans huustrues Syster, og blev betalt da Systeren med Christen Bach i Hinding var bleven gift; Men Christen Bunch derimod, ved Sin tiltrædelse, bebyrdede Stædet med -100^red Danske Croners giæld, hvilket hand endelig Selv tilstaaer, hvoraf endog /: til ydermeere beviis paa Stædets godhed, og de skickelige omstændigheder hand blev sadt udj :/ dend halvpart, det første aar hand kom der, blev betalt; Og naar alt sligt maae eftertænkes og overvejes, behøver man ey at melde viidere, om den foran omtalte Taxation, men lett kand giætte Sig til resten, allerhelst naar betragtes, hvad Sinds omstændigheder Christen Bunches Stackels huustrue sammetiid befandt Sig udj, og hvor faae hun paa Sin Siide da havde, til at observere hendes Rett. Endelig maae ieg endnu eengang til sluttning, give mig dend Frihed, for Deris Velbaarnhed at præsentere Hyckleren, at hand des bedre kand blive kiendt og anseet for dend han er, i det ieg betragter hans merckelige forestilling, om hans mange udgifter med vagtpenge, og andre omkostninger, som hand siger fuldte paa Sagen; da, hvad vagtpengene angaaer, hvercken troer eller veed ieg, hand dertil Synderlig har Contribueret, uden dend eeniste Reyse hand var med hans huustrue i Viborg, Men andre bekostninger, vil ieg gierne troe og tilstaae ham, er medgaaed eendeel, thi der sprang vel mangen een Deylig Dansk Crone, som tilforn havde hviilet paa hands huustrues Kiiste-bund, Til hvem og i hvad hensigt, maae og kand hans egen Samvittighed /: om dend icke Sover :/ bedst vidne, desuden er det alleene Gud bekiendt, og naar Guds tiid og tiime kommer, bliver vel Christen Bunches, saavelsom alle hans Tilhængeres og Raadgiveres Hycklerie og ondskab aabenbaret. - Til allersidst i hans Klage, kommer hand Slæbende med hans goede Samvittigheds Lov, som medfører – 1 Td: Rug, 2 Td^r: Byg og 2 Rd^r i Penge aarlig til hans Stackels Huustrue, hvilcket hand vil skal ansees som Et stoer Kiærligheds tegn, allerhelst om nogen vil troe det hand siger, er hans hosbonde Gandske u-afviidende; Men ieg synes rett Hiertet maae bløde i Enhver Christen Siæl, som er bekiendt, dend omgang Christen Bunch fra den første tiid af hans huustrue

Desuden: For at besmykke sit hykleri vil han påstå, at det var et fattigt sted, han kom til, da der var en stor gæld. Men tværtimod: ikke den mindste gæld var der i gården, da han kom der, undtagen 30 rigsdaler, som vel nok kan kaldes gæld, men var en fastsat arvelod, der tilhørte hans hustrus søster, og blev betalt, da søsteren var blevet gift med Christen Bach i Hinding. Men Christen Bunch bebyrdede ved sin tiltræden derimod gården med en gæld på 100 danske kroner, hvilket han da også selv tilstår. Af disse blev (til yderligere bevis på gårdens gode beskaffenhed og de gode kår, han blev sat i) halvdelen betalt, det første år han var der.

Når alt dette gennemtænkes og overvejes, så behøver man ikke erklære sig yderligere omkring den tidligere omtalte vurdering, men kan let gætte sig til resten, især når man ser på, hvilke psykiske omstændigheder Christen Bunchs stakkels hustru på samme tid befandt sig i, og hvor få hun på sin side dengang havde til at tage vare på hendes ret.

Endelig må jeg endnu engang her til slut tage mig den frihed at præsentere hykleren for Deres Velbårenhed, så han lettere kan kendes og afsløres som den han er, idet jeg betragter hans mærkelige forklaring om de mange udgifter til vagtpenge og andre omkostninger, som han siger fulgte på sagen. Hvad vagtpengene angår, da hverken tror eller ved jeg, at han har bidraget særligt, bortset fra den ene rejse han foretog sammen med sin hustru til Viborg. Men jeg vil gerne tro og vedgå, at der har været en del andre udgifter, for der sprang vel mangen en dejlig dansk krone, der ellers havde hvilet på hans hustrus kistebund. Til hvem og med hvilken hensigt må og kan kun hans egen samvittighed (hvis ikke den sover) bedst fortælle. I øvrigt er det kun kendt af Gud, og når Guds tid og time kommer, så bliver Christen Bunch og alle hans tilhængeres og rådgiveres hykleri og ondskab vel åbenbaret.

I klagen kommer han til allersidst slæbende med sin gode samvittigheds lov, der medfører 1 tønde rug, 2 tønder byg og 2 rigsdaler årligt til hans stakkels hustrue, hvilket han ønsker skal være et bevis på hans store kærlighed. Og det er gårdens ejer helt og aldeles uvidende om, hvis nogen tror på, hvad han siger. Men

blev Skrøbelig, og til dende tiime, har brugt og bruger imod hende Jeg Synes hand burde efter Niniviternes Eksempel ydmyge Sig for Gud, og begræde dend hiertesorg og ælændighed der er mødt ham i hans ægtestand, samt ved Guds Naade og af Et Kiærligt hierte, søge at drage Sin Stackels Sorrigfulde og huusvilde huustrue til Sig igien, ja tacke Gud og Kongen for dend goede leylighed og tilladelse, hannem dertil er givet, i det Stæd hand med største Freckhed og lystighed, jidelig søger og Freqventerer Bryllupper og andre Vertskaber, uden i mindste maade at viise nogen anfægtning eller Sinds rørelse, hvilcket er Et Stoer beviis paa hans Haardnackede og Vellystige Sind, ja Et beviis paa at inttet har været eller er ham Kiærere, end hans Huustrues u-lycke og hendes Fraskillelse; Ligesom hand og udj titmelte hans Klage-Skrivelse ofte nefne hands ***Fraskilte*** *Huustrue, i det Stæd hand burde sætte hands* ***Forskudte*** *Huustrue, thi af Gud og Kongen er hendes Synd og Forseelse forladt, og hun taget til Naade, i hvilcken troe og haab hun og lever og trøster Sig, Men af hendes Haardnackede og gienstridige mand er hun* ***Forskudt*** *og icke* ***Fraskilt,*** *ey heller hun skal blive saa lett som hand tænckcr, og ieg tacker Deris Velbaarnhed underdanig, der har villet sende mig Christen Bunches Hyckelske og u-Sandfærdige forestilling til min Erklæring, som nu sandfærdig er sked, ja ieg glæder mig ved, hver gang dend goede Gud vil give mig leylighed til, at Forsvare de Fattige, fortrængte og forladte, da ieg aldtiid vil giøre mig een ære af, at være mig mit Nafn i saadanne Sager bekiendt, og ønsker inttet hellere, end Christen Bunches Concepister og Raadgivere vil krybe af Vraaerne og møede mig, at vores gierninger kand blive aabenbaret. Imidlertiid vil ieg have dend Stackels Else Laursdatter, Christen Bunches forskudte huustrue, ved alle Leyligheder Recoemenderet i Deris Velbaarnheds Naadige Patrocinium og underdanig beder, det maae blive Christen Bunch paalagt, uden viidere Raisonements, udflugter og Hyckelsk forestilling, allerunderdanigst at efterleve dend Kongelige allernaadigste befaling af 2den Aprilj sidst, og det i sin rette orden og forstaaelse.*

Hvornæst ieg med ald Soumission
henlever
Høyvelbaarne
Hr Etatz-Raad og Amtmand Hauchs

jeg synes, at hjertet ret må bløde i enhver kristen sjæl, som kender til den måde, hvorpå Christen Bunch har behandlet og stadigvæk behandler sin hustru på fra den første tid, hvor hun blev skrøbelig, og til denne time. Jeg synes, han burde følge ninivitternes eksempel, ydmyge sig for Gud og begræde den hjertesorg og elendighed, han har mødt i sit ægteskab, og ved Guds nåde og af et kærligt hjerte forsøge at drage sin stakkels sorgfulde og husvilde hustru til sig igen, ja, takke Gud og kongen for den gode lejlighed og tilladelse han nu har fået dertil. I stedet for opsøger han med største frækhed og lystighed tidlig og sent bryllupper og andre festligheder uden i mindste måde at være anfægtet eller være i sindsbevægelse af det, hvilket er et stærkt bevis på hans hårdnakkede og vellystige sind, ja et bevis på, at intet er ham mere kærkomment end hans hustrus ulykke og hans adskillelse fra hende. På samme måde nævner han ofte i sin mange gange nævnte klageskrivelse sin **fraskilte** hustru i stedet for, som han burde, at skrive sin **forskudte** hustru. For hendes synd og forseelse er forladt af Gud og kongen, og hun er taget til nåde, og i den tro og i det håb lever og trøster hun sig. Men af hendes hårdnakkede og genstridige mand er hun **forskudt** og ikke **fraskilt**, hvilket hun ej heller skal blive så let, som han tænker sig, og jeg takker underdanigt Deres Velbårenhed, der har villet sende mig Christen Bunchs hykleriske og usandfærdige fremstilling til min vurdering, som nu sandfærdigt er sket. Jeg glæder mig, hver gang den gode Gud vil give mig lejlighed til at forsvare de fattige, fortrængte og forladte, da jeg altid vil sætte en ære i at være mit navn bekendt i sådanne sager, og jeg ønsker intet hellere, end at Christen Bunchs skrivere og rådgivere vil krybe ud af deres skjul og møde mig, så vore gerninger kan blive åbenbaret. Imidlertid vil jeg ved alle lejligheder anbefale den stakkels Else Larsdatter, Christen Bunchs forskudte hustru, til Deres Velbårenheds nådige beskyttelse og beder underdanigt om, at det må blive Christen Bunch pålagt, uden videre argumenteren, udflugter og hykleriske forklaringer, allerunderdanigst at efterleve den kongelige allernådigste befaling af 2. april og det i sin rette orden og forståelse.

Naadige Herres
underdanige tiener
J.Mygind

Thisted
dend – 15de Maij 1762

Hvorefter jeg med al underdanighed forbliver højvelbårne hr. etatsråd og amtmand Hauchs nådige herres underdanige tjener

J.Mygind

Thisted, den 15. maj 1762

Kilde: Landsarkivet for Nørrejylland, Dueholm-Ørum-Vestervig amter, Indkomne Breve 1762, B1A-48

Bilag 52

Jørgen Myginds anden skrivelse til amtmanden, fredag den 9. juli 1762. Hvori han endnu en gang fører sig frem som Elses beskytter og kræver større ydelser fra Christen til Elses underhold.

Den originale tekst

HøjVelbaarne
Hr EtatzRaad og Amtmand Hauch
Naadige Herre

Saa undseelig som ieg er for, at bebyrde Deres Velbaarnhed med det, som kand synes at være uden Grund og Aarsag, Saa høyligen er ieg nødtvungen til, for den Stakkels Else Laurs Daatter, Christen Bunches Huustrue fra Worring, og paa Hendes vegne endnu eengang at incommodere Deres Velbaarnhed, efterudj den Kongelig Allernaadigste ordre af 2den April sidst, som Hun saa meget har glædet og glæder sig ved, ej hiidindtil er kommet hende til nogen nytte. Vel har Hlte Commerce Raad Lübecher efter Deres Velbaarnheds befaling, ladet Hende og Mand Christen Bunch, for nogen tiid siden sammen kalde, for at høre Deres betænkning hver paa sin Siide, og saa vidt muligt, at see allerhøyst bemelte allernaadigste ordre efterkommet, men udfaldet blev saaledes, at Christen Bunch Erklærede, Han hverken vilde tage Hende til Ægteskabs omgang eller til Huuse for Sig, ej heller give Hende meere aarlig end hvis han forhen har lovet hende, nemlig 2 Tdr Byg, 1 Td Rug og 2 Rdr i Penge, Hvilket Hun U-muelig kand være tjent med, allenfaldst det er gud og hver mand her i Egnen som det vil tilstaae bekiendt, at Christen Bunch af sit paaboende Stæd meget vel, til nødtørftig og fornøden forpflegning uden andres hielp kand underholde sin Huustrue, og endda Selv leve vel, og svare enhver Rett og liige, naar den mindste Gnist af

Teksten i en nudansk version

Højvelbårne
hr. etatsråd og amtmand Hauch,
nådige herre.

Selv om jeg er skamfuld over at besvære Deres Velbårenhed med noget, som kan se ud til at være uden grund og årsag, så er jeg, på grund af den stakkels Else Larsdatter, Christen Bunchs hustru fra Vorring, tvunget til på hendes vegne endnu en gang at ulejlige Deres Velbårenhed, eftersom den kongelige allernådigste ordre af 2. april, som hun har glædet og stadig glæder sig meget over, endnu ikke er kommet hende til nogen nytte.

Ganske vist har højlærde kommerceråd Lübecher, efter Deres Velbårenheds befaling, for nogen tid siden ladet hende og hendes mand Christen Bunch tilkalde for at høre deres overvejelser om, hvor vidt det er muligt at efterkomme den nævnte allernådigste ordre. Men udfaldet blev, at Christen Bunch erklærede, at han hverken ville tage hende tilbage til sig i ægteskabet eller huse hende på gården, ej heller ville han årligt yde mere til hende end det, han tidligere har lovet, nemlig 2 tønder byg, 1 tønde rug og 2 rigsdaler, hvilket hun umuligt kan være tjent med, især da alle her på egnen, som vil indrømme det, ved, at Christen Bunch af gårdens overskud let og uden andres hjælp kunne forsørge sin hustru med tilstrækkelig og nødvendig forplejning og endda selv leve godt og svare enhver sit, hvis han blot

Kierlighed og medliidenhed fandtes hos ham; Men da det sidste som det fornemmeste feiler, og Christen Bunch desuden har mange Raadgivere og tilhængere som styrke ham i det onde, Saa maa Hans Stakkels Huustrue med Sorrig og længsel taale at Sagen saaledes endnu staar uafgjort, og den allernaadigste ordre ej i mindste deel, hende til Ringeste nytte er bleven opfyldt og efterlevet, Men Hun endnu maa gaae Huus vild og være hendes Venner til Byrde for at faae det fornødne til livets Ophold. Og da Hl^te^ Commerce Raad Lübecher sidstleden Han og ieg havde den Ære her i Thisted at opvarte Deres Velbaarnhed, meget hæftig antog Sig Christen Bunches Sag, og tillagde mig den beskyldning, det alleene var mig om at giøre, at see Else Laurs Daatter tvungen til Hendes Mand Christen Bunch imod Hans Villie, eller og at see ham ved for stoer afgift til hende, Ødelagt og Ruineret; Saa for at fralægge mig saadan utiidig paasagn og beskyldning, samt for at viise aabenbahr For heele Verden, det langt fra er min tancke og meening, eller ieg nogen sinde skulde vilde Else Laurs Daatter saa ilde, at See hende tvungen til saa u-Barmhiertig et Menniske, som hendes Mand Christen Bunch, i ald hans adfærd har viist og viiser at være; Men at det alleene er min hensigt, ved den HøyGunstige Øvrigheds Assistance og i følge den forhen paaberaabte allernaadigste Ordre, indtil Viidere, at See hende forhiulpet til Nødtørftig og fornøden underholdning og forpflegning hos hendes mand, og af Hans paa boende Stæd, Giver ieg mig den underdanige friehed, til nærmere naadig Approbation og foranstaltning at forestille følgende:

1. Siden Christen Bunch, efter Hans Kongl: May^ts^: allernaadigste Villie og tilladelse ej vil beqvemme Sig til i Kierlighed at antage sin Huustrue Else Laurs Daatter, enten til Ægteskabs omgang, eller til Huuse for sig, Han da maa blive paalagt og befalet at give hende til fornøden underholdning og forpflegning daglig 4 sk som kand betales enten i 2de eller 4te Terminer Aarlig eller og

2. Paalægges at afgive aarlig Rigtighed og Regnskab for alle ved Hans paaboende Stæd forefaldende Indtægter og Udgifter, Hvilket Regnskab for Retten kand aflægges og af Christen Bunch beEdiges, at ingen Underfundighed, efterladenhed eller forbeholdenhed, derved er begaaed, og at Else Laurs Daatter maatte beskikkes en for-

havde haft den mindste gnist af kærlighed til og medlidenhed med hende.

Men da det sidstnævnte og vigtigste mangler, og da Christen Bunch desuden har mange rådgivere og tilhængere, som bekræfter ham i at være ond, så må hans stakkels hustru med sorg og længsel tåle, at sagen således endnu ikke er afgjort, og at den allernådigste ordre end ikke i mindste måde er blevet opfyld og efterlevet. Hun er derfor, for at få det nødvendige til livets ophold, endnu husvild og til byrde for sine venner.

Sidste gang hr. kommerceråd Lübecher og jeg her i Thisted havde den ære at forrette tjeneste for Deres Velbårenhed, støttede han i stærke vendinger Christen Bunchs sag og beskyldte mig for, at det for mig alene handlede om at få tvunget Else Larsdatter tilbage til hendes mand Christen Bunch imod hans vilje eller også ved for stort et bidrag til hende at se ham ødelagt og ruineret.

Jeg vil gerne afvise en sådan utidig anklage og beskyldning og vise klart og tydeligt for den hele verden, at det langt fra er min hensigt og mening nogen sinde at kunne ønske det så ilde for Else Larsdatter at se hende tvunget tilbage til så ubarmhjertigt et menneske, som hendes mand Christen Bunch i al sin adfærd har vist sig og fortsat viser sig at være.

Det er alene min hensigt ved gunstig assistance fra den høje øvrighed og ifølge den tidligere påberåbte allernådigste ordre indtil videre at se hende hjulpet til tilstrækkelig og nødvendig forsørgelse og forplejning betalt af hendes mand og af gårdens overskud.

Derfor tager jeg mig den frihed med henblik på godkendelse og foranstaltning at forslå, at:

1. - eftersom Christen Bunch, i overensstemmelse med Hans Kongelige Majestæts nådige vilje og tilladelse, ikke vil bekvemme sig til i kærlighed at tage sin hustru Else Larsdatter tilbage til sig hverken i ægteskabet eller ved at huse hende, at han da må blive befalet til og pålagt at give hende til nødvendig forsørgelse og forplejning 4 skilling dagligt, som kan betales i 2 eller 4 terminer årligt, eller

2. - han pålægges at aflægge et årligt regnskab over alle gårdens indtægter og udgifter og fremlægge det for retten og der aflægge ed på, at der ikke er sket bedrageri, forsømmelig-

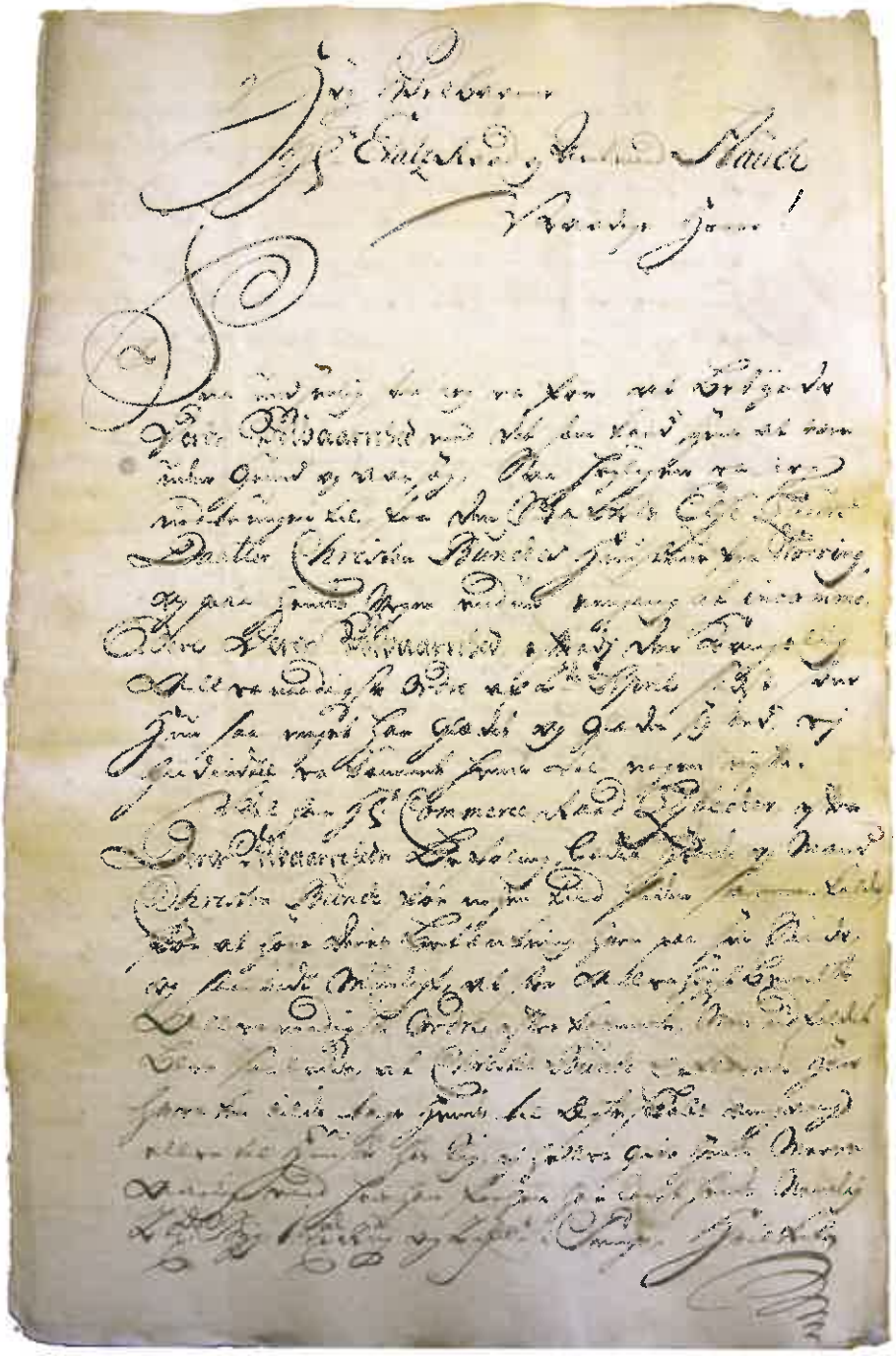

Første side af bilag 52 er et fornemt eksempel på 1700-tallets overdådige brevskrivningstradition. Ligeså utiltalende perfid Jørgen Mygind fører sig frem i brevets indhold, ligeså overdrevent elegant og formfuldendt evner han at prente teksten på papiret.

nuftig ærlig mand, som til den ende kand have opsigt med Christen Bunch og Observere hendes Tarv, Da Else Laurs Daatter for at viise hun ligesaa lidet er for at indtvinge sig hos Hendes U-Milde Mand mod Hans Villie, som for at Ødelægge eller Ruinere Ham, Er gandske vel fornøjet med Hendes Halve deel af det over skydende, enten det bliver lidet eller meget, mod at Christen Bunch desuden, i stæden for den Forpflegning Han for sin Egen Persohn nyder paa Stædet, giver hende aarlig 2 Tdr: Rug, 2 Tdr: Byg, 2de vædre at slagte og fornøden Ildebrand. Og som Hans Kongl Majts allernaadigste Ordre og villie efter mine Eenfoldige Tanker, saaledes indtil Vildere nogen ledes kand blive efterlevet, naar Een af forestaaende poster bliver opfyldt; Saa venter ieg og herudj Deres Velbaarnheds Naadige Assistence, ligesom ieg og Underdanig beder, at Christen Bunch alvorlig maa blive tilholdt, ej at bruge nogen Svig og underfundighed, enten med hans paaboende Stæd eller noget af dets tilhørende, efterdij Rygtet gaaer, at han icke alleeneste skal have bort ført Creaturer fra Stædet og hensatt dennem til nogle af hans venner, ja venttelig og sadt sig udj eendeel proforma gield, men endog skal have ladet sig forlyde med, i fald han ej kunde faae det som han vilde, da at frasige sig Stædet, og overlade samme til hans Søster, eller hvorledes han og hans Raadgivere det best kunde opspinde, for des meere at chicanere og bedrøve hans Sorrig-fulde og huus vilde huustrue Else Laurs Daatter som alleene søger sin Eeneste trøst i Gud og hans Villie, ja needkaster sig i Støvet for gud og Hans Kongl: Maj. med Tuusinde Takke Taare for den Naade Hende til Siæl og lif er beviist, og i øfrigt over lader Den Høygunstige Øfrighed hendes Sag ifølge den Kongl. allernaadigste Ordre indtil Vildere at antage og paa beste maade til Hendes nytte og Gafn at foranstalte. Jeg forbliver med største Soumission

Høyvelbaarne
Hlte EtatzRaad og Amtmand
Naadigherre
Deres

underdanige
tienner
J.Mygind

Thisted d 9de Julij
1762

hed eller begrænsninger, og at Else Larsdatter må få beskikket en fornuftig og ærlig mand, som kan have opsigt med Christen Bunch og varetage hendes tarv.

Da Else Larsdatter gerne vil vise, at hun hverken ønsker at tvinge sig til at vende tilbage til sin mand mod hans vilje eller ønsker at ødelægge og ruinere ham, så vil hun være godt tilfreds med at få sin halvpart af det overskydende, hvad enten det bliver lidt eller meget. Til gengæld ønsker hun, at Christen Bunch som ydelse for den forplejning, han selv får på gården, årligt giver hende 2 tønder rug, 2 tønder byg, 2 væddere til slagtning og nødvendig brændsel.

Hvis et af de foranstående punkter bliver opfyldt, så kan Hans Kongelige Majestæts nådige ordre efter min ringe mening nogenlunde og **indtil videre** efterleves.

Jeg tillader mig herefter at forvente Deres Velbårenheds nådige assistance og beder underdanigt om, at Christen Bunch må få et alvorligt påbud om ikke at benytte sig af bedrag og list hverken med gården eller noget gården tilhørende, eftersom der går rygter om, at han ikke alene skal have ført kreaturer bort fra gården og ladet dem opstalde hos nogle af sine venner, og at han, som man kunne vente, også har sat sig i en del fingeret gæld, men at han også skal have sagt, at hvis han ikke fik det, som han ønskede, så ville han frasige sig gården og overlade den til sin søster, eller hvordan nu han og hans rådgivere kunne opdigte det blot for at chikanere og bedrøve hans sørgmodige og husvilde hustru Else Larsdatter, der som en efterladt søger sin eneste trøst i Gud og hans vilje, ja nedkaster sig i støvet for Gud og Hans Kongelige Majestæt med tusinde takketårer for den nåde, der er blevet hendes sjæl og liv til del. Hun overlader så sin sag til den høje øvrighed, for at den ifølge den kongelige nådigste ordre **indtil videre** og på bedste måde kan foretage det nødvendige til nytte og gavn for hende.

Jeg forbliver med den største underdanighed Deres højvelbårne højlærde etatsråd, amtmand og nådigherres underdanige tjener

J.Mygind

Thisted, den 9. juli, 1762

Kilde: Landsarkivet for Nørrejylland, Dueholm-Ørum-Vestervig amter, Indkomne Breve 1762, B1A-48

Bilag 53

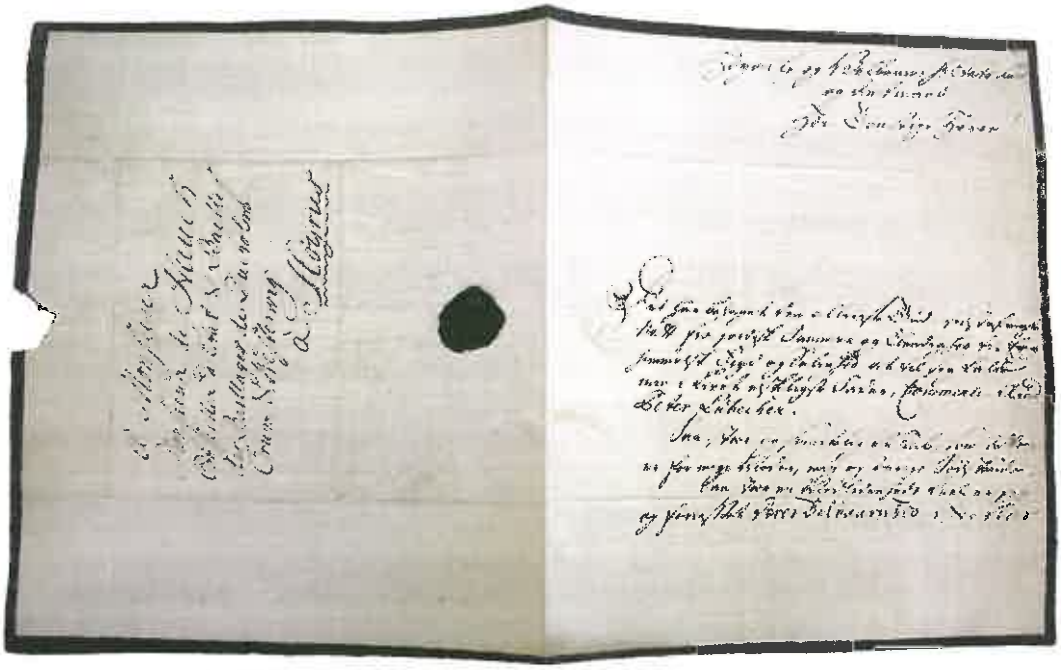

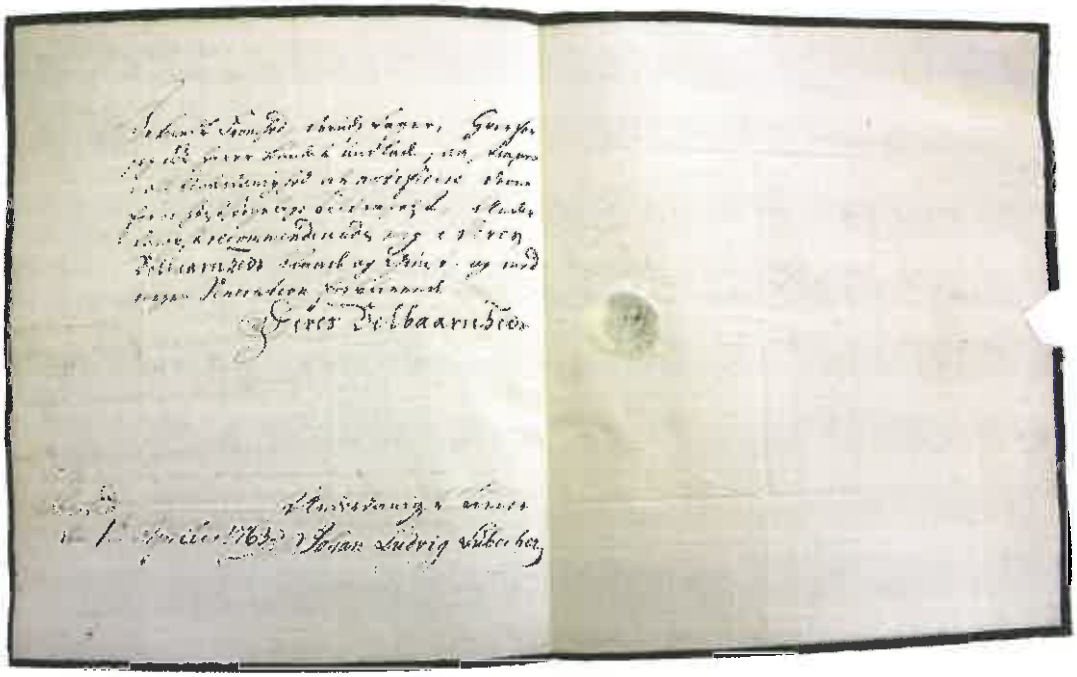

Brev til amtmanden fra Johan Ludvig Lübecher, den 1. april 1763. Den 1. april 1763 sender Peter Lübechers søn Johan Ludvig Lübecher besked til amtmand Hauch om, at hans far er død. Selv om brevet ikke i sig selv er væsentlig for historien om Else Larsdatter, bringes det her som et eksempel på, hvordan den oplyste del af 1700-tallets embedsmænd kunne agere. Læg mærke til den overmåde høflighedsomvundne sprogbrug, der vel både skal signalere, at afsenderen er

underdanig, og at han hører til eliten, og for Johan Ludvig Lübechers vedkommende kan der vel være tale om, at han allerede nu forsøger at sætte sig i en gunstig position, når en ny herredsfoged skal findes. Læg også mærke til, at afsenderen ikke har undladt at vise sin franskkyndighed i addressefeltet. Bemærk det fint foldede ark, der viser, hvordan brevkonvolutten blev dannet af selve brevarket. Folderne ses tydeligt, og man kan se, hvordan den manglende sidestump har været fastholdt af lakseglet.

Brevteksten lyder:

à Monsiur
Monsieur de Hauch
Conseilleur d'Etat & Baillige
des Baillages de Dueholm, Örum & Westerwig
à Höyriis

Højædle og Velbaarne hr EtatsRaad
og Amntmand
Høy-Gunstige Herre!

Det har behaget den allviiste Gud, sidstafvigte Natt fra jordigst Jammer og Elendighed til Evig himmelsk Fryd og Salighed at til sig kalde min i Livet elskeligste Fader, Commerce-Raad Peter Lübecher. Saa stor og smertelig et Tab, som dette er for min Moder, mig og øvrige Sødskende, Saa stor en Medlidenheds Deel er jeg og forvisset Deres Velbaarenhed, efter Deres Bekiendte Fromhed, derudj tager, hvorfor jeg ikke haver kundet undlade, saa straxen i all Underdanighed at notificere denne for os højstsørgelige Tildragelse, Underdanigst recommanderende mig i Deres Velbaarenheds Naade og Gunst, og med megen Veneration forblivende

Deres Velbaarenheds
Underdanigste Tiener

Thisted
den 1ste Aprilis 1763
Johan Ludvig Lübecher

Kilde: Landsarkivet for Nørrejylland, Dueholm-Ørum-Vestervig amter, Blandede papirer 1757-93. B1A 126-127

Bilag 54

Skibstedgaard sælges, den 5. juni 1763. Heri afskrift af skøde- og panteprotokollens notat om ejerskifte efter Anders Skielsgaards død

Den originale tekst

No 2.
F5tus Een Rigsdahler
1763

Johan Ludvig Lübecher constitueret Bye- og Herreds foged, samt Bye- og Herreds Skriver i Thisted og Hillerslef Hundborg – Herreder Giør Vitterligt, at Ao 1763 den 8de Martii indfant sig ved den høye Skifte Forvalters Foranstaltning i Sterbboet efter afg. Anders Christensen Schielsgaard anstillede Auction Velfornemme Sr Jens Poulsen Töfting, og loed sig efter høyeste Bud, i Commission tilslaae een fornævnte Sterbboe tilhørende Gaard i Nors Sogn i Vording Bye, Skibstedgaard kaldet, nu i fæste til Christen Bunche, Hartkorn efter nye Landmaalings Matricul. 2 tdr 7 skp 3 f. for den Summa 593 Rd 4 m 8s som er à tdr Hartkorn – 200 Rdr. Og da bemte Sr Jens Tøfting nu

har erklæret, at hans i Commission giorte Bud var for Beboerens Hustroe Else Lauridsdaatter, som og har ladet erlægge Kiøbe Summen fornte Fem Hundrede, Halvfemtesindstyve, og Tre Ridl. Fire Mark og Otte Skilling, efter Inkassererens nu foreviiste Kvittering og udreedet hvis viidere Auctions Conditionerne tilholdt; Saa er det jeg, som constitueret i forrige Auctions Directeurs, min Sal. Faders stæd i Kraft af den Allernaadigste forordning om Auctions Verket, dat. 19de Decembr 1693 herved tilskiøder bemte Christen Bunches Hustroe Else Laursdaatter og arvinger: Gaarden Skibstedgaard, som forbeRørt er Hartkorn To Tønder Syv Skiepper tre Fierdingkar med Bygninger, Besætning, Herlighed, Eyendomme og Rettighed i Bye Mark og Fællig, Kiær, Eng og Mose, inden og uden Marke skiæl intet i nogen maade undtagen af hvis samme Gaard tilliger, af Arilds tiid tillagt Haver og bør tilhøre og Eige med Rette, og efter den Allernaadigste Lov og Forordningerne med Jordegods følge; Saa meermeldte Else Laursdaatter og arvinger efterdags skal eye, nyde og beholde foreskrevne Gaard, som nu frie, frelst og uigienkaldelig Eyendom, hvoraf de paa alle Lov tilladelige maader maa betiene og benytte sig som de Lyst viide, ville og kunde; Til den Ende dette mit Auctions Skiøde, som skal være Dem tryg Hiemmel og Adkomst; under min Haand og Seigl udstædes og Stadfæstes. Datum Thisted den 5te Junii 1763. J:L:Lübecher S.L. Publiceret for Retten paa Hillerslef Hundborg – Herreders Ting den 5te Julii 1763 – og i Skiøde Bogen indført fol. 245 f-46. testr JL:Lübecher. Stemplet Papiirs forhandlerens Paaskrift Lyder saaledes. I mangel her ved stædet af No 3 til 1½ Rdr passerer disse 2de forseiglede Giennemdragne Arker af No 1 til ½ Rdr og No 2 til 1rdTesterer Thisted d. 22 Junii 1763.- Thomas Holst

I mangel af No3 1½Rdr passerer disse 2de forseiglede og Giennemdragne Ark af No1 til ½ Rdr og No2 til 1 Rdr testerer- Thisted d. 22 Junii 1763 Thomas Holst

Kilde: Landsarkivet for Nørrejylland, Dueholm m.fl.amter, Skøde og panteprotokoll 1738 – 1927, Arkiv nr B 033D SP-5

Bilag 55

Notifikationsliste vedrørende brevvekslinger nov. 1763 – feb. 1764. Dette notat er fundet i to næsten enslydende, men forskelligt daterede, eksemplarer. Da oplysningerne ikke er fuldstændigt identiske, vises begge eksemplarer:

Den originale tekst - 1

Fra Hr. Geheime-Raad og Stiftbefalingsmand Baron Holck d. 24 novbr. 1763ve

Af den mig fra Hans Exellence Hr. Geheime-Raad og OberSecretaire Thott tilsendte Notifications liste paa de udi sidst afvigte Maaned i Conseilet indkomne ansøgninger fra Aalborg Stift, sendes Deres Velbaarenhed herunder en verificeret Gienpart med tienstskyl: begieæring, at samme Supplicanten til allerunderdanigst efterretning maatte bekiendtgiøres, samt hans paategning og tilstaaelse behagentlig derom indhendtes, og mig tilstilles .Jeg forbl: med megen consideration pp:

Notifications Liste

Paa de fra Aalborg Stift indkomne og i Hans Kongl. Majts Conseil udi sidstafvigte octbr Maanet forre-

Den originale tekst - 2

Fra Hr Geheime Raad og StiftsBefalingsMand Baron Holck den 2den february 1764wde

Af den mig fra Deres Excellence [...] Geheime Raad og ober Secretair Thott tilsendte Notifications Liste, paa de udi sidstafvigte Maanet I Conseilet indkomne Ansøgninger fra Aalborg Stift, sendes Deres Velbaarenhed herunder en Verificeret Gienpart; med tienstlig bedende at samme Supplicanten til Allerunderdanigst Efterretning maatte bekiendtgiøres samt hands Paategning og Tilstaaelse derom indhændtes og mig tilstilles. Jeg forbliver pp:

Notifications Liste

Paa de fra Aalborg Stift indkomne og i Hans Majts Conseil udi sidstafvigte Decembr Maanet

tagne ansøgninger, hvor paa ingen anden Resolution vorder given:

Cons. d. 27 octbr:
forbliver ved
Lands Lov og Rætt.

5y 1171- Christen Poulsen Bunch af Vorring i Nors Sogn, om at hans kone maatte forblive hos een af hendes Slægt, imod at hand give hende sit ophold. Hans Kongl. Majst vil allernaadigst, at StiftAmtmanden over Aalborg Stift Højædle og Velbaarne Hr. GeheimeRaad Baron af Holck for Supplicanten bekiendtgiør hvad paa hans ansøgning er Resolveret, hvor efter hand kand viide sig allerunderdanigst at rette. Cancelliet d. 18de novbr: 1763ve

LS. Thott / C.Smith

Copiens rigtighed tilstaar
A. Holck

Denne allernaadigste Resolution er mig til allerunderdanigste efterlevelse Lovlig forkyndet tilstaaer Christen Poulsen Bunch
Vording den 3die decembr. 1763ve

Til Hr. Geheime-Raad og Stiftbefalingsmand Baron Holck d. 14de dec. 1763ve
Den mig tilstillede Gienpart af Notifications listen paa de udi sidst afvigte octobr Maaned i Conseilet indkomne ansøgninger, haver jeg den ære at tilbagesende med behørig paategning. Jeg forbliver pp:

Kilde: Landsarkivet for Nørrejylland, Dueholm-Ørum og Vestervig Amter, Kollegieprotokoller B 1A -7

foretagne ansøgninger, hvor paa ingen anden Resolution vorder given:

5y 1171- Christen Poulsen Bunch af Vording i Nors Sogn i Thye, om at det maatte forblive ved den Kongelig Resolution, der befaler hvor hands Hustroe skal opholde sig, og hand at give hende 10 Sldr aarlig med videre.

Cons: d: 22 Decembr
forbliver ved Lands
Lov og Ret-

Hands Kongl: Majst vil allernaadigst, at Stiftsamtmanden over Aalborg Stift Højædle og Velbaarne Hr: GeheimeRaad Baron af Holck for Supplicanten bekiendtgiør hvad paa hands Ansøgning er Resolveret, hvorefter hand kunde Viide sig allerunderdanigst at rette. Cancelliet den 19de Janr 1764ve

O Thott / C Smit

- Confirm med originalen tilstaar J Holck

[....]er mig til allerunderdanigst Efterrettning lovlig [for]kyndet. Vording den 17 Februarij 1764ve Christen Poulsen Bunch

Til Hr Geheime Raad og Stiftsbefalingsmand Baron Holck den 22de Februarij 1764ve
Den mig tilstillede Gienpart af Notifications Li[s]ten paa de udi sidstafvigte Decembr Maanet udi Conse[i]let indkomne ansøgninger, haver ieg den ære at tilbagesende med behørig paategning. Jeg forbliver pp:

Kilde: Landsarkivet for Nørrejylland, Dueholm-Ørum og Vestervig Amter, Kollegieprotokoller B1A-8

Detalje af bilag 55, tekst 1

Bilag 56

Skøde på Skibstedgaard til Karen Andersdatter Hare, den 26. januar 1788

1788 26/1
No 10 Fire og en Halv Rigsdaler
(ulæselig underskrift)
1788

Barthold Hauch
Deres Kongelige Mayestæts Conferentz Raad og
Amtmand over Dueholm, Ørum og Vestervig
Amter.

Som Skifte Forvalter i Stiervboen efter Afg: Christen Andersen Hare, og hans afdøde Moder Maren LauritzDaatter Vestergaard i Vorring Bye, Nors Sogn; Giør herved bekiendt, at, ifølge et Samfrænde Skifte af Dato 24de May 1784, som efter Kongelig Bevilling af 6te Juli 1781, var holdet efter Afg: Anders Christensen Hare, er iblandt andet, Datteren Karen AndersDaatter, Salig Christen Bunchs Enke i Schibstedgaard hendes iboende Gaard hende overdraget for den Summa 800 Rdr, Skriver Otte Hundrede Rixdaler, hvilket atter er bleven meldet og foretaget ved Skiftet efter hendes nu Afg: Broder Christen Andersen Hare og Moder Maren LauritzDaatter Vestergaard, begyndt den 30te Aug: 1786, og sluttet den 5te Octobr samme Aar. Da hun nu haver betalt ovenmelte 800 Rdr, deels ved den Arv hende er tilfalden efter hendes Moder og Broder af 456 Rdr 5 m. 11 ¾ s. og givet det øvrige fra sig til hendes ugifte Søster Maren AndersDaatters Arv, som beløber sig til Resten, nemlig 343Rdr -m. 4 ¼s. Skriver Tre Hundrede og Tre og Fyrretive Rixdaler, Fire ¼ Skilling; Som skiødes bemelte Enke Karen AndersDaatter Sal: Christen Bunchs, Schibstedgaard i Vorring Bye Nors Sogn beliggende, ansat udj nye Landmaalings Matriclet for 2Trdr: 7 Skr: 3Fkr, Skriver To Tønder, Syv Skiepper og Tre Fierdingkar; Hvilket forskrevne Schibstedgaard herefter skal være og blive bemelte Enke og hendes Arvinger efter denne Dag tilhørende, som et frit, frelst og uigenkaldeligt Kiøb for ovenmelte 800Rdr, der fornøyelig er betalt, saa at hun, fra denne Tiid af, eyer, nyder og beholder fornævnte Gaard med Bygning, Besætning, Herlighed og Rettighed i Bye, Mark, Eng, Fællig, inden og uden Markeskiel, intet i nogen Maade undtagen, af hvis samme Gaard tilhører, og dertil af Arilds Tiid tilhørt og tillagt haver, og med Rette bør henhøre, og det med samme Rett og Rettighed, som Gaarden tilforn er bleven Skiødet af Christen Schaarup i Thisted og Christen Steentoft i Westervandet til hendes Afdøde Fader Anders Christensen Hare, efter Skiøde af 22de April 1772. Saaledes skal da benævnte Enke Karen AndersDaatter og Arvinger, som før er meldet, beholde Gaarden fri for hver Mands Tiltale. Hvilket Skiøde med alt forestaaende bekræftes under min Haand, som Skifte Forvalter, og mit hostrykte Signet, alt paa Grund af forhen anførte Skifte.

Thisted den 26de January 1788

B Hauch
(laksegl)

Fremlagt Læst og Publiceret for Retten Inden
Hillerslef Hundborg Herreders Ting den 29de January
1788 Test:
ulæselige underskrifter

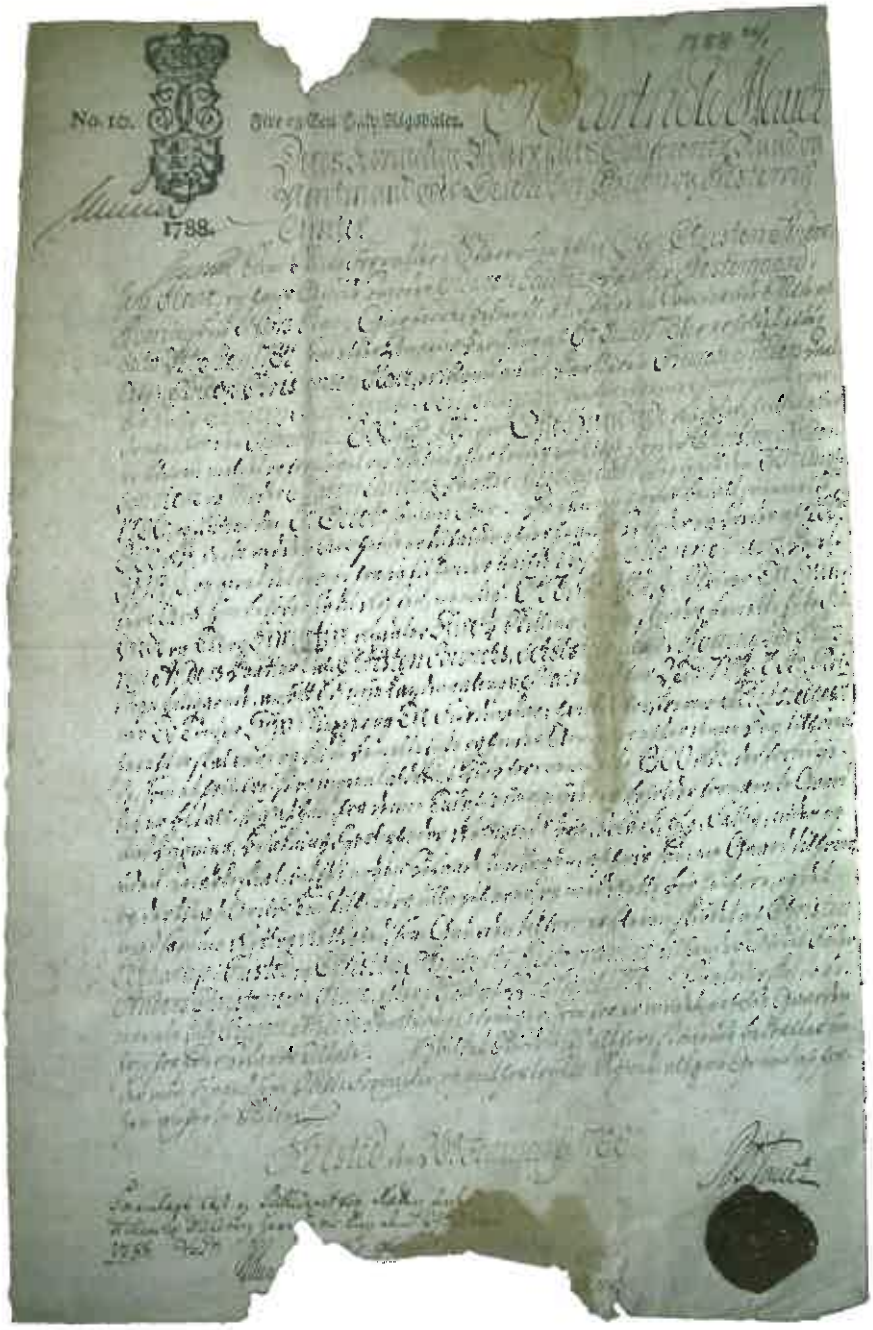

Kilde: Lokalhistorisk arkiv, Thisted

Fra Chr. V's Danske Lov

Fra I. Bog XIII. Cap. Om Vidner og Tingsvidne
1-13-8:
Dommeren skal fremkalde dennem, som Vidne skulle bære, og de skulle svære med oprakte Fingre, at de vilde sige Sandhed, og intet deraf dølge. Og skal Dommeren formane dennem, hvad Straf der skal efterfølge, dersom de vidne Løgn, særdelis, naar Sagen er af stor Vigtighed, og angaar Folkis Ære, Liv og Velfærd, skal de hver for sig selv alleene indkaldis og forhøris, og for dennem oplæsis den Forklaring paa Eden og Formaning, som herefter bag i Loven indføris, og bør paa alle Tinge, hvor Ret holdis, paa een Tavle trygt at ophengis.

De formaninger, der ovenfor henvises til 'bag i Loven' lyder således:

Forklaring paa Vidners Eed og Formaning til dem for Retten, efter som mælt er i den første Bogs trettende Capitels ottende Artikel
Fingre, som ere: Tommelfingeren, Pægefingeren og den middelste Finger. Ved den første Finger, som er Tommelfingeren, forstaais Gud Fader, ved Pægefingeren Gud Søn, ved den tredje Gud den Hellig Aand. De andre to smaa Fingre bøjer Hand need i Haanden; Den eene betyder Menniskens ypperlig Siel, som ligger skylt udj Mennisken; Den femte og minste Finger betyder Legemet, ligesom det der er lidet og ringe at agte imod Sielen. Ved den gandske Haand betydis een eeniste ævig og almægtig Gud og Skaber, som haver skabt Mennisken og alle Creature i Himmelen og paa Jorden. Hvilket Menniske, der nu er saa Ugudelig, fordærvelig og sig selv saa fiendsk, at hand svær een falsk Eed, eller ikke holder den Eed, som er soren, hand synder i saadan Maade, ligesom hand kunde saa sige: Om jeg svær falskelig, da straffe mig Gud Fader, Guds Søn og Gud den Hellig Aand, at Guds den himmelske Faders Skabelse, der hand skabte mig og alle Mennisker efter sit Billede, dertilmed al hans faderlig Godhed, Naade og Barmhiertighed, komme mig ikke til Gavn, men at jeg som een motvillig haardnakket Overtræder og Synder bliver straffet ævindelig udj Helvede. Item hvilket Menniske, der svær falskelig, eller ikke holder den soren Eed, hand taler, ligesom hand ville sige: Som jeg svær falskelig, saa straffe mig Gud Fader, Gud Søn, og Gud den Hellig Aand, at Guds Søn, vor Herris Jesu Christi, ydmyge Manddoms Annammelse og hans kostelige blodige Sveed og Uskyldige bittre Pine, hans hellige dyrebare Blod, som blev udgydet for Menniskens Synder, hans forsmædelige Død, hans underlige opstandelse, hans herlige vældige Himmelfart, og alt det, som Jesus Christus vor eeniste Mægler haver forhværvet sine Udvalde, være alt sammen mig til forgævis, og hielpe mig ikke til Salighed, men at den Herre Christus være mig paa den yderste Dag een streng Dommer, der mig for mine Misgierningers Skyld dømmer og fordømmer med sin strenge Dom til ævig Pine, og antvorder mig Helvedis Bødel i Vold at pinis ævindelig. Item hvem som falskelig svær, eller holder ikke sin soren Eed, hand taler, ligesom hand ville sige: Som jeg svær falskelig, saa straffe mig Gud Fader, Gud Søn og Gud den Hellig Aand, at den Hellig Aands Gierninger, hvilken der er udgangen og sent de hellige Apostle og alle troe Christne til Trøst, ikke komme mig til Hielp, men at jeg bliver udelukt fra den christelige Kirkis Meenighed, ikke nyder dens Bøn got ad, eller bliver deelagtig derudj, og at Evangelii trøstelige Prædiken intet hielper mig, mine Synder blive mig aldrig forladne, og at jeg ikke opstaar til den Herlighed, som de troe Christne er bereet af Ævighed, men at jeg bliver forskut med Liv og Siel i en ævige Fordømmelse. Item hvilket Mennske, som falskelig svær, han modsiger og afsiger Gud Fader, Gud Søn og Gud den Hellig Aand og alle Guds gode Helgene og de Hellige Udvalde Engle, giver sig med Liv og Siel Dievelen og al hans Selskab udj Helvede i Vold, der at blive, at brænde med og hos dem udj Helvedis Afgrund til ævig Tid, hvor slet ingen Forløsning er. Item hvilket Menniske, der svær falskelig, hand taler, ligesom hand ville sige: Dersom jeg svær falskelig, da være forbandet alt det jeg i denne Verden

ejer og haver: Forbandet være min Jord, Ager og Eng, saa jeg aldrig af dem nyder nogen Frugt eller Grøde: Forbandet være mit Qvæg, mine Bæster, mine Faar, saa at de aldrig efter denne Dag trivis eller lykkis for mig: Ja forbandet være jeg i alt det jeg tager mig for at giøre.
O Menniske betænk dette gandske flittelig, og merk, hvilken gruselig, haard og streng Dom du giver over dig selv, naar du svær falskelig. Et fromt Christeligt Hierte maatte vel med Rette forfærdis og skælve derfor, efterdj een falsk Eed haver saadant med sig, at et meeneedigt Menniske giver sig selv fra Gud, udelukker sig fra alle hans Velgierninger timelige og ævige, og adskiller sig fra den gandske Christelige Meenighed, og vil være ævig fortabt og fordømt med Liv og Siel; Derfor skulle hver Christen vogte sig for falsk Eed og for lettelig at svære, saa fremt som hand haver sin Siels Velfærd og Salighed kier: Det unde os alle Gud Almægtige ved sin kiere Søn, vor Herre Jesum Christum! Amen!

Fra I. Bog XIX. Cap. Om Baand og Fængsel
1-19-7:
Findis nogen rasende, eller galind, da maa, hvem der vil, hannem binde, og føre hannem til Tinge, og tilbyde hans Frænder hannem, og de ere pligtige at forvare hannem, saa fremt de have Middel dertil; Hvis ikke, da bør Øvrigheden at sette hannem i Forvaring.

Fra I. Bog XXIV. Cap. Om Bøder og Dommis Exsecution, Nam, Indførsel og deslige
1-24-51:
Naar nogen for Troldom, eller for Drab, er dømt fra sit Liv til Hiemting, da skal dog efter samme Dom ingen Exsecution skee, før end den af Landsdommerne, eller Overretten, bliver ved Magt kient; Og dersom den Beskylte, eller hans Slegt og Venner, ikke vil stevne Sagen til Landsting, eller Overret, da staar det Sagsøgeren frit for der endelig Dom at tage.
1-24-52:
Alle Misdædere, som blive dømte, enten fra Liv, eller Ære, skulle, efter endelig Dom falden er, uden videre Forhalning strax udstaa deris Straf; Men dersom Kongens Befalningsmand, eller anden Øvrighed, eller og Dommeren selv, for Samvittighed, eller anden vigtig Aarsag Skyld, kunne have Betænkende at lade nogen henrette, da skulle de Kongen derom ufortøvet søge, og sig siden efter Kongens Svar og Villie forholde.

Fra I. Bog XXVI. Cap. Om Supplicationer
1-26-1:
Alle Kongens Undersaatter, og andre, som foraarsagis til Kongen at supplicere om noget dem anliggende, skulle først Kongens Befalningsmænd, eller dem, som paa Kongens vegne, Geistlig, eller Verdslig, Øvrighed, paa de Stæder have at sige, hvor saadan forrefalder, deris Ansøgning give tilkiende; Hvilke selv strax uden Ophold Supplicanterne skulle anhøre, og efter udførlig og beste Underretning deris Erklæring under deris Haand, uden nogen Forvegring, Skriverløn, eller Betalning, paa Supplicatzen lade antegne, og oprigtigen og udførligen forklare og berette Supplicantens Sags og Begærings egentlig og rette Beskaffenhed med udkrævede Omstændigheder, som ret og forsvarligt eragtis kand. Befindis siden og bevisis samme Erklæring Uretteligen og Vrangeligen at være gjort, da skal den, som den paaskrevet og givet haver, dertil svare, og have sin Bestilling forbrut, eller i andre strenge Maader alvorligen straffis, som den der haver givet Aarsag, at Kongens Haand og Segl imod Kongens høje Respect er bleven misbrugt .

Fra II. Bog V. Cap. Om Præsternis Embede med Sacramenterne og lønlig Skriftemaal
2-5-18:
Præster skulle ingen Bandsatte, eller som for Letfærdighed, Manddrab, Tyveri, Meeneed, eller andre aabenbarlige Laster, ere skyldige til at staa aabenbare Skrifte, annamme til lønlig skriftemaal, før end de Kirkens Disciplin udstandet have.

Fra II. Bog VII. Cap. Om Præsters Embede med Husbesøgelse, Omsorg for de Fattige, Sygis og Misdæderis Besøgelse
2-7-7:
Præsterne skulle ofte besøge Misdædere, som for deris Misgierninger paa deris Liv side i Fængsel, at de kunde undervise dennem til deris Synders Vederkiendelse og Guds Naadis Tilflugt, at de retteligen kunde bereedis til Nadverens Sacramentis Annammelse, som dennem, om de det begære, een eller to Dage, før end de rettis, skal meddeelis.

Fra III. Bog XVI. Cap. Om Egteskab
3-16-16-5:
Dersom Husbonden, eller Hustruen, bliver afsindig, da maa deris Egteskab derfor ikke adskillis, men den eene at see den anden til Gode, og hielpe hin anden i alle de Maader mueligt kand være.

Fra VI. Bog VI. Cap. Om Manddrab.
6-6-17:
Skeer Drab af nogen i Vildelse og Raserj, da bør hand ej paa livet at straffis, men af sin Formue, som hand haver, eller kand derefter bekomme, give til den Dødis Arvinger fuld Mandebod trende atten Lod Sølv.

6-6-21:
Den som sig selv ombringer, have sin Hovedlod forbrut til sit Herskab, og maa ej begravis enten i Kirken eller paa Kirkegaard, med mindre hand giør det i Sygdom og Raserj.

Forordninger

Forordning af 7. februar 1749
Hvorved den, om grove Morderes Straf, under Dato 16de Octobris Ao 1697 udgangne Forordning yderligere forklares.

Vi Friderich den Femte, af Guds Naade, Konge til Danmark og Norge, de Venders og Gother m. m. Giøre alle vitterligt, at Vi, for at hemme saadanne grove og forsetlige Mord, som, desto værre nu saa ofte paa nogle Aars Tiid med beraad Hu, uden nogen foregaaende Tvistighed eller dertil given Aarsag, paa førstmødende, ja endog uskyldige Værgesløse Børn ere forøvede, og paa det at uskyldig Blod, som saa uchristelig udgydes, kan naae sin retfærdige Forsoning, og slige grove Misdædere faae deres velfortiente Straf, andre Ligesindede til Skræk og Afskye, have fundet for got, at anordne og befale, ligesom Vi og hermed Allernaadigst anordner og befaler, at ei alleene i de Tilfælde, som Forordningen af den 16de Octobris Anno 1697 nævner og befaler: nemlig, naar nogen haver myrdet eller omkommet sin Ægtefælle, sin Herre eller Husbond, sin Frue eller Madmoder, eller nogen af deres Børn, men endog naar nogen efterdags befindes, med fri Forsæt og beraad Hu, uden nogen foregaaende dertil af den Dræbte given Aarsag eller Anleedning, alleene i Tanke, at giøre en U-lykke, at have myrdt eller omkommet nogen mødende eller forekommende uskyldig Person, voxen Menneske eller barn, da skal saadan grov Misdæder, uden ald Naade, sig selv til velfortient Straf, og andre Ligesindede til Skræk og Afskye, af Skarpretteren knibes med gloende Tænger, først uden for det Huus eller ved det Stæd, hvor Mordet er begaaet, siden, om det er i en Kiøbstæd, paa alle Byens Torve eller offentlige Stæder, og om det er paa Landet, da trende Gange imellem Giernings-Stædet og Retterstædet, og allersidst paa Retterstædet; Dernest skal den Skyldiges høire Haand levende afhugges med

en Øxe, hvorpaa Legemet af Natmandens Folk skal henføres og legges paa Stejle, og Hovedet tillige med Haanden fæstes paa en Stage oven over Legemet; Og maa ingen Morder eller slig Misdæder fra sit Fængsel, til at udstaae sin Straf, føres med nogen Ceremonie, eller i pyntelige Klæder, men den skal udi gemeene og de i Fængselet brugte daglige Klæder, uden Hat eller Hue, med blottet Hoved, Strikke om Halsen og sammen bundne Hænder, sig selv til desto større Forhaanelse, og andre til Skræk og Afskye, fra Fængselet til Retterstedet føres paa Natmandens Sluffe; Derefter Dommere, saavelsom alle andre Vedkommende sig allerunderdanigst have at rette; Thi byde og befale Vi hermed Vores Grever, Stiftsbefalingsmænd, Friherrer, Biskopper, Amtmænd, Landsdommere, Laugmænd, Præsidenter, Borgemestere og Raad, Fogder og alle andre Vedkommende, som denne Vores Forordning, under Vores Cancellie-Seigl tilskikket vorder, at de den paa behørige Stæder, til alles Efterretning, strax lader læse og forkynde.

Forordning af 21. maj 1751

Forordning Anlangende hvad der ved Delinqvent-Sagers Drift og Udførsel i Danmark og Norge bør iagttages.

Da Delinqvent-Sagerne på endeel Steder ikke med den Fliid og Alvorlighed, som skee burde, drives og føres, men ofte saa løseligen ere behandlede, at den høistfornødne Oplysning i slige Sager, der angaae Folkes Liv, Ære og Lempe, derudover ikke kommer for Dagen, hvoraf flyder, at Høieste Ret har været nødsaget samme til lovligere Behandling og nøiere Oplysning at hiemvise, hvorved Almuen i de Sager, som angaae Tyveri, Røverie, Drab og Mordbrand, formedelst Vedkommendes Forsømmelse, med unødvendige Udgifter bebyrdes; saa bliver, til saadan Uorden i Fremtiden at forekomme, alle ØvrighedsPersoner samt de af dem beskikkede Actores og Defensores, saavel som Ober- og Underretterne ved denne Forordning alvorlig paamindede, at de med Nidkierhed herefter fuldbyrde alt hvis i Loven og Forordninger om Delinqvent-Sager og deres Udførsel er anordnet, samt derved i Besynderlighed iagttage følgende:

1. Naar en Delinqvent for nogen Misgierning tiltales, bør i almindelighed hans Fødested, Alder, Haandtering og hvis videre hans Person betreffer, af Kirkebogen og ellers i andre Maader lovlig oplyses og bevises, især naar Dommen over ham derpaa skal grundes.

2. Efterat han under Forhør eller for Retten har giort sin Bekiendelse (som altid bør skee uden Baand og Tvang), og svaret paa alle de Spørsmaale, som kan tiene til Oplysning om Misgierningens Beskaffenhed, hvilke af Actor, Defensor og Dommeren for Delinqventen bør fremsættes, maae der dog ikke strax uden videre Beviis over Misdæderen fældes Dom; men saavel Actor som Defensor bør i Forveien med lovlige Vidner og skiellige Beviser søge al den Oplysning, som haves kan, saavel om Delinqventens Paagribelse, som om Gierningen og de ved den forefaldne Omstændigheder, alt efter Sagens og Misgierningens Natur og Beskaffenhed; paa det deraf kan erfares, om Misdæderens Udsigende forholder sig saaleds, eller ikke; og især bør derved efterforskes alt, hvad der tiener til at gotgiøre Misgierningens Grader og Grovhed, saasom om der findes Kiends Gierning eller Corpus Delicti i Sagen, om et Tyveri eller Indbrud er skeet paa Marken eller om Natten, med alt hvis videre kan sigte til Straffens Skierpelse eller Forlindring.

3. Ingen UnderDommer maae herefter afsige Dom i nogen Delinqvent-Sag, før al forbemeldte Oplysning, som haves kan, af Actor og Defensor i Forveien er indhentet, samt alt hvad udi Loven og Forordninger om Delinqvent-Sagers Drift og Omgang nøie er iagttaget og af dem efterlevet; Og saafremt de deri findes efterladne og forsømmelige, bør Underdommeren ved Interlocutorii Kiendelse tilholde dem deres Pligt herudi at efterkomme. Befindes det ved Ober-Retterne, enten at UnderDommeren herimod har handlet, eller at Actor eller Defensor ikke have holdt sig Dommerens Erindring efterrettelig, da bør de at hiemvise Sagen paa den Skyldiges Bekostning; Ligesom og Ober-Dommerne saafremt de ved Høieste Ret befindes i dette Fald ei at have iagttaget deres Pligt, kan vente at Sagen ligesaavel paa deres, som paa Underdommernes, actors og defensors Bekostning efter hvers Forseelses Beskaffenhed vorder hiemviist.

Uddrag af Kirkeritualet af 1685

4. kapitel, 2. artikel - om åbenbare skriftemål og afløsning

Åbenlys afløsning skal ske i købstæderne om fredagen, og på landet om søndagen straks efter prædiken på de steder, som loven nævner.

De, som således skal afløses, bør nogen tid før henvende sig til præsten og begære afløsning, og hvis han da finder en sand anger og ruelse hos dem over deres begåede forseelse, skal han næste prædikedag, da sådan afløsning bør ske, modtage dem og på følgende måde afløse:

Efter prædiken på den dag, da sådan en synder skal skriftes, meddeles menigheden fra prædikestolen, at der er en bodfærdig synder, som har forset sig imod det N. bud, og dermed forarget denne Kristi menighed. Derfor indstiller han sig nu i dag her for Guds menighed for offentligt at afbede samme sin begåede forseelse hos Gud og forargelse hos menigheden. Han ønsker, at Guds børn vil bede Gud alvorlig for ham, at han i nåde selv vil forarbejde en sand omvendelse for ham, og fremdeles med sin gode Ånd således regere ham, at han ikke herefter skal falde i sådan, eller anden grov last og Guds fortørnelse mere. Det vil vi samtlige af hjertet ønske ham nåde og velsignelse af Gud Fader i Kristus Jesus, vor Herre!

Derpå begynder degnen i koret denne bodssalme: Beklage af al min gange, etc. Hvoraf et, eller flere vers kan synges, som det anses for nødvendigt.

Imens kommer synderen til kordøren, og lægger sig på knæ lige i døren, eller og oppe ved alteret, hvor intet kor er.

Når sangen endes, kommer præsten hen til ham og kort af Guds ord, forestiller menigheden den begåede synds vederstyggelighed, og hvor groft dette menneske dermed har forsæt sig, både imod Gud og imod andre Guds børn. Især mod denne Jesus menighed, som derover allermest er blevet forarget. Synderen formanes til en sand og alvorlig omvendelse, hvilken præsten videre udforsker med disse efterskrevne få spørgsmål, som han gør til synderen således:

1. Så tilspørger jeg jer på Guds vegne N. N., om I ikke her for Gud og denne hans kristne menighed alvorlig bekender, at I, foruden andre jeres mange synder, endog særdeles med denne jeres N. synd har højlig fortørnet jeres himmelske Fader og forarget jeres medkristne og næste; men allermest denne Guds menighed, som I har været et lem i.

Svares lydeligt ja.

2. Om I af hjertet fortryder denne jeres begåede grove forseelse, hvormed I har fortjent Guds vrede med timelig og evig straf?

Svares, ja.

3. Om I også stadig tror, at Gud på grund af sin eneste og uskyldige Søns, Jesus Kristi dyre fyldestgørelse [værdskyld] og fortjeneste vil være jer nådig og ikke tilregne jer denne synd?

Svares ja.

4. Om I har det gudelige og alvorlige forsæt, at I herefter ved Guds nåde vil sky og fly al sådan og anden modvillig overtrædelse, og beflitte jer på et bedre og skikkeligere levned efter denne dag?

Svares ja.

5. Om I hjertelig længes efter at modtages til denne Guds menigheds samkvem, som I ved jeres grove synd og forargelse selv har skilt jer fra, og nu med andre Guds børn inderlig attrår og begærer at blive delagtig i Jesus Kristi helligste legeme og blod i sakramentet?

Svares ja.

Her skal især agtes, at om det er for horeri, eller letfærdighed, da spørges en synderinde, hvem der er fader til barnet, hvilket hun da sandfærdig har at navngive.

På sådan bekendelse siger præsten fremdeles: Så vend jer da om til menigheden og afbed den forargelse, som I med denne jeres synd har givet dem.

Derpå står synderen op og vender sig til menigheden sigende på denne, eller anden lignende

måde: Jeg beder, at I Guds børn vil forlade mig denne min begåede forseelse og ikke støde jer på mig, eller tage forargelse af mig mere.

Så lægger han sig på knæ igen for præsten, som da yderligere på synderens vegne afbeder den forargelse, og derhos med Paulus alvorlig formaner hver og en, som mener, at han står, at han ser sig vel for, at han ikke falder, 1 Kor 10, 12 hvorpå han endelig med håndspålæggelse afløser synderen således:

Efter sådan jeres hjertes bekendelse, som I her for Guds ansigt og denne hans kristne menighed åbenlyst har aflagt, da vil jeg på Guds og mit hellige embedes vegne, efter Jesus Kristi egen befaling, og på hans blotte og kraftige ord, tilsige jer N. N. denne jeres begåede N. synds og alle andre jeres synders forladelse i Gud Faders, Søns og Helligånds navn, amen! Gå bort i Herrens fred og synd ikke mere.

Derpå synges dette eneste vers af denne salme:

Af dybsens nød etc.
Dog synden hos os er mangefold, etc.

Siden, om det er i købstæderne, begyndes af skoleeleverne:

O du Guds lam etc.

Og forfølges med korvers og kollekten af Herrens tjener, ligesom på bededage sædvanligt måtte være.

Men er det på landet, da begynder præsten straks altergangen efter den måde, som her følger, og da går synderen som har fået afløsning op til Herrens alter sammen med andre at blive delagtig i den hellige nadvers sakramente.

6. kapitel, 4. artikel - om fanger og forbrydere

Præsterne skal nogle gange besøge de fangne og forbryderne, som sidde på deres liv i fængsel for deres begåede synder, før de meddele dem det højværdige Jesu Kristi helligste legemes og blods sakramente, så de med en god og kristelig beredelse kunne modtage det.

De skal for alle ting flittig formane dem til sandheds rette bekendelse, at de ikke undse sig for verden og kvæle synden hos sig selv, hvormed de lægge synd på synd, og opvække Gud til større hævn og vrede over sig, hvis de forhærde sig imod Gud og give Satan rom hos dem, idet de modstå sandhed og tale løgn; men at de åbenbart vedstå deres forseelse og give Gud ære, så de ikke skal besvære deres samvittigheder i døden og således rykkes bort herfra i deres sinds modvillige forhærdelse.

Dernæst skal de formane dem til en sand og retskaffen anger og ruelse over deres begåede mis-gerninger, at de har en hjertelig fortrydelse der over, ikke så meget for den skyld, at de derfor skal lide her i verden, som allermest derfor, at de dermed har så højlig fortørnet den gode Gud og fortjent hans vrede og evige fordømmelse.

Og præsterne skal af Guds ord stille dem i almindelighed alle synders vederstyggelighed for; men i særdeleshed den synd, som de nu må lide for, hvad enten det er tyveri, mord, eller andre lignende ugerninger, at de gå i sig selv og betænke, hvor stor deres synd måtte være, særdeles i Guds øjne, som omsider, skal dømme alle, ligesom de er. Lad dem overveje deres forrige liv og levned, om de ikke med drukkenskab, letfærdighed, gerrighed, had og avind imod deres næste, ulydighed imod deres forældre og beskikkede tilsyns mænd, ja end og med sabbattens overtrædelse og Guds hellige ords modvillige forsømmelse og foragt og andre lignende synder tit og ofte ligesom har løbet efter denne ulykke, hvorved de nu omsider efter Guds retfærdige tilladelse er faldne i så grov og forskrækkelig en synd, efter det som Herren selv truer sådanne forhærdede hjerter: jeg vil sætte stød for ham, som han skal løbe an på og dø, Ez 30, 20.

Dog skal de ikke forsage i dette store syndefald, eller gøre sig den tanke, ligesom det var ude med dem, deres bod måtte være forgæves, og der var ingen nåde mere for dem, fordi de så tit

havde forskudt Guds nåde, og det syntes nu, ligesom Gud havde taget sin hånd fra dem, og plat overgivet dem, at Satan måtte således forføre dem: ingenlunde; for har vi end syndet, Gud er dog trofast, som har svoret os, at han ikke har lyst til nogen synders død; men at han må omvende sig og leve. Ez 33, 11. Og hvor synden er stor, der er Guds nåde og barmhjertighed langt større, Rom 5, 20. Når vi kun alvorlig forlade os dertil af hjertet, og fortryde det onde, som vi har begået, så skal de stadig tro, at Gud har ikke straks tillukket sin nådes dør for dem, fordi han har tilstedt, at de her må indelukkes og forvares, men efter at han ikke med sin godhed hid indtil har kunnet føre dem til en sand omvendelse fra deres onde væsen, så har han måttet gribe til dette middel, at de på grund af plager, trængsel, fængsel og døden selv, skal komme i deres synders rette kundskab, som han før gjorde ved Manasse, 2 Krøn 33, 11. Akan, Josua 7, 20 og røveren på korset, Luk 23, 42. Derfor skal de bede og love Gud her i deres fængsel, som Paulus gjorde i sit fængsel til Filip, og har de hidtil været bortvendt fra Gud, som fangevogteren var på den sted, her skal de med ham omvende sig til Gud igen, tro på Jesus og blive bestandig hos ham indtil enden, ApG 16, 31.

Når de er dømte, skal præsten tit og ofte besøge dem, og med al flid drive derpå, at de nu alvorlig afbeder hos Gud deres begåede grove synd og forseelse, og med en fri vilje undergive sig den afsagte dom, den de med al rette fortjent har, og i så måde bekende for Gud og alle Guds børn, det røveren før sagde, da han hang på korset, at de nu får det, som deres gerninger kunne fortjene. Og her kan en Guds tjener gentage for dem af Guds ord de fornemste bekendelser, som de groveste syndere før gjort har, så som Akans, Josua 7, 20-21. Davids, Salme 51, 5-6. Manasses, Israels, Mika 7, 9. Røverens, Luk 23, 41, og andre fleres. De skal og formane dem til en stadig tro og tillid til Gud, at han for sin Søns Jesus Kristi skyld visselig vil være dem nådig, og forlade dem deres synder, og at de i den forsikring må være visse på, at de skal få det trøstefulde svar af ham, det røveren fik på korset: i dag skal du være med mig i paradis.

Og her kan en Guds tjener minde dem om de nåderige Guds forjættelser, som vi har i Guds hellige ord om vore synders nådige forladelse i Kristus, og hvorledes han er bleven en forligelse og forsoning for alle menneskers synder, efter den anledning, som før er andraget i den artikel om de anfægtede.

Siden, om de det begære og sig dertil kristelig berede, betjenes de med Jesus Kristi helligste legemes og blods sakramente, før de henrettes, med lige ceremonier, som før hos de syge er nævnt, og bliver præsten fremdeles hos dem at trøste dem, synge, læse og bede med dem; men såfremt de bevise sig hårdnakkede, blive de ikke modtaget dertil, men befales Gud, at han for sin uendelige barmhjertigheds skyld, vil virke en kraftig omvendelse og bodfærdighed hos dem, at de ikke måtte bortdø i deres hårdnakkethed, men ved Guds ånds kraft endnu komme til sandheds bekendelse og dø salig.

Når dagen er, at henrettelsen skal forrettes, da skal præsten, i hvis sogn henrettelsen sker, med flere, om behov gøres, være betimelig hos den fangne, en eller to timer, før end det skal angå, og da skal han med god andagt og omhyggelighed igen påminde ham om det, som han i de forrige dage har handlet med ham, formane ham til en god bestandighed, end og midt i døden, at han end og, fordi det har nu så behaget Gud at lade ham her lide for sine synder, glæder sig dog der ved, at han ved og er forsikret, at denne dag skal være hans sidste stridsdag, og hans første rette og forfalskede glædes dag, hvor ved han skal få ende på al sin elendighed, og gøre en glad overgang fra dette arme, syndige og elendige liv til det evige salige og udødelige liv hos Gud i himmelen. Hvorfor han inderlig skal råbe til Gud, at han nu især vil komme ham til hjælp med sin gode ånd og nåde, at han nu således med frimodighed må se døden i øje, og i en fast tro og tillid holde ud denne hans sidste stridsdag her på jorden, at han må blive en sejrvinder, og se sin omskiftelse i glæde. Og skal præsten idelig læse, bede og synge med ham, at han må holde ham i en stadig andagt til Gud. Særdeles skal han en og anden gang læse hans tros artikler for ham, og kortelig udlægge det fornemste deraf, ham til trøst og glæde. Ligeledes de små vers af litaniet: O du Guds lam etc. med nogle passende bønner, som til denne handling særdeles kan være indrettede.

Hvis præsten fornemmer nogen frygt eller angst hos synderen, skal han lade give ham vin, fordi Gud selv har befalet, at man skal give de bedrøvede vin, som skal omkomme, så de må forglemme deres elendighed på jorden, og ikke mere tænke på deres jammer og ulykke, Ordsp 31, 6-7. Dog skal præsten heri se vel til, at han ikke drikker for meget, og således måtte besvære sit hjerte med drukkenskab imod Kristi advarsel, Luk 21, 34. Her hos kan han også passende erindres om den drik han for nogen tid drak i det højværdige sakramentes modtagelse, ved hvilket han skal opholdes til det evige liv. Hvis han end mere tørster, da skal hans tørst alene være efter sin Jesus, at han længes at komme til ham, og nyde den salighed, som han har erhvervet ham på korset, og hans længsel til at fuldkomme hans og alles vores salighed. Og denne tørst skal han om kort tid i fryd og hjertens usigelige glæde slukke af de søde vellysters strømme, den udvalgte og livsalige engledrik, som han da skal nyde i overflødighed med Guds hellige og udvalgte i himmelen.

Når synderen skal føres ud til retterstedet, da skal præsten følge ham, og altid formane ham, at han i Jesus navn går med et godt og trøstefuld mod herfra betænkendes hvad for en vanskelig og besværlig gang hans kæreste frelser, Guds egen søn, gik for ham, der han blev ført ud til hovedskalstedet, at lide den forsmædelige død iblandt forbrydere for vore synder. Lad ham glæde sig derved, at hvert trin han nu gør, kommer han alt mere til sin frihed, og skal aldrig se kval, bånd eller fængsel mere, lad ham betænke, hvad syndige gange han har gjort al sin livs tid her i verden, denne gang skal nu gøre en ende på alt dette, og lede ham til en evig befrielse fra synden. Lad ham eftertænke, hvor mangt et modigt fjed, hvor mange farlige og bekymrede rejser han har gjort her i verden, nu skal han snart ved denne gang komme til det sted, hvor han skal være uden al frygt og fare, at han kan sige til sin sjæl med David: min sjæl kom igen til din roe, for Herren har gjort vel imod dig, han har udfriet min sjæl fra døden, mit øje fra gråd, og min fod, at jeg ikke blev omstødt, nu skal jeg vandre idelig for Herren i de levendes lande, Salme 116, 7-9. Og så han ikke skal falde i fremmede tanker, da skal præsten den ganske vej tale med ham af Guds ord, og især foreholde ham de kraftige kernesteder om vor genløsning på grund af Kristus, om Guds store overflødige miskundhed imod alle bodfærdige, så vel som en salig udgang her af verden for alle troende, såsom Es 53, 4-5; Ez 33, 11; Hos 11, 8-9; Jer 3, 12; Es 43, 25; Mika 7, 18-19; Joh 3, 16; Rom 5, 8-10 og 8, 32; 1 Tim 1, 15; 1 Joh 1, 7; Joh 5, 21; 1 Joh 2, 1-2; Rom 8, 34; Rom 8, 17-18; Åb 14, 13.

Og præsten skal vel give agt på, at han får svar af synderen på hvis han fremsætter, og derfor nogle gange tilspørge ham, om han har forstået hvad han har sagt, om han har fattet det, om han tror det, og forlader sig visselig dertil, om han og finder nogen trøst og vederkvægelse deraf i sit hjerte, og så man, så vidt muligt er, må betage ham al frygt for døden, og holde ham i en stedsvarende andagt og tanke om det himmelske og evige, da skal præsten imellem stunder synge og bede med ham, og holde ham dertil, at han selv tillige med beder og synger, dertil kan bruges disse salmer:

Hjertelig jeg nu længes etc.
Herre Jesus Krist, sand menneske og Gud etc.
Når min tid og stund er for ham etc.
Og andre lignende.

Når han kommer til retterstedet, hvor henrettelsen skal ske, da skal præsten end yderligere formane ham til frimodighed i ånden, at han ikke forsager nu det yderste eller undser sig for døden vidende, at hans forløsning nu stunder til, Luk 21, 28, og enten han lever eller dør, så hører han Herren til, Rom 14, 8. Og så han på Guds vegne, så vel som den hele forsamling af mange omstående Guds børn, må være des mere forsikret, om denne arme synders retskaffen bod og bodfærdighed, da skal præsten befale ham, at han nu allersidst gør sin sidste bekendelse åbenbart, og med lydelig røst oplæser Trosbekendelsen.

Derpå spørger præsten således:

Er dette jeres faste tro og bekendelse, om Gud, i hvilken I agter at ende jeres liv her i verden?

Tror I da, at I er en grov synder, og i mange måder højlig har fortørnet jeres gode Gud, men særdeles med denne jeres store synd, hvorfor I nu skal lide, bekender og rund ud, at I har fortjent døden derfor, og at I fortryder det inderlig af jeres hjerte?

Tror I også, at I for Kristi skyld har fundet nåde hos jeres Gud, for den og alle andre jeres synder, og at denne død skal være jer en indgang til det evige liv?

Har I også af hjertet forladt alle og enhver, som jer kan have gjort noget imod, så at I bær intet had eller vrede i jeres hjerte, hverken imod øvrigheden, som på sit embedes vegne må holde denne ret over jer, ej heller over nogen anden, i hvo det og være kan, af jeres medkristne og næste?

Er I og i den Herres Jesus navn fuldkommen beredt til at dø villig for dine begåede synder?

Til hvilket alt sammen synderen i særdeleshed svarer ja.

Derpå siger præsten:

Så vil jeg da i den Herres Jesus navn endnu, til denne jeres tros desto større bestyrkelse og yderligere vished og forsikring om Guds nåde, efter den magt og myndighed Gud selv har givet mig oven fra, at hvad jeg forlader her på jorden, det skal også være forladt i himmelen, tilsige jer denne jeres begåede N. synds, og alle andre jeres synders forladelse, i Gud Faders, Søns og Helligånds navn.

Og imens dette sker, sidder synderen på knæ, og præsten lægger sin hånd på hans hoved, og således, som sagt er, forkynder ham sine synders nådige forladelse.

Fremdeles siger præsten dette lille ønske: Den Herre Jesus han styrke og opholde jer i den sande og rette tro indtil enden, for sin hellige døds og pines skyld, amen!

Så står synderen op igen, og straks begynder præsten at synge:

Nu bede vi den h. Ånd etc.

Når den er sunget, siger præsten til ham: Så lader nu se, at I, på grund af Guds ånds kraft, så trøster og opholder jer, at du forsmår og foragter al denne verdens spot og usselhed, som I her må udstå, og fæster jeres sind og tanker på den tilstundende evige glæde i himmelen, hvor du skal ærefuldgøres med jeres Jesus, efter at I ved en salig død har fået en ende på dette jeres syndige, forkrænkelige og smertefulde liv her i verden, hvor om I nu med andagt skal synge med mig denne vor kristen kirkes meget trøstefulde salme:

Jeg beder dig min Herre og Gud etc.

Præsten begynder salmen, og synger ganske ud til enden. Derefter siger præsten: Så formoder jeg da, at I nu således er beredt til at gå i møde med jeres Gud, at I ikke frygter for døden, som ligger i vejen for jer: så skik nu jeres sind, sjæl og hjerte ret for Gud, og modtager Herrens velsignelse:

Herren være med jer!
Herren velsigne dig, og bevare dig etc.
Går hen i Herrens fred! Amen.

Herpå gøres han ganske færdig til henrettelsen at udstå, og bliver præsten imens alt stille hos ham og trøster ham, minder ham om, (hvis han bindes) hvad bånd Kristus Guds søn måtte lide for hans skyld, og endog han nu ikke kan røre sig, så skal han dog om en korte stund bevise sig en ret Samson, og sønderslide endog dødsens hårdeste bånd, fordi Kristus har gjort al dødsens magt til intet for os, så at han frimodig kan sige: Død, hvor er din sejer? Helvede, hvor er din brod? Lovet være Gud, som gav os sejer ved vor Herre Jesus Kristus. 1 Kor 15, 55, 57.

Når han således er ganske rede til at udstå sin straf, skal præsten allersidst formane ham til at holde hårdt ved Gud, og stå fast i troen indtil enden, så han må få livsens krone. For den, som sejrer, ham skal gives ærens krone, Åb 2, 10 og 3, 11. Han skal ikke i nogen måde frygte sig for døden, for denne er tiden på hvilken Gud skal gøre ham til en sejrherre over alle sine fjender, ja end og over døden selv: man kan sige til ham i den tilstand det, som Moses før sagde til Israel, der Farao for-fulgte dem; frygter ikke, men står og ser Herrens salighed, 2 Mos 14, 13-14, som

han visselig skal gøre jer på denne dag, for at alle de fjender, som I kan indbilde jer og alt det onde, som I kan synes at se for jer, alt dette skal I ikke se mere evindelig. Så vær da stærk i Herren, og står fast i troen, på grund af Guds styrkes magt, 1 Kor 13, 16, Ef 6, 10.

Allersidst formaner præsten ham, at han gør en god andægtig bøn til Gud, og dermed overleverer sin sjæl i Guds hånd der skal intet ondt, ingen sorrig, ingen pine eller kval røre den. På samme måde formaner han alle omkring stående, at de tillige gøre en hjertens bøn til Gud for den arme synder, at Gud i nåde vil anse hans omvendelse, og forlade ham alle hans synder, styrke, opholde og bevare ham i troen indtil enden.

Så falder synderen på knæ, og præsten tillige, og beder lydelig for ham en kort børn, som kan skikke sig derpå.

Siden læser han Fader vor etc. Og skal præsten forblive hos ham, tale til ham, læse og bede med ham, indtil han er henrettet.

Hvis han enten hænges eller brydes på sine lemmer, eller også levende martres og deles, da må præsten ikke forlade ham, før han er død, men skal stedse råbe til ham, alt mens han pines, at han tænker på sin Jesus, og sukker inderlig til ham:

Herre Jesus forbarme dig over mig! Hellige Herre Gud!
Hellige Herre Gud!
Hellige Herre Gud, forbarme dig over mig!
Herre Jesus jeg befaler min sjæl i dine hænder! Amen.

Persongalleri

Anchersen, Johan Joachim (1721 – 1785). Er 37 år, da han i 1759 som actor - anklager - fører højesteretssagen mod Else Larsdatter. Som kun 21-årig, i 1742, er han blevet cand. jur og fra 1747 prokurator for Højesteret og for alle over- og underretter i Norge og Danmark.
Andersdatter Vestergaard, Maren. Maren, der sikkert er 16 - 20 år, da tragedien på Skibstedgaard udspiller sig, er tjenestepige på gården fra omkring 14 dage efter påske i 1758, hvilket vil sige lige efter, at den lille Lars er blevet født. Yderligere identifikation har det ikke været muligt at finde.
Andersdatter Vestergaard Hare, Karen (1747 – 1812). Datter af Anders Christensen Hare og Maren Lauritzdatter Vestergaard, der begge figurerer i retssagen mod Else Larsdatter og 11 år, da tragedien finder sted. 12 år senere bliver hun Christen Poulsen Bunchs anden kone og bliver i 1788 ejer af Skibstedgaard, som hun bebor i hvert fald til 1801, sandsynligvis til sin død.
Andersen, Jens. Se 'Færgegaard, Jens Andersen'
Bach, Christen Christensen (død e. 1775). Gift med Maren Pedersdatter, der er Else Larsdatters halvsøster. Bosiddende i Neder Hinding. Som det kan ses af herredstingsreferaterne kommer Christen Bach til at spille en vigtig rolle i svigerinden Else Larsdatters liv, idet hun hos ham og halvsøsteren Maren kommer til at opholde sig en årrække. Af kirkebogen ser man, at en anden af Elses og Marens søskende, søsteren Anne, også kommer til at bo her en tid.
Bartholin, Casper Christopher (1700 – 1765). 61-årig konferensråd, som i december 1761 i Danske Kancellis Kancellikollegium er med til at behandle den anmodning, som fremsendes af Christen Steentoft og Christen Bach.
Begtrup, Hans Christian Johansen (1704 – 1759). Er i 1758, da tragedien udspiller sig 54-årig sognepræst i Nors og Tved sogne. Født i Helgenæs præstegård, student fra Mariager Latinskole og teologisk kandidat fra Københavns Universitet i 1723. Kom til Nors-Tved sogne i 1733 fra et embede i Hvidbjerg-Ørum-Lodbjerg. I København var han blevet gift med Kirstine Bigitte Jacobsdatter Ohnsorg fra Thisted. Efter 28 års ægteskab dør hans kone i Nors den 7. februar 1758. Begtrup er altså enkemand, da sagen mod Else Larsdatter bryder ud. Pastor Begtrup dør en af de første dage i januar 1759 og begraves den 11. januar, altså inden sagen mod Else Larsdatter bliver afsluttet. Inden sin død når han dog at gifte sig med datteren af præsten i Hjardemål, den kun 20-årige Anne Cathrine Thomasdatter Praëm. Se også kapitlet 'Sognepræsten i Nors og Tved'.
Bergen, Jørgen Rasch (1707 – 1767). 51-årig prokurator, der i 1758 fører sagen mod Else Larsdatter som actor - anklager - ved Landstinget i Viborg.
Berregaard, Villum (1717 - 1769). 42-årig borgerlig højesteretsassessor, som i 1759 voterer som dommer i Højesterets proces mod Else Larsdatter. Villum Berregaard er søn af Chr. Frederik Berregaard og Jytte Worm. Faderen var ejer af bl.a. hovedgården Kølbygård i Hunstrup, og som sådan har Villum Berregaard haft tilknytning til den egn, hvor Else Larsdatters forbrydelse fandt sted. Berregaard var hofjunker, justitsråd og amtmand og fra 1769 Højesterets justitiarius, og knap et år senere i december måned 1769 dør Villum Berregård i København, 52 år gammel. Et halvt år senere overføres hans kiste til Thisted, hvor der i kirkebogen står: *'Onsdagen d: 6. Junii. Hr. Villum Berregaard, Ridder, GeheimeRaad samt Justitiarius i Høyeste Ret, og Herre til Kiølbyegaard, etc. død i Kiøbenhavn d: 1 Dec: a: p: og i dag om Morgenen hensat i Kirken udi sin Fædrene aabne Begravelse, gl: - 52 Aar'.* Det er vel usandsynligt, at Else har kendt til Villum Berregårds rolle i hendes sag i Højesteret, og hun har nok heller ikke hørt om hans død og begravelse i Thisted Kirke.
Biering, Christen. Se 'Thomasen, Christen Biering'.
Brinck-Seidelin, Hans Diderich (1720 – 1778). 38-årig adelig højesteretsassessor, som i 1759 voterer som dommer i Højesterets proces mod Else Larsdatter.
Brorson, Broder (1692 – 1778). 67-årig biskop, som i foråret 1759 trækkes ind i beslutningerne

om, hvad der skal ske med Else Larsdatter efter hendes dom ved Højesteret. Broder Brorson er den næstældste af de tre kendte teologiske brødre Brorson.

Bruun, Andreas (1714 – 1790). 44-årig prokurator, der i 1759 beskikkes som forsvarer for Else Larsdatter ved processen i Højesteret. Efter studentereksamen var Andreas Bruun blevet examineret jurist, i folkelig tale kaldet 'dansk jurist', og indledte herefter en både militær og juridisk karierre. Den juridiske gav ham i 1745 bevilling som prokurator for Højesteret, og hermed blev han den eneste 'danske jurist', som fik denne bevilling.

Bunch, Anne. Se 'Bunch, Anne Poulsdatter'.

Bunch, Anne Pedersdatter. Christens kusine, datter af hans onkel Peder Jensen Bunch fra Tved. Gift med Jens Olufsen og bosiddende i Vorring. Anne Pedersdatter barslede med sit fjerde barn datteren Margrethe få måneder før Else fødte sin søn Lars.

Bunch, Anne Poulsdatter (1733 -). Christen Poulsen Bunchs i 1758 endnu ugifte, 25-årige søster. Bosiddende i Hinding. Bliver i 1764 gift med Mads Jensen Lynderup af Tilsted.

Bunch, Christen Poulsen. Læs nærmere om Christen Poulsen Bunch i kapitlet 'Tragediens hovedpersoner'.

Bunch, Jens Poulsen (1726 – 1792). Christen Poulsen Bunchs 32-årige, ældre bror. Bosiddende i Hinding, formentlig på sit og Christens fødested, nuværende 'Salshus'. Gift med Maren Pedersdatter Kiergaard.

Bunch, Poul Jensen (1666 – 1744). Christens far. Søn af Jens Bunch og Anne Pedersdatter fra Tved. Gift med Maren Christensdatter i 1713.

Christensen, Anders Hare. Se 'Hare, Anders Christensen'.

Christensen, Niels. Se 'Frost, Niels Christensen'.

Christensen Vislynge, Anders. Se 'Vislynge, Anders Christensen'.

Christensdatter Vangsgaard, Karen. Se 'Vangsgaard, Karen Christensdatter'.

Christensdatter, Maren (1696 – 1742). Christens mor. Gift med Christens far Poul Jensen Bunch.

Christensdatter, Maren (1704 – 1784). 55-årig nabokone. Gift med Jens Pedersen Frøekiær, med hvem hun har flere nu - i 1758 - voksne børn.

Curtz, Bent Nielsen (1705 – 1780). 54 år ved sin indtræden i Else Larsdatters sag og fra 1759 sognepræst i Nors og Tved sogne. Født i Ålborg. Søn af købmand Niels Bentson og Elisabeth Pedersdatter i Thisted. Blev student fra Ålborg i 1723. Cand. theol. i 1726. Gift første gang med Elisabeth-Sofia Pedersdatter Toldorph, som døde i 1747. Derefter gift med Anna Kirstine Jensdatter Hvistendahl, som døde i 1755. Fra 1734 - 1759 var han residerende kapellan i Thisted og sognepræst i Skinnerup, og den 23. marts 1759 blev han indsat som sognepræst i Nors – Tved efter Hans Christian Johansen Begtrup. Se kapitlet 'Den nye sognepræst'.

Dyssell, Arnoldus Christian (1696 – 1763). 63-årig dommer ved Landstinget i Viborg, da Else Larsdatters sag kommer for her ved udgangen af 1758. Fra 1725 og en årrække frem havde han tilknytning til Thisted, idet han da forpagtede konsumptionen her, hvor han desuden i 1734 oprettede et garveri.

Falsen, Enevold (o. 1686 – 1761). 73-år og nylig adlet højesteretsassessor, da Else Larsdatters sag behandles i Højesteret. Enevold Falsen beklædte en række højtplacerede hverv i den envældige administration. Kort efter sagen mod Else Larsdatter blev han således justitiarius i Højesteret.

Ferregaard. Se 'Færgegaard..'

Fog, Laurids Davidsen (1710 – 1770). 48-årig amtfuldmægtig i Dueholm-Ørum-Vestervig amter, da sagen mod Else Larsdatter begynder og bosiddende på Store Torv i Thisted, hvorfra også hans embede forvaltes. Gift med Johanne Christensen Rocho. Laurids Davidsen Fog dør i 1770. I kirkebogen står der ved den lejlighed: *'Tiirsdagen d: 29 Maji. Hr. Cammer-Raad og Amts-Forvalter Lauritz Fogh, lagt i Kirken under Fruentimmer Stoelene fra No 12 til 16 gl- 60 Aar'.*

Frost, Niels Christensen (1715-1808). 44 år og fæstebonde i Øster Skaarup under hovedgården Ulstrup. Gift med Maren Jepsdatter, der er datter af Else Larsdatters morbror Jep Pedersen i Torsted. Kaldes oftest Niels Frost, en gang benævnes han Niels Christensen.

Frøekiær, Jens Pedersen (1704 – 1784). 55-årig nabo til Christen og Else og gårdmand i Vorring. Som det kan ses af forløbet er han synsmand ved ligsynet, ligesom han i maj 1762 verificerer Christens opgørelse af Elses formue. Jens Pedersen Frøekiær bliver gift to gange, sidste gang med Maren Christensdatter, der også figurerer i sagen omkring Else Larsdatter flere gange.
Færgegaard, Jens Andersen. Kaldes også Jeppe/Jep Andersen Ferregaard, Jep Ferregaard eller Jens Andersen. Gift med Christen Poulsen Bunchs ældre søster Ingebore Poulsdatter. Bosiddende i Tved.
Hammer, Peder Claudianus (1720 – 1772). Fuldmægtig hos herredsfoged Lübecker i Thisted. Peder Hammer kommer ikke til at spille nogen rolle i sagen mod Else Larsdatter ud over den, som han må formodes at have som herredsfogdens fuldmægtig.
Hare, Anders Christensen (1714 – 1781). 45-årig gårdmand og nabo til Christen og Else i Vorring, gift i 1745 med Maren Lauritsdatter Vestergaard, der er søster til Christen Vestergaard, der også forekommer i sagen. I årene efter giftermålet får parret pigerne Karen, Maren, ved hvis dåb *'Lars Larsen og hans daatter Else'* var faddere, Inger Marie, og Mette Marie. I 1764 får de tvillingedrengene Christen og Laurids. Anders Christensen Hare må være en agtet person i sognet. Således bliver han i 1747 sognepræstens medhjælper. Ved den lejlighed står der i kirkebogen: *'d 17 Sept: aflagde Anders Christensen Hare af Vording sin Eed som Præstens Medhiælper at være ham troe og underdanig, som Guds og Kongens low udkræver'.* Som det ses af Herredstingets protokollater er Anders Christensen Hare desuden synsmand ved ligsynet.
Hare, Karen Andersdatter Vestergaard. Se 'Andersdatter, Karen Vestergaard Hare'.
Hauch, Frederik (1715 – 1789). 43-årig amtmand og dermed sammen med herredsfoged Lübecher stedets øverste myndighed. Har forud for amtmandsskabet i Dueholm-Ørum-Vestervig amter haft en 20-årig militærkarriere. Er ejer af og bebor godset Højriis på Mors, hvorfra hans embedsførelse ser ud til at ske. Fra 1780 er han stiftamtmand over Hald amt.
Hee, Knud Kristensen (1708 – 1774). 50-årig prokurator, der beskikkes som actor - anklager - i Herredstinget ved sagen mod Else Larsdatter. Bebor i 1758 gården Østergård i Seerup på Thyholm.
Hielmstierne, Henrik Henriksen (1715 – 1780). 44-årig adelig højesteretsassessor ved processen mod Else Larsdatter ved Højesteret. Efter et liv med en række høje embeder i enevældens administration slutter han sin karierre som geheimeråd i 1777.
Holck, Ivar baron (1701 – 1781). 58-årig stiftamtmand i Ålborg, da sagen mod Else Larsdatter føres. Sammen med biskop Brorson udgør han stiftøvrigheden i Ålborg stift.
Holstein, Johan lensgreve Ludvig (1694 – 1763). Da amtmand Hauch i februar 1759 fremsender anmodning til kongen om at måtte fuldbyrde eksekveringen af Else Larsdatters henrettelse efter Landstingsdommen, er det den 63-årig oversekretær i Danske Kancelli J.L.Holstein, som underskriver kongens og kancelliets afslag. Også i det kongelige reskript fra april 1762 ser man Holsteins underskrift, - ved siden af Frederik den Femtes. Holstein har formentlig været en af de mest indflydelsesrige embedsmænd under enevælden. Ikke mindre end fire konger kom han til at fungere under. Allerede i 1735 blev han oversekretær i Danske Kancelli, og samme år fik han sæde i Geheimekonseilet, stillinger han bevarede til sin død.
Hoppe, Peder (1727 – 1778). 32-årig borgerlig højesteretsassessor, da Else Larsdatters sag behandles i Højesteret. Året før sin død blev han adlet.
Jensen, Mathias Andresen (1719 – 1768). 39-årig kapellan hos pastor Begtrup i Nors og Tved sogne, da Else Larsdatters tragedie tager sin begyndelse. Mathias Jensen er blevet ansat to år tidligere, samme år som han gifter han sig med Margrethe Elisabeth Conradsdatter Hildebrandt, datter af Begtrups forgænger. I 1766 bliver han sognepræst i Vester og Øster Vandet efter den kendte pastor P.K.Riber. Efter kun to års virke her dør han.
Jepsen, Jens (1725 -). Else Larsdatters 34-årige fætter, søn af hendes morbror Jep. Bosiddende i Thorsted.
Jepsen, Peder (1724 -). Else Larsdatters 35-årige fætter, søn af hendes morbror Jep Pedersen i

Thorsted.
Klevenfeldt, Terkel (1710 - 1777). 49-årig justitssekretær i Højesteret, som er medunderskriver af Højesterets dom over Else Larsdatter.
Kirche, Christen. Gift med Else Larsdatters kusine Birgitte Marie, der var datter af Elses morbror Jep fra Thorsted.
Knuth, Conrad Ditlev baron (1730 – 1805). 29-årig adelig højesteretsassessor, da Else Larsdatters sag blev ført for Højesteret.
Kragh-Juel-Vind, Jens baron (1723 - 1776). 36-årig adelig højesteretsassessor, da processen førtes ved Højesteret mod Else Larsdatter.
Larsdatter/Lauritzdatter Houch/Hauch, Else. Efternavnet Larsdatter erstattes ofte af Lauritzdatter; et enkelt sted kaldes hun Larsdotter. Læs nærmere om Else Larsdatter Hauch i kapitlet 'Tragediens hovedpersoner'.
Larsen, Lars (1691 – 1758). Elses nyligt afdøde far. Bærer også navnet Hauch/Houch. Gift i 1724 med Maren Pedersdatter. I ægteskabet fødes kun datteren Else. Lars Larsen er fæster af Skibstedgaard, som hører under Skielsgaard i nabosognet Tved.
Lauritzdatter/Larsdatter Vestergaard, Maren. Se 'Vestergaard, Maren Larsdatter'.
Levetzau, Hans Frederik (1711 – 1763). 48 år og justitiarius for Højesteret, da Else Larsdatters sag føres, og som justitiarius ser vi hans underskrift på Højesterets dom i marts 1759.
Lund, Christen Nielsen. (1720 -). Kaldes et sted 'Niels Lund'. 39 år og gift med Christen Poulsen Bunchs 54-årige halvsøster Inger. Bosiddende i Vorring. Christen Nielsen Lund sidder sikkert i kummerlige kår, da det på Herredstinget i august 1759 nævnes, at han, i modsætning til de øvrige indkaldte slægtninge, godt ville kunne '*...klage over noget af det Tiimeliges Mangel*'.
Luxdorph, Bolle Willum (1716 – 1788). 43-årig etatsråd, som i 1761 deltager i det Kancelli-kollegium, som behandler Chr. Steentofts og Chr. Bachs memorial.
Lübecher, Peter (o. 1700 – 1763). I 1758 58-årig byfoged og byskriver i Thisted, herredsfoged og herredsskriver i Hillerslev-Hundborg herreder. Som sådan er han højt rangerende embedsmand på stedet og varetager hvervet som dommer og politimester. Han er søn af herredsfoged i Fjends-Nørlyng herreder, Buchardt Lübecker. Peter Lübeckers nøjagtige fødselsår kendes ikke men er formentlig omkring år 1700. Læs nærmere om Peter Lübecker i kapitlet 'Herredsfogden'.
Lübecker, Johannes Jørgen (1739 - 1764). Ældste søn af herredsfoged Peter Lübecker og hustru Anne Margrethe Blomberg. Som 20-årig er han med til at overbringe Christen og Else Højesterets dom. Dør som 25-årig i Thisted.
Lübecher, Johan Ludvig (1743 – 1814). Blev student i 1760 fra Ålborg. Hjalp faderen Peter Lübecher i 1762-63 under dennes sygdom og senere, efter hans død, bestyrede han, som kun 20-årig, vakancen som herredsfoged i Thisted. 1762 blev han dansk jurist, og senere blev han byfoged i Nibe, birkedommer i Lindenborg og i 1793 amtmand over Astrup, Børglum og Sejlstrup amter. Skrev juridiske og økonomiske afhandlinger.
Lynge, Anders. Se 'Vislynge, Anders Christensen'.
Michelsen, Jens. Gift med Else Larsdatters kusine Anne, der er datter af Elses morbror Jep Pedersen i Thorsted. Bosiddende i Skinnerup.
Mortensen, Peder. Kendes i denne sammenhæng kun som rigefoged på hovedgården Ulstrup, da han i sept. 1759 taler Niels Frosts' sag på Herredstinget.
Mygind, Jørgen (1731 – 1791). Er som 28-årig fra 1759 ansat ved komsumptionen i Thisted, i 1761 er han forpagter af samme og i 1765 desuden strandfoged. Ses optræde i adskillige dokumenter og har måske fungeret som prokurator. I 1766 ses han som proprietær på hovedgården Nørtorp.
Møller eller Müller, Mogens Christian (1696 – 1774). 63-årig prokurator, der beskikkes som forsvarer for Else Larsdatter ved Herredstinget. Ses boende i Heltborg i 1728 og derefter i Nykøbing Mors fra 1732.
Olesen eller Olufsen, Jens. Gift med Anne Pedersdatter, Christen Poulsen Bunchs kusine. Jens

Olesen og hans familie må være en nærtstående naborelation. Således er Elses far Lars Larsen fadder i 1748 og 1754, da Jens Olesen og Ane Pedersdatters børn døbes. Christen Poulsen Bunch er fadder for deres datter Margrethe, som i august 1758 er 8 - 9 måneder gammel, og Jens Olesen selv er fadder ved dåben af den lille Lars, der fik så tragisk en død.

Olesen eller Olufsen, Jens, også kaldet Jens Olesen Schindrup (1723 -). 36-årig svoger til Christen, som i august 1759, da han stævnes for Herredstinget, er bosiddende i Skinnerup og da formentlig gift med en af Christen Poulsen Bunchs søstre, senere og i hvert fald ved folketællingen 1787 bor han i Vorring, hvor han er gift med Christens ældre søster Kiersten f. 1720. Hos sig har de da to voksne børn, Magrethe og Zidsel.

Olesen eller Olufsen, Jens (1710 - 1780). Optræder som 48-årig som *'den forrige Sognefoged i Nors Sogn'* i Herredstinget i 1758, og som sognefoged nævnes han i kirkebogen 1749, 1754,1755 og ved sin død i 1780.

Pedersdatter, Anne. Se 'Bunch, Anne Pedersdatter'.

Pedersdatter, Maren (1681 – 1747). Elses afdøde mor. Datter af Peder Sørensen Smed (1645 – 1724) og Berite Sørensdatter (1654 – 1721), der var gårdmandspar på Schaarupgaard i Vester Vandet. Gift første gang i 1708 med Peder Nielsen Hou, med hvem hun får børnene Anne, Maren og Jacob. Gift anden gang i 1724 med Lars Larsen, med hvem hun får datteren Else.

Pedersdatter, Maren (1714 -). Else Larsdatters 44-årige halvsøster, der tre uger før drabet på den lille Lars er blevet gift med Christen Christensen Bach og bosiddende i Neder Hinding. I herredstingsreferatet er Maren beskrevet som en svag og skrøbelig person, en karakteristik, der også gives Else.

Pedersen, Jacob (1719 -). Også kaldet Jacob i Kanstrup er Else Larsdatters, i 1758, 39-årige halvbror. Gift med Kirstine Lauridsdatter i 1747. De får sønnen Christen f. 1748. Kirstine Lauridsdatter dør 1760, hvorefter Jacob gifter sig med Maren Christensdatter (1726 – 1771). Med hende får han sønnen Peder f. 1764 og datteren Birthe Kirstine f. 1768.

Plessen, Victor Christian von (1686 – 1771). 73-årigt, adeligt medlem af dommerkollegiet i Højesteret, da Else Larsdatters sag føres.

Poulsdatter, Inger (1705 - 1771). Christen Poulsen Bunchs 54-årige halvsøster, der bliver gift tre gange. Første gang med Ole Christensen, anden gang med Christen Christensen Knudsen og sidste gang med Christen Nielsen Lund.

Poulsdatter, Johanne (1715 - 1778). Christen Poulsen Bunchs 44-årige søster, gift med Anders Simonsen og bosiddende i Nors.

Rafn, Hans Severin (1720 – 1783). 38-årig prokurator, der i 1758 som forsvarer fører Else Larsdatters sag ved Landstinget i Viborg. Fik i 1741 kongelig bevilling som prokurator for alle over- og underretter i Nørre Jylland.

Rantzau, Otto Manderup greve (1719 - 1768). 40-årig adelig højesteretsassessor da processen mod Else Larsdatter føres ved Højesteret.

Rosenkrantz, Mogens (o.1700 – 1778). 59-årig borgerlig højesteretsassessor da processen mod Else Larsdatter føres ved Højesteret.

Schaarup, Christen (1728 – 1799). Else Larsdatters 31-årige fætter, ældste søn af hendes morbror Niels Pedersen Schaarup (1688-1751) og Helvig Pedersdatter. Christen Schaarups far får i 1727 en købmandsgård i Nørregade i Thisted, som Christen formentlig overtager, idet han ser ud til at bo det meste af sit liv i Thisted, hvor han er ugift købmand. I 1760'erne optræder han ofte i kirkebogen i Thisted ved prominente borgeres barnedåb og tituleres her som *'monsør'*. I folketællingen fra 1787 opgives hans bolig til Nørregade No 99, og her betegnes han som *'forhen kræmer lever nu af sine midler'*. I 1792 nævnt som eligeret borger i Thisted og i 1801, efter hans død, som indstifter af et legat for 7 fattige. Ved hans død i 1799 betegner kirkebogen ham som *'Værtshuusmand, fordum Skipper'*.

Schack-Rathlou, Joachim Otto (1728 – 1800). 31-årig, borgerlig højesteretsassessor, da processen mod Else Larsdatter føres ved Højesteret.

Schinkel, Frederik (1719 - 1794). 40-årig landsdommer, som optræder perifert i sagen mod Else

Larsdatter ved Landstinget i Viborg.
Simonsen, Anders (1701 – 1765). Christens 58-årige svoger, som er gift med hans ældste søster Johanne. Bosiddende i Nors.
Skeel, Jørgen greve (1718 – 1786). 41-årig adelig højesteretsassessor, da processen mod Else Larsdatter føres ved Højesteret.
Skielsgaard, Anders Christensen (1709 – 1763). 50-årig ejer af Skielsgaard/Skelsgaard i Tved, hvorunder hører Skibstedgaard, som fæstes af Else Larsdatters far Lars Larsen og senere af Christen Poulsen Bunch.
Stampe, Henrik (1713 – 1789). 48-årig generalprokurør og dermed højt placeret i Danske Kancelli, som i 1761 er med til at vurdere Chr. Steentofts og Chr. Bach memorial.
Steenild, Christen. Prokurator. Får ingen betydning for Else Larsdatters sag.
Steentoft, Christen (1722 - 1799). 37 år og bosiddende i Vester Vandet, da han første gang, i 1759, optræder i tragedien. Er gift med Else Larsdatters kusine Ingeborg Michelsdatter Skaarup, datter af Elses moster Kisten, der var gift med Michel Jensen Tøfting i Skårupgård.
Støcken, Christian von (1694 - 1762). 65-årig adelig højesteretsassessor da processen mod Else Larsdatter føres ved Højesteret.
Suhm, Anker Andreas (1721 – 1788). 36-årig borgerlig højesteretsassessor da processen mod Else Larsdatter føres ved Højesteret.
Thestrup, Frans de (1721 – 1796). 36-årig landsdommer da sagen mod Else Larsdatter føres ved Landstinget i Viborg.
Thomasen, Christen Biering (1735 – o. 1800). 24-årig nytiltrådt sognedegn i Nors-Tved, da Elses sag i foråret 1759 er blevet afgjort ved Højesteret. Søn af Thomas Lauritzen og Maren Jacobsdatter. Født i Ålborg 1735. Gift i Hjørring 1755 med Maren Nielsdatter.
Thomasen, Thomas. 16-17-årig dreng på Skibstedgaard i sommeren 1758, hvor han har været i tjeneste siden Mikkelsdag 1756.
Tinggaard, Thomas Jensen. Gift med Elses halvsøster Anne. Bosiddende i Sjørring.
Tøfting, Jens Poulsen. Er den person, der på vegne af Else, og givetvis på foranledning af Elses slægtninge Christen Steentoft og Christen Schaarup, køber Skibstedgaard i 1763. Jens Poulsen Tøftings relation til Else er den, at hans far Poul Jensen Tøfting har en bror, Michel Jensen Tøfting, der var gift med Elses moster Kirsten Pedersdatter.
Vangsgaard, Karen Christensdatter (1717 – 1780). 41 år og nærmeste nabo. Gift med Anders Christensen Vislynge. Bor på gården 'Vislyng', der ligger kun få minutters gang ret syd for Skibstedgaard. Karen og Anders har i 1759 en stor børneflok: Karen på 12, Anne på 9, Christen på 7, Dorthe på 4 og den spæde Peder, der er blevet født i februar. Ved dåben af ham var Christen Poulsen Bunch blandt fadderne, og da Christen og Elses søn Lars blev døbt den 5. april, var Anders Vislynge en af fadderne. Familierne er altså nært forbundne, og Karen og Else har været gravide på samme tid i vinteren 1757-1758.
Vestergaard, Christen Lauritzen Nors (1727 – 1785). 30-årig gårdmand på den store gård 'Vestergaard' i Nors og gift med Kirstine Poulsdatter Nordentoft. Bror til Kirsten Larsdatter Vestergaard og til Maren Larsdatter Vestergaard.
Vestergaard, Kirsten Larsdatter/Lauritzdatter (1724 - 1791). 34-årig søster til Maren Lauritzdatter Vestergaard og Christen Nors Vestergaard, der begge er vidner i sagen. I 1779 gift med Christen Pedersen Smed.
Vestergaard, Maren Andersdatter. Se 'Andersdatter Vestergaard, Maren'.
Vestergaard, Maren Christensdatter. Se 'Christensdatter, Maren (1704 – 1784)'
Vestergaard, Maren Larsdatter/Lauritzdatter (1722 – 1786). 36 år, da tragedien finder sted. Gift med Anders Christensen Hare. Søster til Kirsten Lauritzdatter/Larsdatter Vestergaard og Christen Nors Vestergaard, der begge optræder som vidner i sagen.
Vislynge, Anders Christensen (1707 – 1776). 51-årig nabo og gift med Karen Christensdatter Vangsgaard. I kirkebøgerne kaldes Anders indtil 1742 konsekvent for *'Anders Christensen'*. Da han

gifter sig for første gang i 1743 benævnes han *'Anders Christensen fra Wisløng'* og i 1746 for *'Anders Christensen Vislynge'*. Fra 1748 og indtil sin død kaldes han *'Anders Christensen Lynge'* eller blot *'Anders Lynge'*. Navnet *'Vislynge'* refererer efter alt at dømme til navnet på den gård, som Anders Christensen beboede, og hvis navn han altså også bar.

Weyse, Johan Christoffer (1724 – 1796). 35-årig borgerlig højesteretsassessor, da processen mod Else Larsdatter føres ved Højesteret.

Østergaard, Niels Christensen. Gift med Christen Poulsen Bunchs ældre søster Zidsel. Bosiddende i Hinding.

Aagaard, Peter (1718 – 1790). 41-årig justitsråd, som i 1761 er med til at vurdere Chr. Steentofts og Chr. Bach memorial i Danske Kancelli.

Kronologisk oversigt

1727	
1727 Søndag d. 23. marts	4.søndag i fasten døbes Else Larsdatter i Nors Kirke. Nors-Tved sogns Kirkebog 1675-1735; www.arkivalieronline.dk, opslag 122
1728	
1728 Søndag d.28.november	1.søndag i advent døbes Christen Poulsen Bunch i Nors kirke. Nors-Tved sogns Kirkebog 1675-1735; www.arkivalieronline.dk, opslag 125
1756	
1756 Mikkelsdag d. 29. sept.	Tjenestedrengen Thomas Tomasen kommer til Skibstedgaard. Landsarkivet for Nørrejylland, Justitspr. for Hillerslev-Hundborg Herreder 1748-1762 B 1753-1762. Arkiv: B33D-12 – fol 718
1757	
1757 Torsdag d. 30. juni	Christen Poulsen Bunch og Else Larsdatter Hauch indgår ægteskab i Nors Kirke. I forbindelse med ægteskabet overtager Christen fæstet af Skibstedgaard. Gårdens ejer er Anders Skielsgaard på gården 'Skielsgaard' i Tved. Nors-Tved sogns Kirkebog 1735-1761; www.arkivalieronline.dk, opslag 85
1758	
1758 Allerførst i april	Lars fødes 1. søndag efter påske, søndag den 2. april. Elses far Lars Larsen dør. Else udtrykker fortvivlelse over faderens død og bekymrer sig om, hvem der vil blive begravet som den næste. Senere bekymrer hun sig om, hvordan det skal gå med hendes søsters forestående bryllup. Nors-Tved sogns Kirkebog 1735-1761; www.arkivalieronline.dk, opslag 91 Landsarkivet for Nørrejylland, Justitspr. for Hillerslev-Hundborg Herreder 1748-1762 B 1753-1762. Arkiv: B33D-12 – fol 719
1758 Onsdag d. 5. april	Lars Larsen, Elses far, begraves fra Nors Kirke. Samme dag døbes Lars. Nors-Tved sogns Kirkebog 1735-1761; www.arkivalieronline.dk, opslag 91
1758 Ca. 12. april	Maren Andersdatter Vestergaard kommer til Skibstedgaard som tjenestepige. Landsarkivet for Nørrejylland, Justitspr. for Hillerslev-Hundborg Herreder 1748-1762 B 1753-1762. Arkiv: B33D-12 – fol 717
1758 Ca. 15. april	Else begynder at opføre sig bekymrende. Christen Nielsen Lund fortæller, at hun var forvildet i hovedet, var tungsindig og bange for folk. Landsarkivet for Nørrejylland, Justitspr. for Hillerslev-Hundborg Herreder 1748 - 1762 B 1753-1762. Arkiv: B33D-12 – fol 722

1758 Efter 15. april	Jens Olesen, der er gift med Christens kusine, fortæller, at Else var så tungsindig og genert, at han næsten ikke kunne høre, hvad hun sagde. Landsarkivet for Nørrejylland, Justitspr. for Hillerslev-Hundborg Herreder 1748-1762 B 1753-1762. Arkiv: B33D-12 – fol 721
1758 Ca. 25. april	Else forsøger at kvæle sit barn. Hun udtrykker dyb bekymring for familiens underhold, tvivler på Guds forsorg for familien og sig selv og bliver bange for at læse i gudelige bøger. Landsarkivet for Nørrejylland, Justitspr. for Hillerslev-Hundborg Herreder 1748-1762 B 1753-1762. Arkiv: B33D-12 – fol 716
1758 Efter 25. april	Else er i dyb fortvivlelse, synker hen i lediggang, sidder indimellem og nikker med hovedet og fortæller, at hun vil ombringe såvel sig selv som sin lille søn Lars. Hendes mand Christen foranlediger, at naboer og familie holder hende under opsyn dag og nat. Hun forsøger i denne periode at hænge sig ved hjælp af sengebåndet. Landsarkivet for Nørrejylland, Justitspr. for Hillerslev-Hundborg Herreder 1748-1762 B 1753-1762. Arkiv: B33D-12 – fol 719
1758 Formentlig søndag d. 14. maj	Else introduceres i kirken efter overstået barsel. Kirkegangen går godt. Else opfører sig *'sømmeligt og skikkeligt'.* Efter kirkegangen får Else besøg af sin svigerinde, Christens søster, den 25årige Anne, der fortæller, at hun, da hun tog afsked om aftenen, ikke mærkede *'noget ondt'* hos Else. Landsarkivet for Nørrejylland, Justitspr. for Hillerslev-Hundborg Herreder 1748-1762 B 1753-1762. Arkiv: B33D-12 – fol 720
1758 Mandag d. 15. maj	Christen indfinder sig hos sin søster Anne i Hinding og fortæller, at Else nu igen har det dårligt. Anne tager med Christen hjem til Skibstedgaard og bliver der natten over. Hun konstaterer, at Else igen har det meget dårligt. Landsarkivet for Nørrejylland, Justitspr. for Hillerslev-Hundborg Herreder 1748-1762 B 1753-1762. Arkiv: B33D-12 – fol 720
1758 Ca. d. 19. juni	Anne Pedersdatter, Jens Olesens kone, kommer på et kort besøg dagen før Sct. Hans Markedsdag. Hun mærker ikke noget *'vildt eller ufornuftigt'* på Else, men får at vide, at Else er bekymret over, at hun har problemer med at amme barnet og over, at hun ikke synes, at hun er så god ved det, som hun gerne vil være. Landsarkivet for Nørrejylland, Justitspr. for Hillerslev-Hundborg Herreder 1748-1762 B 1753-1762. Arkiv: B33D-12 – fol 721
1758 Mandag d. 26. juni	Christen opsøger sognepræsten i Nors, Hans Chr. Begtrup, sent om aftenen. Han fortæller, at hans kone ind imellem er så *'sær'.* Landsarkivet for Nørrejylland, Justitspr. for Hillerslev-Hundborg Herreder 1748-1762 B 1753-1762. Arkiv: B33D-12 – fol 726

1758 Onsdag d. 28. juni	Hans Chr. Begtrup aflægger Else et besøg. Om besøget fortæller han, at Else ikke vil svare ham, og at hun opfører sig, som om hun er bange for ham. Landsarkivet for Nørrejylland, Justitspr. for Hillerslev-Hundborg Herreder 1748-1762 B 1753-1762. Arkiv: B33D-12 – fol 726
1758 Onsdag d. 5. juli	Else Larsdatters søster Maren bliver gift med Christen Christensen Bach i Neder Hinding. Nors-Tved sogns Kirkebog 1735-1761; arkivalieronline.dk, opslag 92
1758 Fra omkring 5. juli	Else Larsdatter viser nu ingen tegn på sygdom. Hun er rolig og passer barn og daglige gøremål. Hun får i denne periode besøg af svigerinden Anne, nabokonen Karen og Kirsten Laursdatter Vestergaard. Anne fortæller, at hun ved sit besøg ikke kunne fornemme noget sygeligt ved Else, og at hun derfor tog en glædelig afsked med hende. Nabokonen Karen fortæller, at hun for nylig har været på Skibstedgaard et par gange, og at Else hver gang har haft det godt og været i arbejde med husholdningen. Hun siger dog også, at Else har problemer med at amme sit barn. Jens Olesen fortæller, at da han var på gården den 22. juli, havde Else det rigtig godt. Forbedringen med Elses tilstand afstedkommer, at opsynet med hende ophører. Landsarkivet for Nørrejylland, Justitspr. for Hillerslev-Hundborg Herreder 1748-1762 B 1753-1762. Arkiv: B33D-12 – fol 721
1758 Onsdag d. 26. juli	Christen kører fra Skibstedgaard for at hente tørv. Drengen på gården, Thomas Thomasen, sendes i marken med ungkreaturer. Pigen på gården, Maren Andersdatter Vestergaard, sendes uden for gården for at flytte køer. Mens pigen er ude, dræber Else sit barn. Straks derefter løber hun over til Karen Christensdatter Vangsgaard, der er kone på nabogården og selv har et spædbarn. Her fortæller hun, hvad hun har gjort. Pigen kommer hjem fra marken og finder det dræbte barn. Karen Christensdatter følger Else Larsdatter hjem. Her finder de den nys hjemkomne Christen i fortvivlelse. Kort efter kommer også nabokonen Maren Christensdatter, gift med Jens Frøekiær. Alle er bestyrtede. Christen opsøger om aftenen sognepræsten Hans Chr. Begtrup og beretter for ham, hvad der er sket. Præsten råder Christen til straks at anmelde det skete for herredsfoged Lübecher, hvilket sker samme aften og nat. Landsarkivet for Nørrejylland, Justitspr. for Hillerslev-Hundborg Herreder 1748-1762 B 1753-1762. Arkiv: B33D-12
1758 Torsdag d. 27. juli	Herredsfoged Peter Lübecher anmelder det begåede drab for amtmand Frederik Hauch og foretager ligsyn. Under ligsynet er Else som *'halvt forstokket og halvt fortvivlet'.* Herefter foranlediger herredsfogden på ny opsyn med Else. Landsarkivet for Nørrejylland, Justitspr. for Hillerslev-Hundborg Herreder 1748-1762 B 1753-1762. Arkiv: B33D-12 fol 727 Landsarkivet for Nørrejylland, Dueholm-Ørum-Vestervig amters arkiv, pakke 46, Indkomne breve 1757-59

1758 Lørdag d. 29. juli	Amtmand Frederik Hauch beskikker Sr. Knud Hee som actor (anklager) i sagen mod Else Larsdatter og formentlig samtidig prokurator Mogens Møller fra Nykøbing Mors som defensor (forsvarer). Landsarkivet for Nørrejylland, Justitspr. for Hillerslev-Hundborg Herreder 1748-1762 B 1753-1762. Arkiv: B33D-12 fol 725
1758 Tirsdag d. 1. august	Herredsfoged Peter Lübecher stævner Else Larsdatter for mordet på hendes spæde barn. Stævningen indeholder en opfordring til sognepræsten og kapellanen i Nors om at bidrage med oplysninger om sagen og påbyder en række navngivne personer og Elses mand Christen Poulsen Bunch at møde op. Landsarkivet for Nørrejylland, Justitspr. for Hillerslev-Hundborg Herreder 1748-1762 B 1753-1762. Arkiv: B33D-12 fol 726
1758 Ca. 4. august	Jens Olesen kommer på besøg på Skibstedgaard. Han oplever her, at Else forsøger at begå selvmord. Landsarkivet for Nørrejylland, Justitspr. for Hillerslev-Hundborg Herreder 1748-1762 B 1753-1762. Arkiv: B33D-12 fol 721
1758 Lørdag d. 5. august	Den myrdede Lars begraves fra Nors Kirke. Nors-Tved sogns Kirkebog 1735-1761; arkivalieronline.dk, opslag 92
1758 Tirsdag d. 8. august	Herredstingets første retsmøde i sagen mod Else Larsdatter afholdes på rådhuset i Thisted. Landsarkivet for Nørrejylland, Justitspr. for Hillerslev-Hundborg Herreder 1748-1762 B 1753-1762. Arkiv: B33D-12 fol 716-720 Stævningen af 1. august oplæses og protokolleres. Landsarkivet for Nørrejylland, Justitspr. for Hillerslev-Hundborg Herreder 1748-1762 B 1753-1762. Arkiv: B33D-12 fol 726 Ligsynsrapporten oplæses og protokolleres. Landsarkivet for Nørrejylland, Justitspr. for Hillerslev-Hundborg Herreder 1748-1762 B 1753-1762. Arkiv: B33D-12 fol 727 Skriftlig erklæring fra sognepræst H.C.J.Begtrup oplæses og protokolleres. Landsarkivet for Nørrejylland, Justitspr. for Hillerslev-Hundborg Herreder 1748-1762 B 1753-1762. Arkiv: B33D-12 fol 726 Skriftlig erklæring fra kapellan Matias Jensen oplæses og protokolleres. Landsarkivet for Nørrejylland, Justitspr. for Hillerslev-Hundborg Herreder 1748-1762 B 1753-1762. Arkiv: B33D-12 fol 726
1758 Onsdag og torsdag d. 9. og 10. august	Prokurator Knud Hee foretager en 'seqvestrationsforretning', en beslaglæggelses-forretning over Else Larsdatters formue. Landsarkivet for Nørrejylland, Dueholm-Ørum-Vestervig amter, Kollegieprotokol 1755-1764. Arkiv: B1A-21

1758 Tirsdag d. 15. august	Herredstingets andet retsmøde, hvor flere vidner afhøres. Tilføjelse til sognepræst H.C.J.Begtrups udtalelse fra den 8. august oplæses og protokolleres. Christen Poulsen Bunchs skriftlige erklæring oplæses og protokolleres. Landsarkivet for Nørrejylland, Justitspr. for Hillerslev-Hundborg Herreder 1748-1762 B 1753-1762. Arkiv: B33D-12 fol 718-727
1758 Fra d. 15. til d. 29. august	Else Larsdatter får dagligt besøg af præsterne fra Nors. Landsarkivet for Nørrejylland, Justitspr. for Hillerslev-Hundborg Herreder 1748-1762 B 1753-1762. Arkiv: B33D-12 fol 727
1758 Tirsdag d. 29. august	Herredstingets tredje retsmøde, hvor der afsiges dødsdom. Efter dommen udtaler Elses anklager Knud Hee, at Else bør sættes i arrest i jern og bånd. Hendes forsvarer Mogens Møller anmoder om, at Else i ventetiden må bevogtes som hidtil, – hjemme på Skibstedgaard. Dommeren følger forsvarerens ønske. Landsarkivet for Nørrejylland, Justitspr. for Hillerslev-Hundborg Herreder 1748-1762 B 1753-1762. Arkiv: B33D-12 fol 724-727
1758 Efter d. 29. august	Sagen overgår til amtmanden, hvorfra sagen må videresendes til næste instans: Landstinget.
1758 Lørdag d. 30. september	Landstingets stævning udfærdiges og overbringes de implicerede parter. Den originale stævning er ikke fundet, men i Landsarkivet for Nørrejylland, Viborg Landstings stævningsprotokol 1752-1772 er den refereret; arkiv nr B24-9
1758 Torsdag d. 5. oktober	Elses tilstand forværres. Landsarkivet for Nørrejylland, Dueholm-Ørum-Vestervig amters arkiv, pakke 46, Indkomne breve 1757-59
1758 Lørdag d. 7. oktober	Herredsfoged Peter Lübecher sender en skrivelse til Landstingets dommere, hvori han fremfører grunden til, at Herredstinget har dømt Else til døden. Heri nærmest beklager han den strenge dom, og han fremfører, at dommen måske kunne have været begrænset til en livstidsdom. Landsarkivet for Nørrejylland, Dueholm-Ørum-Vestervig amters arkiv, pakke 46, Indkomne breve 1757-59
1758 Mandag d. 16. oktober	Landstingets første retsmøde. Sagen mod Else Larsdatter udsættes til næste Landsting i november, da Else er syg og sengeliggende. Landsarkivet for Nørrejylland, Viborg Landstings Justitsprotokol 1754-58, B 24-109, fol 518
1758 Onsdag d. 8. november	Landstinget sættes, men sagen udsættes til dagen efter, da Else ikke er ankommet til byen. Nørrejyske Landsarkiv, Viborg Landstings Justitsprotokol 1754-58, B 24-109, fol 519

1758 d. 9. november	Else Larsdatter er endnu ikke ankommet til Landstinget. En attest fremlægges som bevis på hendes tilstand, og sagen udsættes til næstfølgende landstingssamling i december. Nørrejyske Landsarkiv, Viborg Landstings Justitsprotokol 1756-66, B 24-110, fol 307
1758 d. 6. december	Else Larsdatter er nu ankommet til Landstinget, men det er sagens anklager ikke. Sagen udsættes derfor endnu en gang. Nørrejyske Landsarkiv, Viborg Landstings Justitsprotokol 1756-66, B 24-110, fol 316
1758 d. 8. december	Efter de mange udsættelser sættes Landstinget. Sagen gennemgås ud fra Herredstingets skriftlige vidnesbyrd, og uden at indkalde yderligere vidner procederer anklager og forsvarer for de samme synspunkter, som blev fremlagt på Herredstinget. Nørrejyske Landsarkiv, Viborg Landstings Justitsprotokol 1756-66, B 24-110, fol 320
1758 d. 9. december	Landstinget afsiger dødsdom. Nørrejyske Landsarkiv, Viborg Landstings Justitsprotokol 1756-66, B 24-110, fol 321
1759	
1759 Torsdag d. 11. januar	Pastor Begtrup begraves. Nors Kirkebog 1759, www.arkivalieronline.dk, opslag 94
1759 Lørdag d. 13. januar	Amtmand Hauch henvender sig til Danske Kancelli og refererer til de nu ved to instanser afsagte dødsdomme og beder om at måtte eksekvere dommen. Alternativt beder han om en proces ved Højesteret. Rigsarkivet, Suplikker 1699-1771, Mikrofilm nr. M45814. Landsarkivet for Nørrejylland, Dueholm-Ørum-Vestervig amtsarkiver, kollegieprotokol 1755 – 1764 / B. 1A - 7
1759 Onsdag d. 7. februar	Svar fra Danske Kancelli på ovenstående henvendelse: Sagen tages op i Højesteret. Landsarkivet for Nørrejylland, Dueholm-Ørum-Vestervig amtsarkiver, kollegieprotokol 1755 – 1764 / B. 1A - 7
1759 Lørdag d. 24. marts	Højesteret træder sammen, behandler sagen og afsiger dom: livsvarig forvaring. Dommen sendes til amtmand Hauch. Rigsarkivet, Hoyeste Rettes Protocol for Aar 1759, Litt:A s. 53-57
1759 Ultimo marts	Amtmanden modtager højesteretsdommen. Landsarkivet for Nørrejylland, Dueholm-Ørum-Vestervig amters arkiv, pakke 46, Indkomne breve 1757-59
1759 Mandag d. 16. april	Herredsfoged Lübecher modtager amtmandens kopi af højesteretsdommen med ordre om at forkynde den. I herredsfogdens henvendelse til amtmanden af 24. april 1759. Landsarkivet for Nørrejylland, Dueholm-Ørum-Vestervig amters arkiv, pakke 46, Indkomne breve 1757-59

1759 Torsdag d. 19. april	Herredsfogden lader dommen forkynde for Else Larsdatter og Christen Poulsen Bunch. Herredsfogdens indberetning om forkyndelsen af dommen er fundet i brev fra amtmand Hauch til kongen (se torsdag, d. 7. juni 1759); Landsarkivet for Nørrejylland, Dueholm-Ørum-Vestervig amter, kollegieprotokol 1755 – 1764 / B. 1A - 7
1759 Tirsdag d. 24. april	Herredsfoged Lübecher retter henvendelse til amtmand Hauch og beder om at få nærmere instrukser om, hvor Else kan anbringes i forvaring, og hvordan opholdet skal betales. Desuden beklager han sig over den alt for store arbejdsbyrde, der er ham pålagt i forbindelse med sagen. Landsarkivet for Nørrejylland, Dueholm-Ørum-Vestervig amters arkiv, pakke 46, Indkomne breve 1757-59
1759 Lørdag d. 28. april	Amtmand Frederik Hauch henvender sig til stiftamtmand Holck og til biskop Brorson i Ålborg og forespørger, om Else Larsdatter kan indsættes i Ålborg Hospital. Landsarkivet for Nørrejylland, Dueholm-Ørum-Vestervig amtsarkiver, kollegieprotokol 1755 – 1764 / B. 1A - 7
1759 Torsdag d. 17. maj	Svar fra stiftamtmand Holck og biskop Brorson på amtmand Hauchs henvendelse: et ophold i Ålborg Hospital kan ikke anbefales. Landsarkivet for Nørrejylland, Dueholm-Ørum-Vestervig amtsarkiver, kollegieprotokol 1755 – 1764 / B. 1A – 7 Landsarkivet for Nørrejylland, Biskoppens og stiftøvrighedens kopibog 1756-1760 C1-17
1759 Torsdag d. 7. juni	Amtmand Frederik Hauch henvender sig direkte til kong Frederik den Femte, og spørger, hvordan han, under de givne omstændigheder, skal forholde sig til sagen om Elses forvaring. Henvendelsen vedlægges herredsfoged Lübechers beskrivelse af domsforkyndelsen for Else og Christen af 19. april. Landsarkivet for Nørrejylland, Dueholm-Ørum-Vestervig amtsarkiver, kollegieprotokol 1755 – 1764 / B. 1A - 7
1759 Lørdag d. 7. juli	Kongen svarer på amtmand Hauchs henvendelse af 7. juni gennem Danske Kancelli, at Else kan indsættes i Pesthuset i København. Opholdet skal betales af Elses slægtninge med 40 skilling ugentlig. Landsarkivet for Nørrejylland, Dueholm-Ørum-Vestervig amtsarkiver, kollegieprotokol 1755 – 1764 / B. 1A - 21
1759 Mellem d. 7. juli og d. 24. juli	Herredsfogden indkalder Christens og Elses slægtninge til et møde, der har til hensigt at fordele udgiften til Elses ophold i Pesthuset. I brev fra amtmanden til herredsfogden af 24. juli 1759. Landsarkivet for Nørrejylland, Justitsprotokol for Hillerslev-Hundborg Herreder 1753-1762 fol. 759
1759 Tirsdag d. 24. juli	Brev fra amtmanden til herredsfogden. Amtmanden, der har hørt, at der er problemer med at få Else Larsdatters slægtninge til at betale for hendes forvaring i Pesthuset, foreslår herredsfogden at indstævne slægtningene for Herredstinget. Kilde: Landsarkivet for Nørrejylland, Justitsprotokol for Hillerslev-Hundborg Herreder 1753-1762 fol. 759

1759 Tirsdag d. 7. august	Herredstinget holder møde for at fordele de udgifter, der er forbundet med Elses ophold. Christens familie er ikke mødt op. Elses svoger tilbyder rum og ophold for samme beløb som nævnt i skrivelsen af 7. juli 1759. Derudover lykkes det kun at få tilsagn om 5 rdl. om året. Landsarkivet for Nørrejylland, Justitsprotokol for Hillerslev-Hundborg Herreder 1753-1762 fol. 755-756
1759 Tirsdag d. 28. august	Stævning til navngivne personer på såvel Elses som Christens familiers side om fremmøde på Herredsting den 11. september. Landsarkivet for Nørrejylland, Justitsprotokol for Hillerslev-Hundborg Herreder 1753-1762 fol. 755-759
1759 Tirsdag d. 11. september	Herredsting. Der fremlægges indlæg i sagen fra ejeren af Skibstedgård, Anders Skielsgaard. Tinget udsteder en kendelse, der påbyder et antal slægtninge at betale 1 rdl. årligt i 2 år til Elses forvaring hos hendes svoger. Landsarkivet for Nørrejylland, Justitsprotokol for Hillerslev-Hundborg Herreder 1753-1762 fol. 755-759
1759 Onsdag d. 5. decem-ber	Åbenbart skriftemål i Nors Kirke med Else Larsdatter. Nors sogns Kirkebog, 1759-1781, www.arkivalieronline.dk, opsl. 75
1760	
1760	Else har siden efteråret 1759 befundet sig i varetægt hos sin svoger og halvsøster i Neder Hinding og gør det fortsat ind i det nye år.
1761	
1761 Onsdag d. 23. september	Der afholdes et møde i Nors præstegård, hvor herredsfogden og en ukendt gruppe personer laver en aftale. Personerne og aftalens nøjere indhold kendes ikke, men i hvert fald aftales det, hvor meget Christen skal bidrage med til Elses forvaring. Landsarkivet for Nørrejylland, Dueholm m.fl. amter, Indkomne Breve 1762, B1A-48
1761 Mandag d. 23. november	Chr. Steentoft og Chr. Bach fremsender en memorial til kongen, hvori de anmoder om, at Else må vende tilbage til Skibstedgaard, og at slægtningene nu må ophøre med at betale for Elses forvaring. Originalen er ikke fundet, men den refereres i amtmandens henvendelse til herredsfogden d 9. jan 1762. Desuden refereres henvendelsen i: Rigsarkivet, Supplikprotokol 1761 II / Mikrofilm 45816 / opslag 1171
1761 Mandag d. 14. december	Der afholdes kancelli-kollegium, hvor Chr. Steentofts og Chr. Bachs memorial behandles. Kancelliet udbeder sig en erklæring om de nærmere omstændigheder fra amtmanden. Rigsarkivet, Kancelliprotokol 1761. D 106-42

1762	
1762 Lørdag d. 9. januar	Brev fra amtmand Hauch til herredsfoged Lübecher, hvori han refererer Chr. Steentofts og Chr. Bachs memorial til kongen og beder herredsfogden om at indkalde Else og Christen, for at finde ud af, om Christen vil tage Else hjem til sig på Skibstedgaard. Landsarkivet for Nørrejylland, Dueholm m.fl. amter, Indkomne Breve 1762, B1A-48 Henvendelse fra amtmanden til sognepræsten Bent Curtz om at udfærdige en erklæring om Else Larsdatters tilstand. Landsarkivet for Nørrejylland, Dueholm m.fl. amter, Kollegieprotokol 1755 – 1764 B1A-7. Se teksten over sognepræstens erklæring af 30.1.1762
1762 Onsdag d. 13. januar	Herredsfogden indkalder til møde i præstegården i Nors. Tilstede er, udover Else og Christen, sognepræsten Bent Curtz, sognefogden samt Elses og Christens svoger Christen Bach, hos hvem Else er i forvaring. Her overtaler herredsfogden Christen Bach til fortsat at have Else i forvaring. Landsarkivet for Nørrejylland, Dueholm m.fl. amter, Indkomne Breve 1762, B1A-48
1762 Fredag d. 22. januar	Herredsfogden udfærdiger en erklæring til amtmand Hauch, hvori han om Christen Poulsen Bunch konkluderer, at Christen må vurderes med henblik på hans betalingsevne for Elses forvaring. Landsarkivet for Nørrejylland, Dueholm m.fl. amter, Indkomne Breve 1762, B1A-48
1762 Onsdag d. 27. januar	Herredsfoged Lübecher sender et brev til amtmand Hauch. Heri føler herredsfogden sig foranledigt til at ytre sin uforbeholdne mening om de to nu klart stridende parter: henholdsvis Christen og Elses slægtninge. Landsarkivet for Nørrejylland, Dueholm m.fl. amter, Indkomne Breve 1762, B1A-48
1762 Lørdag d. 30. januar	Bent Curtz, sognepræst i Nors, udfærdiger til amtmanden en erklæring om Else Larsdatters tilstand. Landsarkivet for Nørrejylland, Dueholm m.fl. amter, Kollegieprotokol 1755 – 1764 B1A-7
1762 Fredag d. 12. februar	Amtmand Hauch fremsender sin erklæring til Kancelliet. Landsarkivet for Nørrejylland, Dueholm m.fl. amter, Kollegieprotokol 1755 – 1764 B1A-7
1762 Mandag d. 1. marts	I Danske Kancellis supplikprotokol ses, at Kancelliet har modtaget såvel amtmandens som sognepræstens erklæringer. Rigsarkivet, Supplikprotokol 1761 II / Mikrofilm 45816 / opslag 1171.
1762 Fredag d. 5. marts	I en af Danske Kancellis protokoller er det i et kortfattet notat fundet, at sagen behandles i Konseillet. Rigsarkivet, Kancelliprotokol 1761. D 106-42 I supplikkerne er det samme nævnt. Rigsarkivet, Supplikprotokol 1761 II / Mikrofilm 45816 / opslag 1171.

1762 Fredag d. 2. april	Reskript fra Frederik den Femte, der beslutter, at Else indtil videre skal opholde sig hos en af sine slægtninge. Betaling for denne fortsatte forvaring skal ske af Elses formue og af driften af Skibstedgaard. Landsarkivet for Nørrejylland, Dueholm m.fl. amter, Reskripter og kollegiebreve 1663-1793, Arkiv B1A-22
1762 Onsdag d. 14. april	Amtmanden bekræfter for Kancelliet, at han har modtaget kongens reskript af 2. april. Landsarkivet for Nørrejylland, Dueholm m.fl. amter, Kollegieprotokol 1755 – 1764 B1A-7 Reskriptet af 2. april forkyndes for sagens parter. Oplysningen er fundet i Christen Bunchs henvendelse til amtmanden af 3. maj. Landsarkivet for Nørrejylland, Dueholm m.fl. amter, Indkomne Breve 1762, B1A-48
1762 Mandag d. 3. maj	Klagebrev fra Christen Bunch til amtmand Hauch. Vedføjet brevet d. 12. maj: amtmandens notat om, at han vil lade Jørgen Mygind udtale sig om, hvad Christen Bunchs henvendelse egentlig handler om. Landsarkivet for Nørrejylland, Dueholm m.fl. amter, Indkomne Breve 1762, B1A-48
1762 Lørdag d. 15. maj	Jørgen Myginds vurdering af Christen Bunchs klagebrev. Landsarkivet for Nørrejylland, Dueholm m.fl. amter, Indkomne Breve 1762, B1A-48
1762 Fredag d. 9. juli	Brev fra Jørgen Mygind til amtmand Hauch, hvori han fremfører konkrete forslag om, hvordan Christens betaling til Elses forvaring skal håndteres. Landsarkivet for Nørrejylland, Dueholm m.fl. amter, Indkomne Breve 1762, B1A-48
1763	
1763 januar	Ejeren af Skibstedgaard, Anders Skielsgaard, dør. Tved Sogn kirkebog
1763 Tirsdag d. 8. marts	Der afholdes auktion over Skibstedgaard. Landsarkivet for Nørrejylland, Dueholm m.fl. amter, Skøde og panteprotokoll 1738 – 1927, Arkiv nr B 033D SP-5
1763 Torsdag d. 31. marts	Herredsfoged Peter Lübecher dør. Thisted Sogn kirkebog
1763 Søndag d. 5. juni	Salget af Skibstedgaard konfirmeres ved udfærdigelse af skøde til Else Larsdatter. Tinglysningen sker den 5. juli. Landsarkivet for Nørrejylland, Dueholm m.fl. amter, Skøde- og panteprotokol 1738 – 1927, B0033D/Sp-5
1763 Onsdag den 13. juli	I Danske Kancellis supplikprotokol findes et notat, der fortæller, at Christen har henvendt sig for at beklage sig over, at Elses slægtninge nu har købt Skibstedgaard for at sætte ham ud. Han beder om lov til fortsat at blive på gården. Svaret er, at den tidligere beslutning skal stå ved magt. Rigsarkivet, Supplikprotokol 1761 II / Mikrofilm 45816 / opslag 1171 Rigsarkivet, Kancelliprotokol 1761. D 106-42

1763 Onsdag d. 28. september	Christen gentager sin memorial til Danske Kancelli fra den 13. juli. Svaret er, at den tidligere beslutning skal stå ved magt. Rigsarkivet, Kancelliprotokol 1761. D 106-42
1763 Torsdag d. 27. oktober	Christen gentager sin memorial til Danske Kancelli fra den 13. juli. Svaret er, at den tidligere beslutning skal stå ved magt. Rigsarkivet, Kancelliprotokol 1761. D 106-42
1763 Torsdag d. 22. december	Danske Kancelli behandler endnu en ansøgning fra Christen Bunch, indsendt gennem stiftamtet. Landsarkivet for Nørrejylland, Dueholm m.fl. amter, Kollegieprotokoller 1764 – 1771 arkiv nr B1A-8 Måske er denne ansøgning identisk med de memorialer, som omtales i supplikprotokollen fra den 13. juli 1763.
1764	
1764 Torsdag d. 19. januar	Danske Kancelli beder stiftamtmanden om at forkynde beslutningen fra 22. december 1763 for Christen Poulsen Bunch. Landsarkivet for Nørrejylland, Dueholm m.fl. amter, Kollegieprotokoller 1764 – 1771 arkiv nr B1A-8
1764 Torsdag d. 2. februar	Stiftamtmanden beder amtmanden om, at Kancelliets beslutning fra 22. december 1763 må forkyndes for Christen Poulsen Bunch. Landsarkivet for Nørrejylland, Dueholm m.fl. amter, Kollegieprotokoller 1764 – 1771 arkiv nr B1A-8
1764 Fredag d. 17. februar	Christen Poulsen Bunch får beslutningen af 22. december 1763 forkyndt. Landsarkivet for Nørrejylland, Dueholm m.fl. amter, Kollegieprotokoller 1764 – 1771 arkiv nr B1A-8
1766	
1766 Tirsdag d. 9. december	Maren, - Else og Christens datter, døbes i Nors kirke. Nors Sogn kirkebog
1770	
1770 Mandag d. 12. november	Else Larsdatter begraves. Nors Sogn kirkebog
1771	
1771 Fredag d. 8. februar	Christen Poulsen Bunch gifter sig med Karen Andersdatter Vestergaard Hare. Nors Sogn kirkebog
1772	
1772 Søndag d. 2. februar	Christen og Karens første barn, Else Marie, døbes. Nors Sogn kirkebog

1773	
1773 Søndag d. 21. nov.	Datteren Else Marie begraves. Nors Sogn kirkebog
1773 Søndag d. 26. dec.	Christen og Karens andet barn, Poul, døbes. Nors Sogn kirkebog
1775	
1775 Søndag d. 3. sept.	Christen og Karens tredje barn, Anders Christian, døbes. Nors Sogn kirkebog
1777	
1777 Søndag d. 2. marts	Christen og Karens fjerde barn, Peder Christian, døbes. Nors Sogn kirkebog
1779	
1779 Søndag d. 18. april	Christen og Karens femte barn, Else Marie, døbes. Nors Sogn kirkebog
1781	
1781 Fredag d. 2. febr.	Christen og Karens sjette barn, Anna, døbes. Nors Sogn kirkebog
1781 Torsdag d. 17. maj	Christen Poulsen Bunch begraves – 53 år gammel. Nors Sogn kirkebog

Kildefortegnelse

Publicerede kilder

Bagge, Poul m.fl., 'Højesteret 1661-1961', Kbh. 1961.
Busck, Steen, 'Et landbosamfund i opbrud Sundby Mors 1660-1800, bd 1 og 2', Klim.
'Danmark og Norges Kirkeritual 1685'.
'Dansk kulturhistorisk Opslagsværk 1-2', Kbh. 1991.
'Den Store Danske Encyklopædi'.
Fog, Rasmus, 'Sct. Hans Hospital – træk af det ældste danske psykiatriske hospitals historie.
Gravesen, G.Th., 'Gaarde og Slægter. Skildringer om Hjemstavnen'. 1946.
Hansen, Georg, 'Præsten på landet i Danmark i det 18. århundrede'.
Hald, P.L., 'Af Thisted Købstads Historie', Thisted 1924.
Historisk Årbog for Thy og Vester Han Herred:
-1912: Severin Christensen, 'Om de gamle degne'.
-1920: Chr. P. Christensen, 'Visitatsindberetninger Han Herred og Thy 1739-63'.
-1921: Chr. P. Christensen, 'Visitatsindberetninger Han Herred og Thy 1739-63'.
-1921: P.L.Hald, 'Indskrift fra Nors Kirke'
-1939: A.C.Svalgaard, 'Fattigforsørgelse i Nors og Tveds'.
-1942: P.L.Hald, 'Kirsten Olufsdatter Langgaard og hendes Slægt'.
-1944: H.Juul Sørensen,'Thisted residerende Kapellani og Skinnerup Sognekald'.
-1945: J.M.Josephsen, 'Amtmænd i Thisted Amt'.
-1951: Torsten Balle, 'Gamle veje i Thy'.
-1974: Torsten Balle, 'Thisted i gamle dage'.
Ipsen, Alfred, 'Kort og sandfærdig Beretning om den vidtudraabte Besættelse udi Thisted', Kbh. 1891.
Jensen, Torben, 'Højesterets arbejdsform', i 'Højesteret 1661-1986', 1986.
Jørgensen, Poul Johs., 'Dansk Retshistorie', Kbh. 1947.
Kingo, Thomas. 'Den forordnede Kirke-Psalmebog'. Odense 1855
Kirkeritualet af 1685, www.lutherdansk.dk
Kjærgaard, Jørgen, 'Salmehåndbog'.
'Kong Christian den Femtes Danske Lov', 1683.
Kock, Jan. 'Helligåndshus og –kloster i Aalborg'.
Krogh, Tyge, 'Oplysningstiden og det magiske', 2000.
Nielsen, Beth Grothe, 'Letfærdige Qvindfolk', Århus 1999.
'Ordbog over det Danske Sprog', historisk ordbog 1700 – 1950.
Pedersen, Karl Peder, 'Enevældens amtmænd', 1998.
Steensberg, Axel, 'Dagligliv i Danmark 1720 – 1790'.
Tamm, Ditlev, 'Retshistorie bind I', Dansk Retshistorie, Jurist- og Økonomforbundets forlag, 1990.
Tamm, Ditlev og Jørgensen, Jens Ulf, 'Dansk Retshistorie i Hovedpunkter I og II', Kbh. 1973 og 1978.
Turah, Laurids de, 'Hafnia Hodierna', Kbh. 1748.
Waaben, Knud, 'Retspsykiatri og strafferet i historiens lys'. Kbh. 1997.
Wiberg,S.V., 'En almindelig dansk præstehistorie'. Efter: http://slægts-data.dk/wiberg/windex.php
Worm, Jens, 'Forsøg til et Lexicon over danske, norske og islandske lærde Mænd'.Helsingør 1771.
Zalewski B. 'Det hårde kors af vanvittighed, St. Hans Hospital i det 18. århundrede'. Historiske meddelelser om København. Københavns Kommune.1984.
Aagaard, Knud, 'Beskrivelse over Thye'. Viborg 1802

Upublicerede kilder

Folketællingslister og kirkebøger, www.arkivalieronline.dk
Kort og Matrikelstyrelsen, www.kms.dk Se kildenoterne i teksten

Nygårds sedler, http://ddd.dda.dk
Diverse arkivalier fra Rigsarkivet og Landsarkivet for Nørrejylland. Se kildenoterne i teksten.
(Brand-)'Taxationsforretning over alle Private og Publique Bygninger i Thisted, 1761'. Lokalhistorisk Arkiv i Thisted.
Model over Thisted 1761, udarb. på baggrund af brandtaxationen af Torsten Balle (Thisted Museum)
Jensen, A.C., lærer, 'Fortegnelse over Stednavne i Nors'. Lokalhistorisk arkiv, Thisted.

Efterskrift

Det var fundet af den tekst, som i denne bog har fået betegnelsen 'Bilag 40', der satte gang i den proces, der nu har ført til, at Tragedien på Skibstedgaard er blevet beskrevet.

Jeg var blevet interesseret i min slægt og dens historie. Vidste, at der i Nors havde levet en stor del af slægten med navnet Bunch, og søgte så i sognets kirkebog efter optegnelser om dette navn. I bogens notater fra 1759 dukker så en hel side op, der tilsyneladende drejer sig om en Bunch. Tilsyneladende ja, for jeg var på det tidspunkt ikke i stand til at transskribere den gotiske håndskrift til et forståeligt dansk. Det var heldigvis min gode ven Søren og min gode kusine Tove, og da de var færdige med at granske kirkebogssiden, stod det klart, at der var tale om et drama, som havde udspillet sig i en af mine forfædres liv for 250 år siden.

Adskillige besøg på Nørrejyllands Landsarkiv, Rigsarkivet og Matrikelstyrelsen senere, efter mange, mange timers gransken af håndskrevne arkivaliers gotiske håndskrift og efter gennemlæsning af diverse relevante værker har jeg så fået nogenlunde styr på forløbet af det drama, der i foråret 1758 tog sin begyndelse med et mord, fortsatte med rettergang og efterfølgende kulminerede i en slægtsfejde, som, ser det ud til, blev bilagt - og derefter blev glemt.

Arbejdet med at opspore de mange arkivalier, affotografere dem, fravriste dem deres betydning og indsætte dem i den kronologisk rette sammenhæng, har været en fantastisk rejse tilbage til et længst forsvundet bondesamfund i Nors med tætte familie- og naborelationer, til købstaden Thisted med Herredsting og -foged, til Viborg med Landsting og til København med den enevældige konges Højesteret og imponerende omfattende administration.

Til beskrivelsen af denne rejse tilbage i tiden har jeg fået god og imødekommende hjælp: Af Jesper Nødholm og FOF-holdet, der har korrekturlæst min transskribering af Herredstingets retsprotokoller, af Tove og Ole Jørgensen, der har transskriberet såvel som rådgivet, af Søren Jensen og Steen Busck, der har gennemlæst manuskriptet og kommet med værdifulde kommentarer, af Finn Hjaltason og Bent Vestentoft, der har bistået med affotografering af dokumenter og af Orla Poulsen, der med overmåde imødekommenhed og faglig rådgivning har gjort udgivelsen mulig. Allerstørst betydning for færdiggørelsen af dette projekt har dog min Birthe, som jeg nu snart har delt stue og seng med i 50 år, haft. Utrætteligt har hun lyttet og udspurgt og således fulgt med i afdækningen af hver eneste af de mange kilder, og hun har bidraget med værdifulde forslag og mange timers minutiøs korrekturlæsning. Uden hendes interesse og hjælp var denne bog ikke blevet til. Min varmeste tak til alle de nævnte.

Set i et bredt historisk perspektiv er historien om den tragedie, der udspillede sig på Skibstedgaard, kun en detalje. Men de grundige retsreferater og de mange korrespondancer bringer os tæt på de personer, som blev deltagere i det årelange drama; momentvis hører vi endog deres samtaler refereret ordret. Med en smule indlevelsesevne og en tænksom læseproces, kan den historiske dimension, håber jeg, således brede sig ud over det rent faktuelle og lade læseren fornemme og forstå sider af 1700-tallets tilværelse, som det ellers er vanskeligt at begribe.

Risskov, februar 2013
Niels Ole Bunch Bertelsen
3 x tipoldebarn af Christen Poulsen Bunch

Seglet fra Højesterets voteringsprotokol

'Et barnemord i Thy' er en slægtshistorisk fortælling om en spændende rettergang og dens overraskendeafslutning i midten af 1700-tallet. Beretningen udmærker sig ved, at alle de fundne historiske dokumenter her bringes som bilag i uforkortet og uredigeret form. Størsteparten af disse dokumenter er vedføjet en nudansk tekst-version. Bogen vil derfor utvivlsomt være interressant for såvel slægtsforskere som for almindeligt historisk interesserede.